

I.N. Zemszkov

A második front diplomáciai története

Kossuth
Kárpáti

I. N. Zemszkov

A második
front
diplomáciai
története

I. N. ZEMSZKOV

A második front diplomáciai története

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ
KÁRPÁTI KIADÓ
1984

A mű eredeti címe:

**ИГОРЬ НИКОЛАЕВИЧ ЗЕМСКОВ:
ДИПЛОМАТИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ
ВТОРОГО ФРОНТА В ЕВРОПЕ**

Москва, 1982.

Издательство политической
литературы

Fordította

RÉZ MIKLÓSNÉ

ISBN 963 09 2438 2

HUNGARIAN TRANSLATION

©RÉZ MIKLÓSNÉ, 1984

(3814)

Bevezető

Több mint négy évtized telt el azóta, hogy megkezdődött a Szovjetunióban a Nagy Honvédő Háború, melyben a kommunista párt vezetésével a szovjet nép kemény és kegyetlenül nehéz harcot vívott a fasizmussal, s megvédelmezte hazájának szabadságát és függetlenségét, megmentve egyben a megsemmisüléstől az egész emberi civilizációt. A háború fő terhét a szovjet ország viselte, döntő erőként torlaszolta el a fasizmusnak a világuralom felé vezető útját. Erőfeszítésének nagy horderejét nem kisebbíthetik a múltó évek, s változatlanul hatással van az újabb nemzedékek sorsára.

A történelmi győzelem kivívásában igen fontos szerepe volt az SZKP KB és a szovjet kormány külpolitikájának. A Politikai Bizottság a háború első napjától fogva a szovjet külpolitika elvi kérdéseire fordította fő figyelmét. Ülésein megszabták a kormány külpolitikai tevékenységének legfontosabb irányait, jóváhagyták a nemzetközi szerződéstervezeteket, és meghatározták a nemzetközi konferenciákra és tárgyalásokra kiküldött szovjet delegációk tevékenységének irányvonalát. A Szovjetunió külpolitikájában az agresszorok elleni háború alapvető politikai és katonai-stratégiai problémáinak megoldásáért dolgozott, és azért, hogy a háború utáni békés rendezés demokratikus alapelveit kimunkálja.

A fő erőfeszítések arra összpontosultak, hogy létrejöjjön és megszilárduljon a Szovjetunió, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia Hitler-ellenes koalíciója. De nemcsak az agresszív blokk legyőzésére alakult katonai-politikai államszövetségről volt szó, hanem arról is, hogy valamennyi szabadságszerető nép szövetkezzen a fasizmus ellen.

A Hitler-ellenes koalíció létrejötte jelentős esemény volt, mivel ezáltal lehetővé vált az együttműködés erősödése és bővülése az ag-

resszió ellen küzdő legnagyobb világhatalmak népei között. Ez elősegítette valamennyi európai és ázsiai ország antifasiszta erőinek konszolidálódását, s ezzel méginkább szélesedett a fasiszmus ellen harcolók frontja. Következésképpen meghiúsultak Hitlernek azok a tervei, hogy megossza ellenségeit, az angliai és amerikai reakció különalku-lehetőségei Németországgal nehezebbé váltak, s így még inkább elszigetelődtek a fasiszta agresszorok a világban.

A szovjet diplomácia fáradozásainak eredményeként e koalíció keretében a történelemben első ízben megvalósult a különböző társadalmi és gazdasági rendszerű államok politikai és katonai együttműködése annak érdekében, hogy az emberiséget megmentsék a fasiszta rabság fenyegető veszélyétől. Az SZKP Központi Bizottságának a Nagy Honvédő Háborúban aratott győzelem 30. évfordulójának tiszteletére hozott határozata is megállapítja: a háború éveiben „a gyakorlatban bebizonyosodott, hogy van lehetőség a különböző társadalmi rendszerű államok hatékony politikai és katonai együttműködésére”.¹ Ily módon történelmi precedens született, amelynek igen nagy a jelentősége a későbbi nemzetközi kapcsolatokra. Egyben pedig igazolódtott az agresszor elleni kollektív védekezés eszméjének igazsága, amelyet a Szovjetunió a két világháború közötti időszakban a békeszerető lenini külpolitika jegyében követett.

A nyugati országok kénytelenek voltak a Szovjetunióhoz közeledni, mivel a fasiszta Németország és a militarista Japán részéről komoly veszély fenyegette őket. A Szovjetunióknak szintén érdeke volt, hogy szövetségesei legyenek a hitleri agresszió elleni harcban.

Jóllehet a Hitler-ellenes koalíciót egyesítette az agresszorok szétzúzásának közös törekvése, tagjai között számottevő ellentétek is voltak. Ezek a Szovjetunióknak mint szocialista államnak, valamint az Egyesült Államokknak és Angliának mint imperialista hatalmaknak ellentétes osztálytermészetéből adódtak. Mindenekelőtt a háború végső céljának megítélésében mutatkoztak meg; ez viszont különböző álláspontokhoz vezetett sok olyan kérdésben, amelyeket a szövetségeseeknek a háborús években meg kellett oldaniuk, így olyan kardinális kérdésben is, mint az európai második front.

¹ Tridcatyiletyije pobjedi szovjetszkovo naroda v Velikoj Otyecsesztvennoj vojnye. Dokumenti i materialy. Moszkva 1975. 5. old.

A háborúban a Szovjetunió politikai céljai a következők voltak: a szocializmus nagy vívmányainak megvédése, a fasiszta rabságba jutott népek felszabadító harcának támogatása, a fasizmusnak, az emberi civilizáció leggonoszabb ellenségének minél gyorsabb legyőzése. Mindez nemcsak a Szovjetunió népeinek érdeke volt, hanem a Hitler-ellenes koalícióban részt vevő más országok népeinek is. E céloktól vezettetve a szovjet kormány már a Nagy Honvédő Háború legelején azt javasolta az angol és az amerikai kormánynak, hogy meg kellene nyitni egy második frontot, azaz hogy az angol-amerikai fegyveres erők nyugatról nyomuljanak be Észak-Franciaországba, mert akkor Németország az itt elszenvedett csapás folytán katonailag rendkívül nehéz helyzetbe kerül, s így létrejönnek a feltételek mielőbbi szétzúzásához.

Anglia és az Egyesült Államok uralkodó körei saját imperialista érdekeiket szerették volna előmozdítani a harccselekmények irányításával és a háború utáni problémák rendezésével. Azon voltak, hogy a háború terhét legnagyobbbrészt a Szovjetunió viselje, saját erőiket pedig igyekeztek megőrizni a háború befejező szakaszáig, hogy majd ők diktálhassanak a háború utáni rendezésnél. Ez a törekvés különösen jól megnyilvánult a második front megnyitásának kérdésében: ez egyfajta próbakővé vált, megmutatva, mennyire őszintén akarják segíteni a Szovjetuniót a fasiszta blokkal vívott harcában. A nyugati hatalmakra kettős nyomás hatott: a Szovjetunió részéről is, meg saját országuk demokratikus közvéleménye részéről is, így kénytelenek voltak több ízben megígérni a szovjet kormánynak, hogy megszervezik a szövetséges csapatok nyugat-európai partraszállását először 1942-ben, majd 1943-ban. Valójában azonban húzták-halogatták a második front megnyitását, ami pedig számottevő segítséget jelentett volna a Szovjetunióknak a háború legkritikusabb időszakában.

A második front problémája körül heves diplomáciai küzdelem kezdődött a Szovjetunió és nyugati szövetségesei között. A szovjet diplomáciának igen nehéz helyzetben kellett jelentős erőfeszítéseket tennie, hogy Angliát és az Egyesült Államokat végül is rábírja vállalt kötelezettségeik teljesítésére, s ezzel megerősítse a koalíció egységét az ellenséggel szemben. Következetes és folyamatos harc volt ez, politikai realizmus, kitartás és rugalmasság jellemezte. Így történt, hogy 1943 végén, amikor nagyrészt a szovjet fegyveres erők

győzelmei révén véglegessé vált a háborúban a döntő fordulat, a három nagyhatalom vezetői a teheráni konferencián meghozták összehangolt döntésüket: Európában megnyitják a második frontot. Ezt a szövetségesek csak 1944 júniusában hajtották végre.

A Hitler-ellenes koalíción belül tehát a szovjet külpolitika erőfeszítéseinek köszönhetően felülkerekedett az egység tendenciája ebben a bonyolult nemzetközi kérdésben.

Mindmáig heves vita dúl a második front megnyitása körül. A burzsoá történetírás igazolni igyekszik a nyugati hatalmak politikáját, s megpróbálja agyonhallgatni a második front halogatásának igazi indítékait. Fő érve, hogy a nyugati hatalmaknak 1941–43-ban nem volt elegendő fegyveres erejük és szállítóeszközük ahhoz, hogy a La Manche-csatornán át sikeresen megvalósíthassák a nyugat-európai inváziót. Amerikai történészek, különösen az utóbbi években, azt állítják, az Egyesült Államok nagy erőfeszítéseket tett azért, hogy idejében megnyissák a második frontot, ám ezt akadályozta Winston Churchill angol miniszterelnök és katonai köre. Vannak olyan próbálkozások is, hogy a szövetségesek közötti viszony e legfontosabb kérdésében megpróbálják torzítani a szovjet külpolitika szerepét.

A kérdés széles körű szovjet történelmi irodalma kellő módon megcáfolja a hamisítással próbálkozókat. A második frontról szóló történeti munkák között különleges hely illeti meg az utóbbi időben kiadott fundamentális kollektív munkákat: „A Szovjetunió külpolitikájának történetét”, „A diplomácia történetét” és „A második világháború történetét”.²

Megemlítendő az egyetemes történettel foglalkozó történészek és hadtörténészek munkái, mégpedig a következőké: N. N. Inozemcev, V. L. Iszraeljan, N. N. Jakovlev, A. N. Kraszilnyikov, J. L. Kuznyec, V. M. Kulis, L. V. Pozgyejeva, O. A. Rzsesevszkij, V. G. Truhanovszkij, P. A. Zsilin és mások munkái.³

Az említett szerzők munkáikban kitérnek a második front történetének legfontosabb szakaszaira. Feltárták mindazokat a nehézsé-

² Az utóbbi megjelent magyarul is: A második világháború története 1939–1945. 1–11. köt. Zrínyi Katonai Kiadó 1976–1982.

³ N. N. Inozemcev: Vnyesnyaja polityika SZSA v epohu imperializma. Moszkva 1960.; V. L. Iszraeljan: Antigitlerovszkaja koalicija. Moszkva 1964.; N. N. Jakovlev: SZSA i Anglija vo vtoroj mirovoj vojnye. Moszkva 1961.; A. N. Kraszilnyikov:

geket és akadályokat, amelyeket Anglia és az Egyesült Államok gördítettek a probléma megoldásának útjába, és kimutatták: az általános katonapolitikai helyzet, elsősorban pedig az a körülmény, hogy a fasiszta Németország döntő erői a szovjet-német fronton voltak, továbbá az Egyesült Államok és Anglia hadigazdasági bázisának és fegyveres erőinek állapota lehetővé tette volna, hogy jóval 1944 előtt megnyissák a második frontot.

Csakhogy mindeddig, bármilyen sokféle munka foglalkozik is a második világháború problémáival szovjet és nyugati szerzők tollából, kimondottan a második front diplomáciai történetéről szóló munka még nem született. A jelen feldolgozás bizonyos fokig e hiány pótlására hivatott.

A szerző törekvése, hogy objektív képet alakítson ki azokról a tárgyalásokról és diplomáciai kontaktusokról, amelyek 1941–1944 között a szovjet, az angol és az amerikai kormány között a második front megnyitása kérdésében lezajlottak. A kommunista párt és a szovjet állam aktív külpolitikai tevékenységét akarja bemutatni. Azt a törekvésüket, hogy a Hitler-ellenes koalíció erőfeszítéseit a fasiszta blokk mielőbbi szétzúzására egyesítsék. Elemzi Anglia és az Egyesült Államok politikai irányvonalát a második front kérdésében, s feltárja vezető köreik ama szándékát, hogy elhúzzák és saját imperialista érdekeik szolgálatába állítsák a háborút. Végül megmutatja, hogy a Hitler-ellenes koalíció legfontosabb résztvevőinek együttműködése a győzelem érdekében végső soron erősebbnek bizonyult a nézeteltéréseknél és akadályoknál, és a második front problémája, ha tetemes késéssel is, de pozitív megoldást nyert.

A munka nagyrészt a Szovjetunió Külpolitikai Archívumának korábban nem publikált diplomáciai dokumentumai alapján készült, s ezáltal lehetőség nyílt arra, hogy az adott probléma számos részletét jobban megvilágítsuk.

SZSZSZR i Anglija. Szovjetszko-anglijszkije odnosenijja v 1917–1967 gg. Moskva 1967.; *J. L. Kuznyec*: Ot Pearl-Harbora do Potszdama. Moskva 1970.; *V. M. Kulis*: Isztorija vtorovo fronta. Moskva 1971.; *L. V. Pozgyejeva*: Anglo-amerikanszkije odnosenijja v godi vtoroj mirovoj vojni 1941–1945. gg. Moskva 1969.; *O. A. Rzssevszkij*: Vojna i isztorija. Moskva 1976.; *V. G. Truhanovszkij*: Vnyesnyaja polityika Anglii v period vtoroj mirovoj vojni. Moskva 1965.; *P. A. Zsilin*: Problemi vojennoj isztorii. Moskva 1975.

A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújának kezdete.

Először jelentkezik az európai második front megnyitásának kérdése

(1941)

1. A FASISZTA NÉMETORSZÁG MEGTÁMADJA A SZOVJETUNIÓT. ANGLIA ÉS AZ EGYESÜLT ÁLLAMOK REAGÁLÁSA

Hitler Németországa 1941. június 22-én hitszegően megtámadta a Szovjetuniót. Bevetette ellene saját hadigépezete mellett szövetségeseinek fegyveres erőit is, együttesen óriási erőt. A támadás pillanatában a szovjet fronton 190 hadosztály összpontosult, köztük válogatott páncélos egységek 3500 harckocsival, 50 000 löveg és aknavető, s több mint 3900 harci repülőgép, ami a fasiszta Németország légierejének mintegy 60%-a volt.¹

A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújának kezdetén Európa nagyobbik része – azon belül egy olyan nagy tőkés ország is, mint Franciaország – már német megszállás alatt volt. A dunkerque-i katasztrófa után az európai kontinensen gyakorlatilag megszűntek a harccselekmények, ha nem vesszük számításba az akkoriban bontakozó, ám egyelőre még nem túl kiterjedt ellenállási mozgalmat. Anglia volt a harcoló felek között az egyetlen, amelynek sikerült elkerülnie a teljes vereséget; a brit szigeteket azonban továbbra is fenyegette a német invázió veszélye. Anglia Németország ellen csak a levegőben és a tengeren folytatott harccselekményeket. Harcok kezdődtek Észak-Afrikában is, ám ott az angol hadsereggel mindössze néhány olasz és német hadosztály állt szemben. Az Amerikai Egyesült Államok gazdasági és katonai segítséget nyújtott Angliának, de formálisan még nem volt hadiállapotban a fasiszta blokkal.

¹ Lásd Isztorija vnyesnyej polityiki SZSZSZR. Moszkva 1980. 1. köt. 421. old.

Ily módon azonnal a szovjet–német front vált a második világháború döntő harcterévé. Hatalmas küzdelem kezdődött, melynek a kimenetele nemcsak a Szovjetuniónak, hanem az egész világnak a sorsát is eldönthette.

A Szovjetunió belépése a háborúba gyökeresen megváltoztatta a világban a katonapolitikai helyzetet. Fegyveresen szembekerült egymással a szocialista állam és a nemzetközi reakció döntő ereje: küzdelmükben nyilvánvalóan kifejezésre jutott osztályjellegük. A fasiszta Németország idegen földek meghódítására tört és tömegével irtotta a rabságba vetett népeket, míg a Szovjetunió az elnyomott népeknek a társadalmi felszabadulásért és a nemzeti függetlenségért vívott jogos harcát támogatta.

A Szovjetunió Kommunista Pártja és a kormány nem sokkal a támadás megindulása után kinyilvánította a szovjetország igazságos, felszabadító céljait. Sztálin, az Állami Honvédelmi Bizottság elnöke a szovjet néphez intézett 1941. július 3-i rádióbeszédében kijelentette: a Nagy Honvédő Háborúnak nem csupán az a célja, hogy megvédelmezze a szovjetország szabadságát és függetlenségét, hanem az is, hogy segítséget nyújtson a fasizmus áldozatául esett más népeknek. „A mi háborúnk, amelyet hazánk szabadságáért vívunk, egybefolyik Európa és Amerika népeinek a függetlenségért és a demokratikus szabadságjogokért vívott harcával, azzal a küzdelemmel, amelyet rabságba döntésük ellen folytatnak a hitleri fasiszta hadseregekkel szemben.”²

A szovjet nép honvédő háborúja az első napoktól fogva nagy szimpátiát és együttérzést keltett a haladó gondolkodású emberek körében. A szovjetország több felől nemzetközi támogatást kapott. Munkások, parasztok, értelmiségiek, a szakszervezetek és a dolgozók más szervezetei álltak ki amellett, hogy együtt kell működni a Szovjetunióval, mivel a szovjet nép harca a hitleri blokk ellen reális lehetőséget teremt a fasiszta rabságtól való megszabadulásra. A munkásosztálynak a Szovjetunió megsegítésére irányuló mozgalmát a kommunisták vezették.

A Szovjetunió washingtoni nagykövetsége arról értesítette a külügyi népbiztosságot, hogy amint a hitleri Németország rátámadt a

² Vnyesnyaja polityika Szovjetszkovo Szojuza v period Otyecsesztvennoj vojni. Moszkva 1944. I. köt. 30. old.

Szovjetunióra, azonnal özönlenni kezdtek a nagykövetségre a különböző szervezetek és magánszemélyek baráti hangú levelei és táviratai, s nagyon sok személy kérte azt is, vegyék fel önkéntesnek a Vörös Hadseregbe.³

Rengeteg levél és távirat érkezett a londoni szovjet nagykövetségre is. Írók elragadtatással szóltak a szovjet nép hősiek harcáról, és kinyilvánították az angol nép segítőkészségét. A londoni építőmunkások többek között ezt írták a levelükben: „Kötelességünknek érezzük, hogy felvessük a kormánynak a kérdést: segítséget kellene nyújtani Önöknek azzal, hogy azonnal támadást indítunk egy nyugati fronton.”⁴

Nagy-Britannia és az Egyesült Államok kormánya – a szovjetország ellen táplált osztálygyűlölet ellenére – kénytelen volt katonai és politikai együttműködésre lépni a Szovjetunióval a közös és rendkívül veszedelemes ellenséggel szemben. A hitleri Németország agresszív tervei nemcsak az amerikai és angol monopóliumok érdekeit veszélyeztették, hanem Angliának, az Egyesült Államoknak és sok más országnak a nemzeti függetlenségét is.

Anglia és az Egyesült Államok vezető politikusai számot vetettek azzal, hogy a Szovjetunió döntő szerepet vállalt a háborúban, s hogy a közhangulat a szovjet nép hősi harcának megsegítését kívánja. Ezért nyomban azután, hogy Németország megtámadta a Szovjetuniót, országuk nevében nyilvánosan kijelentették, hogy készek segítséget nyújtani neki.

Elsőként Winston Churchill angol miniszterelnök nyilatkozott így. Angliát halálos veszéllyel fenyegette a hitleri invázió, ezért Churchill – a szovjetország régi ellensége – nem látott más megoldást, mint a közös harcot a Szovjetunióval a fasizmus ellen. Az angol kormány nagy szövetségest nyert a Szovjetunióval, mely az effektív harcot vállalta.

Churchill június 22-én reggel értesült róla, hogy Németország megtámadta a Szovjetuniót. Eppen az angol miniszterelnökök vidéki rezidenciáján, Chequersben tartózkodott. Vele volt a katonai kabinet két tagja, Eden és Lord Beaverbrook, valamint John Dill, a

³ Архив внысней політыкі СЗСЗСР. (A továbbiakban: АВП СЗСЗСР)

⁴ Централній государственній архів Октјабрської революції. (A továbbiakban: CGAOR) F. 4459. d. 450. 220. old.

birodalmi vezérkar főnöke és Stafford Cripps moszkvai nagykövet, akit konzultációra hívtak haza Angliába. Mindannyian azon a véleményen voltak, hogy segítséget kell nyújtani a Szovjetuniónak. Nézeteltérés csak annak megítélésében mutatkozott, hogy vajon milyen mértékben képes a Szovjetunió az ellenállásra. Beaverbrook később elmondta, hogy ő a maga részéről optimista volt, s „kifejezte azt a meggyőződését, hogy az oroszok erősek és ki fognak tartani”. Cripps nagykövet ellenben, „helyi ismereteire” hivatkozva, nagyon sötét képet festett a helyzetről, és azon a véleményen volt, hogy Oroszország nem bírja ki a villámháborút és ugyanolyan sorsra jut, mint Franciaország.⁵

Néhány nappal korábban Cripps beszámolt a háborús kabinetnek arról a moszkvai diplomáciai körökben uralkodó véleményről, hogy háború esetén „Oroszország nem tud ellenállni Németországgal szemben három–négy hétnél tovább”. Úgy látták, hogy a németek ennyi idő alatt valószínűleg Kijevig, Leningrádig és Moszkváig jutnak.⁶

Pesszimista volt az angol katonai vezetők prognózisa is. James Kennedy tábornok, a vezérkar hadműveleti osztályának főnöke később ezt írta emlékirataiban: „az angol katonák nem hitték, hogy az oroszok képesek hosszabb ellenállásra”. Dill tábornok pedig egyebek között úgy vélte, „ésszerűtlen lenne hat vagy hét hétnél többre számítani”.⁷

Maga Churchill, mint emlékirataiból kiderül, szintén azt gondolta, hogy a Szovjetunió nem tud hosszabb ideig ellenállást tanúsítani Németországgal szemben. De feltételezte, hogy ha a Vörös Hadsereg a tél beköszöntéig tartja magát, akkor ezzel az angolok igen értékes időt nyernek, s lehetőségük nyílik rá, hogy felkészüljenek az agresszorral szembeni további ellenállásra.⁸

Churchill megbízta Edent, hogy június 22-én délelőtt találkozzék Majszkij szovjet nagykövettel. Az angol külügyminiszter a beszélgetés során kijelentette: azután, hogy a hitleri Németország megtámadta a Szovjetuniót, Anglia nemcsak hogy nem gyöngíti, ha-

⁵ A Taylor: Beaverbrook. London 1972. 475. old.

⁶ Public Record Office. (A továbbiakban: PRO) Cab. 65/22.

⁷ J. Kennedy: The Business of War. London 1957. 147. old.; The Eden Memoirs. The Reckoning. London 1965. 269. old.

⁸ W. Churchill: The Second World War. London 1950. 3. köt. 341. old.

nem még inkább fokozza a Németország elleni harcot. Maximális erőbevetéssel folytatják nyugaton a légi háborút, s így egyrészt megpróbálják elvonni keletről a német légierő egy részét, másrészt viszont igyekeznek megszerezni Franciaország fölött a légi uralmat. Az angol kormány – folytatta Eden – kész „együttműködni a Szovjetunióval mindenben, amiben csak tud”. Ha a szovjet kormány akarja, bármelyik pillanatban a Szovjetunióba repül egy angol katonai és egy gazdasági küldöttség. Eden azt is közölte, hogy este Churchill rádióbeszédet mond, melyben kifejti a kormány álláspontját azzal kapcsolatban, hogy Németország megtámadta a Szovjetuniót. Majszkij, tekintettel a Hess angliai útja körüli mendemondákra,⁹ megjegyezte: jó lenne, ha Churchill a beszédében kijelentené, hogy Anglia a végsőig folytatni fogja a háborút. Az angol külügyminiszter biztosította a nagykövetet, hogy Hitlerrel semmiféle békéről nem lehet szó, s a maga részéről az iránt érdeklődött, milyen irányvonalat folytat a kérdésben a szovjet kormány. Válaszul a szovjet nagykövet idézte annak a beszédnek a befejező részét, amelyet Molotov, a Népbiztosok Tanácsának elnökhelyettese és egyben külügyi népbiztos aznap mondott: a Szovjetunió eltökélte, hogy a háborút a győzelemig folytatja.¹⁰

Június 22-én este tartott rádióbeszédében Churchill határozottan kijelentette: az angol kormány, tekintet nélkül kommunistaellenes beállítottságára, a szovjet–német háborúban a Szovjetunió mellé áll. „Minden ember és minden állam, aki a nácizmus ellen harcol, számíthat a segítségünkre – mondotta a miniszterelnök. – S minden ember és minden állam, ha Hitler mellé szegődik, az ellenségünk . . . Ebből következően Oroszországnak és az orosz népnek minden segítséget megadunk, amit csak tudunk.” Ugyanakkor Churchill elismerte, hogy Angliának és az Egyesült Államoknak a sorsa a szovjet–német front eseményeinek alakulásától fog függeni. A hitleri Németország Szovjetunió elleni támadása – hangsúlyozta

⁹ Rudolf Hess, Hitler helyettese a nácipárt élén, 1941 májusában Angliába repült, hogy kipuhatolja, nem köthetne-e békét a két ország. Mivel nem jött létre a titkos megállapodás, Berlinben azt kezdték híresztelni, hogy Hess „küldetésére” saját szakállára került sor. A német sajtóban „lelki betegnek” minősítették. „Hess küldetése” lényegében a német diplomácia egyik olyan akciója volt, amellyel a Szovjetunió elleni támadást igyekezett előkészíteni.

¹⁰ AVP SZSZSZR

– „csak előjáték ahhoz, hogy megpróbáljon behatolni a brit szigetekre”. Hitler kétségtelenül abban reménykedik – folytatta Churchill –, hogy „mindezt meg tudja valósítani még a tél beállta előtt, és megsemmisítheti Nagy-Britanniát, mielőtt az Egyesült Államok flottája és légierije beavatkozhatna”. „Ezért az Oroszországot illetően küszöbön álló veszély – szögezte le végezetül a miniszterelnök – egyben bennünket és az Egyesült Államokat is fenyegeti. Ezért minden orosz ember, aki házáért és családi tűzhelyéért harcol, egyben a szabad emberek és a szabad népek ügyéért is küzd, a világ bármelyik sarkában éljenek is.”¹¹

Churchill rádióbeszédének politikai irányvonalát másnap lényegében vita nélkül jóváhagyta a háborús kabinet. Eden az ülésen bejelentette, hogy a szovjet kormány kész fogadni egy angol katonai küldöttséget. Úgy döntöttek, hogy Cripps nagykövet a küldöttséggel együtt fog visszatérni Moszkvába.¹²

Június 24-én az alsóházban vita kezdődött „Németország Oroszországba való behatolásáról”. A háborús kabinet megbízásából Eden külügyminiszter nyilatkozott. Lényegében Churchill fő gondolatait ismételte meg, s azt is közölte a parlament tagjaival, hogy megállapodtak a szovjet kormánnyal egy gazdasági és egy katonai küldöttség Szovjetunióba indulásáról. A parlament többsége jóváhagyta a kormány eljárását. A Szovjetunióval való szövetséget ellenző reakciós csoport kisebbségben maradt. Több képviselő úgy vélekedett, hogy nem szabad halogatni Anglia és a Szovjetunió együttműködését. „Remélem — jelentette ki egyikük —, a kormány tudja, hogy a most nyújtott segítség tízszer annyit ér, mint amennyit néhány hét múlva nyújtanánk.” A szovjetország hatékony megsegítéséért szállt síkra William Gallacher kommunista parlamenti képviselő is.¹³

Azután, hogy Németország megtámadta a Szovjetuniót, az angol kormány észrevehetően megkönnyebbült. 1941. június 27-én a nagy-britanniai szovjet nagykövetség arról értesítette a külügyi népbiz-

¹¹ W. Churchill: Id. mű, 3. köt. 331–333. old.

¹² A szovjet nagykövet a kabinet ülése előtt találkozott Edennel, s tudatta vele, hogy a szovjet kormánynak nincs ellenvetése egy katonai küldöttség Moszkvába utazása ellen. (AVP SZSZSZR, PRO Cab. 65/18.)

¹³ Parliamentary Debates. House of Commons. Official Report. 372. köt. 1940–1941. 971–999. old.

tosságot, hogy a kormányon levők többségének, köztük Churchillnek a megkönnyebbülését az a felismerés magyarázza, hogy Anglia most már olyan szövetségesre számíthat, amely éppen „azzal rendelkezik, ami Angliának nincs elegendő, azaz gigászi szárazföldi hadsereggel”. Ez reálissá teszi a reményt, hogy legyőzhetik a hitleri Németországot. „Természetesen – olvasható a szovjet nagykövetség táviratában – ez az érzés sokaknál azzal a titkos gondolattal párosul, hogy most már a német hadigépezettel vívott harc terhét idegen vállakra háríthatják át.” Ezzel kapcsolatban az uralkodó körök legreakciósabb része abban reménykedett, hogy mivel végül is sikerült „egymásnak ugrasztani a bolsevikokat a nácikkal, Anglia valami módon kimaradhat a játékból komolyabb károsodás nélkül, sőt az is lehet, hogy nyereséggel”. Ilyen elgondolásokat fejtegetett John Moore-Brabazon repülőgépgyártási miniszter, aki kijelentette: „Németország és a Szovjetunió hadd merítse ki egymást, s így a háború végére Anglia lesz a helyzet ura.”¹⁴

Anglia kormányához hasonlóan az Egyesült Államok kormánya is hajlandó volt támogatni a Szovjetuniót, de nem azonnal. Ennek az volt az oka, hogy a szovjet–amerikai közeledés hívei és ellenzői éles harcot vívtak egymással.

Sok amerikai államférfi és politikus tudatában volt annak, hogy a Szovjetunióval való együttműködés megfelel az Egyesült Államok biztonsági érdekeinek. Azon voltak, hogy mielőbb kapcsolatokat létesítsenek a Szovjetunióval és széles körű segítséget nyújtsanak neki. E politikusok közé tartozott Franklin Delano Roosevel, Harry Hopkins elnöki különtanácsadó, Harold Ickes belügyminiszter, Henry Morgenthau pénzügyminiszter, J. Davis a korábbi moszkvai amerikai nagykövet és mások. Ickes egyenesen azon a véleményen volt, hogy az Egyesült Államoknak minél előbb be kell lépnie a háborúba Németország ellen.

Azok, akik az Egyesült Államok aktív részvételt követelték a fasizmus elleni harcban, az amerikai kongresszus képviselőházában is felemelték szavukat. „Éppen most kell lecsapnunk. Ha bevetjük erőinket, még ebben az évben tönkreverhetjük Hitlert – mondotta június 24-én Tennessee állam képviselője. – De ha nem,

¹⁴ AVP SZSZSZR

esélyeinket mindenestre megnövelhetnénk arra, hogy később számoljunk le vele.”¹⁵

Ugyanakkor a reakciós izolacionista körök (republikánusok, de egyes demokraták is) ellenezték a Szovjetunió bármi módon történő megsegítését, s nyomban ilyen irányú nyomást is gyakoroltak Rooseveltnél. Harry Truman, Missouri állam szenátora, a későbbi elnök cinikusan kijelentette: „Ha azt látjuk, hogy Németország győz, akkor Oroszországot kell segítenünk, ha Oroszország győz, akkor Németországot kell segítenünk, és ily módon hadd gyilkolják minél jobban egymást.”¹⁶

Azok, akik ellenezték a Szovjetunióval való együttműködést, megtalálhatók voltak az Egyesült Államok külügyminisztériumában is. Még közvetlenül azelőtt, hogy Németország megtámadta volna a Szovjetuniót, a külügyminisztérium európai osztályán elkészítettek egy memorandumot, amely a következő címet viselte: „A Szovjetunió irányában folytatandó politika abban az esetben, ha a Szovjetunió és Németország között háború tör ki.” Ebben többek között a következők olvashatók: „Ne tegyünk előre semmilyen ígéretet a Szovjetunióknak a segítségre vonatkozóan, amit adni tudnánk német-szovjet konfliktus esetén; s ne vállaljunk semmiféle kötelezettséget olyan irányban, hogy a jövőben milyen politikát folytatunk a Szovjetunió viszonylatában.”¹⁷ Két, hivatalosnak tekinthető amerikai történész, Langer és Gleason tanúsága szerint ez a memorandum válaszként született az angoloknak arra a javaslatára, hogy az amerikaiak is térjenek rá a Szovjetunió megsegítésének és támogatásának politikájára, ha a hitleri Németország megtámadja. Mint a szerzők rámutatnak, „a külügyminisztérium bonyolult dolognak tartotta, hogy elfogadja azt az angol javaslatot, hogy német támadás esetén segítséget nyújtsanak Szovjet-Oroszországnak”.¹⁸

Roosevelt elnök azonban a külügyminisztérium véleménye dacára Winant nagykövet útján a londoni kormány tudomására hozta,

¹⁵ AVP SZSZSZR; Congressional Record. 87. köt. 1941. 118. sz. 5590. old.

¹⁶ The New York Times, 1941. június 24.

¹⁷ Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers (a továbbiakban: FRUS), 1941. 1. köt. Washington 1958. 766–767. old.

¹⁸ W. Langer–S. Gleason: The Undeclared War 1940–1941. New York 1953. 531. old.

hogy szolidáris Churchill politikájával Oroszország vonatkozásában. Az amerikai elnök realista gondolkodású politikus volt, s fel tudta mérni: ha a fasiszta blokk újabb területeket foglal, akkor azal már nemcsak az Egyesült Államok stratégiai érdekeit és befolyási szféráit fenyegeti, hanem közvetlenül magának az országnak a biztonságát is. Mindamellet számolnia kellett a Szovjetunióval szemben ellenséges csoportosulások befolyásával, és gondosan mérlegelnie kellett minden lépést. Ezért a támadás napján az amerikai kormány nem nyilvánította ki álláspontját a Szovjetunió elleni német agresszióval kapcsolatban oly módon, ahogy Anglia kormánya tette. Rooseveltné, a kormánytábor egésze és a Kongresszus Rooseveltné mellett álló többsége – miként K. A. Umanszkij, a Szovjetunió amerikai nagykövete jelentette június 22-én a külügyi népbiztosságnak – „hallgatott és várakozó álláspontra helyezkedett”. „Az amerikai kormány mai hallgatása mögött Rooseveltné elnök nehézdilemmája rejlik: egyfelől semmiképp sem engedheti, hogy saját irányvonala és Churchillé között oly nyilvánvaló eltérés legyen, másfelől viszont belpolitikai megfontolásokból fél teljesen a churchilli álláspontra helyezkedni.”¹⁹ Nem kis szerepe volt az amerikai politikában annak a ténynek sem, hogy abban az időben az Egyesült Államok hivatalosan még nem vett részt a háborúban.

Június 23-án Sumner Welles, aki Cordell Hull betegsége miatt a külügyminiszeri tisztelet ellátta, hivatalosan nyilatkozott a sajtónak. A nyilatkozat tartalmát előzőleg megbeszélte Rooseveltné. Welles, nem hallgatva el, hogy az Egyesült Államok a kommunizmus ellenisége, kijelentette: az adott pillanatban „a realista Amerikának” az a halaszthatatlan feladata, hogy megállítsa a hitleri Németországot, majd megghiúsítsa a világoraalom megteremtésére vonatkozó terveit. „Ezért az Egyesült Államok véleménye szerint a hitlerizmus elleni védekezés, a hitlerizmussal szemben álló erőknek, bármilyen eredetűek legyenek is, az összefogása közelebb hozza a mostani német vezetők vereségét, és ez saját védelmünket és biztonságunkat fogja szolgálni. Jelenleg a hitleri hadseregek veszélyeztetik legfő-

¹⁹ AVP SZSZSZR – Halifax, washingtoni angol nagykövet, június 23-án a szovjet nagykövetnek úgy nyilatkozott: Rooseveltné, aki „ügyesen manőverezik, meg fogja találni a módját, hogy együttműködjön a Szovjetunióval, és segítséget nyújtson neki, tekintet nélkül az ellenzéki kisebbség támadásaira”. (Ugyanott.)

képpen az amerikai kontinenst.” Welles e nyilatkozatában nem érintette azt a problémát, hogy segítséget kellene nyújtani a Szovjetuniónak a hitleri agresszió elleni harcában. A tudósítóknak arra a kérdésére, hogy a Szovjetunió kaphat-e segítségként fegyvert a kölcsönbérleti szerződés alapján, azt felelte: az elnöknek kell meghatároznia, milyen lépéseket tesznek e törvény alapján.²⁰

1941. június 24-én Rooseveltnak tartott sajtókonferenciát, amelyen kijelentette, hogy pillanatnyilag még nem lehet tudni, milyen formában kaphat segítséget a Szovjetunió. Megjegyezte, hogy mindaddig, amíg nem ismeretes, mire van szüksége Oroszországnak, még beszélni sem érdemes arról, mit tegyen az Egyesült Államok. Ugyanakkor hangsúlyozta, hogy szándékában áll megadni minden segítséget Oroszországnak, amit csak tud.²¹

Figyelembe kell itt venni azt is, hogy az amerikai kormányban, akárcsak az angolban, számosan vélekedtek úgy, hogy a szovjet fegyveres erők nem sokáig bírják a küzdelmet a hitleri Németországnak és szövetségeseinek hadseregeivel szemben. Stimson hadügyminiszter június 23-án jelentette az elnöknek, hogy véleménye szerint – melyet az amerikai vezérkari főnökök is osztanak – Németország számára a harccselekmények minimum egy és maximum három hónapon belül véget érnek.²² Nocks tengerészeti miniszter ugyanazon a napon ezt írta Rooseveltnak: „Hitlernek, akár-hogy is alakul a helyzet hat hétre-két hónapra van szüksége ahhoz, hogy végezzen Oroszországgal.”²³

Mivel az amerikai kormány a szovjet kormánnyal semmit sem közölt hivatalosan arról, milyen álláspontra helyezkedik a szovjet-német háború kitörése után, a washingtoni szovjet nagykövet június 26-án azt az utasítást kapta Moszkvából, hogy haladéktalanul keresse föl Rooseveltnak vagy Hullnak (illetve a távollétében Wellesnek), s tudja meg, „hogyan viszonyul az amerikai kormány a szovjet-német háborúhoz és a Szovjetunióhoz”. Welles, aki a külügyminisztert helyettesítette, még aznap fogadta a szovjet nagykövetet. Rooseveltnak nem volt Washingtonban. Welles az amerikai kormány

²⁰ FRUS 1941. 1. köt. 767–768. old.

²¹ The New York Times, 1941. június 25.

²² Dzs. Batler–Dzs. Guajer: Bolsaja sztratégija. Ijuny 1941–avguszt 1942. Moszkva 1967. 82. old.

²³ W. Langer–S. Gleason: Id. mű, 528. old.

nevében sajnálkozását fejezte ki afölött, hogy a Szovjetunió a hitleri Németország agressziójának áldozatául esett. A nagykövetnek arra a kérésére, hogy az amerikai kormány hivatalosan is fogalmazza meg álláspontját a Szovjetuniót ért német támadással és az amerikai-szovjet viszony további alakulásával kapcsolatban, Welles kijelentette: az amerikai kormány a Szovjetuniót „nem provokált és semmivel sem igazolható agresszió” áldozatának tekinti, s ennek az agressziónak a visszaverése, ami jelenleg a szovjet népnek és hadseregének osztályrészül jutott, „megfelel az Egyesült Államok történelmi érdekeinek”. Ennélfogva – mondotta – az amerikai kormány biztosítja a szovjet kormányt, hogy „ebben a harcban erejéhez mérten kész megadni neki minden támogatást, azok között a korlátok között, melyeket az Egyesült Államok bizonyos termelési lehetőségei és ezek halaszthatatlan szükségletei szabnak meg”.²⁴

Nagy-Britannia és az Egyesült Államok vezetői tehát olyan nyilatkozatokat tettek, melyeknek nemzetközi jelentősége nem volt elhanyagolható. Arról tanúskodtak, hogy a náci Németország vezetőinek ama számításai, hogy politikailag elszigetelhetik a Szovjetuniót, majd egyenként végezhetnek ellenfeleikkel, kudarcba fulladtak. Az angol és az amerikai kormány, melyek a háború előtti években elzárkóztak a kollektív biztonsági rendszer megteremtésére és az agresszió meggátlására vonatkozó javaslatok elől, ezúttal, a körülmények hatására, a Szovjetunióval való együttműködés útjára léptek, mely a Hitler-ellenes koalíció vezető erejévé vált.

2. A MÁSODIK FRONT PROBLÉMÁJA A SZOVJET-ANGOL KAPCSOLATOKBAN 1941-BEN

A szovjet kormány a Nagy Honvédő Háború első napjaitól arra törekedett, hogy a formálódó Hitler-ellenes koalíció valóban hatékony erő legyen a fasiszta agresszorok elleni harcban. Szükségessé tartotta, hogy a fasiszta blokk ellen harcoló valamennyi állam katonai erőfeszítéseit mozgósítsák, s minden erőt és erőforrást a lehető legcélszerűbben használjanak föl az ellenség szétzúzására. Legfontosabb lépés ebben az irányban az európai második front mielőbbi megnyitása lehetett. Ez nemcsak a Szovjetunió dorgát

²⁴ AVP SZSZSZR

könnyítette volna meg a közös ellenség elleni nehéz és véres harcban, hanem az egész világháború idejét jelentősen lerövidítette volna, közel hozta volna a rabságba vetett népek felszabadulásának napját, megmentve az emberiséget a fasiszta barbárság fenyegetésétől.

A második front problémáját elsősorban a szovjet és az angol kormány tárgyalta, mivel az Egyesült Államok formálisan még nem vett részt a háborúban. Ezenkívül 1941-ben még nem arról volt szó, hogy nagyarányú támadó hadműveletet indítsanak Európában, hanem csak egy gyors, korlátozott akcióról, egy észak-franciaországi deszantról, melynek az lett volna a célja, hogy hídfőt teremtsenek, amit azután majd megerősítenek és kibővítenek.

Arról, hogy az angol csapatok aktív katonai műveleteket folytassanak az európai kontinensen, először 1941. június 27-én tárgyalt Majszkij londoni szovjet nagykövet és Lord Beaverbrook, a háborús kabinet tagja, az egyik legbefolyásosabb angol politikus. Beaverbrook kijelentette, hogy Nagy-Britannia kormánya „kész megtenni minden lehetséges intézkedést annak érdekében, hogy gyengüljön a németeknek a Szovjetunióra gyakorolt nyomása”, majd kifejtette a következő tervet: 1. Anglia fokozott erővel bombázza Nyugat-Németországot és Észak-Franciaországot; 2. Murmanszk és Petsamo térségébe indítanak egy angol flottaegységet, hogy tengeri műveletekben vegyenek részt a németek ellen; 3. az angolok „nagyobb portyákat” intéznek Franciaország északi partvidéke ellen, hogy ha ideiglenesen is, de elfoglaljanak olyan nagy fontosságú stratégiai pontokat, mint Le Havre, Cherbourg és más városok.

Beaverbrook hangsúlyozta: ha a szovjet kormány az ő kormánya elé terjesztené azt a kívánságát, hogy „létesítsenek szorosabb együttműködést katonai téren, a brit kormány örömmel megtárgyalná, mit lehet tenni”. Közölte a szovjet nagykövettel azt is, hogy a németek csaknem az egész légierijüket kivonták Franciaországból, csak kis számban hagytak ott Messerschmitt-109-eseket, teljesen tapasztalatlan pilótákkal.²⁵

Miután a szovjet kormány értesült Beaverbrook tervéről, Molotov szovjet külügyi népbiztos magához kérte a június 29-én Moszkvába visszatért Cripps angol nagykövetet és kijelentette ne-

²⁵ AVP SZSZSZR

ki: „a szovjet kormány Beaverbrook valamennyi javaslatát helyesnek és aktuálisnak tartja”. Kíváncsúnak mondta, hogy „az angol légierő minden módon fokozza tevékenységét Németország ellen nyugaton is, és az észak-franciaországi deszanttal is”. Rámutatott annak szükségességére is, hogy az angol hadihajók és repülőgépek részt vegyenek a Murmanszk vidékén folyó harccselekményekben, mivel ott nagy erővel támadnak a német és a finn csapatok. Beaverbrooknak arra a kijelentésére hivatkozva, hogy az angol kormány kész megtárgyalni Anglia és a Szovjetunió katonai együttműködésének kérdését, a népbiztos közölte Crippsszel: „a szovjet kormány ebben a pillanatban felveti ezt a kérdést, és szeretné, ha ez pozitív megoldást nyerne”.

Cripps azt válaszolta, hogy Angliából való elutazása előtt tárgyalta az angol segítségnyújtásról a murmanszki északi tengervízen, és azt állíthatja, hogy a brit kormány határozatot hozott arról: minden lehetséges támogatást meg kell adni a Szovjetunióknak a Németország elleni háborúban. A nagykövet még hozzátette, arról is tudomása van, hogy „az angol kormánynak szándékában áll deszantműveletet végrehajtani Franciaországban”.²⁶

Crippsszel együtt érkezett Moszkvába a Macfarlane tábornok vezette angol katonai küldöttség, csak hogy mint kiderült, nem volt kellő felhatalmazása arra, hogy a két ország katonai együttműködéséről komoly tárgyalásokat folytasson. Kennedy tábornok, az angol vezérkar hadműveleti osztályának vezetője megírja emlékirataiban: a küldöttséget azért indították a Szovjetunióba, hogy kihasználják a „csekély esélyt”, és ha igen kis mértékben is, de hatni próbáljanak az orosz stratégiára, hogy „Oroszország tovább folytassa a háborút”.²⁷

Június 30-án Macfarlane tábornokot fogadta Molotov. Beszélgetésük során a szovjet külügyminiszter megjegyezte: mivel az együttműködésre irányuló kezdeményezés a brit háborús kabineté, természetesen merül fel a kérdés, vajon „Anglia katonai erői képesek-e elvonni a keleti frontról német egységeket”. Kijelentette: „ha Beaverbrooknak igaza van abban, hogy Anglia fokozni tudja légierejének aktivitását Németország nyugati része és Franciaország

²⁶ Ugyanott.

²⁷ Kennedy: Id. mű, 147. old.

megszállt területe fölött, s deszantokat is képes partra szállítani a Beaverbrook által említett városokban, akkor éppen ez a pillanat a legalkalmasabb az ilyen tevékenységre”.

Macfarlane tábornok biztosította Molotovot arról, hogy mind a brit kormánynak, mind pedig az egész katonai küldöttségnek „az az óhaja, hogy minden rendelkezésre álló eszközzel segítse a Szovjetuniót”, ehhez azonban az szükséges, hogy a küldöttség a kormány elé „részletes és alapos képet tárjon a keleti front jelenlegi egész helyzetéről”.²⁸

Ugyanazon a napon, június 30-án tárgyalta a szovjet nagykövet Eden angol külügyminiszterrel. Majszkij megjegyezte: bár Churchill miniszterelnök június 22-i beszédében teljes és széles körű együttműködést ajánlott a Szovjetuniónak, „mind ez ideig semmi-
ben sem állapodtak meg konkrétan, s ez azonnal megállapítható volt a katonai küldöttség moszkvai tárgyalásainak megkezdésekor”.

Amikor szóba került az észak-franciaországi, így a bretagne-i esetleges deszantakció, a nagykövet hangsúlyozta: „ez amellett, hogy jelentős lenne a német erők keletről való elvonása szempontjából, nem kis jelentőségű lenne magára Angliára nézve sem az Atlanti-óceánon: hiszen a németek most a bretagne-i kikötőkből támadják az angol tengeri szállítást”. A külügyminiszter azt válaszolta, hogy „a brit kormány is gondol a franciaországi deszantra, de még nem született semmilyen döntés”. Eden kijelentette azt is, hogy Beaverbrook javaslatainak kérdését „még ma hivatalosan felveti a kabinetben”.²⁹

A szovjet külügyi népbiztos 1941. július 5-én folytatott tárgyalásokat Crippsszel. Közölte vele, hogy bár igen heves harcok folynak, az utóbbi napokban stabilizálódott a keleti front, s „a helyzet jelenlegi állásánál az adott pillanatban igen hasznos lenne egy észak-franciaországi deszant, továbbá az angol katonai erők rész-

²⁸ AVP SZSZSZR – Kicsit előreszaladva megjegyezzük, hogy az angol katonai küldöttség vezetője, miután a helyszínen tájékozódhatott, kellőképpen értékelte a Vörös Hadsereg harci kvalitásait, és még a legnehezebb napokban is meg volt győződve arról, hogy a szovjet emberek teljes mértékben eltökélték magukat a háború győzelmes befejezésére. (Lásd *Alexander Werth*: Oroszország nagy háborúja 1941–1945. Kossuth Könyvkiadó–Zrínyi Katonai Kiadó 1971. 92. old.)

²⁹ AVP SZSZSZR

vétele az északi műveletekben Murmanszk és Petsamo körzetében”. Ezek az akciók a szovjet fél véleménye szerint „nagyon célszerűek és időszerűek lennének”, s „a frontokon új helyzet kialakulásához vezetnének”.³⁰

A franciaországi deszantról még egyszer tárgyalt a nagy-britanniai szovjet nagykövet és Eden, 1941. július 8-án. A nagykövet kifejtette, hogy „a körülmények alakulása folytán a Szovjetunió és Anglia fegyvertársakká, s ha nem is formálisan, de a gyakorlatban katonai szövetségesekké váltak”, s ezáltal „Angliának a háború kitörése óta először van igazi szövetségese, olyan, amely tud is és akar is harcolni a hitleri Németország ellen”. „Az elmúlt két hét teljesen világosan megmutatta – mondotta –, hogy a Vörös Hadsereg hatalmas erő, és a Wehrmacht nem tudja szétzúzni. A német hadigépezet azonban rendkívül ütőképes, és csaknem teljes egészében a Szovjetunió ellen van bevetve; ezáltal mi igen nehéz helyzetbe kerültünk. Angliának nemcsak kötelessége, hanem közvetlen érdeke is, hogy enyhítsen valamennyit a németeknek a keleti frontra gyakorolt nyomásán azzal, hogy erőiket és figyelmüket másfelé tereli.” A szovjet nagykövet véleménye szerint Angliának reális lehetőségei vannak arra, hogy komolyabb deszantot hajtson végre Franciaországban: van hozzá elég csapata és fegyverzete; a francia partokig nem nagy a távolság, tehát a szállítási nehézségek nem számottevők; a tengert az angolok uralják, és légierejük képes komoly támogatásban részesíteni egy ilyen akciót. Ráadásul a németek csaknem kiűritették Észak-Franciaországot, hiszen a légierő és a gépesített csapatok jelentős részét átdobták a szovjet–német frontra. Egy közvetlen angliai invázió veszélye, legalábbis addig, amíg Hitler keleten van elfoglalva, nem fenyeget.

Az angol külügyminiszter meghallgatta a szovjet fél fejtegetéseit és azt mondta: ő maga híve „egy észak-franciaországi deszantnak” és annak, hogy az adott pillanatban „széles körben segítsék a Szovjetuniót”. Hangsúlyozta, hogy nyomban ismét kormánya elé terjeszti az észak-franciaországi deszant kérdését.³¹

1941. július 8-án szovjet katonai küldöttség érkezett Londonba F. I. Golikov altábornagynak, a Vörös Hadsereg helyettes vezér-

³⁰ Ugyanott.

³¹ Ugyanott.

kari főnökének vezetésével. Visszaemlékezéseiben Golikov megírja, hogy az angol küldöttségtől eltérően a szovjet küldöttség konkrét útmutatásokat kapott arra nézve, hogyan folytassa a tárgyalásokat a legfontosabbról, a fegyver- és anyagszállításokról, valamint arról, milyen méretű és jellegű hadműveleteket hajtsanak végre az angolok. A küldöttség azt a megbízatást kapta, hogy terjesszen Anglia kormánya elé egy javaslatot az európai második front megnyitására vonatkozóan.³²

A londoni szovjet nagykövet július 9-én bemutatta Eden külügyminiszternek és állandó helyettesének, Cadogannak F. I. Golikovot és helyettesét, N. M. Harlamov ellentengernagyot. A beszélgetés elején Golikov a szovjet kormány nevében kijelentette: a szovjet nép szilárd elhatározása, hogy a végső győzelemig folytatja a háborút a fasiszta Németország ellen, s külön hangsúlyozta, hogy a „németek nem tudnak megtörni bennünket”. Eden megígérte, hogy ezt a nyilatkozatot haladéktalanul Nagy-Britannia miniszterelnökének tudomására hozza. Ezután még tárgyaltak az északi közös hadműveletekről, arról, hogy maximális erővel folytatják az angol légitámadásokat Németország ellen egészen Berlinig, és Észak-Franciaországban sürgősen végrehajtják a deszant hadműveleteket. Eden újólág megerősítette, hogy helyesli ezeket az intézkedéseket, és azt javasolta a szovjet küldöttségnek, hogy a konkrét kérdéseket vitassa meg az angol vezérkarokkal.³³

Később a küldöttség tagjai felkeresték Mordgesson angol hadügyminisztert, majd találkoztak a vezérkari főnökökkel: John Dill tábornokkal, az angol fegyveres erők vezérkari főnökével, Portal marsallal, a katonai légierő vezérkari főnökével és Pound tengeragggyal, a haditengerészet vezérkari főnökével. Beszélgetésük azonban csupán formális volt, s nem tértek ki az angol deszantcsapatok franciaországi partraszállására.³⁴

1941. július 8-án Sztálin szovjet kormányfő megkapta Churchillnek, Nagy-Britannia miniszterelnökének személyes üzenetét. Ezzel megkezdődött a két állam kormányfőinek üzenetváltása a második világháború fontos és aktuális problémáiról. Churchill, miután ki-

³² Lásd Novaja i Novejsaja Isztorija, 1969. 3. sz. 101. old.

³³ AVP SZSZSZR

³⁴ Lásd Novaja i Novejsaja Isztorija, 1969. 3. sz. 103–104. old.

fejezte örömét afelett, hogy „az orosz seregek oly erős, merész és bátor ellenállást tanúsítanak a nácik egyáltalán nem provokált bárbár betörésével szemben”, ezt írta: „Mi mindent megteszünk, hogy segítsünk Önöknek, amennyire az idő, a földrajzi viszonyok és növekvő segélyforrásaik engedik. Minél tovább tart a háború, annál több segítséget tudunk nyújtani. Közölte üzenetében, hogy az angol légierő bombatámadásokat hajt végre a Németország által megszállt területeken és magának Németországnak a területén; ezenkívül a közeljövőben „komoly hadműveleteket” terveznek az „északi övezetben”. Az angolok észak-franciaországi deszantjáról azonban hallgatott.³⁵

A Szovjetunió már harmadik hete harcolt, és a szovjet–angol tárgyalásokon még nem sikerült megegyezni a két ország együttműködésének mértékében és részleteiben.

Jóllehet az angol külügyminiszter biztosította a szovjet nagykövetet arról, hogy a kormányban hivatalosan felveti az angol csapatok észak-franciaországi hadműveleteinek kérdését, valójában – mint az angol háborús kabinet titkos jegyzőkönyveiből kiderül, mely ma már hozzáférhető a kutatók számára – a kabinet ülésein nem tárgyalták meg komolyan az európai kontinensen végrehajtandó hadműveletek kérdését. Eden csupán röviden informálta a résztvevőket a szovjet nagykövettel folytatott beszélgetéséről, melyet a kabinet tagjai tudomásul vettek.³⁶

Sztálin abból az alkalomból, hogy július 8-án fogadta a Churchill üzenetét átadó Crippset, a szovjet kormány elégedetlenségét juttatta kifejezésre amiatt, hogy „Anglia nem határozza el magát a Szovjetunióval való kölcsönös segítségnyújtási egyezmény megkötésére, s csupán afféle platonikus nyilatkozatokra szorítkozik, hogy kész segítséget nyújtani”. „Olyan időben teszi ezt – mondotta a szovjet kormányfő –, amikor Hitler más államokkal koalícióban tevékenykedik. Anglia ezzel a magatartásával azt a benyomást kelti, hogy a Szovjetunió és Anglia között nincs egyetértés, s ily módon a hitleri koalíció politikájával a teljes mértékben érthetetlen elkülönülés politikáját állítja szembe.” Crippsnek arra a megjegyzésére,

³⁵ Lásd a Szovjetunió, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia kormányfőinek üzenetváltása. 1941–1945. Kossuth Könyvkiadó–Kárpáti Könyvkiadó 1981. Második kiadás. Első kötet. (A továbbiakban: Üzenetváltás) 19. old.

³⁶ PRO Cab. 65/19.

hogy „ebben a dologban veszélyes a sietség”, Sztálin azt felelte, hogy itt „nem a sietség a veszélyes, hanem az, hogy elkésünk”.³⁷

A szovjet kormány mielőbb konkretizálni szeretne volna az együttműködést, ezért azt javasolta, hogy a két ország kössön megállapodást a közös cselekvésről a Németország elleni háborúban. Tárgyalások következtek, melyek során egyeztették egy ilyen megállapodás szövegét, s 1941. július 12-én alá is írták a szerződést. Ebben a két kormány kötelezte magát, hogy minden téren segítséget nyújtanak egymásnak a hitleri Németország elleni háborúban, nem folytatnak vele külön tárgyalásokat, nem kötnek vele fegyverszünetet vagy békeszerződést anélkül, hogy ezt közösen meg ne tárgyalnák.³⁸

Jóllehet a megállapodás általánosságokban mozgott, s nem rögzítették a felek kölcsönös kötelezettségvállalásait, mégis alapul szolgált arra, hogy a Szovjetunió és Anglia között baráti, szövetségesi kapcsolatok alakuljanak ki.

A szovjet kormányfő a szovjet–angol egyezmény aláírása után, július 18-án, elküldte az angol miniszterelnöknek első személyes üzenetét, amelyben hivatalosan felvetette az európai második front megnyitásának kérdését. Örömmel nyugtázta, hogy a Szovjetunió és Nagy-Britannia között szövetségesi kapcsolatok jöttek létre, s kifejezte azt a meggyőződését, hogy a két állam elég erősnek bizonyul a közös ellenség szétzúzására. „A továbbiakat illetően én azt hiszem – írta –, hogy a Szovjetunió, s ugyanígy Nagy-Britannia katonai helyzete jelentős mértékben megjavulna, ha front létesülne Hitler ellen Nyugaton (Észak-Franciaországban) és Északon (az Arktiszon).

Egy észak-franciaországi front hitleri erőket vonhatna el Keletről, s ezen túlmenően egyszersmind Hitler Angliába való betörését is lehetetlenné tenné. Egy ilyen front létrehozása Nagy-Britannia hadseregének és Dél-Anglia egész lakosságának körében egyaránt népszerű lenne. El tudom képzelni egy ilyen front létrehozásának nehézségeit, de úgy látom, hogy a nehézségek ellenére létre kellene hozni, nemcsak közös ügyünk érdekében, hanem magának Angliának az érdekében is. Egy ilyen front létrehozása éppen most a leg-

³⁷ AVP SZSZSZR

³⁸ Vnyesnyaja polityika Szovjetszkovo Szojuza v period Otyecsesztvennoj vojny. 1. köt. 116. old.

könnyebb, amikor Hitler erői Keleten vannak lekötve, s amikor Hitler még nem tudta megszilárdítani a Keleten elfoglalt pozíciókat.

Még könnyebb frontot létrehozni Északon. Itt csak angol tengeri és légierők tevékenységére van szükség – csapatok partraszállása, tüzérség partraszállása nélkül. Ebben a hadműveletben a szovjet szárazföldi, tengeri és légierők vesznek majd részt. Örömmel fogadnánk, ha Nagy-Britannia ide tudna irányítani egy könnyű hadosztálynyi vagy több norvég önkéntest, akiket Észak-Norvégiába lehetne átdobni a németek elleni felkelő hadműveletek céljából.”³⁹

A szovjet kormány javaslatára az angol kormány elutasítóan reagált. Churchill ezúttal teljesen határozottan nyilatkozott. Július 19-én találkozott a szovjet nagykövettel, áttanulmányozta az üzenet szövegét, és kijelentette, hogy nem lenne reális vállalkozás, ha „megpróbálnának Franciaország északi részén valamiféle szilárd frontot létrehozni”. Az egyetlen dolog, amit a miniszterelnök ígért az volt, hogy „egyre kiterjedtebb és egyre erőteljesebb” bombatámadásokat intéznek Németország ellen, „nem sajnálva sem embert, sem gépet”.⁴⁰

A londoni szovjet nagykövetségen azzal a körülménnyel magyarázták az angol kormány negatív állásfoglalását, hogy Churchill továbbra is az elmúlt évben folytatott védelmi stratégiát követi, amelynek lényege, hogy erőt és fegyvert gyűjtenek az 1942. évi „nagy támadásra”, amikor majd Anglia az Egyesült Államok segítségével Németországban kivívja a légi fölényt és a jelenleginél sokkal jobban fel tudja fegyverezni a hadseregét. Az, hogy a Szovjetunió is belépett a második világháborúba, még nem kényszerítette rá Churchillt, hogy a védelmi stratégiáról támadóra térjen át. „Lényegében tehát arról van szó – összegezte véleményét a nagykövetség –, hogy Churchill, bármennyire lelkesedik is a Vörös Hadsereg hősiességének látván, mindmáig még nincs meggyőződve arról, vajon tartani tudja-e magát a Vörös Hadsereg a Reichswehrrel szemben, vagy sem. Állandóan egy gondolat foglalkoztatja: mi lesz akkor, ha Hitler szétveri a Vörös Hadsereget és összes hordáival rá támad Angliára? Churchill egy ilyen eshetőségre a brit szigeteken

³⁹ Üzenetváltás. I. köt. 20–21. old.

⁴⁰ AVP SZSZSZR

akarja tudni erőit és fegyverzetét, teljesen megfelelkezve arról, hogy az invázióval szemben a legjobb garancia az ellen, ha Franciaországban idejében létrehoznák a második frontot.”⁴¹

A miniszterelnöknek a második frontra vonatkozó álláspontját osztották az angol vezérkari főnökök is. Nagy-Britannia vezérkari főnökeinek bizottsága még azt megelőzően, hogy Churchill válaszolt volna Sztálinnak, táviratot küldött a Szovjetunióban tartózkodó angol katonai küldöttség vezetőjének. Az angol stratégia célja a távirat szerint, hogy Németországot a levegőben, a tengeren és gazdasági téren gyengítsék, miközben Nagy-Britannia pozícióit megerősítik a Közel- és a Távol-Keleten. „Egy ilyen stratégia – olvasható a táviratban – közvetve nagyon nagy segítséget jelent Oroszországnak; a közvetlen támogatás már más kérdés. Foglalkoztunk bizonyos elterelő csapások lehetőségével, de katonai szempontból azon kívül, amit már eddig tettünk, semmi sem tudja befolyásolni a legfontosabb orosz hadseregek és a katonai légierő hadműveleteit.”⁴²

Stafford Cripps angol nagykövet július 21-én átnyújtotta a szovjet kormányfőnek Churchill válaszüzenetét. A miniszterelnök egyebek között a következőket írta: „Az Önök támogatására minden értelmes és hatékony intézkedést megteszünk, amit megtehetünk. De kérem Önt, vegye tekintetbe azokat az akadályokat, amelyeket erőforrásaink korlátozottsága és földrajzi helyzetünk gördít elénk. Az Oroszország elleni német támadás első napjától kezdve mérlegeljük a támadás lehetőségét a megszállt Franciaország és Hollandia területén. A vezérkari főnökök nem látnak lehetőséget arra, hogy olyan arányokban bármit is tegyünk, ami akár a legcsekélyebb mértékben hasznára lehetne Önöknek.” Churchill arra hivatkozva, hogy Franciaországban állítólag nagy német erők állomásoznak, s hogy a németek az egész partvidéket megerősítették, rámutatott: „Ha nagy erőkkel vállalkoznánk partraszállásra, az véres vereség elszenvedését jelentené, a kisebb rajtaütések pedig csak kudarcokra vezetnének, s a mi számunkra és az Önök számára egyaránt sokkal több kárt okoznának, mint hasznot.”

Az északi frontra vonatkozóan Churchill a következőket közöl-

⁴¹ Ugyanott.

⁴² *L. Woodward: British Foreign Policy in the Second World War. London 1971. 2. köt. 15. old.*

te: „Norvég könnyűhadosztály nem létezik, és az állandó nappali világosság folytán vadászgépek előzetes és kellő fedezete nélkül nem is volna lehetséges akár brit, akár orosz csapatokat partra tenni a németek által megszállt területeken . . . Kérem, javasoljon habozás nélkül bármi egyebet, amit jónak gondol – írta végezetül. – Mi a magunk részéről ugyancsak gondosan fogunk kutatni további módszerek után, hogy közös ellenségünkre csapást mérhessünk.”

Ezek a „további módszerek” azonban csakis a hitleri Németország elleni bombatámadásokra szorítkoztak. Július 26-i, újabb üzenetében az angol miniszterelnök, „elragadtatással és izgalommal”, figyelve a szovjet seregek „nagyszerű küzdelmét”, azt ígérte: „Légítámadásainkat Németország ellen egyre nagyobb erővel fogjuk folytatni.”⁴³

Azok a légibombázások, amelyekkel az angol légierő sújtotta Németország területét, nem tudták komolyabban befolyásolni a szovjet-német front helyzetét. 1941. augusztus 26-án a szovjet nagykövet az angol külügyminiszterrel folytatott beszélgetése során kijelentette: ezek a bombatámadások „még arra sem tudták rákényszeríteni a németeket, hogy frontunkról akár egy repülőrajt kivonjanak”. Az angol kormánynak a Németország elleni harcot illetően elfoglalt pozíciójáról szólva megjegyezte: „Anglia a jelen pillanatban nem annyira szövetségesünk és fegyvertársunk a hitleri Németországgal vívott élethalálharcban, hanem sokkal inkább velünk rokonszenvező szemlélő.” Eden erre azt válaszolta, hogy „Anglia még nem készült fel a franciaországi invázióra”; az angolok „a legközelebbi jövőben valószínűleg Líbiában kezdenek támadó hadműveleteket”.⁴⁴

Megerősítette ezt Churchill is a szovjet nagykövettel augusztus 29-én történt találkozásakor. Kijelentette, hogy 1942-ben nagyarányú hadműveletet tervez a Földközi-tenger és Észak-Afrika térségében, Líbiában, s ennek érdekében nagy katonai erőket vonnak össze a Közel-Keleten. „A miniszterelnök szavaiból megállapítható volt – táviratozta Moszkvába a szovjet nagykövet –, hogy a második frontot inkább valahol a Közel-Keleten képzelem el, semmint Franciaországban.” E beszélgetés alkalmával Churchill újból meg-

⁴³ Üzenetváltás. 22–25. old.

⁴⁴ AVP SZSZSZR – Az idézett részek a következő jegyzetig innen valók.

ismételte, hogy az adott időpontban lehetetlennek tartja a második front megnyitását Nyugaton. Kételyeit fejezte ki aziránt is, hogy egy ilyen frontra lehetőség nyílna 1942 tavaszán, ha csak a tél folyamán úgy nem alakulnak a dolgok, hogy Németország belső összeomlása közelinek látszik.

Így tehát a Szovjetunió és Anglia diplomáciai tárgyalásai 1941 június-augusztusában az európai kontinensen indítandó hadműveleteket illetően nem jártak gyakorlati eredményekkel. A szovjet kormány, látva az angol kormány tartózkodását az európai második front megnyitásától, óvatosabb lett. Sztálin a következőket írta a londoni szovjet nagykövetségnek 1941. augusztus 30-án küldött táviratában: „Az angol kormány azzal, hogy a passzív kivárás politikáját folytatja, lényegében a hitleristákat segíti. Azok egyenként akarják szétverni ellenfeleiket: ma az oroszokat, holnap az angolokat, Anglia a passzivitásával őket segíti. Az a körülmény, hogy Anglia nekünk tapsol és a németeket szitkokkal illeti, mit sem változtat a dolgokon. Vajon tudatában vannak-e ennek az angolok? Azt hiszem, hogy igen. Mert mit akarnak? Úgy tűnik, mintha a mi meggyengülésünket akarnák.”

A honvédő háború első hónapjaiban az angol és az amerikai kormány fegyverrel is alig segítette a Szovjetuniót. A nyugati hatalmak továbbra is azt várták, miként alakulnak az események a szovjet-német fronton.

1941. július végén Moszkvába érkezett Harry Hopkins, Roosevelt elnök személyes képviselője, egyben jó barátja és egyik legfontosabb tanácsadója, hogy pontos képet alkosson a Vörös Hadsereg harci erejéről. Akkoriban Hopkins volt a legfelsőbb fórum a kölcsönbérleti szerződéssel kapcsolatos ügyek intézésében. Találkozott Sztálinnal és a szovjet kormány más tagjaival. Informálódott a frontok helyzetéről, meg arról is, milyen fegyverfajtákra van leginkább szüksége a Vörös Hadseregnek. Hopkins kijelentette a szovjet kormány tagjainak, hogy Roosevelt Hitlert az emberiség ellenségének tartja, és ezért segíteni kívánja a Szovjetuniót Németország elleni harcában. Ugyanakkor Hopkins azt is megmondta, hogy az angol és az amerikai kormány nem akar az orosz frontra mindaddig nehézfegyverzetet, tehát harckocsikat, repülőgépeket és tábori ágyúkat küldeni, amíg sor nem kerül egy három is találkozó-

ra, ahol tanulmányozzák valamennyi front stratégiai érdekeit és mindhárom állam érdekeit.⁴⁵

Moszkvai tartózkodásakor Harry Hopkins arra a következtetésre jutott, hogy a Szovjetunió rendelkezik egy hosszan tartó háborúhoz szükséges emberi és anyagi erőforrásokkal. Július 31-én ezt mondta Molotovnak: „Meggyőződött róla, hogy a szovjet emberek, a felső vezetéstől végig lefelé, rendíthetetlenül elszánták magukat arra, hogy végeznek a rájuk támadt ellenséggel.”

Erre az időre Anglia és az Egyesült Államok vezető politikusai már fokozatosan feladták kezdeti prognózisukat, és már nem számoltak a Szovjetunió közeli vereségének valószínűségével. 1941 júliusában Roosevelt elnök a washingtoni szovjet nagykövettel folytatott beszélgetésében nagyra értékelte a Vörös Hadsereg harcképességét, s megállapította, hogy a németek nem számítottak ilyen ellenállásra. Roosevelt megjegyezte, hogy a Vörös Hadsereg rendkívül bátran és ügyesen harcol, s hogy amerikai katonai körökben „egyeseknek felül kell vizsgálniuk a szovjet fegyveres erőkről alkotott véleményüket”. Az elnök a továbbiakban kijelentette, hogy „a Szovjetuniónak az időtényező a legfontosabb, és ha a szovjet csapatoknak vissza kell is vonulniuk, mégis, ha a következő két-három hónapban a hitleri hadseregekkel szemben ugyanolyan ellenállást tanúsítanak, mint jelenleg, akkor a Szovjetunió győzelme biztosítva van”.⁴⁶

1941 augusztusában Churchill és Roosevelt tanácskozást tartott az Atlanti-óceán nyugati partvidékénél lévő Argentia-öbölben, egy angol cirkáló fedélzetén. Az angol miniszterelnöknek és az amerikai elnöknek a háború alatt ez volt az első találkozója, ám korántsem az utolsó. Churchill kiszámította, hogy a háborús években a legkülönbözőbb tanácskozásokon összesen 120 napot töltött el együtt Roosevelttel, ami egyedülálló dolog a modern történelemben.⁴⁷ A két államférfi azért ült le a tárgyalóasztalhoz az Argentia-öbölben, hogy megvitassák a Szovjetunióba irányuló fegyver és nyersanyagszállítás kérdését. Tárgyalásuk legfőbb eredménye

⁴⁵ Lásd *R. Sherwood*: Roosevelt és Hopkins. A szemtanúk szemével. Moszkva 1958. I. köt. 525., 544. old. (Oroszul.)

⁴⁶ AVP SZSZSZR

⁴⁷ Lásd *V. G. Truhanovszkij*: Winston Churchill. Politikai életrajz. Kossuth Könyvkiadó 1976. 300. old.

azonban az volt, hogy aláírták az Atlanti Chartát, melyben megfogalmazták a fasiszta Németország elleni háború céljait. A dokumentumban meghirdették: az Egyesült Államok és Anglia „a náci tyrannia végleges megsemmisítésére” törekszik. Meghatározták a háború utáni rendezés egyes alapelveit is: a területszerzésről való lemondást, a népek ama jogát, hogy szabadon válasszák meg kormányzati formájukat, a kereskedelem szabadságának elvét, a gazdasági együttműködést stb. Azzal azonban nem foglalkoztak, konkrétan hogyan likvidálják a fasizmust, hogyan állítsák vissza a népek függetlenségét és szuverenitását, s teljesen figyelmen kívül hagyták azt a kérdést, hogy maximálisan a fasiszta blókk elleni harcra mozgósítsanak minden erőt.

A szovjet kormány az 1941 szeptemberében rendezett londoni konferencián csatlakozott az Atlanti Charta alapelveihez. A szovjet képviselő mindamellettt tett egy olyan nyilatkozatot a konferencián, amelyben meghatározta az antifasiszta koalíció konkrét programját. Ennek keretében azt nyilvánította a legfontosabb feladatnak, hogy „mielőbb határozottan szétzúzzák az agresszort”, ennek érdekében mozgósítsák és bevessék valamennyi erőt és eszközt, s meghatározzák, melyek „a leghatékonyabb módszerek és módzatok e cél megvalósítása érdekében”.⁴⁸

A Szovjetunió az agresszorok szétzúzására továbbra is az európai második front megnyitását tartotta a leghatékonyabb módszernek.

A szovjet kormány 1941 szeptemberében, amikor a Szovjetunióban a katonai helyzet igen komolyra fordult, ismét felvetette az angol kormánynak e kérdést.

1941. szeptember 3-i üzenetében Sztálin azt írta Churchillnek, hogy a hitleri Németország több mint 30 friss gyaloghadosztályt, hatalmas mennyiségű harckocsit és repülőgépet dobott át a keleti frontra, s aktivizálta szövetségeseinek több mint 46 hadosztályát. Ennek következtében a Szovjetunió elvesztette Ukrajnának több mint a felét, s az ellenség megközelítette Leningrádot. „A németek a nyugati veszélyt blöffnek tekintik, és büntetlenül dobják át erői-

⁴⁸ Vnyesnyaja polityika Szovjetszkovo Szojuza v period Otyecsesztvennoj vojni. I. köt. 147-148., 144-147. old.

ket Nyugatról Keletre, mert Nyugaton semmiféle második front nincs, és meggyőződésük szerint nem is lesz.”

A szovjet kormányfő hangsúlyozta, hogy a Szovjetunió halálos veszélybe került, s ebből a helyzetből csupán egyetlen kiút van: „még ebben az évben létre kell hozni valahol a Balkánon vagy Franciaországban egy olyan második frontot, amely képes elvonni a keleti frontról 30–40 német hadosztályt, s ezzel egyidejűleg folyó év október elejéig biztosítani kell a Szovjetunió részére 30 000 tonna alumíniumot, továbbá *havonta* legalább 400 repülőgépből és 500 (kisebb vagy közepes) harckocsiból álló segítséget”.⁴⁹

A szovjet kormányfő üzenetét egyidejűleg nyújtották át Moszkvában és Londonban.

Cripps, a szovjetunióbeli angol nagykövet, amikor szeptember 4-én megkapta az üzenet szövegét és megismerkedett a tartalmával, kijelentette, hogy „rendkívül komolynak és fontosnak” tartja, „haladéktalanul közli kormányával az üzenet szövegét, és ajánlani fogja, mint ahogyan már korábban is tette, a Németország elleni második front megszervezését”. Valamivel később Cripps tudatta a külügyi népbiztossággal, hogy azonnal Angliába kíván utazni, hogy „személyes közreműködésével biztosítsa az üzenetben foglalt intézkedés megvalósítását”. Közölte, hogy vele együtt Angliába utazik Macfarlane tábornok is, a Szovjetunióban tartózkodó katonai küldöttség vezetője.⁵⁰ Londonból azonban olyan utasítás érkezett, hogy a nagykövet és a katonai küldöttség vezetője kénytelen volt lemondani angliai útjáról.

Ugyanazon a napon Cripps táviratozott Londonba. „Véleménye szerint — közölte — Sztálin nyilatkozata nem túloz, és ha mi most, az utolsó pillanatban, nem teszünk emberfeletti erőfeszítéseket, az orosz fronttól várható minden előnyt elveszítjük, legalábbis hosszú időre, de az is lehet, hogy örökre. Sajnos, mi nem úgy tekintettünk az orosz háborúra mint olyanra, amelyhez közvetlen közünk van, hanem egyszerűen olyan háborúnak tartottuk, amelyet segíteni akarunk, ahogy tudunk, saját érdekeink csorbítása nélkül.”

Churchill, meglehetősen éles formában, a következőket válaszolta Crippsnek: „Véleményem szerint, amikor Ön »emberfeletti erő-

⁴⁹ Üzenetváltás. 30–31. old.

⁵⁰ AVP SZSZSZR

feszítésekről» beszél, olyan erőfeszítésekre gondol, melyek túlmennek a tér, az idő és a geográfia határain. Sajnos, nekem nem adatott meg ilyen képességek.”⁵¹

Londonban a szovjet nagykövet nyújtotta át Churchillnek szeptember 4-én a szovjet kormányfő üzenetét. A miniszterelnök elővasta, azután azt mondta a nagykövetnek: megérti a Szovjetunió helyzetét, s „a leghőbb kívánság tölti el”, hogy minden rendelkezésre álló eszközzel segítséget nyújtson a szovjet népnek. Elismerte, hogy a szovjet nép tizenegy hete egymaga folytatja a háborút Németország ellen, az angol légeierőtől csak igen kevés támogatást kap, s Hitler arra építi számításait, hogy egyenként semmisítse meg ellenfeleit. Megemlítette azt is, hogy pillanatnyilag a második front létrehozása a Balkánon nem reális, mivel ehhez „az angoloknak nincs se elég erejük, se repülőjük, se tankjuk”. Beszédének végén Churchill a következőket jelentette ki: „A tél beálltaig nem tudunk Önöknek semmiféle komolyabb segítséget adni; sem úgy, hogy megnyitunk egy második frontot, sem úgy, hogy széles körben rendelkezésre bocsátjuk a szükséges fegyverfajtákat. Amit most adni tudunk, mindössze csepp a tengerben.”⁵²

Másnap Eden külügyminiszter meghívta a szovjet nagykövetet Harlamov ellentengernaggyal, a szovjet katonai küldöttség vezetőjével együtt. Megjelent mind a három vezérkari főnök: Dill tábornok, Pound tengernagy és Portal marsall. A tárgyalás lényegében azzal kezdődött, hogy az angol fél felsorolta a második front létrehozását akadályozó nehézségeket: német erőket vontak össze Franciaországban, a németek megerősítették Franciaország északi partjait, hatalmas légierőt tartanak Nyugaton, miközben az angoloknak nincs elég csapatuk a deszanthoz, hogy legalább 30–40 német hadosztályt elvonhassanak a keleti frontról, s nincs elég szállítóeszközük sem, hogy átszállítsák a harckocsikat és a hadosztályokat a tengerszoroson.

A szovjet nagykövet moszkvai közlése szerint az angol vezérkari főnökök olyan következtetésekre jutottak, hogy „a Franciaországba való bármiféle behatolási kísérlet óhatatlanul gyors kudarccal végződne”, így nem jelentene semmi hasznót a Szovjetuniónak, vi-

⁵¹ L. Woodward: Id. mű, 2. köt. 31–32. old.

⁵² AVP SZSZSZR

szont „komoly csapást mérne Anglia katonai presztízse és morális állapotára”.

A vezérkari főnökök úgy látták, hogy a Balkánon, konkrétan Görögországban, Törökország segítsége nélkül ugyancsak lehetetlen egy második front megnyitása. Véleményük szerint az angol flotta, tekintettel az ellenséges erők által megszállt rengeteg szigetre, nem képes garantálni az angol csapatok sikeres partra szállását a görög partokon.

Aznap ülést tartott a háborús kabinet is, amelyen Churchill ismertette a szovjet kormány vezetőjének üzenetét, valamint azt a döntést, amire az angol vezérkari főnökök jutottak az észak-franciaországi és a balkáni hadműveleteket illetően. A kabinet tagjai egyetértésüket nyilvánították. Több reményre jogosított az, ahogyan a kabinet a Szovjetuniónak azt a kérését fogadta, hogy szállítanak repülőgépeket és harckocsikat. A háborús kabinet Beaverbrook javaslata alapján úgy döntött, hogy Anglia ki tudja elégíteni a szovjet kormány igényeinek felét, amennyiben másik felének teljesítését magára vállalja az Egyesült Államok kormánya.⁵³

1941. szeptember 6-án a szovjet kormányfő megkapta a választ üzenetére az angol miniszterelnöktől. Churchill ezt írta: „Bár semmilyen erőfeszítéstől sem riadnánk vissza, jelenleg semmi lehetőség sincs arra, hogy brit akciót hajtsunk végre Nyugaton (a légi akciókon kívül), amely tél előtt lehetővé tenné német erők elvonását a keleti frontról. Arra sincs semmi lehetőség, hogy a Balkánon Törökország segítsége nélkül második frontot hozzunk létre.” Mint Churchill üzenetéből is látható, az angol kormány nemcsak hogy 1941-ben tartotta lehetetlennek a második front megnyitását, de kételyei voltak az iránt is, hogy ez 1942-ben megvalósulhat. „Készek vagyunk Önökkel közös terveket kidolgozni – olvashatjuk az üzenetben. – Elég erősek lesznek-e a brit haderők ahhoz, hogy 1942-ben megvalósítsák a partraszállást az európai kontinensen, az az eseményektől függ, amelyeket nehéz előre látni.” Churchill csupán annak lehetőségéről írt, hogy a sarki éjszaka beköszöntével támogatást nyújthatnak a Magas-Északon, és folytatják Németország bombázását.

Ugyanakkor az üzenet tudatta: Líbiában hadműveleteket tervez-

⁵³ AVP SZSZSZR; PRO Cab. 65/23.

nek a német és az olasz csapatok ellen. Az angol kormány reméli, hogy 1941 végéig a térségben háromnegyed millió főre sikerül emelni katonáinak számát, 1942 nyaráig pedig egymillió főre.⁵⁴

1941. szeptember 13-án a szovjet kormány feje újabb üzenetet küldött az angol miniszterelnöknek, mely a következőket tartalmazta: „Legutóbbi üzenetemben kifejtettem a Szovjetunió kormányának a második front létrehozásával, mint közös ügyünk jobbrafordulásának fő eszközével kapcsolatos véleményét. Válaszul az Ön üzenetére, melyben újból hangsúlyozza, hogy egy második front létrehozása ebben a pillanatban lehetetlen, csak megismételhetem, hogy egy második front hiánya közös ellenségünk malmára hajtja a vizet.”⁵⁵

A szovjet kormány azután, hogy az európai második front megnyitására vonatkozóan elutasító választ kapott az angol kormánytól, a szovjetország számára oly nehéz 1941 őszi hónapokban nem forszírozta többé a döntést e kérdésben. Nem vetette föl 1941. szeptember végén-október elején sem, amikor a három nagyhatalom – a Szovjetunió, az Egyesült Államok és Anglia – moszkvai konferenciáját tartották, s december közepén sem, amikor Eden látogatást tett a Szovjetunióban.

Az európai második front megnyitására vonatkozó szovjet javaslatot 1941-ben a nyugati hatalmak kormányai, később pedig a burzsoá történészek igyekeztek megalapozatlannak és irreálisnak feltüntetni. Hogy ez mennyire nem igaz, azt sok neves nyugati szakember is elismeri. Sherwood amerikai újságíró például, aki annak idején szorosban együttműködött Roosevelttel és Hopkinsszal, későbbi könyvében idézi Lord Beaverbrook véleményét a második front 1941-ben való megnyitásáról. Beaverbrook, miután visszatért a moszkvai konferenciáról, a következőket fejtette ki az angol háborús kabinetben: Anglia segítséget tud nyújtani a Szovjetuniónak, ha nem ragaszkodik hosszú távú tervezeteihez és általános katonai

⁵⁴ Üzenetváltás. 1. köt. 32–33. old.

⁵⁵ Ugyanott, 34. old. – Medlicott ismert angol történész a következőket írja a második fronttal kapcsolatos 1941. évi üzenetváltásról: „... Sztálin nem leplezte csalódottságát. Sohasem hitte, hogy Anglia és az Egyesült Államok, mint a nyugati tőkés világ két vezető hatalma, segítséget nyújt a győzelem kivívásához, kivéve az olyan eseteket, amikor az ő fennmaradásukról van szó.” (W. W. Medlicott: *British Foreign Policy Since Versailles, 1919–1964*. London 1968. 247–248. old.)

koncepciójához. „Az oroszok ellenállása újabb lehetőségeket tár fel előttünk – mondotta Beaverbrook. – Nyilvánvalóan elvont Nyugat-Európából német csapatokat, és egy időre megakadályozta a tengelyhatalmakat abban, hogy más hadszíntereken támadó jellegű tevékenységet folytassanak. Csaknem forradalmi helyzetet idézett elő valamennyi megszállt országban, és szabaddá tett 2000 mérföldnyi tengerpartot az angol deszantcsapatok előtt.

A németek azonban büntetlenül átdobhatják hadosztályaikat Keletre éppen azért, mert tábornokaink mindmáig tilos területnek nyilvánították a kontinenst csapataink előtt.”⁵⁶ Beaverbrook véleménye vitathatatlanul érdekes, hiszen ő a háborús kabinet tagja volt ellátási miniszterként, s kellőképpen tudta értékelni a helyzetet és Nagy-Britannia lehetőségeit.

Figyelembe kell vennünk, hogy 1941-ben arról volt szó, hogy az európai kontinensen korlátozott méretű műveleteket hajtsanak végre Németország ellen. Ezekre volt lehetőség, és reális segítséget jelentettek volna a Szovjetuniónak.⁵⁷

Az angol kormány még sem készült rá, még előkészületeket sem tett.

A nyugati hatalmaknak a második front megnyitásával kapcsolatos politikájára nem katonai, hanem politikai tényezők hatottak döntően. Ezek beleillettek az angol és az amerikai uralkodó köröknek a Szovjetunióval kapcsolatos általános politikai irányvonalába. Lényegében a következőről volt szó: a Szovjetuniót biztatni kell, hogy tanúsítson ellenállást az agresszorral szemben, és segítséget kell ígérni neki; ki kell várni, hogyan alakulnak majd az események a szovjet-német fronton, majd pedig, miután meggyőződtek róla, hogy a Vörös Hadsereg sikeresen kiállta az első próbákat a Hitlerrel való összecsapásban, hozzá lehet látni, hogy megtervezék saját részvételüket a háborúban, saját imperialista érdekeiknek megfelelően.

1941 végén, amikor a fasiszta hadsereg fő erőit nehéz harcok költötték le Moszkvánál, a londoni vezérkarokban megindult a munka. Hozzáálltak egy olyan terv kidolgozásához, amely szerint az angol fegyveres erők zömét a Közel- és a Közép-Kelet, valamint a

⁵⁶ R. Sherwood: Id. mű, I. köt. 612–613. old.

⁵⁷ Lásd V. M. Kulis: Isztorija vtorovo fronta. 60–67. old.

Földközi-tenger térségében használnák fel, ahol Nagy-Britannia legfontosabb tengerentúli érdekei összpontosultak. A terv azon alapult, hogy Németországnak az európai kontinensen tartózkodó szárazföldi fő erőit teljes egészében a Szovjetunió tartóztassa föl.

Az Egyesült Államok kormánya helyeselte az angolok stratégiai elgondolásait.

Így tehát már 1941-ben, az európai második front kérdésében ki-rajzolódott a háború vezetésének két ellentétes politikai koncepciója, amely később még inkább megfigyelhető volt.

Egyrészt a Szovjetunióé: a Szovjetunió kezdettől fogva amellelt volt, hogy minden erőt a leghatékonyabban használjanak fel annak érdekében, hogy minél előbb megsemmisítő csapást mérhessenek a közös ellenségre, a hitleri Németországra. A második frontot olyan eszköznek tartotta, amely a Hitler-ellenes háború valamennyi résztvevőjének katonai helyzetét megjavítaná.

A másik koncepciót Anglia és az Egyesült Államok kormánya képviselte. Ezek arra törekedtek, hogy megőrizték erőiket, a háború fő terhét a Szovjetunióra hárítsák, és semmiképpen sem akarták bevetni az alapvető nyugat-európai ember- és anyagtartalékokat. Azt a hadianyag- és fegyvertámogatást, amelyet 1941 őszétől a Szovjetuniónak nyújtottak, egyáltalán nem lehetett összehasonlítani azzal, amit a szovjet nép tett a közös ellenség elleni háborúban. Az angol és az amerikai uralkodó körök legfőbb célja az volt, hogy uralkodó helyzetbe kerüljenek a háború után, ezért végső soron gyengíteni igyekeztek saját imperialista vetélytársaikat és konkurrensüket is, Németországot és Japánt, meg szövetségesüket is, a szovjet szocialista államot.

Angliának és az Egyesült Államoknak ez a politikája nem kevés nehézséget okozott a Szovjetunió és a nyugati hatalmak egymás közötti viszonyában. A szovjet diplomáciának szívósan és következetesen erőfeszítéseket kellett tennie arra, hogy fennmaradjon a Hitler-ellenes koalíció belső egysége. Ez nem kis kitartást igényelt.

Szovjet–angol–amerikai diplomáciai tárgyalások a második front megnyitásáról Európában 1942-ben

(1942. JANUÁR–JÚNIUS)

1. ROOSEVELT ÉS CHURCHILL ELSŐ WASHINGTONI KONFERENCIÁJA (1941. DECEMBER–1942. JANUÁR)

1941–1942 telén fontos esemény történt a második világháború menetében, amely azután éreztette hatását a második front kérdésének megítélésében is. Moszkvánál megverték a német fasiszta csapatok fő erőit, s a Vörös Hadsereg támadásba lendült; ezzel szertefoszlott a hitleri katonai gépezet legyőzhetetlenségének mítosza. A fasiszta Németország elszenvedte első nagy vereségét, és szembe kellett néznie egy elhúzódó háborúval. A téli hadjáratban a szovjet erők mintegy 50 ellenséges hadosztályt semmisítettek meg. A hitleri hadvezetés kénytelen volt Németországból és a megszállt európai országokból a szovjet–német frontra átdobni 39 hadosztályt és 6 dandárt.¹

A Vörös Hadsereg győzelme következtében fokozódtak az ellentétek az agresszorok koalícióján belül. Japán elhalasztotta a Szovjetunió ellen tervezett támadását.

Az angol és az amerikai kormány ugyancsak kezdte realiztikusabban értékelni a Szovjetunió helyét a Hitler-ellenes koalícióban. 1942. február 11-i üzenetében elismerte a Szovjetunió döntő szerepét a hitleri Németországgal vívott háborúban. Ezt írta Sztálinnak: „Nincs szó annak az elragadtatásnak kifejezésére, amelyet mindannyian érzünk az Önök hadseregeinek a német hódítók elleni harcban elért további ragyogó győzelmei láttán. S nem tudom megállni, hogy ne fejezzem ki Önöknek ismét a hálánkat, és ne üdvözljem Önöket mindazért, amit Oroszország tesz a közös ügyért.”²

¹ Lásd A második világháború története 1939–1945. 4. köt. 413. old.

² Üzenetváltás. 1. köt. 51–52. old.

Az angol kormány szempontjából a németek moszkvai veresége azt is jelentette, hogy végleg lekerült a napirendről a német csapatok inváziójának veszélye. „Nagy megkönnyebbüléssel győződhetünk meg arról – írta Churchill az emlékirataiban –, hogy országunk és birodalmunk léte immár nem forog kockán.”³ Az angol csapatok, kihasználva a kedvező helyzetet, Észak-Afrikában támadásba mentek át, és 1942 januárjáig elfoglalták Kirenaikát.

A hitleri seregek vereségének közvetlen hatására méginkább megélénkültek az európai országokban a nemzeti felszabadító mozgalmak, s szerves részeivé lettek az antifasiszta koalíció harcoló erőinek.

1941 végén történt még egy olyan esemény, amely nagy hatással volt a második világháború alakulására, és reális lehetőséget teremtett arra, hogy a gyakorlatban megoldják a második front problémáját. Belépett a második világháborúba az Egyesült Államok, a legnagyobb tőkés hatalom. Ezzel tetemesen megnövekedtek az antifasiszta koalíció erői és anyagi erőforrásai.

Ez a koalíció erősödött, bővült, s egyre határozottabb formát öltött. 1942. január 1-én Washingtonban konferenciát tartottak, ahol a négy nagyhatalom – a Szovjetunió, az Egyesült Államok, Anglia és Kína –, valamint 22 más állam aláírta az Egyesült Nemzetek Nyilatkozatát. Ezzel az antifasiszta államok politikai szövetsége jogi formát öltött.⁴

A nyilatkozat kimondta, hogy a népek életének, szabadságának és függetlenségének érdekében teljes győzelmet kell kivívni a fasiszta agresszorok fölött. Minden résztvevő köteles valamennyi erőforrását, katonai és gazdasági erejét a háromhatalmi egyezmény tagjai és a hozzájuk csatlakozottak közül azok ellen fordítani, akikkel éppen hadban áll. A nyilatkozat minden egyes aláírója köteles együttműködni a nyilatkozatot aláíró más kormányokkal, és nem köthet külön fegyverszünetet vagy békét az ellenséggel.⁵

1942 elejére tehát még kedvezőbben alakultak a feltételek egy

³ W. Churchill: Id. mű, 4. köt. Boston 1950. 60. old.

⁴ Lásd Vnyesnyaja polityika Szovjetszkovo. Szozjuza v period Otyecsesztvennoj vojny. 1. köt. 170–171. old.

⁵ 1942 tavaszára az agresszorok blokkjával már 29 állam állt szemben, összesen mintegy 1,2 milliárd lakossal. (Lásd erről A második világháború története. 4. köt. 16. fejezet.)

európai második front megnyitásához. Az angol és az amerikai kormány azonban nem nagyon igyekezett a Harmadik Birodalom elleni aktív hadműveletek megkezdésével. A Németország és az európai szövetségesei elleni harc fő terhéért továbbra is a Szovjetunió viselte.

Amikor az Egyesült Államok belépett a háborúba Németország és Japán ellen, Nagy-Britannia uralkodó körei fellelegeztek. Ám egyben az angol kormány aggódni kezdett amiatt, hogy a csendes-óceáni háború megindulása folytán Anglia kevesebb amerikai segítséget kap, a Roosevelt-kormány feladja korábbi koncepcióját, amely szerint Németország a fő ellenség, és fő erőit Japán ellen összpontosítja.

Ezért Churchill sietve azt javasolta az amerikai elnöknek, hogy haladéktalanul találkozzanak, és beszéljék meg a háború folytatásának közös stratégiáját. Roosevelt beleegyezett a dologba, és Churchill december 12-én elindult az Egyesült Államokba a „Prince of York” angol cirkáló fedélzetén. Elkísérte őt Lord Beaverbrook, a háborús kabinet tagja, Pound tengernagy, a haditengerészet vezérkari főnöke, Portal marsall, a katonai légierő vezérkari főnöke és Dill tábornagy, aki elutazása előtt Alan Brooke tábornokra ruházta át a birodalmi vezérkari főnöki tiszteletet. Úgy tervezték, hogy John Dill Washingtonban marad Churchill személyes megbízottjaként, hogy mint az angol vezérkari főnökök bizottságának vezetője tartsa a kapcsolatot az amerikaiakkal.

Az alatt a nyolc nap alatt, amíg átszelték az Atlanti-óceánt, Churchill három dokumentumot állított össze emlékeztetőül a vezérkari főnököknek, s ezekben kifejtette elgondolásait arról, hogyan folytassák hadműveleteiket a szövetségeseik 1942-ben és 1943-ban. Az első dokumentum az „Atlanti front” címet viselte, s elemzést tartalmazott a katonai helyzetről Európában, Afrikában és az Atlanti-óceánon, továbbá körvonalazta az angol és az amerikai fegyveres erők feladatait az 1942. évben.

E dokumentum szerint az említett térségben 1942-ben annak érdekében kell hadjáratot folytatni, hogy az angol és az amerikai csapatok megszállhassák Afrika egész északi partját és Levantét Dakartól a török határig. Nyugat-Európában ezúttal sem tervezték az angol-amerikai fegyveres erők valamiféle hadműveletét. Az európai kontinensen tartózkodó német fő erőkkel a küzdelem továbbra

is a Szovjetunióra hárult. „A jelen pillanatban az elsőrendű fontos-ságú tény a háború menetében az, hogy Hitler terve meghiúsult, s ő maga nagy veszteségeket szenvedett Oroszországban – olvasható a dokumentumban. Még nem tudjuk megmondani, milyen nagy ez a katasztrófa a német hadsereg és a náci rezsim számára. Ez a rezsim mindeddig nehézségek nélkül az olcsón szerzett sikereknek köszönhetette fennmaradását. Most viszont a feltételezett könnyű és gyors siker helyett egész télen át véres harcokban kell helytállnia, amelyek óriási mennyiségű fegyverzetet és üzemanyagot emésztenek fel.

Se Nagy-Britanniának, se az Egyesült Államoknak neém kell szerepet vállalnia ebben az ügyben, csupán arra kell gondolnunk, hogy időben és pontosan megérkezzenek az ígért anyagszállítmányok.”

A második dokumentum olyan intézkedésekről szólt, amelyeket annak érdekében kell foganatosítani, hogy a szövetségesek 1942 közepére visszaállíthassák uralmukat a Csendes-óceánon.

A harmadik dokumentumban, amely „Az 1943. évi hadjárat” címet viselte, végső célként az fogalmazódott meg: fel kell szabadítani Európát hatalmas angol–amerikai egységek segítségével, amelyek partra szállnak a németek által elfoglalt terület erre leginkább alkalmas pontján. A műveletet 1943 nyarán kellene végrehajtani.⁶

Churchill terve tehát nem irányozta elő, hogy 1942-ben a szövetségesek aktív harctevékenységet folytassanak Németország ellen. Az egész figyelmet azoknak a feladatoknak a megoldására fordította, amelyek Észak-Afrika, a Közép-Kelet és a Csendes-óceán térségében adódtak. Európában csak 1943-ban kívántak egy második frontot megnyitni. „Churchill terve két, egymást követő tervet tartalmazott – írták a hivatalos angol hadtörténészek, »A nagy stratégia« című munka szerzői. – Először fel kell szabadítani az észak-afrikai partvidéket; 1942-ben ez a szövetségesek támadó stratégiájának fő célja. Majd nyugatról be kell nyomulni Európába, amit 1943-ban időzítenek.”⁷

1941. december 18-án az angol küldöttség a „Prince of York” feléltetéről távirati úton javaslatokat továbbított Washingtonba a

⁶ W. Churchill: Id. mű, 3. köt. 574. old.

⁷ J. Butler–J. Guajer: Id. mű, 256. old.

konferencia napirendjére vonatkozóan. Az angol fél azt ajánlotta, hogy vitassák meg az angol–amerikai stratégia fő céljait, dolgozzák ki a legsürgősebb intézkedéseket, az erők és eszközök elosztását, s hozzanak létre egy egyesített apparátust.⁸

Az amerikai fél nem készült fel olyan gondosan a konferenciára, mint az angol. Túlságosan el volt foglalva a csendes-óceáni hadszíntéren kialakult válsághelyzettel.

Figyelembe kell venni azt is, hogy miután az Egyesült Államok belépett a háborúba, az amerikai vezető körökben vita támadt: kit kell a fő ellenségnek tekinteni, Japánt vagy Németországot? Robert Sherwood „Roosevelt és Hopkins” című könyvében azt tanúsítja, hogy „tisztán katonai megfontolásokból” úgy döntöttek, hogy Németország az első számú ellenség, mivel „potenciálisan jóval nagyobbak a lehetőségei az ipar és a tudomány terén, mint Japának”.⁹ De ha az Egyesült Államok kormánya Németországot tekintette is a fő ellenségnek, ez még nem jelentette azt, hogy álláspontját valamennyi hivatalos intézmény osztotta volna. Határozottan opponálta a haditengerészet, Ernest King tengernaggyal az élen, és több más katonai vezető. Egészében véve azonban azok voltak kisebbségben, akik elsősorban Japán ellen akarták folytatni a hadműveleteket.

1941. december 20-án Henry Lewis Stimson amerikai hadügyminiszter átnyújtott az elnöknek egy emlékiratot, amely az ő megfontolásait tartalmazta az angoloknak javasolt napirendre. A dokumentum valamennyi hadszínteret számításba véve két csoportot alakított ki: az észak-atlanti főcsoportot, ahova Nyugat-Európa tartozott, és az „egyéb” térségek csoportját, benne a csendes-óceáni, a nyugat-afrikai, a közép-keleti (Szíria és Irak) és a közel-keleti (Egyiptom és Líbia) térséggel. A nyugat-afrikai színtérről a dokumentumban az olvasható, hogy két szempontból is életfontosságú az amerikaiaknak. Egyrészt az Egyiptomhoz, a Perzsa-öböl térségéhez, a Távols-Kelethez vezető légi és tengeri utak miatt, másrészt pedig azért, hogy megakadályozzák a németeket Dakar elfoglalásában, hiszen ennek birtokában el tudnák zárni a tengeri utakat az

⁸ *M. Metloff–E. Sznell: Sztrategicseszkije planirovanyije v koalicionnoj vojnye 1941–1942 gg. Moszkva 1955. 114. old.*

⁹ *R. Sherwood: Id. mű, 2. köt. Moszkva 1958. 16. old.*

Atlanti-óceán déli részén, és így a dél-amerikai kontinentet fenyegetnék.¹⁰

Az „Arcadia” fedőnévvel ellátott washingtoni konferencia december 22-én kezdődött, és három hétig tartott. Különleges helyet foglal el a második világháború alatti angol–amerikai kapcsolatok történetében. Anglia és az Egyesült Államok vezetői először találkoztak úgy, hogy mindkettőjük országa már a fasiszta blokk elleni háború részese volt. December 22-én megtörtént Roosevelt és Churchill első találkozója. Másnap hozzáálltak, hogy a vezérkari főnökökkel együtt megtárgyalják a katonai kérdéseket. Roosevelt és Churchill hat ilyen plenáris ülésen vett részt, amelyeket a Fehér Házban tartottak. Az elnök és a miniszterelnök áttanulmányozta a vezérkari főnökök javaslatait, és megfelelő döntést hozott. Részt vett az üléseken Hopkins, Lord Beaverbrook, a hadügy- és a tengerészeti miniszterek a vezérkari főnökökkel együtt, valamint a hadműveleti osztályok vezető munkatársai. Ezenkívül a vezérkari főnökök külön is üléseztek, hogy egyetértésre juthassanak a legfontosabb katonai problémákban, még mielőtt az elnök és a miniszterelnök elé terjesztenék őket.

A konferenciának az volt a leglényegesebb feladata, hogy kidolgozzon egy közös stratégiát. A vita e kérdésben főképpen az angol tervezetek körül bontakozott ki.

A konferencián elfogadták az angolok és az amerikaiak közös hadviselési tervét. A tervben kimondták, hogy Németország a „fő ellenség”, legyőzése a győzelem „kulcsa”, s ezért az angol–amerikai stratégia legfontosabb alapelve az, hogy a Németország elleni hadműveletekben felhasználható erőkből csak a lehető legkevesebbet szabad elvonni, csakis annyit, amennyire a létfontosságú érdekek megvédelmezése érdekében más térségekben feltétlenül szükség van.

Az összehangolt angol–amerikai stratégia 1942-re azt irányozta elő, hogy Németországot „gyűrűbe szorítsák” az Arhangelszk–Fekete-tenger–Anatólia, a Földközi-tenger északi partja, a nyugat-európai partvidék vonalán. A szövetségesek legfőbb céljának azt nyilvánították, hogy erőteljes nyomást gyakoroljanak erre a „gyű-

¹⁰ FRUS. The Conferences at Washington, 1941–1942, and Casablanca, 1943. Washington 1968. 44–47. old.

rüre”, s betömjük a réseket „a szovjet–német front tartásával, Törökország felfegyverzésével és megsegítésével, közép-keleti erőink növelésével és azzal, hogy birtokba vesszük az egész észak-afrikai partvidéket . . . E gyűrű lezárása után Németország és Olaszország teljesen elszigetelődik, és a németeknek nem lesz többé lehetőségük arra, hogy áttörjenek a Perzsa-öbölhöz vagy Afrikában az atlanti partokhoz. Ezenkívül, ha elfoglaljuk Afrika északi partját, lehetőségünk nyílik konvojok indítására a Földközi-tengeren át, ami által jelentősen lerövidül a Közép-Keletre vezető út, s meg lehet takarítani igen nagy volumenű tengeri szállítást, hiszen jelenleg körül kell hajózni Afrikát.”

Mindebből az derül ki, hogy a szövetségesek 1942-re egyetlen támadó hadműveletet terveztek: Afrika északi partvidékének elfoglalását.

1942-re Európában a terv csak a következő intézkedéseket irányozta elő, fő módszerekként arra, hogy „kifárasszák és aláássák Németország ellenállását”: „a) Területe ellen egyre erőteljesebb légítámadásokat intézzen az angol és az amerikai légierő; b) minden eszközzel elő kell segíteni a szovjet csapatok támadását; c) blokádj; d) a megszállt területeken támogatni kell az ellenállás erőit, és meg kell szervezni a diverziós és felforgató tevékenységet”. (Azon, hogy „minden eszközzel elő kell segíteni a szovjet csapatok támadását”, azt értették, hogy folytatni kell az angol–amerikai katonai szállításokat a Szovjetuniónak.)

Az európai kontinensen folytatandó hadműveletekre vonatkozóan a terv a következőket állapította meg: „Kevés a valószínűsége annak, hogy 1942-ben lehetőség nyílna nagyobb szárazföldi támadó hadműveletek indítására Németország ellen másutt, mint a szovjet–német fronton.” Ilyen lehetőségre csak 1943-ban számítottak, meglehetősen határozatlan formában: „1943-ban kedvező feltételek teremthetnek arra, hogy behatoljunk a kontinensre a Földközi-tengeren át, Törökországból a Balkánra, vagy partraszállással Nyugat-Európába. Ezek a hadműveletek előjátékuul szolgálhatnak magának Németországnak az ostromához.”

Washingtonban tehát elfogadták a közös angol–amerikai stratégiát, amelyet Lidder Hart angol történész „a közvetett cselekvés”

¹¹ J. Batler–J. Guajer: Id. mű, 506–509. old.

stratégiájának nevezett. Ennek az volt az értelme, hogy hosszan elhúzódó háborút folytatnak Németország ellen anélkül, hogy a döntő irányokban nagyobb arányú szárazföldi műveleteket indítanak. Ahelyett, hogy Európában 1942-ben megnyitnák a második frontot, inkább úgy döntöttek, hogy hadműveletet indítanak az angol és az amerikai csapatok benyomulása érdekében Francia-Észak-Afrika területére. Ennek a hadműveletnek, amely a „Super Gymnast” fedőnevet kapta, kétségkívül nagy jelentősége volt abból a szempontból, hogy Anglia megőrizhesse a brit gyarmatbirodalmat. Hiszen a tengelyhatalmak Egyiptomban és a Közép-Keleten nagyon is veszélyeztették az angolok gazdasági és politikai érdekeit. Bizonyos fokig megfelelt az amerikai kormánynak is, a fentebb már ismertetett okokból.

Ez a hadművelet azonban teljes mértékben indokolatlan volt, ha a Hitler-ellenes koalíció tagjainak közös érdekeit és az egész háború hatékony folytatásának érdekeit tekintjük. „Az »Arcadia« konferencián elméletileg is, gyakorlatilag is elismerték Mr. Churchill rövid életű győzelmét a stratégiában – írta Higgins amerikai történész. – Az angolok régóta fontosabbnak tartják a tengelyországok köré vont gigászi geográfiai gyűrű védelmét, mint a támadó hadműveleteket. Most ezt hivatalosan jóváhagyták. Valójában ez a stratégia azt jelentette, hogy az amerikaiak kötelezték magukat: előnyben részesítik az angoloknak azt a törekvését, hogy megakadályozzák a németek tervezett földközi-tengeri áttörését, szemben azzal az összehasonlíthatatlanul fontosabb feladattal, hogy a Szovjetuniót védelmezzék, azt a hatalmat, amelynek hatékony segítséget csakis a fő útvonalon, a La Manche-csatornán át Nyugaton indított hadművelettel lehetett nyújtani.”¹²

A washingtoni konferencián az összehangolt angol–amerikai stratégia elfogadásán kívül megalakították Anglia és az Egyesült Államok Vezérkari Főnökeinek Egyesített Bizottságát is, abból a célból, hogy közös irányítással folyhassanak a hadműveletek. A bizottság székhelye Washington lett.

A második világháború folytatásának menetére és feltételeire vonatkozó döntést az angol és az amerikai kormány nem hangolta

¹² T. Higgins: Winston Churchill and the Second Front 1940–1943. New York 1957. 91. old.

össze a szovjet kormányval. „Az oroszoknak volt egy külön, tőlünk független, önálló frontjuk, s ezért nem volt rá szükség és nem is volt rá lehetőség, hogy vezérkaraink munkáját összekössük az övékével – írta Churchill. – Elég volt, hogy ismertük hadműveleteik méreteit és sorrendjét, és hogy ők is megkapták a megfelelő információkat a mi hadműveleteinkről.”¹³

Washingtonból való hazatérése után, 1942. január 17-én Churchill beszámolt utazásáról a háborús kabinet ülésén. Megelégedéssel állapította meg, hogy az Egyesült Államok kormánya a csendes-óceáni válság ellenére Németországot tartja a fő ellenségnek, s hogy teljes mértékben eltökélte, hogy az ország összes erőforrásait felhasználja Hitler szétzúzása érdekében. Churchill azt is elmondta a kabinet tagjainak, hogy az amerikai kormány pozitívan reagált arra a tervre, hogy Afrika északnyugati partján partraszállást hajtsanak végre.¹⁴

1942. január 27-én az angol miniszterelnök beszédet tartott az alsóházban Nagy-Britannia katonai helyzetéről. A távol-keleti helyzet bonyolódását kihasználva okos stratégiának próbálta beállítani azt, hogy halogatják a döntést a második frontról: hiszen így a szövetségesek állítólag erőt és eszközöket gyűjthetnek. „Szeretném tudni, mi lenne velünk, ha elfogadnánk azt a követelést, amit olyan nagy lármával támasztottak velünk szemben három vagy négy hónapja, azaz hogy vállalkoznunk kell a Franciaországba, illetve Belgiumba és Hollandiába való behatolásra? A falakon olyan feliratokat olvashatunk, hogy »A második frontot azonnal!« Vajon van-e, aki nem érez ugyanígy? De képzeljék csak el, milyen helyzetbe kerülnénk, ha engednénk ennek az erős kísértésnek! Minden tonna hajóterünk, minden flottaegységünk, minden repülőgépünk, hadseregünk egész ereje élethalálharcba kezdene a francia vagy a hollandiai partokon, miközben a Távol-Keleten és a Közép-Keleten minden nehézségünk eltörpülne, ha összehasonlítanánk az újabb és még szörnyűbb Dunkerque-kel”.¹⁵

Anglia és az Egyesült Államok kormánya nem informálta a szovjet kormányt a washingtoni döntésekről, jöllehet Churchill 1941.

¹³ W. Churchill: Id. mű, 609. old.

¹⁴ PRO Cab. 65/25; Cab. 65/29.

¹⁵ Parliamentary Debates. House of Commons. Official Report, 377. köt. 600. old.

december 16-án közölte Sztálinnal: „Úton vagyok, hogy találkozzam Rooseveltnél... Washingtonból táviratilag teljes mértékben tájékoztatni fogom Önt a dolgok állásáról.”¹⁶

1942. február 12-én Rooseveltnél tárgyalta M. M. Litvinovval, a Szovjetunió washingtoni nagykövetével, s közvetve szólt a washingtoni döntésekről is. Az észak-afrikai frontot mint második frontot említette. „Ha ott sikerül megsemmisíteni a német és az olasz erőket – mondotta az elnök –, teljesen ellenőrzésünk alá vonhatjuk a Földközi-tengert, és partraszállást tervezhetünk Jugoszláviában vagy másutt. Nyugat-Európában igen nehéz lenne partraszállni. Tulajdonképpen nem is maga a partraszállás a nehéz, hanem az, hogy aztán erősítéseket szállítsunk oda, miközben Németország igen gyorsan átdobhatja a partvonalától nem messze fekvő Aachenből csapatait.” A szovjet nagykövet azonban erre igen helyesen azt válaszolta, hogy „Aachennél vagy tovább, egészen a szovjet frontig Németországnak semmiféle komolyabb erői nincsenek, s a keleti frontról ugyanannyi idő alatt lehet csapatokat átdobni Nyugatra, mint Jugoszláviába.”¹⁷

A washingtoni konferencián még inkább megerősödött az angol és amerikai kormányok az az irányzata, hogy ne számoljanak a Szovjetunió érdekeivel. A Szovjetunió a Nagy Honvédő Háború első, legnehezebb hónapjaiban, majd amikor a szovjet fegyveres erők támadásba mentek át, úgy harcolt, hogy nem kapott lényeges segítséget legfontosabb szövetségeseitől a Hitler-ellenes háborúban. Sztálin mint honvédelmi népbiztos 1942. február 23-án, a Vörös Hadsereg 24. születésnapján elemezte a katonai helyzetet. Hangsúlyozta, hogy továbbra is a Szovjetunió viseli a fő terhet a hitleri Németország és európai szövetségesei elleni párviadalban. „Most a Vörös Hadsereg és a német fasiszta hadsereg visel háborút egymás ellen. Sőt, továbbmegyek: a német hadseregnek a fronton közvetlen támogatást nyújtanak Olaszország, Románia, Finnország csapatai. A Vörös Hadsereg egyelőre nem kap ilyen támogatást.”¹⁸

A Szovjetunióknak továbbra is érdeke volt, hogy szövetségesei megnyissanak egy második frontot. Azáltal, ha a szövetségeseik

¹⁶ Üzenetváltás. 49. old.

¹⁷ AVP SZSZSZR

¹⁸ Vnyesnyaja polityika Szovjetszkovo Szozuza v period Otyecsesztvennoj vojny. 1. köt. 49. old.

partra szállnak az európai kontinensen és közös hadműveleteket indítanak Németország ellen, a szovjet hadsereg 1941–1942 telén kivívott győzelmei megszilárdulnak, már 1942-ben lehetőség nyílik rá, hogy fordulatot érjenek el a háborúban, és a német főparancsnokság nem készíthet elő újabb támadást a szovjet–német fronton.

1942. március 14-én a szovjet kormányfő ezt írta az angol miniszterelnöknek: „Szilárd meggyőződése, hogy csapataink közös erőfeszítései, egyes balsikerek ellenére, végeredményben megtörik közös ellenségünk erejét, és hogy az 1942-es év döntő lesz a hitlerizmus elleni harc frontján végbemenő események alakulása szempontjából.”¹⁹

Arról, hogy milyen jelentős szerepet játszhat az 1942-es év a hitleri Németország elleni harcban, Molotov külügyi népbiztos is szólt, amikor fogadta Kerrt, Nagy-Britannia új moszkvai nagykövétét. Ez alkalommal, március 21-én, azt mondta az angol diplomatának, hogy 1942 „döntő év lehet az elkövetkező eseményekben”. A Szovjetunió kormányának tudomása van arról, hogy Hitler egy tavaszi hadjáratra készül, s szeretne mindent megtenni e hadjárat megszervezésének megnehezítése érdekében. A szovjet csapatok nem hagyják nyugton a németeket, nem akarják, hogy lélegzetvételhez jussanak. Ha a szövetséges országok – hangsúlyozta a népbiztos – ugyanígy cselekszenek, s a maguk részéről ott mérnek csapásokat Hitlerékre, ahol tudnak, akkor 1942-ben teljesíthető az a feladat, hogy fordulatot érjenek el a háború menetében. Nagy-Britannia moszkvai nagykövete, Kerr, válaszul kifejezésre juttatta azt a meggyőződését, hogy az Egyesült Államok és Anglia „minden lehető” megtesz annak érdekében, hogy eleget tegyen a hitlerizmus elleni háborúból adódó közös feladatoknak.²⁰

A következő beszélgetéskor, március 28-án, a népbiztos ismét elmondta: most, amikor Hitler világgá kürtölte, hogy döntő támadást indít a szovjet–német fronton, „a szovjet kormányt óhatatlanul érdekli az a kérdés, ki segít neki visszaverni ezt a csapást. Igen nagy jelentősége lenne annak, ha Anglia és az Egyesült Államok olyan feltételeket teremthetne, melyek megkönnyítenék a Hitler döntő támadása elleni harcot.” A moszkvai angol nagykövet azt

¹⁹ Üzenetváltás. 1. köt. 53. old.

²⁰ AVP SZSZSZR – Az alfejezet végéig az idézett anyag innen való.

ígérte, hogy továbbbítja kormányának e közlést, és meggyőződését fejezte ki, hogy Washington-t is informálni fogják róla. A nagykövet hozzátette, hogy nagyon is tudatában van annak: „a tavaszi hadjáratra való tekintettel gyorsan kell cselekedni”.

Anglia és az Egyesült Államok kormánya azonban, a Szovjetuniótól eltérően, miként ezt a washingtoni konferencia döntései is tanúsítják, nem az 1942-es, hanem 1943-as évet tekintette a döntő évnak, és nem állt szándékukban nagyobb arányú hadműveletet indítani Németország ellen.

Majszkij, londoni szovjet nagykövet 1942. március 16-án kijelentette Churchillnek és Edennek: a szövetségeseknek az az álláspontja, hogy a Németországgal vívott háborúban 1943 lesz a döntő év, azt jelenti, hogy míg 1942 tavaszán a tengelyhatalmak mindkét kezükkel harcolnak, a szövetségesek ezt csak félkézzel teszik. Ez a helyzet tűrhetetlen – hangsúlyozta a nagykövet. – Ideje már, hogy Anglia és az Egyesült Államok megértse, hogy még ebben az évben be kell vetnie valamennyi rendelkezésére álló erőforrást, nemcsak annak érdekében, hogy könnyítsenek a Szovjetunió terhein, hanem azért is, hogy meggyorsíthassák Németország vereségét.

Eden lényegében egyetértett a szovjet nagykövettel. Jelen pillanatban a szovjet fronton „dől el a háború jövője”, s Angliának „a maximálisan lehetséges mértékben a Szovjetunió segítségére kell sietnie”. Churchill a maga részéről megerősítette, hogy az angolok információi szerint is Hitler a tavasszal erős csapást készül mérni a Szovjetunióra. „Végtelen folyamban áradnak Keletre a csapatszallító szerelvények, a németországi városokból kivonják a légvédelmi ütegeket és szintén keletre telepítik őket, speciálisan a vasútvonalak védelmére, s van még sok más jel is . . . Önöknek szörnyű támadást kell kiállniuk – ismerte be Churchill. – S nekünk segítenünk kell Önöknek, ahogy csak tudunk. Ezzel egyetértünk.”

A beszélgetés során a miniszterelnök kifejezte elgondolásait arra vonatkozóan, mit tehet Nagy-Britannia 1942 tavaszán és nyarán a Szovjetunió támogatása érdekében.

1. Az angol kormány garانتálja, hogy pontosan fogják teljesíteni azokat a katonai szállításokat, amelyeket az 1941. október elsejei moszkvai jegyzőkönyvben vállaltak. Ezen belül – emelte ki Churchill – a kormány azon lesz, hogy „mindenképpen fokozza a március–áprilisi anyagszállításokat”.

2. Az angol kormány garantálja, hogy „maximálisan fokozni fogják a Németország elleni légítámadásokat”, körülbelül áprilistól, amikor „javulni kezd az idő”.

3. Az angol kormány garantálja, hogy „április hónaptól megsza-
porodnak és nagyobb erejűek lesznek a megszállt országok partvi-
déke elleni rajtaütések azzal a céllal, hogy állandó nyugtalanság-
ban tartsák a németeket, és annak veszélyével fenyegetessék őket,
hogy esetleg nagyobb partraszállásra kell számítaniuk; ezáltal bi-
zonyos mennyiségű erőt Nyugaton kell tartaniuk, melyet különben
átdobhatnának Keletre”.²¹

4. A csendes-óceáni hadműveleteket illetően az angol kormány
terve lényegében arra szorítkozik, hogy stabilizálja a helyzetet Bur-
mában, megtartsa Ceylont és támadást készítsen elő a holland-szi-
getek ellen.

A beszélgetés folyamán Churchill még megjegyezte, hogy hozzá-
fogott a második front kérdésének tanulmányozásához. Ez vélemé-
nye szerint jelenleg „technikailag könnyebben megoldható, mint a
múlt évben, mivel most az angolok sokkal erősebbek a légtérben,
mint akkor, és sokkal nagyobb mennyiségű a speciális deszanthajó-
juk is”. E kijelentés kapcsán a nagykövet azt írta a külügyi népbiz-
tosságnak, hogy ha itt a miniszterelnök álláspontjában megfigyel-
hető is volt bizonyos előrelépés, az még nem volt „elég nagy ahhoz,
hogy szóba jöhessen egy második front megnyitása tavasszal”.
Churchill emellett azt állította, „igyekszik mindent megtenni annak
érdekében, hogy Líbiát egy mini második fronttá változtassa arra
az időszakra, amikor Keleten megindul a német támadás”.

A szovjet kormány tudomásul vette szövetségeseinek elutasító
magatartását a nyugat-európai invázióval kapcsolatban, és 1942 el-

²¹ 1942 tavaszán az angol csapatok három rajtaütést intéztek az ellenséges terület ellen. Április 22-én például francia parton támadtak, Boulogne közelében. A német védelem legjobban megerősített szakaszán visszaszorították az ellenséget, s felderítő csoportjaik áthatoltak a partvédelem vonalán. Két órával később, minimális veszte-
ségekkel, visszatértek. Az ilyesfajta rajtaütések megmutatták, milyen gyenge Fran-
ciaország partjának tengeri és szárazföldi védelme, és arról tanúskodtak, hogy eb-
ben a körzetben lehetséges nagyobb angol és amerikai erők benyomulása is. Az
angol kormány azonban nem akarta kihasználni a kedvező lehetőséget, s a rajtaüté-
sekkel tulajdonképpen csak az volt a célja, hogy valamiféle tevékenység látszatát
keltse Nyugat-Európában, s bizonyos fokig megnyugtassa az angol és az amerikai
közvéleményt. (Lásd *V. M. Kulis*: Id. mű, 134–135. old.)

ső hónapjaiban nem említette többé hivatalosan a második front kérdését. A Szovjetunió, akárcsak korábban, a fasiszta Németországgal vívott kegyetlen harcokban csakis saját erőire hagyatkozhatott.

Pedig a szövetségeseknek reális lehetőségeik voltak arra, hogy 1942 tavaszán megkezdjék Nyugat-Európában az inváziót. A Szovjetunió amerikai nagykövetségén készített elemzés szerint akkoriban az Egyesült Államoknak csaknem másfél milliós hadserege volt. Nagy-Britanniának közismerten ugyancsak 2 milliós hadserege tétlenkedett. Ilyeténképpen a szövetségesek akár félmillió embert is partra tudtak volna tenni Hollandiában, Belgiumban, Franciaországban vagy Norvégiában. Ha akarják, két és fél hónap alatt előteremthetik a szükséges partra szállító eszközöket. „Ha az eszközök ahhoz megvannak, hogy az amerikai csapatokat átszállítsák a Közel-Keletre, Észak-Írországba és Murmanszkba, amint azt Rooseveltt tervezte akkor miért ne lehetne őket komolyabb célokra is felhasználni? – tették fel a kérdést a dokumentumban. – Ha Amerika még nem készült fel a hadműveletekben való részvételre, akkor az amerikai csapatokat át lehetne szállítani Nagy-Britannia védelmezésére, hogy az angol csapatok átkelhessenek a kontinensre.”

Ezzel az elemzéssel lényegében sok szakember egyetért.

2. A DEMOKRATIKUS KÖZVÉLEMÉNY HARCBA LENDÜL AZ EURÓPAI MÁSODIK FRONT MEGNYITÁSÁÉRT AZ ANTI-HITLERISTA KOALÍCIÓ ORSZÁGAIBAN

A szovjet fegyveres erők 1941 végén–1942 elején végrehajtott sikeres támadásának hatására Anglia és az Egyesült Államok közvéleményében megnőtt a Szovjetunió iránti szolidaritás érzése. A londoni szovjet nagykövetség 1942. február 12-én közölte a külügyi népbiztossággal, hogy az angolok mind nagyobb tömegei ébrednek rá: „a szovjet–német front a frontok frontja”, „ott dől el a háború sorsa”. „Katonai sikereink hatására erősen megnőtt a Szovjetunió tekintélye, általános a Vörös Hadsereg iránti lelkesedés. Mindannyian tudják, hogy a német hadsereg ennek a háborúnak a történetében először találkozott olyan hadsereggel, amelyet nem tud legyőzni, amely már szertefoszlatta az ő legyőzhetetlenségének le-

gendáját, s amely a nem is oly távoli jövőben össze fogja roppantani a gerincét.” A nagykövetség tudatta azt is, hogy minden angol, akár beismeri, akár nem, hálát érez a Szovjetunió iránt: hiszen Nagy-Britanniának immár kilenc hónapja nem kell elszenvednie a légítámadásokat és megszabadult az invázió veszélyétől, mely teljesen elvesztette realitását. Angliában egyetlen olyan ember sincs, aki kételkedne benne, mi okozta igazában ezt a fordulatot. „Nem lehet tehát csodálkozni azon – jegyezte meg a nagykövetség –, hogy Angliában ma a Szovjetunió olyan népszerű.”²²

A Szovjetunió óriási angliai népszerűségéről Lord Beaverbrook is szót ejtett a szovjet nagykövettel folytatott 1942. március 2-i beszélgetéskor. Kijelentette egyebek között, hogy „emlékezte szerint az elmúlt háborúban semmi hasonlót nem lehetett tapasztalni egyetlen más országgal sem – se az Egyesült Államokkal, se Franciaországgal kapcsolatban . . . Az orosz nép és a Vörös Hadsereg állhatatossága és bátorsága – hangsúlyozta Beaverbrook – még azokban a körökben is lelkesedést kelt, melyek nemrég még ellenségei voltak a Szovjetuniónak.” Az angol politikus véleménye szerint Angliának mindaddig, amíg a Szovjetunió be nem lépett a háborúba, „egyáltalán nem volt esélye Németország legyőzésére, még az Egyesült Államok segítségével sem. A legtöbb, amire Anglia számíthatott, egy rothadt kompromisszum lehetett Németországgal, aminek ráadásul nagyon kétséges lett volna a szilárdsága. A Szovjetuniónak a háborúba való belépésével gyökeresen megváltozott a helyzet: lehetőség nyílt a Németország fölötti reális győzelemre.”²³

Miután Moszkvánál vereséget mértek a hitleri csapatokra, aminek valóban történelmi jelentősége volt, az angliai közvélemény még fokozottabban kiállt amellett, hogy nyújtsanak maximális segítséget a Szovjetuniónak és nyissák meg a második frontot. Mindtöbben követelték ezt a lakosság legszélesebb köreiből.

1942 márciusában az angliai közvélemény-kutató intézet a következő körkérdést intézte a lakossághoz: „Helyes-e, ha ebben az évben is folytatjuk a védekező taktikát, vagy pedig menjünk át támadásba?” A megkérdezettek 67%-a a támadás mellett volt, 23% nem

²² AVP SZSZSZR

²³ Ugyanott.

válaszolt, és csak 10% vélekedett úgy, hogy folytatni kell a védekező taktikát.²⁴

Az ország hazafias erői támogatták Nagy-Britannia Kommunista Pártjának a jelszavát: „Második frontot most, az 1942. évben!” E jelszóval Angliában 1942 tavaszán sok tömeggyűlés és tüntetés zajlott le.

Nagy-Britanniában több államférfi és politikus is amellett volt, hogy erőteljesebben kell folytatni Németország ellen a harccselekményeket. 1942. február 25-én például az alsóház vitájában, amely a hadihelyzetről folyt, az egyik képviselő ezt mondta: „Két és fél éve állunk hadiállapotban, azt megelőzően pedig egy évig készülünk a háborúra. Tehát három és fél év ment el felkészüléssel és hadviseléssel. S vajon mit értünk el? Értünk el valami figyelemre méltót Európa csataterein? Alakítottunk egy második frontot? Nem . . . Igen sokan vannak itt a képviselőházban, akik azon a véleményen vannak, hogy már rég meg kellett volna nyitnunk a második frontot, akkor amikor erre Sztálin felhívott bennünket. S most azt mondják nekünk, értsük meg, milyen fontos, hogy ne küldjük a csapatainkat Európába. Vajon olyan politikát kell folytatnunk, hogy mindig csak védekező pozíciókban legyünk? Tartunk három- vagy négymillió embert Angliában arra az esetre, ha invázió történne, avagy használjuk fel arra őket, hogy segítséget nyújtsunk az oroszoknak, és még ebben az évben végezzünk az első számú ellenséggel?” Egy másik képviselő is arra szólította föl a kormányt, hogy aktív harctevékenységet folytasson az európai kontinensen. „Amikor négy hónappal ezelőtt hazatértem Oroszországból – mondotta –, abszurdumnak tartottam a nyugati front megnyitásáról még a tárgyalásokat is. Most már nem vagyok olyan biztos ebben. Úgy gondolom, a kormányzat is tudja, hogy bizonyos esetekben az előretörés jobb a védekezésnél.”²⁵

Az európai második front azonnali megnyitásának követelése annyira elterjedt Nagy-Britanniában, hogy néhány államférfi ennek felkarolásával jelentékeny politikai tőkét tudott gyűjteni magának. Így például Stafford Cripps, akit hazahívtak a moszkvai nagy-

²⁴ CGAOR f. 4459. op. 3. p. 24. d. 697. l. 44.

²⁵ Parliamentary Debates. House of Commons. Official Report. 387. köt. 261. old.: 378. köt. 244. old.

követi posztról, s ezután nemsokára a háborús kabinet tagja lett, 1942. február elején egy olyan rádióbeszédet tartott, amelyben a Szovjetunió hathatós segítésére hívta föl hallgatóit. „E beszéd – írta Estoric, az életrajzírója – révén az ország minden részébe, sokmillió emberhez jutottak el a szavai, s olyan népszerűvé tették őt, amiről soha nem is álmodott.”²⁶

Nagy visszhangot keltett Lord Beaverbrook beszéde is, amelyet 1942. április 24-én tartott New Yorkban. Taylor angol történész tanúsága szerint „a Szovjetunió védelmében még soha azelőtt nem hangzott el ilyen erőteljes beszéd az Egyesült Államokban”.²⁷

„Azóta, hogy a múlt év októberében Oroszországban jártam – mondotta Beaverbrook –, a második front létrehozásának híve vagyok . . . Sztálin parancsot adott a támadásra, határozott támadásra a front mindegyik szektorában.

Hiszek az orosz módszerben, amely szerint a védelem legjobb formája a támadás. Úgy gondolom, Angliának is át kellene vennie ezt a taktikát úgy, hogy megnyitja a második frontot Nyugat-Európában valahol a németek által megszállt kétezer mérföld hosszú parton . . .

Annak érdekében, hogy segíthessünk Oroszországon, csapást kell mérnünk, erős csapást anélkül, hogy bármire tekintettel lennénk. Bárhogy alakulnak is a dolgok, ilyen csapások igazi segítséget jelentenek, s ezáltal mi is hozzájárulhatunk az orosz fronton vívott háború ügyéhez.”

Angliában olyan népszerű és erőteljes lett a második front megnyitására irányuló követelés, hogy Churchill az 1942. május 10-i rádióbeszédében kénytelen volt elismerni: „igen sokan követelik, hogy hatoljunk be az európai kontinensre”. Mint mondotta, „ő a maga részéről örül az angol nép harcias hangulatának és támadó lendületének, amelyet az Egyesült Államok is oly határozottan támogat”.²⁸ Churchill azonban, bár „örült” ennek a hangulatnak, mégis tovább folytatta a második front halogatásának irányvonalát.

Nem kisebb energiával követelték az Egyesült Államokban sem

²⁶ E. Estoric: Stafford Cripps. A Biography. London 1949. 294–295. old.

²⁷ A. Taylor: Id. mű, 528. old.

²⁸ Idézi: Pravda, 1942. április 25.; május 12.

a második front mielőbbi megteremtését. Az amerikai kormányhoz több ezer petíció, levél, határozat érkezett, amelyekben az emberek azt a véleményüket juttatták kifejezésre, hogy hathatósabb segítséget kell nyújtani a szovjet népnek, s ennek keretében be kell nyomulni az európai kontinensre.

Az amerikai lakosság körében 1942 februárjában rendezett közvélemény-kutatás azt mutatta, hogy a megkérdezettek 84,5%-a a Szovjetunió megsegítése mellett van.²⁹ Az angol *Daily Express* New York-i tudósítója a következőképpen jellemezte az amerikai néphangulatát: „Az amerikai szótárból a támadás szó vált a legnépszerűbbé. Ha nem lesz második front, akkor az amerikai népen ugyanolyan nagy fokú kiábrándultság fog erőt venni, mint amilyen Nagy-Britannia harcias hangulatú népénél tapasztalható.”³⁰

A második front megnyitásaért küzdő mozgalmat az Egyesült Államok Kommunista Pártja vezette. A kommunisták mellett ennek mielőbbi megvalósítását szorgalmazták még nagyon sokan az amerikai nép különböző rétegeiből. Április 28-án Philadelphiában a New York-i tengerészek nagygyűlést tartottak olyan jelszavakkal, hogy be kell törni Nyugat-Európába. Detroit 30 000 autóipari munkása határozottan követelte az elnöktől, hogy azonnal nyissák meg a második frontot. Határozatukban kiemelték, hogy az angol-amerikai csapatok készen állnak az európai invázióra.³¹ 1942 áprilisában több mint 400 neves amerikai protestáns személyiség intézett felhívást az Egyesült Államok, Anglia és a brit domíniumok kormányához, hogy nyissák meg a nyugati frontot és helyezték át a háborút Németország területére, amíg az az orosz fronton van lekötvé.³²

Az amerikai sajtó jelentős része támogatta az európai inváziót. Walter Lippman, a híres amerikai kommentátor a *The New York Herald Tribune* 1942. március 10-i számában arra hívta föl a Hitler-ellenes koalíció tagjait, hogy egyesítsék erőiket és indítsanak támadást Nyugat-Európában a Vörös Hadsereg megsegítése érdekében.

²⁹ A második világháború története. 4. köt. 617. old.

³⁰ *Daily Express*, 1942. április 25.

³¹ Lásd G. M. *Tavrovskaja*: K voproszu o szozdanyii antigitlerovszkoj koalicii. Voproszi Isztorii, 1957. 12. sz.

³² CGAOR f. 4459. op. 3. p. 24. d. 697. l. 122.

Lippman szerint a tengelyhatalmak sikerei azzal magyarázhatók: a szövetségesek a Csendes-óceán déli részén és más körzetekben összpontosították erőiket, mindegyik csak a saját területét védte ahelyett, hogy közös erővel az ellenséges lánc leggyöngébb pontja ellen intéztek volna támadást. Jelen pillanatban Lippman véleménye szerint Nyugat-Európa lenne a leghatékonyabb hadszíntér, ahol legfejlettebb az infrastruktúra és legelőnyösebbek a hadászati pozíciók; ha Nyugat-Európában az oroszokkal összehangoltan, határozottan cselekszenek, a legnagyobb és leggyorsabb sikereket lehet elérni.³³ A *The New York Times* az 1942. április 24-i számban megjegyezte: „Az Atlanti-óceán mindkét partján szilárd a meggyőződés, hogy nem szalaszthatjuk el a jelenlegi kedvező lehetőséget; ütött a csapásmérés órája.”³⁴

1942. március 18-án a szovjet nagykövet jelentést tett a külügyi népbiztosságnak arról, milyen a közvélemény hangulata a második front megnyitásával kapcsolatban. Azt írta, hogy a támadásra és a második front megnyitására vonatkozó felhívások kedvező talajra találnak. Mind gyakrabban foglalkoznak ezzel az újságok, s vezércikkeiket rendszerint azzal fejezik be, hogy a Szovjetuniót a lehető legnagyobb támogatásban kell részesíteni, ha már valami oknál fogva nincs mód a közvetlen segítségre. Április 11-i táviratában pedig a nagykövet azt közölte, hogy „minél nagyobb vereségeket mérnek a japánok az angolokra és az amerikaiakra, a közvélemény annál erőteljesebben követeli egy második front megnyitását Hitler ellen”.³⁵

Anglia és az Egyesült Államok kormánya ilyen körülmények között egyre nehezebben tudott lavírozni és kitérni az egyenes válasz elől a második front megnyitásának kérdésére. A közvélemény megnyugtatósa érdekében kénytelenek voltak olyan nyilatkozatot tenni, hogy részt vállalnak a Szovjetunió harcából Németország ellen, és állítólag készek arra is, hogy aktív hadműveleteket indítsanak Nyugaton. Sajnos azonban efféle deklarációknál több nem történt.

³³ CGAOR f. 4459. op. 3. p. 24. d. 697. l. 16.

³⁴ The New York Times, 1942. április 24.

³⁵ AVP SZSZSR

1942 tavaszán a frontokon kialakult helyzet hatására az amerikai katonai vezetés új hadászati tervet dolgozott ki, amely a washingtoni konferencián elfogadott tervtől eltérően elsőbbséget adott a nyugat-európai hadszíntérnek, s ezzel kapcsolatban előírányozta, hogy Angliában csapatokat és technikát összpontosítanak abból a célból, hogy az európai kontinensre benyomuljanak.

1942. február 28-án Dwight David Eisenhower tábornok, az amerikai hadsereg vezérkari főnökének helyettese, előterjesztette az amerikai katonapolitikára vonatkozó elgondolásait. Véleménye szerint az Egyesült Államok és Nagy-Britannia fegyveres erőinek legfontosabb feladatai a következők: *a)* támogatni kell Angliát, következképpen biztossá kell tenni a tengeri közlekedést az Atlanti-óceán északi részén; *b)* arra kell törekedni, hogy a háborúban a Szovjetunió maradjon Németország tevékeny ellenfele; *c)* India és a Közép-Kelet térségében meg kell tartani a pozíciókat, hogy ezáltal megakadályozhassuk a két fő ellenség erőinek egyesítését, és a háborúban tarthassuk Kínát. Eisenhower úgy vélte, hogy ezélok elérése érdekében nagyarányú hadműveleteket kell szervezni Északnyugat-Európában, s ehhez szerinte azonnal hozzá is kell fogni.³⁶

A stratégiai tervezéssel foglalkozó egyesített bizottság március 6-i ülésén helyesléssel fogadták Eisenhower megfontolásait. A bizottság nyomatékosan hangsúlyozta, hogy még ebben az évben reális segítséget kell adni a Szovjetuniónak, s ennek keretében 1942-ben Angliából „kisegítő támadást” kell intézni Európa ellen. „Most még nem lehet megmondani pontosan, mikor kerül sor az Egyesült Államok és Anglia légierejének és szárazföldi csapatainak közös támadására – olvasható a bizottság határozatában. – De a támadás előkészületeit úgy kell folytatni, hogy az 1942. július 15. és augusztus 1. közti időszakban megindítható legyen.”

Az amerikai stratégiai irányvonal kimunkálása folytatódott. Végül is április elsején bemutatták Rooseveltnöknek az európai kontinensre való benyomulás tervét, amely George Marshallnak, az amerikai hadsereg vezérkari főnökének memorandumát vette

³⁶ Lásd *M. Metloff–E. Sznell*: Id. mű, 184–186. old.

alapul. Marshall javaslatának megfelelően „Nyugat-Európát választották elsődleges hadszíntérnek, ott kellett megvalósítaniuk Nagy-Britannia és az Egyesült Államok fegyveres erőinek az első nagyarányú támadást”. A memorandumban nyomós indokok sorakoztak föl a szövetségesek nyugat-európai partraszállása mellett. Ezek alapján a következők voltak:

„Mindenekelőtt, ha ezt a színteret választjuk, több hónapot nyerünk. Franciaországon át vezet Németország szíve felé a legrövidebb út. Egyetlen más körzetben sem tudunk szert tenni arra a döntő légi fölényre, amely a szárazföldi csapatok sikeréhez elengedhetetlen. Csakis ebben a körzetben lehet felhasználni az angol katonai légierő és a szárazföldi csapatok nagyobbik részét.” Leszögezték, hogy az Egyesült Államok ezen a színtéren nagyobb erőket tud összehívni és ellátni minden szükségességgel, mint bárhol másutt. Az angol-amerikai fegyveres erők nyugat-európai közös támadó hadművelete adja az egyetlen lehetőséget arra, hogy az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és a Szovjetunió haderejének nagyobbik részét összefogva, összehangolt csapást mérhessenek az ellenségre.

A nyugat-európai hadszíntér melletti nyomós érvként említette a memorandum, hogy 1942 nyarán egy aktív második front kialakítására egyedülálló lehetőség nyílik azáltal, ha fokozatosan egyre erősítik a légítámadásokat, és rajtaütéseket intéznek a partvonal ellen. „Ezek az akciók bizonyos segítséget jelentenének Oroszországnak, és nyomban erkölcsi elégtételérzettel töltenék el népeinket. De a legfontosabb az, hogy hatásukra légierőnk és szárazföldi hadseregünk személyi állománya harci tapasztalatokat szerezne és megedződne, amire, tekintettel az utóbbi idők hosszú tétlenkedésére, igen nagy szükség van.

Végezetül: a sikeres nyugat-európai támadás lényeges segítség lenne Oroszországnak, melynek további részvétele a Németországgal vívott háborúban az ellenség szétzúzásának fontos előfeltétele.”

A memorandumban hangsúlyozták azt is, hogy „azonnal dönteni kell a fő csapás irányáról”, és hogy a „mostani döntéssel véget lehet vetni az erők és az eszközök további szétaprózódásának”.

Marshall memoranduma konkrétan azt irányozta elő, hogy 1943 tavaszán az angol-amerikai csapatok Észak-Franciaországban végrehajtják a partraszállást. Az inváziós hadművelet terve az azonnali előkészületek szükségessége mellett tartalmazta azt is, hogy „a Le

Havre és Boulogne közötti térségben deszantot kell partra tenni és hídfőt kell képezni”; majd a már elfoglalt állásokban erősíteni és fokozatosan szaporítani kell a csapatokat, s azután általános támadásba kell átmenni. A partraszállást 48 hadosztálynyi erővel kell végrehajtani, amelyekből 30 amerikai és 18 angol; a műveletet 5800 katonai repülőgép támogatja (3250 amerikai és 2550 angol). Marshall szükségesnek tartotta azt is, hogy előzőleg, körülbelül 1942 szeptember-októberében, indítsanak Észak-Franciaországban egy korlátozott hadműveletet. „A memorandum szerint azonban a korlátozott méretű művelet csak a következő esetekben indokolt:

a) Ha az orosz fronton túlságosan kedvezőtlenül alakul a helyzet, azaz ha a német csapatok olyan nagyarányú sikereket érnek el, hogy Oroszország vereségének veszélye fenyeget; ebben az esetben a hadműveletet áldozatnak kell tekinteni a közös ügy oltárán.

b) Ha Németország helyzete Nyugat-Európában rendkívüli módon megromlik.”³⁷

Marshall tábornok memorandumát április elsején megvitatták a Fehér Házban, és az elnök jóváhagyta. Eleinte Rooseveltnek fenntartásai voltak azzal a javaslattal kapcsolatban, hogy frontális támadást indítsanak a La Manche-csatornán át, de Marshall és Stimson hadügyminiszter meggyőzte őt arról, hogy a „Bolero-Round-up” hadművelet célszerű: Angliában összegyűjtik erőiket, s az angol-amerikai csapatok innen hajtják végre a nyugat-európai inváziót.

Az Egyesült Államok elnöke úgy látta, hogy az új amerikai tervnek igen nagy a politikai jelentősége a Szovjetunió viszonylatában. Szükségesnek vélte, hogy a német fegyveres erők közelgő támadásával összefüggésben tegyenek ígéretet a szovjet szövetségesnek a második front megnyitására. R. Divine amerikai történész azt írta, hogy Rooseveltnek a második frontra vonatkozó javaslata abból a kívánságból eredt, hogy „a háború kritikus pillanatában bátorítsák az oroszokat”.³⁸

Volt még egy belpolitikai természetű ok is, amely az elnököt a nyugat-európai invázió tervének elfogadására készítette. Az ameri-

³⁷ J. Batler–J. Guajder: Id. mű, 512–518. old.

³⁸ R. Divine: Roosevelt and World War II. Baltimore 1972. 85. old.

kai uralkodó körök nem hagyhatták számításán kívül néptömegeknek a második front azonnali megnyitására vonatkozó követelését annál kevésbé, mivel közeledett 1942 novembere, az amerikai kongresszusi választások időpontja.

Végül pedig Rooseveltt is és az amerikai katonai vezetők is azon a véleményen voltak, hogy az Egyesült Államoknak szüksége van a Szovjetunióra mint hatalmas katonai szövetségesre, nemcsak Németország, hanem később Japán szétzúzása érdekében is. John Russel Deane tábornok, aki 1943 és 1945 között a Moszkvában tartózkodó amerikai katonai missziót vezette, ezt írta: „Az elnök és a vezérkari főnökök csaknem attól fogva, hogy Japán az Egyesült Államokra támadt, gyakorlatilag egészen Japán végső katasztrófájáig a legnagyobb fontosságot tulajdonították annak, hogy a szovjetek részt vegyenek a csendes-óceáni háborúban.”³⁹

Rooseveltt úgy döntött, hogy Londonba küldi Hopkinst, a külön tanácsadóját és Marshall tábornokot: fejtsék ki az angol kormányának az új amerikai tervet. 1942 április elsejei, Churchillnek címzett üzenetében az elnök azt kérte, hogy hagyják jóvá ezt a tervet, mivel „teljes mértékben” megfelel az amerikai és az angol közvélemény hangulatának. Rooseveltt kifejezésre juttatta azt a reményét, hogy Oroszország lelkesedéssel fogadja majd a tervet, s közölte, hogy meg akarja kérni Sztálint, haladéktalanul küldje el hozzá két különleges képviselőjét.

Április 3-i, Churchillnek küldött újabb üzenetében ezt írta: „Azt, amit Harry Hopkins és George Marshall mond önnek, én szívvel-lélekkel helyeslem. Az ön népe is és az enyém is egy olyan front megteremtését követeli, amely enyhítené az oroszokra nehezedő nyomást. És ezek a népek elég bölcssek ahhoz, hogy megértsék: az oroszok jelenleg több németet ölnek meg és több hadfelszerelést semmisítenek meg, mint ön és én együttvéve.

A nagy célt még akkor is elérjük, ha nem aratunk teljes sikert.”⁴⁰

Londonban 1942. április 8. és 14. között folytak a tárgyalások. Rooseveltt képviselői többször tanácskoztak Churchill-lel és a vezérkari főnökökkel, és ezalatt behatóan áttanulmányozták az amerikai hadászati tervet.

³⁹ J. Deane: *The Strange Alliance*. New York 1947. 43. old.

⁴⁰ Roosevelt and Churchill. *Their Secret Wartime Correspondence*. New York 1975. 200–202. old.

Marshall tábornok április 9-én az angol vezérkari főnökök bizottságának ülésén kijelentette: az amerikai képviselők látogatásának célja, hogy „döntést dolgozzanak ki” arról, milyen formákat öltsenek az Egyesült Államok és Nagy-Britannia erőfeszítései, valamint arról, hol és mikor kell ezeket az erőfeszítéseket megtenni. Tervét két fő gondolat kifejtésével támasztotta alá: „támogatni kell az oroszok ellenállási harcát, és az amerikai hadseregnek háborús tapasztalatokat kell szereznie”. Szeptember közepére, azaz a „különleges operáció” időszakára, Nagy-Britanniában már ott kell lennie egy harckocsinak, valamint két és fél gyaloghadosztálynak amerikai részről, nem számítva az öt repülőcsoportot. Az angolok képviselői kételyeiket fejezték ki az iránt, hogy 1942-ben partra lehetne szállni a kontinensen. Portal marsall, az angol katonai légi-erő vezérkari főnöke egyebek között kifejtette azt a gondolatot, hogy 1942 szeptemberében a légierő felhasználásához kedvezőtlenek a meteorológiai viszonyok. Emellett az angol fél igyekezett felhívni a figyelmet arra, hogy az Indiai-óceánon és a Közép-Keleten veszélyes a helyzet.⁴¹

Hopkins, amikor az angol miniszterelnökkel tárgyalt, elmondta neki, hogy Rooseveltnél igen nagy jelentőséget tulajdonít az Egyesült Államok legutóbbi javaslatának. Az amerikai katonák ugyanis, minden oldalról szemügyre véve az adott nemzetközi helyzetet, arra a következtetésre jutottak: „valamennyi terv közül, amit csak áttanulmányoztak, stratégiai szempontból ez a terv látszik a legelőnyösebbnek”. Hopkins külön hangsúlyozta, hogy a nagyszámú amerikai csapatokat „lehetetlen dolog tétlenül hagyni” beláthatatlan ideig.⁴²

Április 12-én Churchill ismertette Roosevelttel a tárgyalások első eredményeit. Üzenete optimista hangvételű volt, de félreérthetetlen fenntartásokat is tartalmazott. „A legnagyobb figyelemmel olvastam végig az Ön kitűnően összeállított dokumentumát a háború jövődöntő menetéről és a javasolt nagy hadműveletről – írta Churchill. – Teljesen egyetértek mindennel, amit Ön ajánl, s hasonlóképpen egyetértenek a vezérkari főnökök is. Ugyanakkor azonban, a nagy csapásra való felkészülés közben, nekünk termé-

⁴¹ Lásd *J. Butler–J. Guajer*: Id. mű, 441. old.

⁴² Lásd *R. Sherwood*: Id. mű, 2. köt. 129. old.

szetesen rendkívüli helyzetekkel kell megbírkóznunk, amelyek napról napra előállnak a Keleten és a Távol-Keleten.”⁴³

1942. április 14-én Hopkins és Marshall záróülést tartott az angol honvédelmi bizottság tagjaival. A tanácskozást Churchill nyitotta meg. Támogatásáról biztosította az Egyesült Államok elnökének „fontos javaslatát”, kiemelve, hogy „az alapjául szolgáló elgondolás megfelel a háború klasszikus alapelveinek, azaz annak az elvnek, hogy az erőket a fő ellenség ellen kell összpontosítani”. Nyomban hangot adott azonban annak a fenntartásának is, hogy nem szabad figyelmen kívül hagyni teljesen más hadműveleteket sem, s ennek kapcsán rámutatott arra, hogy Indiában és a Közép-Keleten folytatni kell a védekezést. Miként egy amerikai történész írja, „Churchill diplomáciája abban állt: lelkes helyesléssel elfogadta az amerikai tervek egy részét, s közben figyelmen kívül hagyta azt a részt, amivel nem értett egyet”.⁴⁴

A miniszterelnök után Marshall emelkedett szólásra. Megállapította, hogy a felek teljes egyetértésre jutottak abban, hogy „mit kell tenniük 1943-ban”. A legnagyobb nehézséget majd az okozza, hogy előteremtsék a szükséges tonnatartalmat, a deszanthajókat, a repülőgépeket és megszervezzék a tengeri kíséretet. Marshall közölte: az angol vezérkari főnökökkel folytatott tárgyalások során kifejezésre jutott az a kétely, hogy valóban „célszerű-e 1942-ben egy olyan partraszállást végrehajtani a kontinensen, amely túlmegy egy nagyarányú rajtaütés keretein”. Ennek kapcsán hangsúlyozta: az angol-amerikai csapatok valószínűleg kénytelenek lesznek 1942-ben egy korlátozott hadműveletet indítani, mindenesetre erre fel kell készülniük.

Alan Brook beszédében kijelentette: az angol vezérkari főnökök teljes mértékben egyetértenek az 1943. évi hadviselésre vonatkozó amerikai tervvel. Ami a kontinensen 1942-ben indítandó hadműveleteket illeti, véleménye szerint ez a kérdés attól függ, „milyen sikereket érnek el a németek az Oroszország elleni hadjáratban”. Kiemelte annak fontosságát, hogy feltartóztassák a japánokat, s ne engedjék meg, hogy egyesüljenek a németekkel. Véleménye szerint

⁴³ Roosevelt and Churchill. Their Secret Wartime Correspondence. 203–204. old.

⁴⁴ W. McNeill: America, Britain and Russia. Their Cooperation and Conflict. 1941–1946. London 1953. 175. old.

ugyanis, ha a japánok ellenőrzésük alá veszik az Indiai-óceánt, ezzel nemcsak a Közép-Keletet veszélyeztetik komolyan, hanem megfosztják a szövetségeseket attól a lehetőségtől is, hogy olajat szállítsanak a Perzsa-öböl térségéből.

Hopkins megjegyezte, hogy az amerikai kormány megfelelő képet tud alkotni magának a Közép-Kelet és a többi fontos front helyzetéről, de azon a véleményen van, hogy „helyes, ha az amerikai fegyvereket Németország ellen fordítják”. „Először is: az Egyesült Államok nemcsak a tengeren akar harcolni, hanem a szárazföldön és a levegőben is. Másodszor: ott akar harcolni, ahol ez a leghasznosabb, és ahol fölényt érhet el, végül pedig, s ez a legfontosabb, az angolokkal közösen részt akar venni valamilyen hadműveletben.”

A tanácskozás végén Churchill megállapította: „Annak ellenére, hogy még ki kell dolgozni a terv részleteit (a La Manche-csatornán való 1943-as átkelés tervét), teljes az egyetértés a terv alapelveiben.”⁴⁵

A londoni tárgyaláson tehát döntést hoztak arról, hogy ki kell dolgozni egy közös tervet a második front megnyitására 1943-ban, az amerikai javaslatok alapján. Ami az 1942-ben indítható műveleteket illeti, ezekről a döntést a szovjet–német front eseményeinek alakulásától tették függővé. A honvédelmi bizottság április 14-i üléséről készült jegyzőkönyvben az 1942-ben korlátozott erőkkal végrehajtandó európai invázió kérdését nem fogalmazták meg határozottan, ami aztán módot adott a különböző értelmezésekre.

Churchill egyébként, amikor április 29-én beszámolt a háborús kabinetnek a Hopkinsszal és Marshall-lal folytatott tárgyalásokról, úgy állította be a kérdést: előkészületeket kell tenni arra, hogy 1942. nyár végén hídfőt foglaljanak el a kontinensen, mindamellett az angol felet nem köti olyan kötelezettség, hogy ezt a hadműveletet 1942-ben feltétlenül végre is hajtsa.⁴⁶

Mint a későbbi események tanúsítják, és ahogy maga Churchill is beismeri emlékirataiban, az angol kormány kényszerűségből adta elvi beleegyezését ahhoz, hogy elfogadja az amerikai fél javaslatát a hadműveletre, különösen pedig a korlátozott erőkkal

⁴⁵ W. Churchill: Id. mű, 4. köt. 317–319. old.

⁴⁶ PRO Cab. 65/30.

1942-ben végrehajtandó „Sledgehammer” vállalkozásra. „Ha rajtam múlt volna – írja Churchill –, megmaradtam volna a »Torch« és a »Jupiter« hadműveletnél, és nem foglalkoztam volna a »Sledgehammer«-tervvel. De diplomatikusnak kellett lennem annak érdekében, hogy fennmaradjon az egyetértés és a harmónia drága szövetségeseinkkel. Ezért nem javasoltam áprilisi ülésünkön ezt az alternatívát.”⁴⁷

Ezenkívül Churchill biztos volt abban, hogy az amerikaiak később maguk fognak lemondani tervükről. Ehhez szükséges hozzátenni, hogy a miniszterelnöknek is számításba kellett vennie a második front megnyitásáért folyó, Nagy-Britanniában mind szélesebb körű mozgalmat.

Április 16-án Eden külügyminiszter előzetesen félhivatalosan közölte az angliai szovjet nagykövettel, hogy az angol honvédelmi bizottság elfogadott egy tervet az európai második front megszerzéséről. Ennek végleges időpontja még nincs rögzítve – mondta Eden –, s a körülményektől függően különböző változatok lehetségesek. Az angolok és az amerikaiak közösen készítenek tervet a második frontra, s ennek érdekében az amerikaiaknak a már Angliában levő csapataik kiegészítésére még jelentős erőket kell átdobniuk. „Ez egyébként nem azt jelenti, hogy az angolok addig fognak várni a partraszállással, amíg az amerikaiak egész tömege ott nem lesz Nagy-Britanniában” – folytatta Eden. – Ha a helyzet kedvezően alakul, az angolok egymaguk is megkezdhetik a hadműveletet, arra számítva, hogy az amerikaiak majd követik őket.”⁴⁸

Hopkins és Marshall londoni tartózkodása idején Roosevelt április 11-én kérette A. A. Gromikót, a washingtoni szovjet nagykövetség tanácsosát, s átnyújtotta neki a szovjet kormányfőnek szóló személyes üzenetét.

Az elnök ennek során fel is olvasta üzenetét, majd kijelentette: „Realista lévén, konkrét lépéseket akar tenni annak érdekében, hogy Hitler erőinek egy részét elvonják a szovjet frontról.” Úgy vélte, hogy erre sor kerülhet 1942 nyarán. Hozzátette, hogy e célból

⁴⁷ W. Churchill: Id. mű, 4. köt. 324. old. – A „Torch” a szövetségesek észak-afrikai partraszállásának, a „Jupiter” a norvégiai partraszállás fedőneve, a „Sledgehammer” pedig egy kisebb partraszállás terve Franciaországban.

⁴⁸ AVP SZSZSZR

Angliába küldte személyes tanácsadóját, Hopkinst, „akinek az a feladata, hogy megtudja, mennyire állnak készen a cselekvésre az angolok”.⁴⁹

Roosevelt üzenetében közölte a szovjet kormányfővel: „Gondolok itt egy igen fontos katonai javaslatra fegyveres erőink olyan felhasználásával kapcsolatban, hogy enyhítsük az Önök nyugati frontján a kritikus helyzetet. Ennek én óriási jelentőséget tulajdonítok.”

Roosevelt azt javasolta a Szovjetuniónak, hogy a kérdés megtárgyalására a lehető leghamarabb látogasson Washingtonba a külügyi népbiztos és egy katonai képviselő. „Az idő nagyon jelentős tényező, ha arról van szó, hogy lényeges segítséget nyújtsunk . . . Ezt az eljárási módot nemcsak az annyira szükséges titkossági szempontból javaslom, hanem mindenekelőtt azért, mert szükségem van az Önök tanácsára, mielőtt közös katonai akciónk stratégiai irányából véglegesen döntenénk . . . Az amerikai nép – írta végezetül az elnök – el van ragadtatva az Önök fegyveres erőinek nagyszerű harca láttán, s mi fokozottabb segítséget akarunk nyújtani Önöknek a hitlerista seregek és anyagi erőforrások megsemmisítésében, mint eddig tettük.”⁵⁰

A szovjet kormány, mielőtt megismerkedett az üzenettel, célszerűnek látta megérdeklődni, milyen konkrét kérdésekkel akar foglalkozni Roosevelttel a találkozón. Ezért április 13-án utasították a washingtoni szovjet nagykövetet, kérdezze meg ezt Roosevelttől.

A nagykövet találkozott Roosevelttel, és április 14-én közölte Moszkvával: az elnök, tanácsadóival együtt, arra a következtetésre jutott, hogy a Szovjetunió segítségére kell sietni egy Hitler elleni új front megnyitásával. Az amerikai szakemberek itt négy lehetséges variánst láttak:

1. A Perzsa-öblön át a Kaukázus felé. (Ez azonban nagyon messze volt, és a csapatok átszállítása a tengeren igen bonyolult műveletnek ígérkezett volna.)
2. Támadást indítani Egyiptomból Tripoli, majd Olaszország felé. (De ez is messze esett, és nem jelentett közvetlen támadást Németország ellen.)

⁴⁹ Ugyanott.

⁵⁰ Üzenetváltás. 2. köt. 19–20. old.

3. Tripolit Marokkón, Algíron és Tuniszon át megtámadni. (Ebben az esetben azonban, vélekedtek az amerikaiak, a németek karjaiba löknék a franciákat.)

4. Az Egyesült Államok kizárásos alapon eljutott a franciaországi partraszállás variánsáig.

Hopkins és Marshall azért utazott Angliába – írta a nagykövet –, hogy biztassa az angolokat és meggyőzze őket a második front feltétlen szükségességéről. Rooseveltnak annak közlésén kívül, hogy Angliával baráti a viszony, még nem kapott részletes jelentést Hopkins-tól. Úgy tervezik, hogy júliustól fokozzák a légitámadásokat, szeptemberre pedig felkészítik a szárazföldi fegyveres erőket. Anglia ezt a tervet még nem hagyta végleg jóvá.⁵¹

A szovjet kormány elfogadta Rooseveltnak azt a javaslatát, hogy kezdjenek szovjet–amerikai tárgyalásokat. Ekkoriban a második frontra ismét égetően szüksége lett volna a Szovjetuniónak. Hírek érkeztek arról, hogy a német csapatok nagy támadásra készülnek Keleten. Április 5-én Hitler bejelentette vezérkarának: a keleti fronton fel akarja újítani a támadást abból a célból, hogy szétzúzza a Szovjetunió fegyveres erőit, és elvágja őt legfontosabb ellátási forrásainak nagy részétől. Hitler úgy gondolta, hogy a front középső szakaszán tartja pozícióit, északon elfoglalja Leningrádot és egyesül a finn csapatokkal, a front déli részén pedig áttör a Kaukázus felé. Ez utóbbi hadműveletnek, amelynek igen nagy jelentőséget tulajdonított, az volt a célja, hogy a Don vonalánál szétzúzza a szovjet csapatokat, majd a Kaukázus hegységén átkelve megszerezze a gazdag olajvidéket.

Április 20-án Sztálin válaszolt Rooseveltnak. Közölte, hogy a szovjet kormány beleegyezik: a Szovjetunió külügyi népbiztosa és katonai képviselője találkozzon az Egyesült Államok elnökével, hogy kicseréljék nézeteiket arról, miképpen lehetne minél előbb megszervezni az európai második frontot. Tudatta, hogy a szovjet megbízottak Londonba is ellátogatnak, s eszmecserét folytatnak az angol kormánnyal.⁵²

A szovjet kormányfő üzenetének vétele utáni napon Rooseveltnak közölte a szovjet nagykövettel, hogy Hopkins és Marshall hazaér-

⁵¹ AVP SZSZSZR

⁵² Lásd Üzenetváltás. 2. köt. 20. old.

kezett. Értésre adta azt is, hogy dolguk végezetlenül. „Roosevelt azt mondta, hogy az angolok elvben a második front hívei – írta április 21-i táviratában a nagykövet –, ám e szavaknál maga is nevetni kezdett.” Az elnök kijelentette, hogy az angolok 1943-ra akarják halasztani a második front megnyitását, az amerikaiak viszont ezt azonnalra követelték. Ezzel összefüggésben Rooseveltt kíváncsún tartaná, ha a szovjet megbízottak Amerikából hazafelé tartva megállnának Londonban, mert akkor így „az ő nevében is beszélhetnek, és kettős nyomást gyakorolhatnak az angolokra”.⁵³

Lord Beaverbrook, aki abban az időben az Egyesült Államokban tartózkodott, a szovjet nagykövettel beszélgetve ugyáncsak beismerte, hogy Hopkins és Marshall küldetése nem járt teljes sikerrel, és hogy nem született végleges döntés a második frontról. Maga Hopkins viszont – mint erről a nagykövet április 23-i távirata tudósított –, sikeresnek tartotta utazását, és kifejezésre juttatta azt a meggyőződését, hogy az angolok viszonylag rövid időn belül part-ra szállnak a kontinensen.⁵⁴

Ezután a szovjet kormány úgy döntött, hogy a külügyi népbiztos először Angliába látogat el. Mivel a második frontot csakis a brit szigetekről kiindulva lehetett megteremteni az angol fegyveres erők tevékeny részvételével, célszerűnek látszott, ha mindenekelőtt az angol kormány álláspontját tisztázzák ebben a kérdésben. A szovjet diplomáciának ezen túlmenően volt egy másik feladata is: tető alá kellett hozni végre az angolokkal a szövetségi szerződést, amiről régóta tárgyaltak. A külügyi népbiztos már április elején meghívást kapott az angol kormánytól ez ügyben.

A szovjet kormányfő április 22-én üzenettel fordult az angol miniszterelnökhöz. A szovjet kormány elhatározta – írta Sztálin –, hogy Londonba küldi a külügyi népbiztost „mindazoknak a kérdéseknek személyes megbeszélés útján történő tisztázása végett, amelyek akadályozzák a szerződések aláírását. Erre annál is inkább szükség van, mert az európai második front létrehozásának kérdése, amelyet az Egyesült Államok elnökének, Rooseveltt úrnak hozám intézett, s V. M. Molotovnak e kérdés megtárgyalása céljából Washingtonba való meghívását tartalmazó legutóbbi üzenete vetett

⁵³ AVP SZSZSZR

⁵⁴ Ugyanott.

fel, megköveteli a kormányaink képviselői közötti előzetes eszmecserét”.⁵⁵

Az angol háborús kabinet 1942. április 24-én tárgyalta meg a szovjet küldöttség látogatásának ügyét. Megegyeztek abban, hogy Molotovval megtárgyalják a fennforgó problémákat, de annak washingtoni látogatása előtt nem hoznak végleges döntést.⁵⁶

Ugyancsak április 24-én Eden fogadta a londoni szovjet nagykövetet. Hangsúlyozta, hogy az angol kormány azt szeretné, ha a külügyi népbiztos londoni tartózkodása alkalmával „nemcsak politikai, hanem katonai-stratégiai kérdéseket is megtárgyalnának”. Eden a maga részéről kijelentette, hogy egy ilyen tanácskozás serkentően hatna a miniszterelnökre. Churchill ugyanis elvben már elfogadta a második front gondolatát, de még ingadozik, mivel a művelet időpontját és méreteit illetően nem kevés kétsége van.⁵⁷

Nagy-Britannia és az Egyesült Államok uralkodó körei tudatában voltak annak, hogy a második front megnyitása igen nagy jelentőségű lenne a Szovjetunió számára, mivel nyilvánvaló volt, hogy Németország 1942 tavaszára döntő támadásra készül a szovjet-német fronton. Nagy-Britanniának és az Egyesült Államoknak hatalmas hadigazdasági potenciálja volt, ezért módjukban áll, hogy 1942-ben nagyarányú, aktív hadműveleteket indítsanak a hitlerista agresszorok ellen.

4. A SZOVJETUNIÓ KÜLÜGYI NÉPBIZTOSÁNAK LONDONI ÉS WASHINGTONI LÁTOGATÁSA (1942. május-június)

1942. május 20-án megérkezett Londonba V. M. Molotov, a Szovjetunió külügyi népbiztosa és F. M. Iszajev vezérőrnagy, katonai megbízott, hogy tárgyalásokat folytassanak az angol kormánnyal.

Másnap, május 21-én, sor került a Churchill miniszterelnökkel való első találkozóra. Molotov közölte: a szovjet kormánytól felhatalmazást kapott arra, hogy két fontos kérdésben tárgyalásokat folytasson: az angol-szovjet szerződés megkötéséről és az európai

⁵⁵ Üzenetváltás. 1. köt. 57–58. old.

⁵⁶ PRO Cab. 65/30.

⁵⁷ AVP SZSZSZR

második front megnyitásáról. A második kérdéstről az Egyesült Államokban is tárgyalnia kell.

Molotov a tárgyalás során rámutatott arra: a szovjet kormány, jóllehet fontosnak tartja a szovjet–angol szerződés megkötését, a legfontosabbnak mégis a nyugati második front ügyét érzi. E kérdésben az adott esetben az amerikai kormány a kezdeményező, amely felkérte őt arra is, hogy az Egyesült Államokba utazzék. De mivel a szovjet kormány úgy véli, hogy a második front kérdése legelsősorban a Szovjetuniót és Nagy-Britanniát érinti, szükségesnek tartották, hogy az amerikai út előtt a dolgot az angol kormánnyal tisztázzák. Ez a kérdés nemcsak a Szovjetunió szempontjából fontos – mutatott rá a népbiztos –, hanem Anglia és az Egyesült Államok szempontjából is. A második front elsősorban politikai kérdés, és úgy is kell kezelni mind Angliában, mind az Egyesült Államokban.

Churchill a maga részéről kijelentette: Anglia is, az Egyesült Államok is készen áll, hogy „a legnagyobb erővel” benyomuljon az európai kontinensre. Jelenleg az angol kormány tanulmányozza az európai második front megteremtésének kérdését, és mindent megtesz, hogy megoldja ezt a feladatot. Ugyanakkor Churchill hangsúlyozta: „Nyugat-Európában akkor hoznak létre második frontot, amikor az invázióhoz megfelelőek lesznek a feltételek. Jelenleg azonban az angol kormány lehetőségei korlátozottak.” Az angol miniszterelnök azt ajánlotta, hogy a második frontról tárgyaljanak a következő napon egy külön ülésen, ahol ott lesznek a katonák is.

Molotov nem ellenezte ezt, bár újólal kifejtette, hogy ez a kérdés, bármilyen fontos is a katonai oldala, alapvetően politikai jellegű, s ezért nem annyira katonai, hanem sokkal inkább politikai szempontból kell ebben döntést hozni. Egyúttal a népbiztos kifejezte azt a reményét is, hogy „a második front kérdését, ami a legközelebbi időpontot illeti, pozitívan meg lehet oldani”.⁵⁸

A május 22-i speciális ülésen angol részről megjelent Churchill, Attlee, Eden és a vezérkari főnökök. Molotov kijelentette: a szovjet kormány a második front kérdését „aktuálisnak és sürgősnek” tartja, és szeretné, ha „az angol kormány is ilyennek ismerné el”. A szovjet–német fronton nagyarányú és fontos harcokra kell szá-

⁵⁸ AVP SZSZSZR – Az alfejezet idézett anyaga a következő jegyzetig innen való.

mítani, ezért „a következő hetek és hónapok a Szovjetunió szempontjából és természetesen a szövetségesei szempontjából is különösen feszültek és vészterhesek lesznek”. A népbiztos elmondta, hogy a Vörös Hadsereg az elmúlt télen támadó hadműveletet folytatott a hitlerista csapatok ellen, majd hozzátett az 1942. évi hadjáratra való felkészüléshez. Mindamellet a szovjet kormány nehéz harcokra számít, mivel mindkét részről óriási katonai erők állnak szemben egymással.

A továbbiakban a népbiztos kijelentette: a szovjet kormány méltányolja azt az anyagi segítséget, amelyet Anglia és az Egyesült Államok a Szovjetunióknak nyújt, jelenleg azonban sokkal kiélezettebb a helyzet, mint a szovjet-német háború folyamán eddig bármikor. Ezért nem annyira a szállítások fokozására van szükség, hanem sokkal inkább a második front megnyitására. Látogatásának célja tehát, hogy tisztázza: milyen lehetőséget lát az angol kormány arra, hogy 1942-ben bizonyos mennyiségű német csapatot elvonjon a Szovjetunió elleni harctól? Konkrétabban szólva, a szovjet kormány a következőt javasolja: „A Szovjetunió szövetségesei, elsősorban Nagy-Britannia, el tudna-e vonni 1942 nyarán és őszén frontunkról akár csak 40 német hadosztályt úgy, hogy azokat nyugat-európai harcok kössék le? Ha ezt megtennék, úgy Hitler sorsa már 1942-ben megpecsételődne, de bizonyára ebben az évben eleve el lenne döntve. Megtehetnék-e ezt a szövetségeseik? Nagyon szeretnénk, ha Nagy-Britannia kormánya válaszolna erre a kérdésre.”

Válaszul az angol miniszterelnök közölte, hogy Roosevelt elnök 1942 áprilisában Londonba küldte Hopkinst és Marshallt, hogy az ő képviseletében javasolják: az Egyesült Államok és Anglia a lehető legrövidebb időn belül igyekezzék maximálisan megkönnyíteni annak a harcnak a terheit, amelyet a Szovjetunió folytat. Az angol kormány nyomban egyetértett a javaslattal, s jelenleg együttesen tanulmányozzák ezt a kérdést. Csakhogy az Egyesült Államoknak – jegyezte meg a miniszterelnök – 1942 végéig még nem lesz elegendő fegyveres ereje. Anglia és az Egyesült Államok – állította Churchill – ebben az évben még a szükséges mennyiségű szállítóeszközökkel sem fog rendelkezni.

„1943-ban már sokkal több hajónk lesz – jelentette ki Churchill –, és Nord Cape-től Bayonne-ig bárhol öt vagy hat ponton megvet-hetjük a lábunkat az ellenség partján.” Globális terveink szerint az

Egyesült Államok és Nagy-Britannia fegyveres erői másfél millió emberrel partra tudnak szállni a kontinensen 1943-ban – mondotta a miniszterelnök. Majd biztosította partnereit, hogy az angol kormány a „legkomolyabban eltökélte”: tanulmányozni fogja a kérdést, mit lehetne tenni ebben az évben, hogy „megadhassa a szükséges segítséget a dicsőséges orosz hadseregeknek, amelyek Németország katonai erejének oly jelentékeny részét lekötötték, s már mély sebeket ejtettek rajtuk”.

A népbiztosnak arra a kérdésére, hogy vajon a második front ügyében van-e nézeteltérés az amerikai és az angol kormány között, Churchill tagadóan válaszolt. Mint mondotta, az angolok is és az amerikaiak is tanulmányozzák a második front létrehozásának lehetőségét, ennek időpontjáról azonban még semmiféle döntés nem született.

A két szovjet katonai megbízott, Iszajev vezérőrnagy és Harlamov ellentengernagy, május 22-én tárgyalt Mountbatten tenger-naggyal, akit az angol csapatok kombinált hadműveleteinek főparancsnokává neveztek ki. Mountbatten ez alkalommal előre elkészített adatokat sorakoztatott föl arra vonatkozóan, mennyi deszanteszköz és repülőgép áll Anglia és az Egyesült Államok rendelkezésére. Célja az volt, hogy bebizonyítsa: 1942-ben Nyugat-Európában lehetetlenség megnyitni egy második frontot.

Ezzel gyakorlatilag véget is ért a második frontra vonatkozó eszmecsere. A felek megállapodtak abban, hogy a szovjet küldöttség mielőtt még visszatérne Moszkvába, az Egyesült Államokba Roosevelttel folytatott tárgyalás után ismét Londonba látogat, hogy véglegesítse a második frontról folytatott tárgyalásokat.

A szovjet küldöttség, londoni tartózkodásakor, tárgyalt az angol-szovjet szövetségi szerződés megkötéséről is. Május 23-án Eden külügyminiszter újabb szerződéstervezetet javasolt, amely 20 évre szólt volna, ám nem tartalmazott semmit a Szovjetunió nyugati határaitra vonatkozóan. Május 24-én Winant, az Egyesült Államok angliai nagykövete azt mondta Molotovnak, hogy az amerikai kormány támogatja ezt a tervezetet. Kijelentette: ha a szerződés szövegében említést tennének a szovjet határokról, ezt Washingtonban nem vennék jó néven, s megnövekednének „Roosevelt nehézségei a Szovjetunióval való segítségnyújtásban”. A nagykövet szerint az elnök „lelkes híve” a második frontnak, s ebben a vonat-

kozásban a népbiztos „Hopkins és Marshall tábornok részéről is teljes támogatásra talál”. Amikor Hopkins és Marshall Angliában tartózkodott – folytatta a nagykövet –, „a nyugat-európai invázió kérdésének ázsiója igen felszökött, ami főképpen az amerikai megbízottak lelkesedésének és határozottságának volt köszönhető”. Elutazásuk után azonban „némileg csökkent a második front iránti lelkesedés”. Ezért Winant szerint „nem lenne kívánatos, hogy Rooseveltt helyzetét megnehezítsék azzal, hogy a szerződésbe beveszik a határok problémáját, mivel véleménye szerint a második front kérdése fontosabb a határoknál”.

A szovjet kormány figyelembe vette Anglia és az Egyesült Államok álláspontját, s mivel arra törekedett, hogy erősítse kapcsolatait Hitler-ellenes szövetségeseivel, nem ragaszkodott hozzá, hogy a szerződés szövegébe bevegyék a határok elismerésének kérdését.

1942. május 26-án az angol külügyminisztérium épületében szerződést írtak alá a Szovjetunió és Anglia szövetségéről a hitleri Németország és európai szövetségesei elleni háborúban, valamint a két ország háború utáni együttműködéséről és kölcsönös segítségnyújtásáról. A szerződés két részből állt. Az első rész a Szovjetunió és Nagy-Britannia háború alatti viszonyáról szólt. A szerződő felek kötelezték magukat, „hogy mindennemű katonai és egyéb segítséget és támogatást megadnak egymásnak a Németország és az európai agressziós cselekményekben vele szövetkezett államok elleni háborúban”. (1. cikk.) A 2. cikkben a felek kötelezték magukat, „hogy nem bocsátkoznak tárgyalásokba a hitleri kormánnyal, sem bármely más olyan német kormánnyal, amely kifejezetten nem mond le minden agressziós szándékról, és hogy kölcsönös egyetértés nélkül nem tárgyalnak fegyverszünetről vagy békeszerződésről és nem kötnek ilyeneket Németországgal vagy az európai agressziós cselekményekben vele szövetkezett bármely más állammal”.

A szerződés második része a Szovjetunió és Anglia háború utáni kapcsolatairól rendelkezett, megállapítva, hogy „a jelen szerződés II. része húsz évig marad érvényben”.⁵⁹

A szovjet-angol szövetségi szerződés aláírásával lezárult a londoni tárgyalások első szakasza. Május 27-én a Szovjetunió külügyi népbiztosa az Egyesült Államokba repült.

⁵⁹ Nemzetközi szerződések 1918–1945. 537–539. old.

Ugyanazon a napon Churchill üzenetet küldött Sztálinnak, amelyben köszönetét fejezte ki azért, hogy „oly messzemenő előzenységet tanúsított a szerződéssel kapcsolatos nehézségeink tekintetében”. Kifejezte meggyőződését, hogy „ezt az Egyesült Államokban megfelelően méltányolják majd”. „Nagyon örülök – írta –, hogy Molotov úr ezen az úton tér vissza, mert még jókora munka vár ránk, melyet el kell majd végeznünk.”⁶⁰

1942. május 28-i válaszüzenetében a szovjet kormányfő megállapította: „ez a szerződés nagy jelentőségű lesz a Szovjetunió és Nagy-Britannia, valamint a mi országaink és az Egyesült Államok közötti baráti kapcsolatok további erősödése szempontjából, és biztosítani fogja országaink között a szoros együttműködést a háború győzelmes befejezése után”. Egyben Sztálin kifejezte azt a reményét, hogy Churchill „találkozása Molotovval az Egyesült Államokból való visszatérése során lehetővé teszi a még el nem végzett munka elvégzését”.⁶¹ A szovjet kormány vezetője itt arra gondolt, hogy eredményesen befejezik a második frontról folytatott tárgyalásokat is.

1942. május 28-án Churchill üzenetet küldött Rooseveltnak. Közölte vele, hogy a Molotovval folytatott tárgyalások alkalmával a felek „nagyot léptek előre a közeledés és a jóakarát útján”. Anglia a „legnagyobb mértékben” készülődik az európai invázióra – írta a miniszterelnök –, de megemlítette a nehézségeket is, melyek e tervek megvalósítását az 1942. évben akadályozzák. „Utasítást adtam vezérkarainknak arra is – közölte –, hogy tanulmányozzák a partraszállás lehetőségét Észak-Norvégiában, melynek birtokbavétele feltétlenül szükséges ahhoz, hogy a jövő évben szállítmányaink biztonságosan haladhassanak Oroszországba . . . Ma este olyan híreket kaptam Auchinleck tábornoktól, melyek arra mutatnak, hogy Líbiában megkezdődtek a harcok. Lehetséges, hogy ez lesz a legnagyobb csata, amelyet valaha is meg kellett vívnunk . . . Soha nem engedhetjük meg magunknak, hogy megfélekedezzünk a »Gymnast-ról«, azaz a partraszállásról Francia-Észak-Afrikában. Szükség esetén valamennyi más irányú előkészületünk hasznos lesz e cél eléré-

⁶⁰ Üzenetváltás. 1. köt. 63–64. old.

⁶¹ Ugyanott, 64. old.

se érdekében.”⁶² Sherwood megállapítása szerint ez a távirat volt „az első aggasztó jele annak, hogy az angolok olyan elterelő hadműveletet forgatnak a fejükben, amely messze a fő hadszíntértől, a La Manche-csatornán való átkeléstől fog lezajlani”.⁶³

Molotov május 29-én megérkezett Washingtonba, s még aznap kétszer is találkozott Roosevelttel elnökkel. Az első találkozáskor az elnök azt ajánlotta, hogy a második front kérdéséről tárgyaljanak másnap, május 30-án, az amerikai és a szovjet katonai megbízottak részvételével. A népbiztosnak nem volt ellenvetése.⁶⁴

A második beszélgetésnél Hopkins is jelen volt. Az elnök közölte a népbiztossal: „sok amerikai véleményével ellentétben” ő úgy gondolja, hogy „legelőször Németországgal kell végezni, azután Japánnal. Azért, hogy könnyítsen a Szovjetunió terhein Hitlerrel szemben, kész mindent megtenni az 1942. évben”. Roosevelttel elmondta, hogy ebben a kérdésben kikérte az amerikai katonák véleményét, de ők, szakmájuk szűk látókörű specialistáiként, mindig csak a nehézségeket látják, ezért „nekünk kell őket sarkallnunk”.

Roosevelttel közölte a továbbiakban, hogy az Egyesült Államoknak az év végére négymilliós hadserege lesz, amihez a flotta 600 000-res legénysége járul. Az amerikai katonai vezetők úgy vélik, hogy az európai inváziót meg lehet valósítani Anglián keresztül.

Ezért már el is indították Írországba az első amerikai csapatokat, s folyamatban van további kontingensek útnak indítása. Az európai partraszállást – hangsúlyozta az elnök – a Csatornán át kell végrehajtani.

Az európai invázió kapcsán – folytatta az elnök – problémáink vannak a szállítással: először az Egyesült Államokból Angliába, majd pedig Angliából a Csatornán át Európába kell átvinnünk csapatainkat. Pillanatnyilag azonban sem az Egyesült Államok, sem Anglia nem rendelkezik akkora hajótérrel, amely elegendő lenne nagymennyiségű fegyverzet és személyi állomány átszállításához. Az amerikai kormány intézkedései folyamatban vannak, felkutat-

⁶² Churchill: Id. mű, 4. köt. 340. old. – Claude Auchinleck tábornok az angolok közép-keleti erőinek főparancsnoka volt.

⁶³ R. Sherwood: Id. mű, 2. köt. 17. old.

⁶⁴ AVP SZSZSZR

nak, illetve felépítenek háromfajta szállítóeszközből annyit, amennyire szükség lesz. E deszanteszközöket haladéktalanul Nagy-Britanniába szállítják. Mindezeket az előkészületeket azonban csak 1943-ra tudják befejezni, ezért „egy biztos sikerrel kecsegtető európai inváziót csak 1943-ban tudnak végrehajtani”.

Az elnök, hogy enyhítse a szovjet kormány várható negatív reakcióját, kijelentette: igyekszik meggyőzni az amerikai katonákat, hogy kockáztassanak, és hajtsanak végre Franciaországban egy partraszállást 6–10 hadosztállal. Akkor is, ha nincs garancia a sikerre. „Nem kell sajnálni az áldozatot sem annak érdekében, hogy 1942-ben segíthessünk a Szovjetunión. Lehet, hogy újra át kell élnünk egy Dunkerque-t . . . Ez a hadművelet azonban igen nagy hatással lehet a németek erkölcsi állapotára. Könnyít a helyzeten és méginkább emeli a Vörös Hadsereg harci szellemét.” Majd az elnök megkérdezte a népbiztost, mi a véleménye a 6–10 hadosztály európai patraszállásáról.

A népbiztos azt válaszolta, hogy a szovjet fronton mindkét részről óriási fegyvermennyiséget és nagy létszámú csapatokat összpontosítottak. 1942 nyarán komoly harcok várhatók. A Vörös Hadsereg és a szovjet nép erkölcsi állapota jobb, mint a háború elején. Mindamellet, tekintettel Hitler számbeli fölényére, lehetséges, hogy a Vörös Hadseregnek vissza kell vonulnia. Ilyen körülmények között érthető – hangsúlyozta a népbiztos –, hogy a szövetségesek segítsége 1942-ben igen nagy jelentőségű lenne. Ha az Egyesült Államok és Anglia el tudna vonni a szovjet–német frontról 40 német hadosztályt, még ha nem is a legjobbakat, Hitler akkor is meg lenne verve 1942-ben, de legalábbis meg lenne pecsételődve a sorsa. Ami az elnöknek a 6–10 hadosztály patraszállására vonatkozó javaslatát illeti, ez elégtelen.

Végezetül a népbiztos megjegyezte, hogy „a második front kérdése mindenekelőtt politikai kérdés, és nem a katonáknak, hanem az államférfiaknak kell megoldaniuk”.

Aznap este Harry Hopkins meglátogatta a népbiztost. Arra hivatkozva, hogy a második frontra vonatkozó tárgyalások előtt még szólania kell néhány szót, elkezdte bizonygatni, hogy Rooseveltt „melegen pártolja a második front megnyitását 1942-ben, de az amerikai tábornokok állítólag úgy látják, hogy a Szovjetunió hely-

zete 1942-ben szilárd a frontokon, s nem tartják égetően szükségesnek a második frontot”.⁶⁵

Május 30-án összeültek, hogy a második frontról tárgyaljanak. Az elnök azzal kezdte, hogy szeretné röviden ismertetni, tulajdonképpen mi a tárgya a mai megbeszélésnek. Meghívására Washingtonba érkezett a Szovjetunió népbiztosa, hogy megvitassák a nyugat-európai második front kérdését. Ezt megelőzően Londonban volt, ám az angol kormánytól „semmilyen határozott választ nem kapott arra nézve, hogy ebben az évben megnyitják-e a második frontot”.

A szovjet megbízottnak az a feladata – mondotta Roosevelt –, hogy konkrét eredményeket érjen el. „Feltételezésünk szerint van alapja a második front megnyitásának 1942-ben. Amennyiben a szovjet hadseregeknek esetleg vissza kell vonulniuk, jelentős mértékben rosszabbá válhat a szövetségesek helyzete általában. Ez 1942-re, nem pedig 1943-ra vonatkozik. A cél az, hogy elvonjunk a szovjet-német frontról 40 hadosztályt, lehetőleg még 1942-ben.”

Roosevelt rámutatott arra, hogy a helyzet nagyon komoly, és megfelelő lépéseket kell tennie mind a brit, mind az amerikai hadseregnek még abban az esetben is, ha „a hadművelet kimenetele kétséges. Vállalkoznunk kell erre az akcióra még akkor is, ha esetleg áldozatokkal jár, tekintet nélkül arra, meg tudja-e vetni a lábát a kontinensen a deszanthadsereg, avagy sem.”

Az elnöknek arra a kérdésére, helyesen fejtette-e ki a második front kérdésének lényegét, a népbiztos azt válaszolta: hozzá szeretné tenni, hogy a szovjet kormány „a nyugat-európai második front kérdését először is katonai, másodszer pedig politikai, és hangsúlyozottan politikai kérdésnek tekinti”. Hozzáfűzte, hogy ebből a szempontból nem mindegy, vajon 1942-ben vagy 1943-ban nyitják-e meg a második frontot.

1942-ben – magyarázta a népbiztos – Hitlernek csaknem a teljes ereje a szovjet-német fronton van lekötve. „Ha 1942-ben a frontjainkon jól mennek a dolgok, s a mostani vonalakon föl tudjuk tartóztatni Hitlert, akkor természetesen minden rendben van. Csak-hogy nemcsak ilyen pozitív perspektívával kell számolnunk. Nincs kizárva, hogy Hitler az európai ember- és anyagtartalékok birtoká-

ban olyan erős lesz, hogy a német hadsereg komoly sikereket ér el... Számolnunk kell ezzel, ha az 1943-as helyzettel foglalkozunk. Nehezebbé válik a helyzet, és akkor a Hitler elleni háború keményebb, elhúzódóbb lesz, és nagyobb áldozatokkal jár.”

A népbiztos leszögezte, hogy a szovjet–német front erőviszonyai eddig, mint látható, Németország javára alakultak, a Szovjetunió azonban „képes háborút viselni Hitler ellen”, és „országunkban még nagy erőket lehet mozgósítani Hitler ellen”. Számításba kell venni ugyanakkor azt a tényt, hogy 1943-ban „már a felét sem élvezzük azoknak az előnyöknek, amelyek ma még megvannak. Ezért az, ha a második frontot elhalasztják 1943-ra, a Szovjetunió-nak igen kockázatos, az Egyesült Államoknak és Angliának pedig nagyon veszélyes lehet.”

Ha a két szövetséges hatalom, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia – folytatta a népbiztos – akár csak 40 hadosztályt el tudna vonni a szovjet–német frontról és maga tudna lekötni olyanokat, amelyek többségükben már nem teljes értékűek, az erőviszonyok nagymértékben megváltoznának a Szovjetunió javára. „Biztosak lehetnénk benne, hogy ebben az esetben Hitlert még 1942-ben szétvernénk, de összeomlása 1943-ban mindenképpen biztos lenne... Ha az Egyesült Államok és Anglia erre nem képes, akkor továbbra is egymagunknak kell folytatnunk a háborút Hitler ellen. Mi mindent megteszünk, amit csak tudunk, Hitler szétzúzásaért.”

A továbbiakban a népbiztos elmondta, hogy mivel Londonban nem kapott kielégítő választ a második front kérdésére, Churchill megkérte, hazautaztában ismét álljon meg Londonban, ígéri, hogy „valami konkrétabbat tud mondani” ez ügyben. A szovjet kormány, mivel tudja, milyen szerepe van az Egyesült Államoknak „a háború nagy stratégiai kérdéseiben”, választ szeretne kapni a következő kérdésre: „képes-e arra az Egyesült Államok, hogy tegyen valamit a Szovjetunió Hitler elleni háborújának megkönnyítésére, avagy nem kész erre. A világos válasznak mindkét esetben igen nagy a jelentősége.”

Roosevelt a maga részéről megjegyezte: jóllehet az Egyesült Államok 1943-ban sokkal erősebb lesz, mint jelenleg, „előfordulhat, hogy 1943-ban Hitler még erősebb lesz, mint mi, és akkor a második front 1943-ra halasztása nem járhat a várt előnyökkel”. Majd az elnök kijelentette: „Mi 1942-ben meg akarjuk nyitni a második

frontot. Ezt reméljük, ezt szeretnénk.” Ám ha elkezdünk foglalkozni ezzel a kérdéssel, előttünk a probléma: hogyan juttassuk át az amerikai csapatokat az Atlanti-óceánon, majd pedig a csatornán át Angliába? A hadsereggel és a flottával együtt tovább tanulmányozzuk azt a kérdést, mit tehetnénk, hogy átdobhassuk csapatainkat – mondotta az elnök.

Azután Marshall tábornok beszámolt arról, milyen előkészületeket tettek eddig a szükséges deszant-szállítóeszközök felkutatására, illetve építésére. Ha ezek az előkészületi munkálatok ebben az esztendőben sikeresen befejeződnek, 1942-ben lehetőség nyílik a második front megnyitására.

Amikor az elnök megkérdezte Marshallt, vajon a népbiztos közölheti-e kormányával, hogy „az amerikai kormány a második front létrehozására készül 1942-ben”, ő azt felelte, hogy „mindent elkövetnek, amit csak lehet, a második front megnyitására 1942-ben”.⁶⁶ Mint mondta, az amerikai katonai vezetők jól látják, milyen komoly a helyzet a szovjet–német fronton, „és őszinte csodálatukat fejezik ki azért, hogy a szovjet hadseregek oly hőiesen ellenállnak már 11 hónapja”. Az Egyesült Államok egyetért azzal, hogy határozottan kell cselekedni az európai kontinensen a szovjet csapatok helyzetének megkönnyítése végett.

Marshall elismerte, hogy az amerikaiaknak jól kiképzett és jól felfegyverzett csapataik vannak, továbbá kiváló harckocsi-hadosztályaik; csakhogy nehézségek mutatkoznak a csapatoknak Angliába, illetve onnan a csatornán Európába való átszállításánál. Véleménye szerint a második front kérdése mindenekelőtt azon múlik, lesz-e elegendő mennyiségű deszant-szállítóeszköz.

A népbiztos, miután végighallgatta az amerikaiak fejtegetéseit, azt mondta: jelenteni fogja a szovjet kormánynak, amit az amerikai vezetőktől hallott „az európai második front létrehozására vonatkozó perspektívák értékeléséről”. Molotov az amerikaiakkal folytatott tárgyalásainak eredményeiről a következőket írta: „Roosevelt és

⁶⁶ A beszélgetésnek erről a népszerű részéről készített amerikai feljegyzés a következő: „Ezután az elnök megkérdezte Marshall tábornokot, elég világosan látjuk-e a dolgokat ahhoz, hogy Sztálin úrnak azt mondhassuk, készen vagyunk a második frontra. »Igen« – felelte a tábornok. Akkor az elnök felhatalmazta Molotov urat, tudassa Sztálin úrral, hogy még ebben az évben várható a második front megnyitása.” (FRUS 1942. Washington 1961. 3. köt. 577. old.)

Marshall kijelentette: mindenképpen létre akarják hozni a második frontot, csak hogy pillanatnyilag ezt megakadályozza, hogy nem áll rendelkezésre elég hajó a csapatok Franciaországba szállításához. Különben nem mondtak semmi konkrétat.”⁶⁷

Május 31-én, vasárnap, az elnök tanácskozott két vezérkari főnökével, Marshall-lal és Kinggel (Arnold tábornok Londonban volt). Részt vett az ülésen Hopkins is. Mint arról amerikai források tudósítanak, Roosevelttel kijelentette, hogy konkrétabb információkat akar adni a szovjet félnek az európai második front megnyitásáról. Egyebek között javasolta, hogy az inváziót kezdjék meg nyáron, és egészen addig folytassák, amíg az időjárás csak megengedi. A La Manche-csatornán át végrehajtandó hadművelet véleménye szerint azt kívánná, hogy csökkentsék a Szovjetunióba irányuló hadianyag-szállítást, mivel a szóban forgó terv előkészítéséhez szükség van a hajókra. Hopkins megjegyezte: ha 1942-ben végrehajtják az inváziót, a Szovjetunióknak valószínűleg nem lesz kifogása a hadianyag-szállítások csökkentése ellen. Roosevelttel azt ajánlotta, hogy az 1,8 millió tonna repülőgép-, harckocsi- és lövegszállítmány is maradjon, de az egyéb szállítmányok mennyiségét csökkentsék 2,3 millió tonnáról 0,7 millióra.⁶⁸

Roosevelttel még aznap üzenetet intézett Churchillhez, melyben informálta őt a Szovjetunió külügyi népbiztosával folytatott tárgyalásokról. A népbiztos – írta – „nyíltan kifejezésre juttatta nyugtalanágát a következő négy-öt hónap miatt”, s neki, az elnöknek, az a véleménye, hogy „ez a nyugtalanág szinte volt, s nem miránk akart nyomást gyakorolni vele”. Roosevelttel azt írta, hogy jobban szeretné, mint valaha, ha 1942-ben megkezdődne az invázió. Külön kívánsága, hogy a népbiztos „bizonyos kézzelfogható eredményekkel térhessen haza útjáról és kedvező jelentést tehessen Sztálinnak”.⁶⁹

Az elnök és a szovjet külügyi népbiztos utolsó beszélgetésére június elsején került sor. Roosevelttel elmondta, hogy a vezérkari főnökkel tárgyalt a deszanthadművelet hajótérszükségletének problé-

⁶⁷ AVP SZSZSZR

⁶⁸ R. Jones: *The Roads to Russia. United States Lend-Lease to the Soviet Union.* Oklahoma 1969. 91–93. old.

⁶⁹ Roosevelttel and Churchill. *Their Secret Wartime Correspondence* 217–218. old.

májáról. Az amerikai kormány – mondotta – már most is csapatokat és repülőgépeket szállít át Angliába, hogy ott gyűjtsék össze az európai inváziót végrehajtó erőket. Az amerikaiak deszanteszközöket is küldenek Angliába.

„Reméljük – mondotta az elnök –, hogy 1942-ben megteremtjük a második frontot, bár az időpont attól függ, ha nagyobb mennyiségű szállítóterünk lesz. A második front megnyitásának meggyorsítása érdekében a vezérkari főnökök azt ajánlják, hogy a szovjet kormány lényegesen rövidebb listát készítsen az 1942–1943-as szerződéses évben igényelt szállításokról.”

Ha a Szovjetunióba irányuló szállításokat 2 millió tonnára⁷⁰ csökkentik és július elsejétől fogva ebben az évben csak az 1942 nyarán felhasználható fegyverzetet szállítják neki – mondotta az elnök –, ezáltal nagy mennyiségű hajó szabadul föl. Ezeket fel lehet használni az amerikai csapatok, harckocsik és repülőgépek Angliába való átszállítására az invázió érdekében. A szállítmányok csökkentése – tette hozzá az elnök – nem vonatkozik a harckocsikra, a lövegekre, a lőszerre és a repülőgépekre.⁷¹

A szovjet megbízott azt válaszolta, hogy Moszkvában átadja az elnök javaslatát. A szovjet kormány, ha bele kell egyeznie a nyersanyagok és berendezések szállításának csökkentésébe, ezt meg fogja tenni. De azt is számításba kell venni, hogy az ilyen jellegű szállítmányok megritkulása kedvezőtlenül hathat a front és a hátszág szilárdságára. „A második front akkor lesz hasznos, ha elég erős az első, azaz a szovjet–német front” – hangsúlyozta Molotov.

A beszélgetés végén a népbiztos emlékeztetett rá, hogy a szovjet kormány azért küldte őt az Egyesült Államokba, hogy elsősorban a második front megnyitásáról tárgyaljon. Kérte tehát az elnököt, mondja meg, mit közölhet álláspontjáról ebben a kérdésben Londonban és Moszkvában.

⁷⁰ A szovjet igény 8 millió tonna volt.

⁷¹ A washingtoni szovjet nagykövet június 5-i táviratában, amelyet a külügyi népbiztosságnak küldött, közölte: amikor értesült az elnöknek a szállítmányok csökkentésére vonatkozó javaslatáról, megjegyezte Hopkinsnak: „vajon nem történhet-e meg az, hogy a második front kedvéért csökkentik az utánpótlást, azután nem lesz második front”. Hopkins figyelemre méltónak tartotta a megjegyzést, és azt ajánlotta, ismételjék meg az elnöknek is. Ez meg is történt. Válaszul Roosevelttel kijelentette: „amennyiben Amerikától és a deszanthadművelethez tőle várt segítytől függ, a második frontot létrehozzák; de az angolokért ő nem kezeskedhet”. (AVP SZSZSZR)

Az elnök így válaszolt: „Moszkvában kijelentené, hogy az amerikai kormány a második front megnyitására törekszik 1942-ben, és reméli, hogy erre sor is kerül. Ennek érdekében Angliában is, Amerikában is nagyarányú előkészítő munkálatok folynak. Meggyorsítására az egyik lehetőség az lenne, ha csökkentenék az Egyesült Államokból a Szovjetunióba irányuló szállítmányokat, hogy a felszabaduló plusz hajóterrel az Angliába irányuló csapat- és fegyverszállítást gyorsíthassák.

Londonban – folytatta Rooseveltt – azt mondaná: az amerikai kormány várja Mountbatten admirálisnak, a kombinált angol hadműveletek vezetőjének, valamint Portal marsallnak, az angol légi-erő vezérkari főnökének érkezését, hogy megkapja hozzájárulását a második front ez évi megnyitásához.

Az Egyesült Államok egymaga nem dönthet a második frontról. Angliával kell konzultálnia. A napokban visszaérkezik Angliából Arnold tábornok, az amerikai katonai légierő parancsnoka, s útjának eredményéről jelentést tesz Marshall tábornoknak. Ezért azt ajánlja a népbiztosnak, hogy elutazása előtt még találkozzon Marshall-lal.⁷²

Marshall azonban kitért a szovjet megbízottal való találkozás elől.

Június elsején a külügyi népbiztos a szovjet nagykövetségen tárgyalta Hopkinssal, aki ismét kifejtette az elnök álláspontját, s azt állította, hogy az elnök „akarja a második frontot 1942-ben, mert az a meggyőződés uralkodik, hogy az angol és az amerikai légierő ez év nyarán teljes mértékben képes a légi uralom kivívására a francia partvidék fölött, s így előkészíthetik még 1942-re a partraszállást”.⁷³ Ugyanakkor Rooseveltt nem tudott „határozott választ” adni arra, megnyitják-e 1942-ben a második frontot, hiszen erről még nem tanácskozott az angolokkal. Az amerikaiak véleménye szerint „nem lenne szép dolog az angolokkal szemben, ha megkérdezésük nélkül válaszolnának, hiszen az angoloknak jóval nagyobb csapatkontingenseik vannak, és ők fogják viselni a harc fő terhét”.

⁷² AVP SZSZSZR

⁷³ A Szovjetunió washingtoni nagykövete június 8-án jelentette a külügyi népbiztosságnak, hogy az Angliából hazatért Arnold tábornoknak megerősödött az a meggyőződése, hogy „1942 augusztusára meg lehet teremteni a légi fölényt, ami kedvező lehetőségeket nyújtana a partraszállásra”. (AVP SZSZSZR)

A népbiztosnak arra a kérdésére, hogy vajon Rooseveltt és Marshallt elég világos képet tud-e alkotni magának a szovjet–német front helyzetéről, Hopkins olyasfajta fejtegetésekbe kezdett bocsátkozni, hogy az elnök tudatában van a helyzet komolyságának, tudja, hogy a szovjet–német fronton elkeseredett harcokra kell számítani, s meg van győződve arról, hogy a németekre még ebben az évben csapást kell mérni, deszantot kell partra tenni Európában. Hopkins véleménye szerint Rooseveltt saját koncepciót alakított ki a második világháború stratégiájáról, és senki sem változtathatta meg álláspontját ebben a kérdésben. Az elnök úgy vélte, hogy a németek megsemmisítésével kell kezdeni, és ő törekedett arra, hogy a fő csapást Németország ellen irányítsák, bár nem rendelkezett az angol kormány beleegyezésével. Az is igaz, hogy a Szovjetunió képviselőivel közvetlenül és határozottan nem tárgyalt erről.

Június elsején tehát gyakorlatilag befejeződtek a második frontról folytatott szovjet–amerikai tárgyalások. Ugyanaznap Hull amerikai külügyminiszter átadott a szovjet félnek egy kommunikétervezetet a Szovjetunió külügyi népbiztosának egyesült államokbeli tartózkodásáról. A tervezet általánosságokban mozgott. Csupán annyit konstatált, hogy megvitatták „a hadi helyzet minden fontos aspektusát és a katonai együttműködés módszereit az USA és a Szovjetunió között”; magának a tárgyalásnak az eredményeiről nem esett szó.

A szovjet kormány, látva az amerikai kommunikétervezet ilyen jellegét, valamint azt, hogy az amerikai és az angol kormány álláspontja a második front 1942. évi megnyitásának kérdésében mennyire nélkülözi a világosságot és a határozottságot, szükségesnek tartotta, hogy tisztázzák a dolgokat. Június 2-án küldött egy táviratot a külügyi népbiztosnak, s utasította őt, hogy igyekezzen elérni a következőt: „mind a szovjet–amerikai, mind a szovjet–angol kommunikében más egyebek mellett tegyenek említést az európai második front megteremtésének kérdéséről is, valamint arról, hogy ebben a kérdésben teljes megegyezés született”.⁷⁴

Lázás megbeszélések után június 3-ra sikerült egyeztetni a szovjet fél javaslatát a szovjet–amerikai kommuniké tervezetével, és jóváhagyta Rooseveltt elnök is. A kommunikét 1942. június 11-én tet-

⁷⁴ AVP SZSZSZR

ték közzé Washingtonban, és június 12-én Moszkvában. „A tárgyalások során – hangzott a kommuniké – teljes megegyezés született arról a halaszthatatlan feladatról, hogy 1942-ben Európában okvetlenül létre kell hozni egy második frontot.”⁷⁵

Miután a népbiztos már elutazott Washingtonból, 1942. június 11-én az Egyesült Államok külügyminisztere és a Szovjetunió nagykövete megállapodást írt alá a Szovjetunió és az Egyesült Államok között azokról az alapelvekről, amelyeket az agresszió elleni háború viselésében a kölcsönös segítségnyújtásnál alkalmaznak. Az amerikai kormány ugyanilyen egyezményeket írt alá minden országgal, köztük Angliával is, a Lend-Lease keretében történő segítségnyújtásról. A szovjet–amerikai megállapodás bevezetésében hangsúlyozták: az Egyesült Államok segíti és segíteni fogja a Szovjetuniót annak érdekében, hogy ellenállást tanúsíthasson az agresszióval szemben. A megállapodás szerint az amerikai kormány kötelezettséget vállalt arra, hogy ellátja a szovjet kormányt mindazokkal „a védelmi anyagokkal, védelmi szolgáltatásokkal és védelmi információkkal, amelyeket az Egyesült Államok elnökének engedélye alapján átadhat, illetve rendelkezésre bocsáthat”.⁷⁶

Az Egyesült Államokkal kötött 1942. június 11-i megállapodás, akárcsak a május 26-án Nagy-Britanniával aláírt szövetségi szerződés, nagyon fontos tényező volt abban a folyamatban, hogy erősödjön a nácizmus elleni antifasiszta koalíció fő résztvevőinek összefogása. Egyben arról tanúskodott, hogy növekvő elismerés övezi a Vörös Hadsereg és a szovjet nép erejét és sikereit a fasiszta Németország és szövetségesei elleni harcban. Végül pedig megmutatta azt is, hogy az Egyesült Államok és Nagy-Britannia mennyire érdekelt szövetségeseinek megőrzésében a keleti fronton, hiszen az a szövetséges képes önálló és sikeres hadműveleteket folytatni a hitleri hadak ellen.

Figyelemre méltó, hogyan értékelte Hopkins a szovjet küldöttség és az amerikai elnök tárgyalásainak eredményét. „Molotov látogatása kivételesen jól zajlott le – írta Hopkins Winantnak, a londoni amerikai nagykövetnek. – Ő és az elnök igen jól kijöttek egymás-

⁷⁵ Vnyesnyaja polityika Szovjetszkovo Szojuza v period Otyecsesztvennoj vojni. I. köt. 248. old.

⁷⁶ Ugyanott, 242–246. old.

sal, és biztos vagyok benne: sikerült hidat vernünk egy újabb szakadék fölé, amely köztünk és Oroszország között tátong.

Sokat kell még elvégeznünk, de mindent meg kell tennünk azért, hogy a világon egyszer valóban béke legyen. Egyszerűen nem szervezhetjük meg az angolokkal kettesben a világot úgy, hogy az oroszokat egyenjogú partnerekként be ne vonnánk . . .

Úgy gondolom, hogy a közzétett kommunikéből mindent megtud, amit a második frontról mondhatnak. Az az érzésem, hogy az angolok közül egyesek visszavonulót fújnak, de egészében a dolgok olyan jól haladnak, ahogy csak vártuk.”⁷⁷

1942. június 9-én a szovjet külügyi népbiztos megérkezett Londonba. Nem felelte a szovjet kormánynak azt az utasítását, hogy minél előbb dolgozzanak ki Angliával egy közös kommunikét, s ebbe „okvetlenül vegyék be a szerződésen kívül azokat a kérdéseket is, amelyek az európai második frontra és a Szovjetunióra irányuló katonai szállításokra vonatkoznak”. A szovjet kormány még egy póttasítást is küldött a népbiztosnak: próbálja elérni, hogy „a második frontot szervezzék meg és kezdjen működni még ez évben”, azon az áron is, hogy „a Szovjetunió csökkentse a katonai szállítmányok tonnamennyiségére vonatkozó igényeit”.⁷⁸

Molotov már megérkezése napján tárgyalt Churchill-lel. A népbiztos kijelentette: az Egyesült Államokban folytatott tárgyalásairól a szovjet–amerikai kommunikének a második fronttal foglalkozó része adja a legjobb információt. Hangsúlyozta: Rooseveltről teljes megértést tapasztalt abban a vonatkozásban, hogy 1942-ben meg kell nyitni a második frontot. Ugyanilyen álláspont-ra helyezkedett Marshall tábornok is.

„Igaz – folytatta a népbiztos –, Rooseveltről kijelentette, hogy a második front kérdését a brit kormánnyal kell megtárgyalni és eldönteni, mivel megvalósítása nagyobb mértékben függ Nagy-Britanniától, mint az Egyesült Államoktól. Mindenesetre Rooseveltről kijelentette, mindent el fog követni, hogy 1942-ben megnyissák a második frontot.” Az elnök osztotta azt a nézetet is, hogy a második front elhalasztása 1943-ra egyáltalán nem biztos, hogy célra vezet, mert nem lesz könnyebb létrehozni 1943-ban, mint 1942-ben.

⁷⁷ R. Sherwood: Id. mű, 2. köt. 201–202. old.

⁷⁸ AVP SZSZSZR

Washingtonban azt állították, hogy ha a szovjet kormány belemegy abba, hogy csökkentsék az Angliából és az Egyesült Államokból a Szovjetunióba irányuló katonai teherszállítványok tonnamennyiségét, ez jelentősen megkönnyíti a döntést a második front 1942-ben való létrehozásáról. A szovjet küldöttség akkor nem válaszolt az amerikai elnöknek erre a javaslatára. Most, Londonban, Molotov kijelenti: „ha a brit kormány lehetségesnek tartja, hogy 1942-ben megszervezzék a második frontot, akkor a szovjet kormány beleegyezik, hogy némileg csökkentsék a szállítások mennyiségét a Szovjetunióba.

A népbiztos elmondta Churchillnak Roosevelt elnök azon ötletét is, hogy a kontinensen először csak 6–10 hadosztálynyi deszantot tegyenek partra megfelelő légi támogatással, mivel ekkora csapategységet könnyebb odaszállítani. Roosevelt itt megjegyezte, hogy „meg lehetne reszkirozni egy második Dunkerque-t”, csakhogy „megalapozzák a második frontot”. A szovjet fél erre a javaslatra úgy reagált, hogy 6–10 hadosztály egyáltalán nem lenne elegendő egy második front megnyitásához, mivel ahhoz, hogy könnyítsenek a Vörös Hadsereg harcán, legalább 40 német hadosztályt kell elvonni a szovjet–német frontról és harcban lekötni.

A brit miniszterelnök azonnal azzal vágott vissza, hogy ő semmi esetre sem hajlandó elviselni még egy Dunkerque-t, bárki ajánlja is.

Végezetül a szovjet megbízott arról érdeklődött: lehetséges-e, hogy az angol kormánytól világosabb és határozottabb választ kapjon arra, létrehozzák-e 1942-ben a második frontot. A szovjet kormány ugyanis a második frontot továbbra is nagyon fontosnak és szükségesnek tartja.

Nagy-Britannia miniszterelnöke közölte: már folyamatban vannak a gyakorlati előkészületek arra, hogy 1942 őszén partra tegyenek Franciaországban egy hat hadosztálynyi deszantot. Az ehhez szükséges hajókat a tengeri szállítástól vonják el, illetve újakat építenek. Az azonban, hogy valóban végrehajthatják-e a deszantot avagy sem, attól függ, milyen lesz a konkrét helyzet az adott pillanatban. A miniszterelnök megígérte, hogy amint megkapja Roosevelt javaslatait, nyomban tanulmányozni fogja őket.

Az angol és az amerikai kormánynak az a szándéka, hogy 1943-ban 40–50 hadosztálynyi erővel partraszállást hajtanak végre a

kontinensen. Ennek érdekében kolosszális előkészületeket tesznek. Egymillió amerikai katonának kell Angliába érkeznie. A deszantot 1943-ban a partvidék hat vagy még több pontján valószínűsítik meg, így lehetővé válik, hogy nagy hadsereget dobjanak át a kontinensre és közben tartsák az ellátásuk biztosításához szükséges kikötőket.

Churchill kijelentette, hogy az angol-amerikai megegyezéshez vezető tárgyalások e kérdések körül folytak. „Megértem – hangsúlyozta a miniszterelnök –, hogy már 1942-ben is nagy a veszély, s hogy a németek 1943-ban még erősebbek lehetnek, mint ma.” Ezért megígérte, hogy tisztázni fogja, mit tehetnek az angolok konkrétan 1942-ben, s ezt írásban át fogja nyújtani.

A népbiztos szerette volna pontosan ismerni az angolok elképzeléseit a 6–10 hadosztállyal végrehajtandó európai deszantról, ezért érdeklődött, miképpen lehet összeegyeztetni az ennek előkészületeiről tett nyilatkozatot a miniszterelnök olyan aggodalmaival, hogy ez a hadművelet egy második Dunkerque-é válhat.

Az angol miniszterelnök azt válaszolta: ha semmi remény nem lenne a sikerre, ő sohasem vállalkozna erre a műveletre. Ha viszont van esély a sikerre, a művelet megvalósítható, és kedvezőbbé teszi a helyzetet egy nagyobb méretű hadművelet indítására.⁷⁹

Június 9-én és 10-én a szovjet és az angol fél alaposan megvitatta a közös kommuniké tervezetét. A népbiztos azt ajánlotta, hogy a szovjet-amerikai kommunikéhez hasonlóan vegyék be ennek a szövegébe: a szovjet-angol tárgyalások során „a két fél teljes mértékben megegyezésre jutott abban, hogy az európai front megnyitása 1942-ben halaszthatatlan feladat”. Feszült szópárbajok után Churchill kénytelen-kelletlen beleegyezett ebbe a formulába.

Június 10-én azonban azt mondta a népbiztosnak: az, hogy a kommunikébe bevették a második front 1942-es megnyitásáról szóló mondatot, nem jelenti azt, hogy az angol kormány „konkrét kötelezettséget vállalt a második front megvalósításának időpontjára”. Azután átnyújtotta a megígért feljegyzést arról, mit tehet az angol kormány, hogy enyhítsen a szovjet-német fronton kialakult hadi helyzeten.

A második front 1942-ben történő megnyitásáról a feljegyzésben a következők olvashatók:

⁷⁹ AVP SZSZSZR

„Úgy készülünk, hogy a kontinensen 1942 augusztusában vagy szeptemberében hajtsunk végre deszantműveletet. Mint már korábban kifejtettük, a deszanterők méreteit korlátozó fő tényező a speciális szállítóeszközök hiánya. Egyvalami világos: ha mi csak azért, hogy mindenáron akcióba lépjünk, olyan hadműveletbe bocsátkozunk, amely kudarccal végződik és alkalmat ad az ellenségünknek, hogy a kudarcunkon örvendezzek, ez nem lenne hasznos sem az oroszoknak, sem a szövetségeseknek általában. Előre nem lehet megmondani, hogy úgy alakul-e a helyzet, hogy a megadott időpontban végrehajthatjuk a műveletet. Ezért ebben a kérdésben semmiféle ígéretet nem tehetünk. De ha az említett hadművelet megalapozottnak és ésszerűnek látszik, nem fogunk ingadozni terveink megvalósításában.”

„Végezetül – és ez mindennél fontosabbnak látszik – minden erőnket megfeszítve készülünk arra, hogy nagy mennyiségű angol és amerikai erővel 1943-ban benyomuljunk az európai kontinensre. Ennek a hadjáratnak se a méreteit, se a céljait nem kívánjuk korlátozni; végrehajtását kezdetben egy több mint egymillió, angol és amerikai csapatokból álló hadsereg vállalja, megfelelő légi támogatással.”⁸⁰

Minden elfogulatlan ember láthatja, hogy az angolok – az adott esetben az amerikaiaktól eltérően – tartózkodni igyekeztek bizonyos kötelezettségvállalásoktól.

1942. június 12-én a szovjet és az angol sajtóban közzétették a külügyi népbiztos londoni tárgyalásairól készült szovjet–angol kommunikét.⁸¹

A londoni és a washingtoni tárgyalások eredményei nagy jelentőségűek voltak nemzetközi téren. Az a körülmény, hogy a Szovjetunió egyezményt kötött Nagy-Britanniával és az Egyesült Államokkal, valamint hogy közzétették a második frontról a szovjet–amerikai és a szovjet–angol kommunikét, nemcsak a Hitler-ellenes koalíció jogi, szerződéses megalapozását és megerősítését jelentette, hanem előmozdította azt is, hogy megélénküljön a megszállt országok népeinek fasizmus elleni harca. Angliában és az Egyesült Álla-

⁸⁰ Ugyanott.

⁸¹ Vnesnyaja polityika Szovjetszkovo Szojuza v period Otyecsesztvennoj vojny. I. köt. 246–247. old.

mokban a demokratikus közvélemény újult erővel állt ki a szövetséges csapatok mielőbbi európai partraszállása mellett.

Pozitívan fogadta a tárgyalások eredményeit a szovjet nép is, amely nagy reményeket fűzött ahhoz, hogy a szövetségesek is aktívan bekapcsolódnak az európai harccselekményekbe. A *Pravda* 1942. június 13-i vezércikkében, amely „A Hitler-ellenes koalíció növekvő ereje” címet viselte, a következőket írta: „A munkások, a kolhozparasztok, a szovjet értelmiségiek, a Vörös Hadsereg harcosai, parancsnokai, politikai munkatársai nagygyűléseken és összejöveteleken fejezik ki azt a szilárd meggyőződésüket, hogy a Szovjetunió, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok harci közösségének megerősödése meggyorsítja az ellenség szétzúzását, közelebb hozza a győzelem hőn várt óráját, s a Hitler elleni háború győzelmes befejeződése után meghozza a szilárd és igazságos békét.

A jelenlegi, 1942-es évnek olyan évnek kell lennie, amely meghozza a hitleri hadak végleges vereségét... A szovjet emberek nagy örömmel fogadták a hírért, hogy a Szovjetunió, a Nagy-Britannia és az Egyesült Államok között V. M. Molotov elvtárs londoni és washingtoni tárgyalásain teljes megegyezés született az európai második front 1942-es megnyitásáról.

A *Pravda* a továbbiakban megjegyezte: a Szovjetunió és Nagy-Britannia szövetségi szerződése után, amelynek történelmi jelentősége azonnal nyilvánvaló lett az egész világ előtt, a Szovjetunió június 11-én Washingtonban olyan megállapodást írt alá az Egyesült Államokkal, amely értékesen kiegészíti az előbbit, és azonos célt követ vele. A szovjet-amerikai megállapodás arról tanúskodik, hogy a nagy erejű antifasiszta koalíció élén álló három nagyhatalom kapcsolatai tovább erősödnek. Jól látható a megállapodásból az is, hogy a Szovjetunió és az Egyesült Államok egyre inkább barátokká válnak és szorosabb lesz a két ország harci együttműködése. 1942. június 18-ra Moszkvába összehívták a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának ülészakát, hogy ratifikálja a szovjet-angol szövetségi szerződést.⁸² A külügyi népbiztos beszámolt az angol és az amerikai kormánnyal folytatott tárgyalásairól, kiemelve, hogy a felek igen nagy figyelmet szenteltek a második front kérdésének. „E tárgyalások eredményeiről azonos formában ad képet az angol-

⁸² Angliában a király 1942. június 24-én ratifikálta a szerződést.

szovjet és a szovjet–amerikai kommuniké. Mindkettőből kiderül, hogy a tárgyalások folyamán »teljes mértékben megállapodásra jutottak arról, hogy az európai második front létrehozása 1942-ben halaszthatatlan feladat«. Ez a nyilatkozat nagy jelentőségű a szovjet nép számára, mivel az európai második front létrehozása leküzdhetetlen nehézségeket okoz frontunkon a hitlerista csapatoknak. Reméljük, hogy közös ellenségünk hamarosan a saját bőrén fogja érezni a három nagyhatalom katonai együttműködésének eredményeit.”⁸³

A nyugati történetírók körében van olyan vélemény, hogy Anglia és az Egyesült Államok kormánya, bár aláírta a szovjet kormány-nal a kommunikét, nem gondolta komolyan, hogy 1942-ben Európában megnyitják a második frontot. Churchill azt írta emlékirataiban: azért egyezett bele a kommuniké nyilvánosságra hozásába, hogy „megtévezzék az ellenséget”. Eden visszaemlékezéseiben viszont az a gondolat olvasható, hogy az angol kormány kénytelen volt csatlakozni a második frontról szóló megfogalmazáshoz, mert az amerikai kormány már elfogadta, s „nem lett volna értelme egy ennek ellentmondó kommunikével az ellenség kezére játszani”. Az egyik hivatalos amerikai hadtörténeti munka, Roosevelt elnök álláspontját elemezve, hangsúlyozza: az ő nyilatkozata a második front 1942-es megnyitásáról azt a célt szolgálta csupán, hogy bátorítsa a szovjet kormányt. Ezt a nézetet osztja Burns amerikai történész is. „Az elnök vállalta a békéltető szerepét – állapítja meg Burns. – Azt mondta vendégének, hogy az angol és az amerikai katonák már tanulmányozzák az invázió gyakorlati problémáit, a szállítóeszközöket és hasonlókat, pedig nagyon is jól tudta, hogy Churchill még mindig nyugtalan egy 1942-es invázió nehézségei miatt, és hogy még mindig Norvégia és Francia-Afrika felé kacsintgat.”⁸⁴

A burzsoá történészek, amikor be akarják bizonyítani, hogy a nyugati hatalmak nem tettek ígéretet a Szovjetuniónak a második front megnyitására 1942-ben, gyakran hivatkoznak Churchill jú-

⁸³ Vnyesnyaja polityika Szovjetszkovo Szozuza v period Otyecsesztvennoj vojni. I. köt. 260. old.

⁸⁴ Churchill: Id. mű, 4. köt. 341. old.; The Eden Memoirs. The Reckoning. 382—383. old.; M. Metloff—E. Sznell: Id. mű, 271. old.; J. Burns: Roosevelt: the Soldier of Freedom. New York 1970. 234. old.

nus 10-i feljegyzésére. Az angol miniszterelnök emlékeztetője azonban csak egyoldalú nyilatkozatként értékelhető, s nem szabad az egyeztetett, közös kommunikétól és a tárgyalások egészétől elszigetelten vizsgálni. A tárgyalások során ugyanis a szovjet küldöttség, csak hogy megegyezést érjenek el a második front kérdésében, egész sor lényegbevágó engedményt tett (belement a szállítások csökkentésébe és beleegyezett abba, hogy az angol-szovjet szerződés szövegéből kihagyják a Szovjetunió nyugati határainak kérdését).

A szovjet-angol és a szovjet-amerikai kommuniké aláírásával befejeződött a második front diplomáciai történetének egy szakasza. A szovjet kormány úgy értékelte a londoni és a washingtoni tárgyalások eredményeit, hogy a szövetségesekkel sikerült megállapodni az 1942. évi európai invázióban. Ezután már ilyen alapon építette tovább kapcsolatait Angliával és az Egyesült Államokkal.

Más dolog az, hogy sem az angolok, sem az amerikaiak nem voltak őszinték, amikor ígéretet tettek arra, hogy már 1942-ben megnyitják Európában a második frontot. Az amerikai és az angol kormány, amikor beleegyezett abba, hogy ezt a megállapítást bevégyék a szovjet külügyi népbiztos látogatásáról kiadott kommuniké szövegébe, olyan megfontolásokat tartott szem előtt, amelyekkel csak bizonyos fokig lehetett igazolni a szövetségesek közös érdekeit (például a propagandahatás, az ellenség megtévesztése). Ahogy a második front problémáját kezelték, abból hiányzott a legfontosabb: az, hogy hajlandók legyenek kötelezettségeket vállalni a Szovjetunió irányában.

Anglia és az Egyesült Államok lemond a második front megnyitásáról. A szovjet kormány álláspontja

(1942. JÚNIUS-NOVEMBER)

I. ROOSEVELT ÉS CHURCHILL MÁSODIK WASHINGTONI KONFERENCIÁJA (1942. június)

1942. nyár elején a hitleri Németország nagyarányú támadó hadműveletet indított a szovjet-német front déli szárnyán. Májusban a szovjet csapatok kénytelenek voltak kiüríteni a Kercsi-félszigetet. Július elején, 250 napi hősie védekezés után, elesett Szevasztopol. Az ellenség elfoglalta a Krímet; a németek júliusban támadást indítottak a Kubany és Észak-Kaukázus irányában. A német fasiszta stratégiákat erősen vonzotta az a perspektíva, hogy a nagy kaukázusi hegygerincen átkelve eljuthatnak a Közel-Keletre, egyesülnek Rommel csapataival, majd India felé fordulnak. A hitleristák a kaukázusi támadással egyidőben előrelendültek a Don középső és a Volga alsó folyásánál is. Júliusban megkezdődött a sztálingrádi csata, melynek védekező szakasza 1942. novemberéig tartott.

A fasiszta Németország fegyveres erőinek fő tömege a szovjet-német fronton volt. A szovjet hadsereg hősi, önfeláldozó ellenállási harca következtében a hitleri hadvezetés arra kényszerült, hogy egyre újabb csapatokat dobjon át erősítésül Németországból és a megszállt európai országokból Keletre, minek folytán Nyugaton meggyöngült a németek védelme. Kedvező helyzet jött létre a nyugat-európai második front megnyitásához. Ez pedig rendkívül fontos lett volna a Szovjetuniónak, amely egyedül állta a fasiszta katonai gépezet újabb dühödt támadásait.

Nagy-Britannia és az Egyesült Államok kormánya azonban nem nagyon igyekezett enyhíteni szövetségesének helyzetén. Szavakban továbbra is kifejezésre juttatták, hogy segíteni akarják a Szovjetuniót és vele együtt akarnak harcolni a fasiszta blokk ellen. Valójá-

ban azonban helyi jelentőségűnek minősíthető szállításokra szorítottak és kitértek azelől, hogy konkrét kötelezettséget vállaljanak a második front megnyitására.

Churchill már egy nappal azután, hogy Molotov elhagyta Londont, ezt jelentette a háborús kabinet ülésén: a katonai helyzet gondos elemzése után a vezérkari főnökökkel együtt arra a következtetésre jutott, hogy az európai kontinensen folytatandó hadművelet alapelvei a következők:

„1. Franciaországban semmiféle jelentősebb partraszállásra nem kerülhet sor, hacsak nem akarunk ott maradni;

2. Franciaországban semmiféle jelentősebb partraszállásra nem kerülhet sor, hacsak a németek nem demoralizálódnak az Oroszország elleni hadműveleteik kudarcaitól.”¹

Az angol kormány június elején az Egyesült Államokba küldte Lord Mountbatten tengernagyot, a kombinált hadműveletek parancsnokát, hogy adja elő az amerikai kormánynak az angol fél elenvetéseit annak kapcsán, hogy 1942-ben átkeljenek a La Manche-csatornán és hídfőt foglaljanak el az európai kontinensen, mivel nincs elég szállítóeszköz. Mountbatten el is kezdte bizonygatni Rooseveltnak és Hopkinsnak: a deszanteszközök szűkössége miatt a kontinensen csak olyan korlátozott hadműveletre vállalkozhatnak, hogy Németország a szövetségesek feltartóztatása érdekében nem fog rákényszerülni szárazföldi csapatainak elvonására az orosz frontról. Az Egyesült Államok elnöke erre azt javasolta, hogy akkor halasszák ősz végére a hadműveletet, hogy ezalatt több szállítóhajót előkészíthessenek és nagyobb amerikai csapategységeket, több hadianyagot halmozhassanak föl.²

Sherwood véleménye szerint az amerikai vezérkari főnököknek Mountbatten látogatása után az a benyomása támadt, hogy az angolok nem tartják kizártnak a „Round-up” és a „Sledgehammer” hadműveleteket illetően elért megállapodások felülvizsgálását, amelyekről Marshall és Hopkins hat héttel azelőtt Londonban tárgyaltak.³

Amikor Lord Mountbatten visszatért Londonba és jelentést tett az amerikaiakkal folytatott tárgyalásainak eredményéről, Churchill

¹ PRO Cab. 65/30.

² Lásd *M. Metloff—E. Sznell*: Id. mű, 273. old.

³ Lásd *Sherwood*: Id. mű, 2. köt. 208. old.

úgy döntött, hogy ismét meg kell szervezni személyes találkozóját Roosevelttel. „Tegnap este hosszan beszélgettem Mountbattennel – írta június 13-án az elnöknek. – Tekintettel arra, hogy levelezés útján lehetetlen megoldani minden nyitott kérdést, úgy gondolom, okvetlenül Önhöz kell utaznom.”⁴

Churchill és Roosevelt második washingtoni konferenciáját 1942. június 18–25-én tartották. Nem sokkal azelőtt, hogy a konferencia megkezdődött, az amerikai haditengerészeti erők győzelmet arattak a japán flotta fölött a Midway-szigetekenél, s ennek következtében a Csendes-óceánon megindult az erőviszonyok kiegyenlítődése. Az angolok viszont Észak-Afrikában nem dicsekedhettek sikerekkel. Az olasz és a német csapatok erőteljesen támadtak Líbiában, Egyiptomtól már csak Tobruk erődjé választotta el őket.

Az angol miniszterelnök jórészt azért sietett annyira az Egyesült Államokba látogatni, mert attól tartott, hogy az amerikai kormány a Molotovval folytatott tárgyalások után tevékenyen támogathatja a Szovjetuniót az európai második front megnyitásának kérdésében. Churchill személyesen óhajtotta rávenni az elnököt arra, hogy mondjon le a La Manche-csatornán való átkelésről 1942-ben, és térjen vissza a régi tervhez, az angol–amerikai csapatok észak-afrikai patraszállásához. Alexander Cadogan, Nagy-Britannia külügyminiszterének állandó helyettese ezt írta naplójába: „A miniszterelnök azért utazott Washingtonba, hogy meggyőzze az elnököt: a szövetségesek behatolása az európai kontinensre 1942-ben gyakorlatilag kivihetetlen művelet, bármit mondtak is az amerikaiak Molotovnak.”⁵

Ez alkalommal a miniszterelnök repülőgéppel utazott Washingtonba, és június 18-án este meg is érkezett. Kíséretében volt Alan Brook, a birodalmi vezérkar főnöke és Ismay tábornok a hadügyminisztériumból.

Egy nappal Churchill érkezése előtt Rooseveltt tanácskozást tartott vezérkari főnökeivel a Fehér Házban. Mint Stimson hadügyminiszter elmondja, a megjelentek megdöbbenéssel hallgatták azt a javaslatot, hogy foglalkozzanak egy észak-afrikai partraszállás tervével, melyet a Szovjetunió megsegítése érdekében hajtanának

⁴ Roosevelt and Churchill. Their Secret Wartime Correspondence. 220. old.

⁵ The Diaries of Sir Alexander Cadogan. 1938–1945. Ed. by Diks. New York 1971. 466. old.

végre. Roosevelt, az európai kontinensen való 1942-es partraszálláson töprengve, két nagy akadályt említett meg: a szállítóeszközök szűkösségét és a meteorológiai feltételeket. „Úgy látszott – írta Stimson a naplójában –, hogy a feledés fátylát akarja borítani mindarra, amit a »Boleró« tervvel kapcsolatban csináltunk, és kockára teszi közös stratégiánkat.”⁶

Az amerikai katonai vezetők továbbra is azon a véleményen voltak, hogy közvetlen támadást kell intézni a fő ellenség, a fasiszta Németország ellen, mégpedig úgy, hogy partra szállnak az európai kontinensen. Stimson az amerikai hadsereg vezérkarának egyetértésével június 19-én átnyújtott az elnöknek egy memorandumot, amelyben kifejtette érveit, miért lenne célravezető, ha 1942-ben Európában megnyitnák a második frontot. „Az egyetlen dolog, amitől Hitler teljes joggal fél, az a második front – írta. – Egy ilyen front megnyitása a legjobb garancia lenne arra, hogy a háborúban támogassuk az orosz hadsereget, és végleg csapást mérjünk Hitlerre.”⁷

Az angol–amerikai tárgyalások egyidejűleg két helyen folytak: Rooseveltnél New York környéki birtokán tárgyalt Churchill-lel, a két ország vezérkari főnökei pedig Washingtonban tanácskoztak.

Június 19-én, 20-án a két kormány feje bizalmas megbeszélést folytatott, amelyen csak Harry Hopkins, az elnök személyes tanácsadója volt jelen. Megvitatták az európai második front kérdését, az Atlanti-óceánért vívott csatát és egyéb kérdéseket.

Június 20-án Churchill átnyújtott az elnöknek egy emlékeztetőt arra vonatkozóan, milyen stratégiai döntéseket kell hozniuk haladéktalanul a szövetségeseknek. Bár folynak az előkészületek arra, hogy hat vagy nyolc hadosztállyal partraszállást hajtsanak végre az észak-franciaországi partokon szeptember elején – olvasható a feljegyzésben –, az angol kormány „nem helyesli ezt a valószínűleg katasztrófához vezető hadműveletet, mert nem segítenek vele

⁶ „Bolerónak” nevezték azt a tervet, mely szerint haderőt és harceszközöket kell összpontosítani Angliában az európai partraszállás céljaira. Időnként e szóval szélesebb értelemben is jelölték mindazt a műveletet, amelyek a La Manche-csatornán való 1943. évi átkeléssel voltak kapcsolatosak. (H. Stimson—M. Bundy: *On Active Service in Peace and War*. New York 1948. 420. old.)

⁷ FRUS *The Conferences at Washington, 1941—1942, and Casablanca, 1943*. 421. old.

Oroszországon, bármilyen helyzetben van is . . . viszont hátráltatják a 1943-ra tervezett döntő hadműveletet . . . Szilárdan tartjuk magunkat ahhoz a nézethez, hogy ebben az évben nem kell számottevő erőkkal partra szállni Franciaországban, hacsak nem áll szándékunkban ott maradni. Mindeddig egyetlen felelős angol katonai szerv sem tudott összeállítani 1942 szeptemberére egy olyan tervet, amely bármiféle sikert ígért volna, kivéve azt az esetet, hogy a németek teljesen demoralizálódnak, aminek nincs semmi valószínűsége.”

Az 1942. évi franciaországi partraszállás helyett Churchill azt ajánlotta, hogy „tanulmányozzák egy hadművelet lehetőségét Francia-Északnyugat-Afrikában”. Ezt azzal indokolta, hogy a szövetségesek „nem engedhetik meg maguknak, hogy tétlenkedjenek az atlanti színtéren az 1942. év folyamán”, és hogy egy ilyen hadműveletnek „közvetve vagy közvetlenül bizonyos fokig tehermentesítenie kell Oroszországot”.⁸

Marshall tábornok június 23-án memorandumot nyújtott át az elnöknek Churchill emlékeztetője kapcsán. Egyetértett az angolokkal, hogy a szövetségesek ne tétlenkedjenek „az atlanti színtéren az egész 1942. év folyamán”. Véleménye szerint azonban a „Bolero” hadművelet kezdete előtt a németek ellen légitámadást kell indítani, hogy „bizonyos fokig tehermentesítsék Oroszországot”. Magának az északnyugat-afrikai partraszállásnak a tervét, a „Gymnasztot” Marshall „rossz választásnak” ítélte az európai partraszállási hadművelettel szemben, mivel ez jelentős eszközöket vonna el a „Bolerótól” és ezzel meggyöngíti a „fő csapást, amire fő erőfeszítéseinket összpontosítanunk kell”. Az amerikai hadsereg vezérkari főnöke úgy vélte: egy ilyen hadműveletnek még siker esetén is megvan az a hátránya, hogy „nem eredményezné repülőgépek, páncélosok vagy emberek elvonását az orosz frontról”.⁹

Alan Brooke angol vezérkari főnök június 19-én tárgyalta Washingtonban az amerikai vezérkari főnökökkel. Közölte velük, hogy a miniszterelnök egyesült államokbeli látogatásának fő célja az összehangolt stratégia megvitatása abból a szempontból, ho-

⁸ Churchill: Id. mű, 4. köt. 381—382. old.

⁹ FRUS The Conferences at Washington, 1941—1942, and Casablanca, 1943. 475. old.

gyan lehetne „koordinálni és esetleg átorientálni”. Brooke azt javasolta: 1942-ben hajtsák végre a „Gymnastot”, a „Boleróhoz” kijelölt erők felhasználásával.¹⁰

Marshall tábornok, az Egyesült Államok hadseregének vezérkari főnöke és King admirális, a flottának a főparancsnoka, különböző okokból ugyan, de határozottan tiltakozott az észak-afrikai hadművelet ellen. A június 20-i ülésen King hangsúlyozta: „határozottan ellenez bármiféle olyan gondolatot, hogy az 1942. évben végrehajtsák a »Gymnast« hadműveletet”, mivel ez azzal járna, hogy a Csendes-óceánról amerikai haditengerészeti erőket vonnak el. Marshall pedig azt bizonygatta, hogy az európai kontinensen 1943-ban lehetetlen nagyobb méretű hadműveletbe fogni, ha nem kezdik azonnal az erőket az előkészítésére koncentrálni. „Ha most megváltoztatjuk a tervünket és új frontot nyitunk, valószínűleg semmit sem fogunk elérni” – mondta. Véleménye szerint pillanatnyilag az egyetlen helyes stratégia, ha az erőfeszítéseket az európai frontra koncentrálják, mert ott van lehetőség a döntő fölény kivívására erőben és eszközökben, míg más frontokra minimális erőket kell helyezni. „Katonai szempontból nyilvánvalóan nincs más logikus út, csak a »Bolero« terv megvalósítása” – vonta le a tanulságot.

A Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottsága a június 20-i vita után elkészítette jelentését a szövetségesek 1942–1943. évi támadó hadműveletére vonatkozóan. Az Egyesült Államoknak és Nagy-Britanniának szilárdan kell „tartania magát ahhoz a döntéshez, hogy energikusan és lehetőleg gyorsan végrehajtsák a »Bolero« hadműveletet”; a „Gymnastot” viszont az adott körülmények között nem kell finanszírozni – hangsúlyozta a jelentés. Jóllehet az angol és az amerikai vezérkari főnökök közös jelentésükben szoltak annak szükségességéről, hogy tanulmányozni kell a támadó hadművelet lehetőségeit Európában 1942-ben, egyben hangot adtak annak is, hogy „ilyen hadműveletre csak szükség esetén és rendkívül kedvező körülmények között vállalkoznak”, mivel „1942-ben bármilyen hadműveletbe fognak, az óhatatlanul hátráltatni fogja a kontinensen 1943-ra tervezett hadműveletet”.¹¹

¹⁰ Ugyanott, 430. old.

¹¹ Ugyanott, 430., 467. old.

A katonai vezetőknek ezt az előzetes megállapodását azonban nem hagyták jóvá a kormányfők.

Miután Rooseveltt és Churchill visszatért Washingtonba, június 21-én a Fehér Házban szűk körű megbeszélést tartottak: a kormányfők mellett Hopkins, Marshall, Brooke és Ismay vett részt rajta. Itt eltérő következtetésre jutottak. Az amerikai vezérkari főnöknek bele kellett egyeznie abba, hogy a „Gymnast” nevű észak-afrikai hadművelet mégis napirendre kerüljön.

A találkozón született döntéseket Ismay tábornok foglalta össze egy memorandumban, a következőképpen:

„1. Gyorsan és határozottan meg kell tenni az előkészületeket arra, hogy 1943-ban a lehető legnagyobb méretekben megvalósíthassuk a »Boleró« hadműveletet. Nagyon fontos azonban, hogy az Egyesült Államok és Nagy-Britannia már 1942-ben is készen álljanak támadó tevékenységre.

2. Ha Franciaországban, Belgiumban, Hollandiában és Dániában sikeres hadműveletet folytatunk, az sokkal jobban érzékelhető politikai és stratégiai eredményekkel jár, mint bármely más fronton végrehajtott hadművelet. Az említett hadműveletek terveit és előkészületeit energikusan és kezdeményezően kell kidolgozni, illetve végezni. A leghatározottabb erőfeszítéseket abban az irányban kell tenni, hogy leküzdhezzük a nyilvánvaló fogyatékosságokat és nehézségeket, melyek e hadműveletekkel kapcsolatban fölmerülnek. Ha sikerül kidolgoznunk egy reális akciótervet, akkor azt ingadozás nélkül valóra kell váltanunk; ha viszont a helyzet sokoldalú tanulmányozása után azt látjuk, hogy minden erőfeszítés ellenére a siker kevésbé valószínű, alternatív cselekvési variánst kell kidolgoznunk.

3. Gondosan és alaposan meg kell vizsgálni, van-e lehetőség a »Gymnast« hadművelet végrehajtására. E hadművelet részterveit pedig igen rövid időn belül ki kell dolgozni. A »Gymnast« hadműveletben ugyanazokat a csapatokat kell felhasználni, amelyeket a »Boleróhoz« jelöltek ki, csak még nem indítottak útnak az Egyesült Államokból. Az egyesített angol–amerikai vezérkarnak ugyancsak gondosan tanulmányoznia kell, milyen lehetőségek vannak arra, hogy 1942 őszén és telén hadműveleteket indítsanak Norvégiában és a Pireneusi félszigeten.

4. A »Bolero« hadművelet tervezési munkálatait továbbra is Londonban végzik, a »Gymnast« hadműveletét Washingtonban.”¹²

A washingtoni találkozón kialakított kompromisszumos határozat mindenkit kielégített – jegyzi meg a hivatalos angol történetírás. – „Marshallnak azonban igaza volt abban, hogy a »Gymnast« terv elfogadása károsan hat nemcsak a »Sledgehammer«, hanem a »Round-up« hadművelet végrehajtására is 1943-ban. Se Marshall, se Stimson nem ellenezte a »Gymnast« hadműveletet, de véleményük szerint ennek a hadműveletnek az előkészítése és végrehajtása a flotta, a légierő és a szárazföldi csapatok olyan jelentős erőinek átcsoportosítását követelte a Földközi-tenger térségébe, hogy ezáltal a »Bolero« hadművelethez 1942 nyarára és őszére már nem lehetett olyan gyorsan összpontosítani az erőket, de talán 1942–1943 telére sem.”¹³

Június 21-én, a Fehér Házban rendezett ülés megnyitása előtt, Churchill azt a hírt kapta, hogy Tobruk erődjében megadták magukat az angol csapatok, és a németek foglyul ejtettek körülbelül 25 000 angol katonát. Az angoloknak ez a veresége bizonyos fokig közrejátszott abban, hogy a fentebb idézett határozatot elfogadták, mivel Churchillnek sikerült a jelenlevők figyelmét az észak-afrikai problémákra fordítania. Gyakorlatilag megszakadtak a jövőbeli stratégiáról folytatott tárgyalások, s a két fél azokat a konkrét kérdéseket kezdte vitatni, hogyan lehetne segíteni a közel-keleti hadszíntér helyzetén.

Churchill és a kíséretében levő személyek június 25-én hazautaztak Londonba.

Az Egyesült Államok és Anglia vezetői a washingtoni konferencián nem döntöttek végleg el, hol fogják a szövetségesek az első nagy csapást mérni a német hadseregére. Az, hogy tovább szállították a brit szigetekre az erőket és eszközöket („Bolero” terv), lehetővé tette felhasználásukat az európai kontinensre való benyomuláshoz is, és a szövetségesek észak-afrikai partraszállásához is. Még nem döntöttek sem a „Sledgehammer”, sem a „Gymnast” mellett. Churchillnek azonban sikerült meggyőznie az elnököt arról, hogy a

¹² Ugyanott, 479. old.

¹³ J. Batler—J. Guajer: Id. mű, 480. old.

„Gymnast” hadművelet inkább megfelel az Egyesült Államok és Anglia érdekeinek, mint bármelyik másik.¹⁴

Churchill és Brooke, alighogy június 27-én visszatértek Londonba, a háborús kabinet ülésén nyomban beszámoltak amerikai útjuk eredményeiről. Churchill részletesen elidőzött annál, hogy az amerikaiak katonai segítséget ígértek a közel-keleti hadszíntéren folyó harccselekményekhez, és ismertette a háborús kabinet tagjaival az 1942–43. évi közös stratégiáról a washingtoni konferencián kidolgozott memorandumot. Alan Brooke, a birodalmi vezérkar főnöke informálta a megjelenteket „némely félreértésekről”, melyek a két ország vezérkari főnökeinek tárgyalásain eleinte Marshall tábornok álláspontja következtében mutatkoztak. Marshall ugyanis amellet volt, hogy minden erőfeszítést a „Bolero” tervre összpontosítsanak, és az 1942–1943. évekre vonatkozóan minden más tervet elvetett. Az angoloknak és az amerikaiaknak végül is sikerült megegyezniük abban, hogy „sok függ majd az oroszországi hadjárat kimenetelétől”. Befejezésül Brooke megállapíthatta, hogy „Marshall tábornokkal létesített kapcsolatai a legnagyobb mértékben kielégítőek”.¹⁵

2. ANGLIA ÉS AZ EGYESÜLT ÁLLAMOK MEGBÍZOTTAINAK LONDONI TÁRGYALÁSAI (1942. július)

Az angliai közvélemény a líbiai kudarcok hatására egyre elégedetlenebbül figyelte a Churchill-kormány hadvezetését. Július 1–2-án az alsóházban még a bizalmatlansági indítványt is beterjesztették a kormánnyal szemben. Az ennek kapcsán kialakult vita ugyan végül

¹⁴ Egy Collier nevű, hivatalosnak tekinthető angol hadtörténész „Az oroszán és a sas. A brit és az angol—amerikai stratégia 1900—1950 között” című könyvében megjegyzi: „A júniusban tartott legfelsőbb szintű konferencián Churchill igyekezett elvonni az elnök figyelmét a még korai franciaországi partraszállásról, felkeltve érdeklődését egy északnyugat-afrikai expedíció iránt. Az elnök elismerte, hogy egy ilyen expedícióval föl lehet váltani az európai második frontot, amelynek megnyitására 1942-ben, a körültekintést nélkülözve, reményt nyújtott az oroszoknak.” (*B. Collier: The Lion and the Eagle. British and Anglo-American Strategy, 1900—1950.* London 1972. 355. old.)

¹⁵ PRO Cab. 56/30.

is Churchillnek kedvező eredménnyel végződött, ám amint maga megírja emlékirataiban, belpolitikai pozíciói abban az időszakban „különösen gyengék” voltak.¹⁶

Lord Moran, Churchill orvosa, aki 25 éven át igen közeli kapcsolatban volt a miniszterelnökkel, a későbbiekben azt írja, hogy 1942. évi naplóit áthatotta a következő gondolat: „Winston meg van győződve: miniszterelnöki pozícióját csak a harcmezőn aratott sikerek menthetik meg”.¹⁷ Nagy-Britannia uralkodó körei görcsös igyekezettel keresték egy könnyű és átütő győzelem lehetőségét, hogy emeljék a hadsereg és a nép hangulatát, egyben pedig meggyőzzék a közvéleményt arról, hogy a kormány a végső győzelemig tudja folytatni a háborút.

E cél érdekében Churchill azt tartotta a legjobbnak, ha az angol és az amerikai csapatok partra szállnak az afrikai kontinensen. Ez Nagy-Britannia távolabbi birodalmi érdekeinek is megfelelt, melyeket a miniszterelnök sohasem hagyott figyelmen kívül. Ezért, miután a washingtoni konferenciáról hazatért, úgy döntött: rá kell bírni az amerikaiakat arra, hogy végleg mondjanak le arról, hogy 1942-ben átkelnek a La Manche-csatornán, és meg kell nyerni a beleegyezésüket ahhoz, hogy az angol–amerikai fegyveres erők az ősz, avagy a tél folyamán megszállják Francia-Észak-Afrikát. „Egy bizonyos időn át gondosan tanulmányoztam az elnök hangulatát és reakcióit, s biztos voltam benne, hogy nagyon vonzza őt az észak-afrikai terv” – írja emlékirataiban Churchill.¹⁸

Július 7-én ülést tartott az angol háborús kabinet, amelyen megállapították, hogy az adott helyzetben aligha alakulnak kedvezően a körülmények a „Sledgehammer” hadművelet sikeres végrehajtásához. Mindamellett a forma kedvéért úgy döntöttek, hogy továbbra is foglalkoznak a hadművelet tervezésével és előkészületeivel, de anélkül, hogy ezt az 1943-as „Round-up” megsínylené. A háborús kabinet emellett arra a következtetésre is jutott, hogy mivel kicsiny a valószínűsége a „Sledgehammer” megvalósításának, az amerikai kormányt rá kell bírni a „Gymnasthoz” való visszatérésre. Egyide-

¹⁶ Churchill: Id. mű, 4. köt. 432. old.

¹⁷ Moran: Churchill taken from Diaries of Lord Moran. The Struggle for Survival 1940–1965. Boston 1965. 51. old.

¹⁸ Churchill: Id. mű, 4. köt. 433. old.

jűleg kíváncsún tartották volna az észak-norvégiai („Jupiter”) hadművelet végrehajtását, amennyiben erre sikerül megfelelő ter-
vet kidolgozni.¹⁹

Churchill már másnap üzenetet küldött Roosevelt elnöknek, amely igen határozott hangnemben íródott, és a következő szavak-
kal kezdődött: „Egyetlen felelős tábornok, admirális vagy légimar-
sall sincs abban a helyzetben, hogy 1942-ben megvalósítandó had-
műveletként ajánlhatná a »Sledgehammert«.” Egy idő előtti had-
művelet 1942-ben óhatatlanul katasztrófával végződne, ráadásul
rontaná a kilátásokat egy nagyméretű 1943-as hadművelethez. Vé-
gezetül Churchill határozott formában felvetette az angol és ameri-
kai csapatok 1942-es partraszállásának kérdését. „Magam meg va-
gyok győződve arról, hogy Francia-Észak-Afrika (»Gymnast«) a
legjobb lehetőség arra, hogy 1942-ben segítséget nyújtsunk az
oros frontnak. Ez mindig összhangban volt az Ön elgondolásai-
val. Valójában ez az Ön igazi alapeszméje – hangzott az üzenet. –
Itt lesz az igazi második front 1942-ben. Konzultáltam a kabinettel,
és a védelmi bizottsággal, és mindnyájan egyetértünk. Ezen az
őszön a legbiztosabban és a legnagyobb eredmény reményével itt
mérhetünk csapást.”²⁰

Néhány nappal később az elnök újabb üzenetet kapott az angol
miniszterelnöktől, amely így hangzott: „Nagyon szeretném, ha tud-
ná, mi a véleményem jelenleg. Senkit sem tudok, aki lehetségesnek
tartaná a »Sledgehammer« hadműveletet. Azt szeretném, ha Ön
megvalósítaná a »Gymnastot«, amilyen gyorsan csak lehetséges.”²¹

Churchill sürgető üzeneteinek sikerült befolyást gyakorolniuk az
amerikai elnökre, aki egyre inkább magáévá tette az angol–ameri-
kai csapatok észak-afrikai partraszállásának ötletét. Igaz, ebben
nem utolsósorban belpolitikai megfontolások is szerepet játszo-
tak. 1942 novemberében esedékesek voltak a kongresszusi választá-
sok, és Roosevelt attól tartott, hogyha addig az amerikai csapatok
nem bocsátkoznak aktív harcba Németország ellen, pártjának po-
zíciói komolyan megrendülhetnek. Ezenkívül számításba vette az
amerikai monopóliumok közvetlen érdekeltségét is az észak-afrikai
francia gyarmatokon.

¹⁹ PRO Cab. 65/31.

²⁰ Roosevelt and Churchill. Their Secret Wartime Correspondence. 222. old.

²¹ Ugyanott, 224. old.

Mindennek következtében Rooseveltt úgy döntött, hogy személyes képviselőiként Londonba küldi Hopkinst, Marshall tábornokot és King admirálist, hogy tárgyaljanak Churchill-lel és az angol katonai vezetőkkel, s jussanak megállapodásra abban, hogyan folytatják tovább a háborút. Az elnök 1942. július 16-i direktívái, melyekhez a küldötteknek tartaniuk kellett magukat a londoni tanácskozáson, a következő feladatokat tartalmazták:

„Churchill washingtoni látogatása óta annyira megváltozott a katonai és a tengeri stratégiai helyzet, hogy haladéktalanul megállapodásra kell jutni a közös operatív tervekben – az angolokéban is és a mienkében is – a következő két vonalon:

- a) bizonyos tervek az 1942. év még hátra levő részére;
- b) előzetes tervek az 1943. évre.”

Roosevelt küldötteinek emellett tanulmányozniuk kellett a „Sledgehammer” hadművelet lehetőségét 1942-ben, „mivel egy ilyen hadművelet bizonyos támogatást jelentene Oroszországnak ebben az évben. Fordulatot hozhatna a háború menetében.”

Az instrukciók szerint az amerikai megbízottak feladata a következő volt: ha sikerül megegyezni a „Sledgehammer” hadműveletben, értesíteni kell erről az elnököt; aztán a nemzetközi helyzet alapos ismeretében el kell dönteni, „az amerikai csapatok milyen más helyen tudnak harcolni 1942-ben”. Rooseveltt ellenezte, hogy minden amerikai erőt a csendes-óceáni hadszíntérre irányítsanak, és úgy gondolta, hogy „a Közép-Keletet szilárdan tartani kell”. Végezetül a direktívákban legközelebbi célként kiemelten szerepelt: „az amerikai szárazföldi erőknek 1942-ben harcolniuk kell a németek ellen”.²²

Churchill az amerikaiakkal folytatott tárgyalások előtt még egyszer összehívta Anglia vezérkari főnökeinek tanácskozását. Ezen újra megerősítették az angoloknak azt a korábbi megállapítását, hogy „1942-ben az egyetlen nyilvánvalóan megvalósítható javaslat a »Gymnast« . . . Számunkra igen előnyös lesz, ha Észak-Afrikában olcsó áron támaszpontra teszünk szert.”²³

Július 20-án a legnagyobb titokban megkezdődtek az angol-amerikai tárgyalások. Hivatalos közlemény csak néhány héttel ké-

²² *Sherwood*: Id. mű, 2. köt. 233–236. old.

²³ *Churchill*: Id. mű, 4. köt. 444. old.

sőbb jelent meg róla. Churchill nyitotta meg az első ülést, s röviden jellemezte mindhárom hadműveletet: a „Sledgehammert”, a „Round-upot” és a „Gymnastot”. Nem helyezkedett szembe nyíltan az 1942. évi második fronttal, inkább arra hivatkozott, hogy „az angol fél nem tudott megfelelő tervet kidolgozni a kontinensen való partraszállásra”, és azt ajánlotta, hogy a meteorológiai körülményeknek és „jelenlegi erőforrásaink előnyös kihasználásának” tekintetbe vételével vitassák meg ezt a kérdést. Ugyanakkor a miniszterelnök azt mondta, hogy „delkes híve” a „Round-up” hadművelet 1943. évi végrehajtásának és a tanácskozás résztvevőinek figyelmét megpróbálta ráirányítani arra, hogy a „Gymnast” hadműveletet vitassák meg „minden lehetséges formában és szempontból” arra az esetre, ha a „Sledgehammer” hadműveletről lemondanának.²⁴

Az első, plenáris ülés után, július 20–22-én a vezérkari főnökök tanácskoztak.

Az amerikaiak bemutatták angol kollégáiknak a „Sledgehammer” hadművelet átdolgozott tervét, mely szerint ez a művelet a „Round-up” hadművelet első szakaszának számított, és nemcsak az volt a célja, hogy a szövetségesek megvessék lábukat a kontinensen, hanem az is, hogy az elfoglalt hídfőben erőket halmozzanak föl annak további kiszélesítésére. Az amerikai fél véleménye szerint a partraszállásra a Cotentin-félsziget volt a legalkalmasabb, Cherbourg-nál.²⁵ Az amerikai megbízottak igyekeztek bebizonyítani, hogy egy ilyen hadművelet, először is, bátorítja a szovjet kormányt, mert konkrétan érzékelteti vele a szövetségeseknek azt a szándékát, hogy a német csapatok egy részét elvonják a keleti frontról; másodsor, ezáltal a szövetségeseknek meglesz a kiindulópontjuk az 1943. évi hadművelethez.²⁶ Az angol vezérkari főnökök azonban nagyon szkeptikusan fogadták ezt az érvelést, s a tárgyalások zsákutcába jutottak.

A július 22-i ülésen, amelyen Churchill is részt vett, Marshall tábornok közölte, hogy a vezérkari főnökök három találkozásának eredményeképpen a tárgyalásokon olyan bonyolult helyzet alakult ki, melyről az amerikai megbízottak kénytelenek jelentést tenni az

²⁴ PRO Cab. 99/19.

²⁵ PRO Cab. 65/31.

²⁶ M. Metloff—E. Sznell: Id. mű, 323. old.

elnöknek, ám ezt megelőzően még meg akarják vitatni a helyzetet a miniszterelnökkel.

Churchill beszéde a diplomáciai retorika szabályai szerint felépített remekmű volt. Először is közölte, hogy gondosan tanulmányozta az amerikai vezérkari főnökök által előterjesztett dokumentumot, „teljesen egyetért a szellemével,” s „teljes mértékben osztózik az elnök és az amerikai vezérkari főnökök ama hő kívánságában, hogy minél nagyobb erővel és minél hamarabb harcba szálljanak az ellenséggel”. Ezután azonban olyan fejtegetésekbe bocsátkozott, hogy mivel a szövetségesek rendelkezésére álló erők korlátozottak, nincs alap arra, hogy 1942-ben vállalkozzanak a „Sledgehammerre”, hiszen számolni kell „az előttük álló riasztó lehetőségekkel”. Churchill a tanácskozás résztvevői előtt ékesszólóan ecseelt a „riasztó” perspektívákat, amelyek véleménye szerint a szövetségeseket fenyegetik. „Bekövetkezhethet Oroszország összeomlása, vagy a németek eljuthatnak a Kaukázusba, vagy szétverhetik Auchinleck tábornokot és elfoglalhatják a Nílus deltáját és a Szuezi csatornát, vagy pedig, a továbbiakban, elfoglalhatják Észak- és Nyugat-Afrikát, s ezzel legyőzhetetlen nehézségeket támasztanak hajózásunk elé. Az Egyesült Államok és Anglia egyetértésének hiánya azonban még sokkal rosszabb következményekkel járhat, mint bármelyik a felsorolt lehetőségek közül.” Megállapította, hogy a felek nem jutottak megegyezésre a „Sledgehammer” 1942-es megvalósításáról, s igyekezett meggyőzni az amerikai megbízottakat: ő továbbra is a „Round-up” híve, és egyebek között azért ellenzi a „Sledgehammer” hadműveletet, mert „felfalja valamennyi erőforrást”, amelyeket majd szükség esetén egy nagyobb arányú akcióhoz lehetne felhasználni. Churchill véleménye szerint a „Round-up” sikeres megvalósításának legfontosabb előfeltétele, először is, hogy megfelelően nagy méretekben kell végrehajtani, másodszor, hogy a németeknek addigra bizonyos fokig demoralizálódniuk kell.

Marshall tábornok kénytelen volt egyetérteni azzal, hogy a „Sledgehammer” hadművelet valóban a legnehezebb és a legveszélyesebb hadművelet, amelyet több oknál fogva nem lehet elkezdeni október előtt; ez viszont kétségkívül növeli a nehézségeket, mivel a meteorológiai viszonyok romlanak, és a németek repülőgépeket irányíthatnak át a szovjet-német frontról. „Nekünk azonban az

adott esetben nincs más választásunk – tartott ki a terv mellett Marshall. – Az idő katasztrofálisan ellenünk dolgozik. A »Sledgehammer« nélkül védekező pozícióban vagyunk az európai hadszíntéren.” Egyidejűleg Marshall változatlanul jelentősnek minősítette a „Round-up” hadműveletet, hangoztatta, hogy készüljenek föl a végrehajtására, ne aprózzák szét az erőket más műveletekre.

Heves vita után úgy döntöttek, hogy Churchill megegyeszer jelentést tesz a háborús kabinetnek azokról a nézeteltérésekről, amelyek a kontinensen való 1942-es partraszállás körül támadtak a felek között, azután informálja az amerikai küldötteket a kabinet döntéséről, hogy újabb instrukciókért fordulhassanak az Egyesült Államok elnökéhez.²⁷

Még aznap, 22-én este összeült a háborús kabinet. A miniszterelnök kérésére Brooke tábornok részletes eligazítást adott a jelenlevőknek arról, hogyan folytak a tárgyalások az amerikai megbízottakkal. Rövid vita után a kabinet tagjai egyöntetűen elvetették a „Sledgehammer” hadművelet 1942. évi megvalósítását. Churchill így arra a következtetésre jutott, hogy amint az amerikai vezérkari főnökök jelentik az elnöknek, hogy lehetetlen megegyezésre jutni e hadművelet 1942-es végrehajtásában, lehetőség nyílik újabb hadműveletek megvitatására.²⁸

Roosevelt, miután megkapta kiküldötteinek értesítését, táviratozott Hopkinsnak, Marshallnak és Kingnek, hogy nincs különösen meglepve a londoni tárgyalások kiábrándító kimenetelétől. Utasítást adott, hogy dolgozzák ki olyan újabb hadműveletek tervét, amelyek lehetővé teszik az amerikai csapatoknak, hogy már 1942-ben részt vegyenek a német fasiszták elleni hadműveletekben. Rooseveltt erre öt variánst javasolt, elsőként megjelölve az észak-afrikai partraszállást.

Másnap Rooseveltt még egy táviratot küldött Londonba, s megismételte: most már az 1942. évi észak-afrikai hadművelet mellett van, őszintén beismerve azonban, hogy „ez a »Round-upról« mint elsődleges célról való időleges lemondást jelenti”.²⁹

Roosevelt újabb direktíváinak megérkezése után Londonban fel-

²⁷ PRO Cab. 99/19.

²⁸ PRO Cab. 65/31.

²⁹ *Sherwood*: Id. mű, 2. köt. 241–243. old.

újultak az angol–amerikai tárgyalások. Július 24-én a Vezérkari Főnőkök Egyesített Bizottsága elég gyorsan megállapodásra jutott egy memorandum elfogadásában, amely a szövetségesek 1942–1943. évi hadműveletére vonatkozott.

„Tekintettel arra a döntésre, hogy a »Sledgehammer« hadművelet tervén nem dolgozunk tovább, a következő akciótervet ajánljuk 1942–1943-ra:

a) ne engedjük csökkenteni a »Round-up« hadműveletre való felkészülés tempóját mindaddig, amíg lehetségesnek látszik a sikeres végrehajtás 1943 júliusáig.

Folytatni kell a szövetségesek légierijének összpontosítását Nagy-Britanniában azzal a céllal, hogy egyre erőteljesebb csapásokat mérhessünk Németországra a levegőből.

Annak érdekében, hogy az ellenséget félrevezessük, és hogy készen álljunk bármely kedvező momentum kihasználására a »Sledgehammer« hadművelet előkészítése érdekében, nem megyünk bele a partraszállító deszanteszközök olyan összpontosításába és olyan akciókba, ami hátráltathatná a csapatok felkészítését a »Round-up« hadműveletre . . .

b) Ha szeptember 15-ig olyan jelek mutatkoznak, hogy a keleti fronton gyöngül az oroszok ellenállása vagy akár meg is törik, s ha így a »Round-up« hadművelet sikeres megvalósítása nemigen látszik valószínűnek, akkor határozatot kell hozni arról, hogy közös hadműveletet indítunk Afrika északnyugati partvidékének elfoglalására legkésőbb 1942 decemberéig. Ezért haladéktalanul ki kell dolgozni ennek a közös afrikai hadműveletnek a tervét, és meg kell szabni azt a legrövidebb határidőt, amikorra el kell végezni a szállítóeszközök, a flotta és a csapatok összpontosítását, hogy a deszant első lépcsője 1942. december elsejére partot érhesen . . .

Az afrikai hadművelet végrehajtása a gyakorlatban értelemszerűen kizárja azt, hogy 1943-ban sikerrel meg lehessen valósítani a »Round-up« hadműveletet. Ezért az európai kontinentális hadszíntéren védelemre rendezkedünk be; csupán a légierő és a blokádképez kivételt. A szervezőmunkának, a tervkészítésnek és az inváziós csapatok felkészítésének azonban folytatódnia kell, azzal a számítással, hogy a kontinensen végre lehet hajtani ezt a hadműveletet, ha Németország nagyon meggyöngül, és ha természetesen

az Egyesült Nemzetek erőforrásai elegendők lesznek ehhez a többi hadszíntér szükségleteinek kielégítése után.”

A Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottságának következő, július 25-i ülésén úgy döntöttek, hogy az Észak- és Északnyugat-Afrikában végrehajtandó hadműveletnek „Torch” (Fáklya) lesz a fedőneve.³⁰

Jóllehet az egyeztetett memorandum kompromisszum eredményeként született, az angol háborús kabinet bírálattal illette azért, mert nem tartalmazott egyértelmű utalást arra, melyik hadműveletre kerül sor elsőként: a „Torchra”, avagy a „Round-upra”; hiszen a végleges döntést attól tették függővé, hogyan alakulnak az események a szovjet–német fronton. A vezérkari főnökök bizottsága azonban biztosította arról a háborús kabinetet, hogy ha az év végéig semmiféle előre nem látható esemény nem történik, hozzáfognak a „Torch” hadművelethez. Ilyen helyzetben nem lenne célszerű, ha az amerikai küldöttségtől, amely oly készségesnek mutatkozott az együttműködésre, most bármiféle változtatásokat követelnének az egyeztetett dokumentumon.³¹

Július 25-én Rooseveltt újabb táviratot küldött Hopkinsnak. Ebben erőlesen követelte, hogy időhúzás nélkül lássanak hozzá a terv készítéséhez annak érdekében, hogy az észak-afrikai inváziós hadműveletet legkésőbb október 30-án megkezdhessék.³² Július 25-én ezzel be is fejezték a tárgyalásokat, és este az amerikai küldöttség elhagyta Angliát.

1942 júliusában tehát Anglia és az Egyesült Államok kormánya a szovjet–angol és a szovjet–amerikai kommunikációban rögzített kötelezettségvállalása ellenére végleg lemondott arról, hogy 1942-ben megnyissák a második frontot. Az a döntésük, hogy 1942 őszén Észak-Afrikában indítanak hadműveletet, jelentős nehézségeket gördített még az elé is, hogy 1943-ban végrehajtsanak egy nagyobb arányú deszantműveletet Nyugat-Európában. Ennek kapcsán Eisenhower tábornok egyebek között azt írta: „1942-ben bármiféle földközi-tengeri hadművelet csaknem biztosan megghiúsítja annak lehetőségét, hogy 1943-ban egy nagyméretű invázióra vállalkoz-

³⁰ PRO Cab. 99/21.

³¹ PRO Cab. 65/31.

³² *Sherwood*: Id. mű, 2. köt. 244. old.

zunk a La Manche-csatornán keresztül”³³ Marshall tábornok pedig azon a véleményen volt, hogy a júliusi határozatok folytán „befellegzett annak a stratégiának, amely oly szilárdan kidolgozottnak tűnt, amikor Harry Hopkins meg ő elhagyták áprilisban Londont.”³⁴

1942. augusztus elejétől Anglia és az Egyesült Államok vezérkari hozzáálltak az észak-afrikai partraszállás gyakorlati előkészítéséhez. Ezzel lényegébe levették a napirendről az európai második front megnyitásának kérdését 1942-ben.

3. SZOVJET-ANGOL ÉS SZOVJET-AMERIKAI DIPLOMÁCIAI KAPCSOLATOK 1942 JÚNIUS–AUGUSZTUSÁBAN

A szovjet kormány, Anglia és az Egyesült Államok kormányától eltérően, komolyan vette a második front 1942-es megnyitásáról elért megállapodást, mely a szovjet-angol és a szovjet-amerikai kommunikációban fejeződött ki. Molotov külügyi népbiztos június 17-én azt mondta Nagy-Britannia szovjetunióbeli nagykövetének, Kerrnek, hogy meggyőződése szerint „a második frontról” tett londoni és washingtoni „világos nyilatkozatok” után ebben a kérdésben, melyben „érdekelt a Szovjetunió, de Anglia és az Egyesült Államok is, előrehaladás várható, s hozzá lehet látni a dologhoz”. A szovjet népbiztos június 19-én az amerikai nagykövettel, Stanleyjellel beszélve megjegyezte: könnyen sikerült közös nyelvet és a leglényegesebb kérdésekben kölcsönös megértést találnia Roosevelt elnökkel, aki „a második front 1942-es megnyitásának lelkes híve, és nagymértékben magáévá tette ezt a gondolatot”.³⁵

A szovjetunióbeli angol és amerikai nagykövetség részletesen informálta kormányát arról, milyen nagy figyelmet szentelnek a Szovjetunióban a második front megnyitásáról tető alá hozott megállapodásnak. Stanley amerikai nagykövet június 22-én táviratban tudatta az elnökkel és Hull külügyminiszterrel, hogy a Szovjetunió külügyi népbiztosa „utazása legfontosabb eredményének” a második frontra vonatkozó megállapodást tartja, és ennek „na-

³³ D. Eisenhower: *Crusade in Europe*. New York 1948. 70. old.

³⁴ G. Harrison: *Cross-Channel Attack*. Washington 1951. 21. old.

³⁵ AVP SZSZSZR

gyobb jelentőséget tulajdonít, mint az angol szerződésnek vagy az amerikai megegyezésnek”. A nagykövet kifejezte azt a meggyőződését: ha a második frontot nem szervezik meg gyorsan és széles méretekben, a szovjet emberek „annyira csalatkozni fognak az őszinteségünkben és az összehangolt cselekvésre való készségünkbe vetett hitükben, hogy az Egyesült Nemzetek ügyére szinte felmérhetetlen kárt jelent”.³⁶

Kerr angol nagykövet jóhiszeműen közölte Molotovval: június 28-án táviratot küldött Edennek. Megírta neki, hogy a szovjet nép és a Vörös Hadsereg úgy tekinti a második frontról a kommunikációban rögzített formulát, mint Anglia és az Egyesült Államok határozott kötelezettségvállalását arra, hogy 1942-ben létrehozzák a második frontot. Ehhez nagy reményeket fűznek, és nagyon csalódottak lesznek, ha nem kerül rá sor. Mint Kerr állítja, maga is azt a véleményét fejtette ki Edennek, hogy 1942-ben Európában meg kell nyitni a második frontot.³⁷

A Szovjetunióban tartózkodó angol katonai küldöttség június 29-én szintén azt táviratozta a vezérkari főnökök bizottságának: „Moszkvában úgy tekintik a szerződést, mint a második front megnyitásának előkészítését és az oroszok többsége úgy véli, a második front megnyitása sokkal inkább hetek vagy akár napok, semmint hónapok kérdése. Ha ezek a remények nem valósulnak meg – hangzik a távirat –, az orosz közvélemény komoly reakciójával kell számolni.”³⁸

A Szovjetunióban tartózkodó angol megbízottaknak erről a tudósításáról Eden kénytelen volt jelentést tenni a háborús kabinet 1942. július 3-i ülésén. A háborús kabinet, miután meghallgatta Edent, arra a következtetésre jutott: a külügyminiszter utasítsa Kerrt, hogy találkozzon Molotovval és emlékeztesse őt Churchill miniszterelnök 1942. június 10-i memorandumára.³⁹

A moszkvai angol nagykövet, a Londonból kapott utasításoknak megfelelően, sürgős találkozót kért a Szovjetunió külügyi népbiztosától. Július 4-én erre már sor is került, és Kerr a beszélgetés során

³⁶ FRUS 1942. 3. köt. 598. old.

³⁷ AVP SZSZSZR

³⁸ L. Woodward: Id. mű, 2. köt. 261. old.

³⁹ PRO Cab. 65/31.

közölte: „Churchillt és Edent nyugtalanítja, hogy a népbiztos esetleg túlértékeli a második front 1942-es létrehozásának lehetőségét”. Kerr szavai szerint Eden aggódik amiatt, hogy ha „az angol kormány 1942-ben nem lesz képes deszantot partra tenni Európában, akkor a szovjet népnek megrendül az angolokba vetett hite, kiábrándul belőlük. Sőt, Eden attól fél, hogy ez az angolok és az amerikaiak ellen hangolhatja a szovjet népet. Mindez kedvezőtlenül befolyásolhatja a hadviselést.”

Válaszul a népbiztos megjegyezte: az angol kormánynak a második fronttal kapcsolatos álláspontjáról ő Londonban konkrétabb információkat szerzett, mint ami abból a kommunikébe bekerült, s mindenről pontos jelentést tett a szovjet kormánynak. Ami pedig azt illeti, hogy a szovjet kormány miképpen informálta a lakosságot és a hadsereget, Kerr ezt megítélheti a népbiztos minapi jelentéséből a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának ülésén, amelyből pontosan kivehető volt mindaz, amiben Londonban és Washingtonban megállapodtak. Természetes, hogy a szovjet nép és a Vörös Hadsereg azt akarja, minél előbb szervezzék meg a második frontot, és a szovjet–angol, valamint a szovjet–amerikai tárgyalásokról szóló kommuniké közzététele „azt a bizonyosságot érzékelteti, hogy erre hamarabb kerül sor, mint ahogy a kommuniké előtt gondolták”. Molotov felhívta Kerr figyelmét arra, hogy „a brit kormány a szovjet kormánynak a második frontra vonatkozó álláspontját ugyanúgy ismeri, mint ahogy a szovjet is ismeri az ő nézeteit erről a kérdésről”. Nyilvánvalóak voltak bizonyos nehézségek abban az ügyben, hogy 1942-ben megnyissák a második frontot, de a szovjet fél véleménye szerint „leküzdhetetlen nehézségek” nem voltak. „Ha akarjuk és felhasználjuk mindazt a háborús tapasztalatot, amit Anglia, az Egyesült Államok és a Szovjetunió felhalmozott, erre nem kevésbé megvannak a lehetőségek ebben az évben, mint 1943-ban, sőt lehet, hogy nagyobbak a lehetőségek.”⁴⁰

Abban az időszakban, amikor a hitlerista csapatok a Keleti fronton széles méretekben kibontakoztatták nyári támadásukat, természetesen a szovjet kormány óriási jelentőséget tulajdonított annak, hogy a szövetségesek mikor hajtják végre az európai kontinensen az inváziós hadműveletet. Eleinte azonban a szovjet vezetők még

⁴⁰ AVP SZSZSZR — Az alfejezet anyaga a következő lábjegyzetig innen való.

nem tudtak arról, hogy megváltoztak Anglia és az Egyesült Államok katonai tervei. 1942 június–júliusában úgy folyt az angol–amerikai tárgyalások, hogy semmilyen formában nem konzultáltak volna a Szovjetunióval és nem vették volna számításba az érdekeit. A szovjet kormány csak igen korlátozott, és nem különösebben lényeges információkat szerzett a tárgyalások eredményeiről.

1942. június 29-én Eden angol külügyminiszter a londoni szovjet nagykövettel folytatott beszélgetésében érintette Churchill és Roosevelt washingtoni tárgyalásait is, és megjegyezte: „a végeredmény abban foglalható össze, hogy a második front ügyében minden változatlan, azaz úgy áll minden, ahogy abban a memorandumban kifejtették”, amelyet 1942. június 10-én adtak át a Szovjetunió külügyi népbiztosának. Eden, a miniszterelnök kérésével egyetértve, a szovjet nagykövetnek nyomatékosan a figyelmébe ajánlotta: „a líbiai és az egyiptomi események mit sem módosítanak az angol és az amerikai kormány tervein a második fronttal kapcsolatban”. Válaszul a szovjet nagykövet felhívta az angol miniszter figyelmét arra a körülményre, hogy mind a külügyi népbiztosnak átadott memorandum, mind pedig az azt megelőző tárgyalások „homályban hagytak egy rendkívül fontos kérdést, nevezetesen azt, mikor szervezik meg a második frontot”, ezért a szovjet fél azt várta, hogy a washingtoni tárgyalásokon végre részletesen foglalkoznak ezzel a kérdéssel. Eden erre nyomban fejtegetni kezdte, milyen „energikus lépéseket tesz az angol kormány a második front előkészítése érdekében”. A nagykövetnek arra a kérdésére, hogy vajon „ezeket a lépéseket nem lehetne-e olymértékben meggyorsítani, hogy a második front a legközelebbi jövőben realitássá váljék”, az angol külügyminiszter gondolkodás nélkül ezt válaszolta: az előkészületek már így is a „lehető leggyorsabbak”, s az angolok állítólag mindent az amerikaiaktól tesznek függővé, mivel „a második fronttal kapcsolatos hadművelet csakis közös angol–amerikai hadműveletként képzelhető el”. Ekkor a szovjet nagykövet kifejtette azt az elgondolást, hogy az angol fegyveres erők egymaguk is megkezdhetnék a kontinensen az inváziót, mivel sokkal felkészültebbek, és azután a hadművelet folyamán csatlakozhatnának hozzájuk az amerikaiak; Eden azonban nyomban a legkülönbözőbb érveket sorakoztatta föl egy ilyen lehetőséggel szemben. Indokai gyakorlatilag azt mutatták, hogy az angol kormánynak nem áll érdekében hadműveleteket

indítani a kontinensen az amerikaiak nélkül. Majszkij ekkor olyan részletek iránt érdeklődött, hogy mikor várható Angliában az amerikai szárazföldi és légierők megérkezése, és mekkora tömegben, elegendő lesz-e ez az erő az angol kormány véleménye szerint a második front megszervezésére. Eden kitérően válaszolt. Azt ajánlotta a nagykövetnek, hogy pár napon belül találkozzék a miniszterelnökkel, és vele tárgyalja meg az őt érdeklő kérdéseket.

Július 3-án a szovjet nagykövet Churchill-lel tárgyalt. A miniszterelnök mindjárt a beszélgetés elején leszögezte, hogy a második front kérdésében ugyanaz a helyzet, mint volt a Szovjetunió külügyi népbiztosával folytatott tárgyalások idején Londonban. Saját washingtoni látogatásáról szólva hangsúlyozta, hogy Rooseveltnél „a második front lelkes híve”. A szovjet nagykövetnek azonban, amikor konkrétumokat szeretett volna kapni az időpontról, az erőkről stb., az a benyomása támadt: „ha az elnöknek korábban meg is voltak az effektív elgondolásai a második front 1942-es megnyitásáról, Churchill nyilván meggyőzte őt, hogy nem kell annyira sietni”.

Churchill elmondta, hogy mivel nincs elég szállítóeszköz, az amerikai csapatokat nagyobb tömegben csak szeptembertől dobatják át Angliába. Angliában egyelőre csak kb. 80 000 amerikai tartózkodik. Nagyobb arányú amerikai légierőt is csak 1942. szeptember-októbertől lehet összevonni Nagy-Britanniában. A beszélgetés során Churchill igyekezett meggyőzni a szovjet nagykövetet arról, hogy „az észak-afrikai események semmilyen mértékben sem érintik a második front előkészületeit, ezek az előkészületek teljes gőzzel folynak, s programjának részeként egyes, elég nagy méretű katonai műveletekre is sor kerül”. Ugyanakkor a miniszterelnök nem volt hajlandó megnevezni a kontinensen megvalósítandó inváziós hadművelet konkrét időpontját, csupán arra a kijelentésre szorítkozott, hogy ha lehetőség nyílik rá, 1942-ben végrehajtják. Egy nagyméretű második frontot azonban csak 1943-ban tartott elképzelhetőnek.

A szovjet nagykövet megpróbálta megmagyarázni a miniszterelnöknek: az észak-afrikai eseményekre való tekintettel a második frontra „nagyobb szükség van, mint bármikor, s ez nemcsak a Szovjetuniónak fontos, hanem magának Angliának is”. A közel-keleti és az észak-afrikai események nem úgy alakultak, ahogyan az

angol kormány szerette volna. Ennek a helyzetnek pedig az az oka, hogy az említett hadszínterek igen távol esnek az anyaországtól, s az angoloknak 12 000 mérföld távolságra kell csapatokat és ellátmányt szállítaniuk. A szovjet fél véleménye szerint ahhoz, hogy „az ellenségre komoly csapást lehessen mérni”, olyan hadszínteret kellett volna választani, amely „közelebb esik Angliához és fontosabb a háború általános menete és kimenetele szempontjából”. Ilyen hadszíntér Franciaország, Belgium és Hollandia. Ennek az időszaknak az lenne a helyes stratégiája – hangsúlyozta a szovjet nagykövet –, ha az európai kontinensen indítanának támadást, ami óriási jelentőségű lenne a Szovjetunióknak is és a Közel-Kelet védelme szempontjából is.

A szovjet nagykövet július 14-én Edennek is elmondta, mennyire fontos lenne a Szovjetunióknak a második front. Rámutatott arra: a szovjet–német fronton kialakult nehéz és veszélyes helyzet „közvetlen következménye annak, hogy Nyugaton nincs második front”. Biztosította róla Nagy-Britannia külügyminiszterét, hogy a szovjet nép eddig is és ezután is teljes odaadással harcol, de számolni kell azzal a reális veszéllyel, hogy „ha Nyugatról nem jön gyors segítség, kénytelenek leszünk visszavonulni Keletre”. Ha a második frontot 1943-ra halasztják, a közös ügy kétségkívül kárt szenved – hangsúlyozta a szovjet nagykövet, és kifejezte azt a meggyőződését, hogy „az angol és az amerikai kormány a Szovjetunióban történt legutóbbi eseményekkel összefüggésben gyorsan fölülvizsgálja a második frontra vonatkozó korábbi elgondolásait és a lehető legközelebb hozza a tervezett időpontot”. Eden nagykövet valamenynyire elébe terjesztett megfontolásával egyetértett, ám nem volt hajlandó belemenni a kérdés konkrét vitájába.

Másnap a szovjet nagykövet Lord Beaverbrookkal tárgyalt. Beaverbrook, bár nem tartozott a kabinet tagjai közé, továbbra is befolyásos politikus volt. Ezúttal a következőképpen jellemezte a miniszterelnök politikáját: Churchill „lényegében véve mindig ellenkezte a második frontot. A későbbiekben az adott kérdésben némileg módosította is álláspontját a körülmények nyomására.” Beaverbrook szavai szerint Churchill „jelenleg sem nagyon hisz a második frontban”. A nagykövetnek arra a kérdésére, vajon miért ellenzi a miniszterelnök a második front megnyitását, Beaverbrook így válaszolt: Churchill „figyelmét teljes mértékben leköti a Kö-

zép-Kelet”, s attól fél, hogy „a második front majd elvonja a figyelmet és az erőket Közép-Keletről”.

A Szovjetunió londoni nagykövetségéről 1942. július 16-ról keltezett távirat arról értesítette a külügyi népbiztosságot, hogy a Churchill-lel, Edennel, Beaverbrookkal és más angol politikusokkal folytatott tárgyalásokból teljesen világossá vált: az 1942. évi hadjáratban a Szovjetunió csakis saját erőire számíthat. „Ilyen módon – közölte a nagykövetség – meg kell állapítanunk, hogy a számunkra legválságosabb pillanatban szövetségeseink magunkra hagytak bennünket. Ez igen kellemetlen igazság, de nincs értelme, hogy szépítsük. A jövőre nézve azonban szem előtt kell tartanunk.”

A nagykövetség meglátása szerint a szövetségeseink magatartásának két fő mozgatója volt: az a kívánság, hogy Németország és a Szovjetunió kölcsönösen kimerítse egymást, valamint az angol-amerikai vezető réteg félelme Németország katonai erejétől.

A szovjet kormányfő 1942. július 18-án üzenetet kapott Churchilltől, amelyben a miniszterelnök közölte, hogy a Szovjetunióba az északi tengeri úton haladó katonai szállítmányok útnak indítását egyelőre abbahagyják. A Szovjetunióba ezen az úton érkezett az utánpótlás zöme. A miniszterelnök részletesen kifejtette, milyen nehézségekkel küzdenek az északi konvojok az állandó nappali fényben, s ehelyett megígérte, hogy fokozzák a szállítást az Iránon át vezető útvonalakon. Anglia nem kockáztathatja – írta Churchill – hajóinak elvesztését vagy megrongálódását. „Ez – azon túlmenően, hogy kihatással lenne a nekünk szánt és számunkra létfontosságú élelmiszer-szállítmányokra – megingatná katonai erőfeszítéseinket, mindenekelőtt pedig megakadályozná, hogy az amerikai csapatokat szállító nagy konvojok, amelyek havi szállítási kontingense rövidesen elérí a körülbelül 80 000 főt, keresztüljussanak az óceánon, s lehetlenné tenné egy valóban erős második front létrehozását 1943-ban.” Befejezésül Churchill megírta, hogy táviratát megmutatta az elnöknek.⁴¹

A londoni szovjet nagykövetség Churchill táviratához ugyanazon a napon a következő kommentárt továbbította Moszkvába: Ebben az üzenetben „jelentik ki első ízben teljesen határozottan, hogy nem egy 1942. évi, hanem egy 1943. évi második frontra ké-

⁴¹ Üzenetváltás. I. köt. 68. old.

szülnek. Az angol uralkodó köröknek a második frontra vonatkozó nézeteiben természetesen nincs semmi váratlan – szól a nagykövetség távirata. – Jellemző azonban, hogy az angol kormány mind ez ideig, mégis szükségesnek tartotta, hogy fügefalevél mögé rejtse igazi szándékait. Most ezt eldobta.”

Az angol miniszterelnöknek küldött július 23-i választáviratában a szovjet kormányfő megállapította, „hogy először, Nagy-Britannia kormánya nem hajlandó folytatni a Szovjetunióknak hadianyagokkal való ellátását az északi útvonalon, másodszor, Nagy-Britannia kormánya a második front 1942-ben való megszervezésével kapcsolatos halaszthatatlan rendszabályok elfogadásáról szóló ismert, összeegyeztetett angol–szovjet kommuniké ellenére ezt az ügyet 1943-ra halasztja... Én természetesen nem arra gondolok – írta Sztálin a továbbiakban –, hogy a rendszeres szállítás az északi szovjet kikötőkbe lehetséges kockázat és veszteség nélkül. De háborúban kockázat és veszteség nélkül egyetlen nagy dolgot sem lehet megvalósítani. Ön természetesen tudja, hogy a Szovjetunió hasonlíthatatlanul komolyabb veszteségeket szenved el. Mindenesetre, semmiképpen sem feltételezhettem, hogy Nagy-Britannia kormánya éppen most mondja fel nekünk a hadianyagok szállítását, amikor a Szovjetunióknak erre a szovjet–német fronton fennálló komoly helyzet folytán különösen szüksége van. Világos, hogy a perzsa kikötőkön keresztül történő szállítás semmiképpen sem pótolja azt a veszteséget, amely az északi úton való szállítás felmondása esetén áll majd elő.

Ami a második európai front megszervezésének kérdését illeti, félek, hogy ez kezd komolytalanná válni. A szovjet–német fronton kialakult helyzetből kiindulva a leghatározottabban ki kell jelentenem, hogy a szovjet kormány nem nyugodhat bele az európai második front megszervezésének 1943-ra halasztásába.”⁴²

A szovjet nagykövet július 23-án este nyújtotta át Churchillnek Sztálin üzenetét. Tartalma nagy benyomást gyakorolt a miniszterelnökre. Felindultan mondotta, hogy másnap jelentést tesz az üzenetről a háborús kabinetnek, s az majd eldönti, mit tegyenek.

A miniszterelnök, hogy valamelyest feloldja a beszélgetés vontottságát, a szovjetunióbeli hírek után érdeklődött. A nagykövet el-

⁴² Ugyanott, 71–72. old.

mondta, hogy a helyzet továbbra is nagyon komoly, s megjegyezte azt is, hogy „a nép és a hadsereg egyre türelmetlenebbül várja a nyugati segítséget”. Churchill erre ismét kifejtette korábbi gondolatait a második frontról. Az északi úton haladó szövetséges konvojok kérdését érintve kifejezte azt a véleményét, hogy a kérdést meg kellene tárgyalni, és szeptemberben esetleg újabb kísérletet tehetnek egy konvoj útnak indítására Arhangelszk felé. A második front megnyitása helyett a miniszterelnök azt ígérte, hogy minden erővel fokozzák a Németország elleni bombatámadásokat, s „a legközelebbi jövőben energikusabb rajtaütéseket intéznek a francia partok ellen”.

Londonban ekkoriban fejeződtek be Hopkinsszal, Marshallal és Kinggel a tárgyalások, s gyakorlatilag megszületett a döntés: a La Manche-csatornán való átkelést az észak-afrikai inváziós hadművelettel helyettesítik. Churchill azonban erről egy szót sem szólt a szovjet nagykövetnek.

Az észak-afrikai hadművelet kérdését Rooseveltnél érintette abban a beszélgetésben, amelyet 1942. július 22-én folytatott a szovjet nagykövettel. Kijelentette: ő mindig „a franciaországi partaszállás mellett volt, de ezt Churchill ellenezte”. Azt is javasolta az angoloknak – mondta Roosevelt –, hogy „észak-afrikai partraszállás formájában egy korlátozott hadműveletet kellene indítani Rommel hátában, amivel véleménye szerint, erőket vonnának el a szovjet frontról”. Rooseveltnél érdeklődött a szovjet kormány véleménye iránt a szövetségesek észak-afrikai partraszállásának tervéről.

A washingtoni szovjet nagykövet másnap a következő táviratot küldte a külügyi népbiztosságnak: „Az amerikaiak és az angolok ideálisnak tartják azt a helyzetet, amikor a németek vernek és szorongatnak bennünket, csak legyen valahol, még ha Nyugat-Szibériában is, valamiféle front, amelyik leköti a németeket mindaddig, ameddig, egy vagy két év alatt, ők maguk túlerőbe jutnak és támadó hadműveletet kezdenek. Számításaik szerint a Szovjetunióknak annyira meg kell gyöngülnie, hogy a békekötésnél ne hallathassa túl nagy erővel a hangját.”

Július 23-án az Egyesült Államokban akkreditált szovjet nagykövet megkapta Sztálin aznapi, Churchillhez küldött üzenetének másolatát, „tudomásulvétel és tájékozódás” céljából. „Roosevelttel ennek a válasznak a szellemében tárgyaljon” – táviratozta a külügyi népbiztos.

Július 30-án a szovjet nagykövet meglátogatta az elnököt. A beszélgetést az angol-amerikai fegyveres erők afrikai partraszállásának kérdésével kezdték. „Az észak-afrikai partraszállás Vichy katonai ellenállásába ütközik – mondotta a szovjet nagykövet –, s ha az angoloknak és az amerikaiaknak sikerült is ezt legyőzniük, és Tunison át benyomulnak Tripolitániába, az ott levő olaszoknak, bármilyen rosszul álljon is a szénájuk, Hitler nem dob át segítségül csapatokat a szovjet frontról. Inkább feláldozza egész Tripolitániát és Líbiát, mintsem lemondjon arról, hogy megvalósítsa nyáron és ősszel keleti stratégiai terveit. A szovjet kormány véleménye szerint – mutatott rá a szovjet nagykövet – Keletről csakis a német határok közvetlen veszélyeztetése esetén, azaz franciaországi, belgiumi, hollandiai partraszállás esetén vonnának el német csapatokat.”

A nagykövet közlése szerint az elnök hallgatva, tiltakozás nélkül fogadta kijelentését.

Az elnököt már kötötte az a Churchill-lel közösen hozott döntés, hogy az európai kontinensre való 1942-es benyomulásról lemondanak. Ezért arra a kijelentésre szorítkozott, hogy véleménye szerint a Vörös Hadsereg sikeresen „megsemmisíti a németeket”, „jól megy minden”, igaz, azt is hozzátette, hogy lesz második front, de nem mondta meg, mikor.

4. CHURCHILL ANGOL MINISZTERELNÖK A SZOVJETUNIÓBA LÁTOGAT (1942. augusztus)

Az antifasiszta koalíció nagyhatalmainak kapcsolataira nem maradt hatástalan az, hogy a Szovjetunió negatívan reagált a nyugati hatalmak következetlenségére a második front ügyében. Az angol miniszterelnök és az amerikai elnök tudatában volt annak, hogy hivatalosan informálniuk kell a szovjet kormányt arról: lemondtak a második front megnyitásáról 1942-ben. Mint Sherwood megírja, Rooseveltnek 1942 júliusában, a londoni tárgyalások után, „az volt a legnagyobb problémája, hogyan magyarázza meg Sztálinnak, hogy Észak-Franciaországban 1942-ben nem lesz második front”. Ennek kapcsán Churchill azt írja emlékirataiban: az angol kormányt aggasztotta „a szovjet kormány reakciója arra a kellemetlen,

ám elkerülhetetlen közlésre, hogy 1942-ben nem kerül sor az átke-
lésre a La Manche-csatornán”.⁴³

A nyugati hatalmak vezető politikusainak emellett számolniuk kellett azzal is, hogy Anglia és az Egyesült Államok közvéleményé-
ben egyre nagyobb az elégedetlenség a kormány tétlensége miatt.
Mind sürgetőbben követelték a második front megnyitását a rab-
ságba döntött országok népei is, melyek az angol–amerikai csapa-
tok inváziójára vártak az európai kontinensen, hogy döntő harcba
indulhassanak a fasiszta megszállók ellen. A francia nép ilyen tö-
rekvéseiről számolt be egyebek között de Gaulle tábornok is az an-
gol és amerikai főtiszteknek. Július 23-án Londonban találkozott
Marshall tábornokkal, King tengernaggyal, valamint Arnoldddal és
Eisenhowerral. „Én természetesen a Nagy-Britanniából kiinduló
közvetlen európai offenzíváért kardoskodom – írja de Gaulle. –
Semmi más hadművelet nem vezetne döntő eredményre.”⁴⁴

Churchillnek ebben a helyzetben nem volt más választása, lépé-
seket kellett tennie annak érdekében, hogy közvetlen kontaktusba
kerüljön a szovjet kormány vezetőjével. 1942. július 31-én üzenetet
küldött Sztálinnak, melyben kifejezte azt a kívánságát, hogy talál-
kozzanak. „Közösen tárgyalhatnánk meg a háborúval kapcsolatos
kérdéseket – írta Churchill –, és baráti érintkezés során közös hatá-
rozatokat hozhatnánk. Közölhetném Önnel az 1942-es támadó
hadműveleteknek általam Rooseveltnél elnökökkel összehangolt terve-
it.” A miniszterelnök egy kiegészítő üzenetben azt is tudatta: előze-
tes intézkedéseket tesznek annak érdekében, hogy szeptember első
hetében egy nagyobb konvojt indíthassanak útnak Arhangelszk
felé.⁴⁵

A szovjet kormányfő már ugyanazon a napon, július 31-én el-
küldte a meghívást Churchillnek. „Nagyon hálás lennék Önnek, ha
a Szovjetunióba jöhetne a Hitler elleni háború halaszthatatlan kér-
déseinek közös megvizsgálása céljából, mert a Hitler részéről az
Angliát, az Egyesült Államokat és a Szovjetuniót fenyegető veszély
most különösen megnövekedett – írta Sztálin.”⁴⁶

⁴³ *Sherwood*: Id. mű, 2. köt. 249. old.; *Churchill*: Id. mű, 4. köt. 409. old.

⁴⁴ *Charles de Gaulle*: Háborús emlékiratok. Gondolat Kiadó 1973. 225–226. old.

⁴⁵ Üzenetváltás. 1. köt. 72–73. old.

⁴⁶ Ugyanott, 74. old.

1942. augusztus 7-én a Szovjetunió nagy-britanniai nagykövetsége táviratban közölte a külügyi népbiztossággal, hogy Churchill a szovjetunióbeli látogatásra készülve a következő három fő célt tűzte maga elé:

„1. Meg kell szilárdítani az angol kormány helyzetét belpolitikailag, lecsendesíteni a népet, mely mind erőteljesebben követeli, hogy nyissák meg 1942-ben a második frontot; időt kell nyerni, hogy e követelés kapcsán manőverezni lehessen az országban és a parlamentben.

2. Személyesen Sztálin elé kell terjeszteni azt a tervet, amelyet 1942 júliusában a londoni angol–amerikai tanácskozáson kidolgoztak.⁴⁷

3. Kísérletet kell tenni Sztálin meggyőzésére, hogy a második front Európában 1942-ben lehetetlen és nem kívánatos.”⁴⁸

Volt még egy ok, és távolról sem kevésbé fontos, ami arra készítette Nagy-Britannia miniszterelnökét, hogy életében először a Szovjetunióba utazzon. Az angol és az amerikai kormányt komolyan aggasztotta, hogy vajon a Vörös Hadsereg fel tudja-e tartóztatni a német csapatokat és tartani tudja-e a Kaukázust, ahonnan a németek esetleg Irán, Irak, Egyiptom és India felé tudnának továbbnyomulni. Jelentős mértékben függött ettől az angolok és amerikaiak háborús programjának alakulása, ennek keretében földközi-tengeri stratégiája is.

1942. augusztus 12-én Churchill Moszkvába érkezett. Kísérétében volt Alan Brooke vezérkari főnök, Cadogan, a külügyminiszter állandó helyettese, Tedder légi főmarsall és Wawell tábornok. Velük együtt jött az Egyesült Államok személyes képviselőjében Avarrell Harriman.

Emlékirataiban, amelyet Elie Abel újságíró segítségével írt, Harriman megírja, hogy ő ötlete volt elkísérni Churchillt szovjetunióbeli útjára; ezzel kívánták demonstrálni a szovjet kormány előtt, hogy Anglia és az Egyesült Államok nézetei azonosak mind a poli-

⁴⁷ A már többször idézett „A nagy stratégia” című munkának a szerzői úgy vélekednek: a miniszterelnök moszkvai útjának az volt a fő célja, hogy „a szovjet vezetőkkel megismertesse az 1942-re vonatkozó angol–amerikai stratégiai terveket, elnyerje hozzájuk beleegyezésüket, ha lehet, jóváhagyásukat.” (*J. Baillet—J. Guajjer*: Id. mű, 500. old.)

⁴⁸ AVP SZSZSZR

tikai, mind pedig a katonai kérdésekben.⁴⁹ Churchill is, Rooseveltt is egyetértett vele, és az amerikai elnök augusztus 5-én közölte Sztálinnal: „Megkértem Harriman urat, hogy utazzék Moszkvába, s álljon rendelkezésére Önnek és vendégének, ha valamiben segítségre volna szükségük.”⁵⁰

Augusztus 12-én este már sor is került a szovjet kormányfő és Churchill első tárgyalására. Ott volt Harriman, Molotov, Vorosilov és Kerr angol nagykövet. Sztálin ismertette Nagy-Britannia miniszterelnökével a szovjet–német fronton kialakult nehéz helyzetet. A hitlerista csapatok Baku felé törtek előre és el akarták foglalni Sztálingrádot. A fasiszták e célból nagy mennyiségű csapatot és harctechnikát irányították át Európából, s az 1942. nyári hadjáratban ki akarták vívni a döntő győzelmet. A Vörös Hadsereg hősie ellenállást tanúsított, ám egyelőre nem tudta föltartóztatni az ellenség támadását.

Churchill, amikor a Sztálinnal folytatandó tárgyalásokra készült, nem óhajtotta véka alá rejteni az angolok és amerikaiak további haditerveinek igazi céljait. Úgy gondolta, hogy moszkvai tárgyalásainak eredményeképpen az oroszok majd belátják, hogy „gondoskodnak sorsukról és tudják, mit jelent az ő harcuk a háború egésze szempontjából.” Ezért arra törekedett, hogy a tiszta lelkiületű szövetségest lássák bene, aki a közös ügy sikeréért küzd, amelyben azonban gátolják a korábban elgondolt hadművelet gyakorlati előkészítése során támadt tisztán technikai jellegű nehézségek. Amikor leült Sztálinnal tárgyalni, azzal kezdte: a külügyi népbiztos londoni tárgyalásai után „gondosan tanulmányozták” az európai második front 1942-ben való megnyitásának kérdését, és arra a megállapításra jutottak, hogy „képtelenség vállalkozni olyan hadműveletekre szeptemberben – ami pedig a kedvező időjárású hónapok közül az utolsó –, amelyek feladata lenne gyaloghadosztályok elvonása az orosz frontról”.

A miniszterelnök hosszasan fejtegette, katonai szempontból mennyire lehetetlen és mennyire előnytelen a szövetségeseknek

⁴⁹ A. Harriman—E. Abel: *Special Envoy to Churchill and Stalin. 1941—1946.* New York 1975. 146. old.

⁵⁰ Üzenetváltás. 2. köt. 208. old.

⁵¹ Churchill: *Id. mű, 4. köt. 428. old.*

csapataik partra szállítása 1942-ben Franciaországban. Hivatkozott itt arra, hogy még nem tudtak elegendő mennyiségű hajót és csapatot összpontosítani Angliában, hogy a La Manche és a Pas de Calais térségében mennyire nehéz végrehajtani deszantot, meg arra is, hogy ha Franciaországban most csapatokat tennének partra, meg kellene szakítani az 1943-as nagy hadműveletek előkészületeit, s a legkiválóbb szakembereket el kellene vonni „e nagyarányú előkészületektől”.

Egyidejűleg a miniszterelnök kitartóan bizonygatta a szovjet kormány fejének, hogy „Anglia és az Egyesült Államok készül az 1943. év nagy hadműveleteire”, s e célból a brit szigetekre egymillió amerikai katonának kell érkeznie. Így 1943 tavaszán az amerikai expedíciós erőknek el kell érniük a 27 hadosztálynyi nagyságot, amihez a tervek szerint 21 angol hadosztály járul, s mindezen erőknek csaknem a fele harckocsihadosztály.

A szovjet kormányfő megkérdezte, jól értette-e, hogy 1942-ben nem lesz második front, és hogy az angol kormány arról is lemond, hogy ebben az évben hat-nyolc hadosztállyal partraszállási hadműveletet hajtson végre a francia parton.

Churchill megerősítette, hogy az angolok 1942-ben nem képesek megnyitni Európában a második frontot. Ami pedig azt illeti, hogy partra tegyenek hat-nyolc hadosztályt, ebből az angol kormány véleménye szerint több kár származna, mint haszon.

Churchill, hogy nagyobb nyomatókat adjon kijelentéseinek, és hogy demonstrálja az angol és az amerikai álláspont összehangoltságát, megkérte Harrimant, fejtse ki a véleményét. Harriman arra a kijelentésére szorítkozott, hogy ő a maga részéről teljes mértékben csatlakozik a miniszterelnök megfontolásaihoz, és nincs semmi hozzáfűznivalója.

A szovjet kormányfő kénytelen volt megjegyezni, hogy nem tud egyetérteni a Churchill által előadott érvekkel, és „némiképp más-képp tekint a háborúra”. Meggyőződése, hogy „aki nem akar kockáztatni, az sohase fogja megnyerni a háborút”. Amíg a csapatokat nem próbálják ki a gyakorlatban, addig senki sem tudja megmondani, mennyit érnek, s most itt az alkalom, hogy a csapatok kiállják a tűzpróbát. „Nem kell csak félni a németektől” – hangsúlyozta Sztálin.

Churchill bizonygatni kezdte, hogy „az európai második front

nem az egyetlen második front”. Ennek kapcsán közölte, hogy az angolok és az amerikaiak határozatot hoztak egy másik nagy hadművelet indításáról. A „Fáklya” fedőnevű hadművelet célja, hogy 1942 októberében hét amerikai és öt angol hadosztály elfoglalja Francia-Afrika északi partvidékét. A csapatoknak Casablancától Bizertáig több ponton kell partra szállniuk. Churchill véleménye szerint a „Fáklya” hadművelet sikeres megvalósításából az a nagy előny származna, hogy lehetőség nyílna a Földközi-tenger megtisztítására, bázisok szerzésére az Olaszország elleni bombatámadásokhoz, s újabb utak nyílnának az európai kontinensen az 1943-ra tervezett invázió végrehajtásához.

Ami ezt az utóbbi érvet illeti, itt a miniszterelnöknek nyilvánvaló volt az a szándéka, hogy félrevezesse a szovjet felet. Beitzell amerikai történész, a moszkvai tárgyalások lefolyását vizsgálva, ezt írta: „Értésére adták Sztálinnak, hogy bár a »Sledgehammerral« felhagytak, a »Torch« és a »Round-up« továbbra is napirenden van, ez utóbbi kettő közül a »Torch« másodrendű, a »Round-uphoz« viszonyítva. Azt már nem mondták meg Sztálinnak, hogy a »Torch« majd a második helyre szorítja a »Round-upot«, azaz hogy az 1943-as franciaországi invázió egyetlen terve Németország vereségét feltételezi.”⁵²

Churchillnek azt a közlését, hogy hadműveletet indítanak Észak-Afrika partvidékének elfoglalására, Sztálin a következőképpen kommentálta: az a véleménye, hogy ez politikailag nincs kellőképp előkészítve. Nem világos például, tesznek-e valamiféle nyilatkozatot az észak-afrikai angol-amerikai hadműveletek megindulásakor. A legfontosabb pedig az – vélte a szovjet kormány vezetője –, hogy nagyon hasznos lenne, ha ezt a hadműveletet de Gaulle vagy valamely más olyan francia tábornok bevonásával végeznék, ki a fasiszta Németország elleni harc folytatásának a híve.

Nagy-Britannia miniszterelnöke sietve biztosította őt arról: ezt a hadműveletet „úgy is fel lehet fogni, mint Franciaország felszabadításának kezdetét, s ily módon vele kapcsolatban nem merülne fel az a gyanú, hogy az angol-amerikai imperializmus igényeiről van szó”. Ezenkívül Churchill úgy vélte, hogy a hadművelet eredmé-

⁵² R. Beitzell: *The Uneasy Alliance. America, Britain and Russia 1941–1943*. New York 1972. 63. old.

nyeképpen sikerül összeveszejteni a németeket és a Vichy-kormányt.⁵³

A nyugati megbízottak elégedettek voltak a szovjet kormányfővel történt első találkozás után. Churchill azt mondta Cadogannak, hogy sikeres volt. Mint mondotta, sikerült bebizonyítania a szovjet kormányfőnek, hogy 1942-ben nem lehet megnyitni Nyugat-Európában egy második frontot, s Sztálin állítólag engedett, elismerve, hogy „ez a döntés nem tartozik az ő hatáskörébe”.⁵⁴

Harriman sietett jelentést tenni az elnöknek a szovjet kormányfővel folytatott első tárgyalásáról. Sztálin – mondotta –, bár nagyon csalódott volt amiatt, hogy Anglia és az Egyesült Államok nem tud katonai segítséget nyújtani neki, semmi jelét nem adta annak, hogy ez lényegesen befolyásolná a szövetségesek viszonyát.⁵⁵ Ezek a megnyilatkozások feltehetően csak arra voltak jók, hogy a szövetségesek a valóságot megpróbálják az általuk kívánt módon beállítani.

Másnap, a második tárgyalás alkalmával, Sztálin átnyújtott Churchillnek és Harrimannek egy memorandumot, amelyben részletesen kifejtették a második frontra vonatkozó szovjet álláspontot. Az 1942. augusztus 12-i eszmecsere alapján megállapítható volt – hangzott a memorandum –, hogy Churchill „lehetetlennek tartja az európai második front megszervezését 1942-ben”. Mivel e kérdésben Molotov londoni tárgyalásai idején gyakorlatilag már döntöttek, a szovjet fél rámutatott: ennek a hadműveletnek az volt a célja, hogy „német erőket vonjon el a keleti frontról Nyugat felé, Nyugaton komoly ellenállási bázist hozzon létre a német erőkkal szemben, s így megkönnyítse a szovjet csapatok helyzetét 1942-ben a szovjet–német fronton”. „Teljes mértékben belátható – hangsúlyozta a memorandum –, hogy a Szovjet Főparancsnokság a nyári és az őszi hadművelet tervezésénél számításba vette egy második front létrehozását Európában 1942-ben”, így Nagy-Britanniának a korábban egyeztetett cselekvési tervről való lemondása „morális csapást mér az egész szovjet közvéleményre, mely számított a második frontra, megnehezíti a Vörös Hadsereg helyzetét a hadszíntéren, és károsan hat a Szovjet Főparancsnokság terveire”.

⁵³ AVP SZSZSZR

⁵⁴ The Diaries of Sir Alexander Cadogan. 471. old.

⁵⁵ FRUS 1942. 3. köt. 620. old.

A szovjet katonai vezetők azon a véleményen voltak – és ezt meg is mondták az angoloknak és az amerikaiaknak –, hogy 1942-ben igen kedvezőek a feltételek az európai második front megnyitásához, mivel a német erők zöme, színe-java a keleti fronton van lekötve, s Európában jóval kevesebb egység maradt, melyek ráadásul kellő kiképzésben sem részesültek.

Az angol miniszterelnök gondosan áttanulmányozta a memorandumot és azt mondta: írásban fog válaszolni, bár az Anglia és az Egyesült Államok által közösen hozott döntés végleges, véleménye szerint „a legjobb segítség az orosz szövetségeseeknek”. Churchill azt javasolta, hogy az angol és a szovjet szakemberek beszéljék meg az új angol–amerikai tervvel kapcsolatos egyes kérdéseket.

Harriman támogatta az angol miniszterelnököt. A közös angol–amerikai határozatot – mondotta – az Egyesült Államok beleegyezésével fogadták el azon az alapon, hogy „a lehető legjobban igyekezzenek felhasználni a rendelkezésre álló erőket. Az elnök minden áldozatra kész, ha megfelelő esélyt lát a sikerre. Az angol–amerikai javaslatokat nem szabad úgy értékelni, mintha a szovjet hadseregek által folytatott harcok kritikus pillanatában megtagadnák a segítségnyújtást.”

Válaszul Sztálin fölhívta Churchill és Harriman figyelmét arra, hogy a Szovjetunió és nyugati szövetségesei közötti nézeteltérések gyökere a szovjet–német front helyzetének különböző értékelésében rejlik. Míg az angolok és az amerikaiak az orosz frontot másodlagos jelentőségűnek tekintik, addig a Szovjetunió számára az életfontosságú. Nem tudja elképzelni – jegyezte meg továbbá –, milyen kérdésekről tárgyalhatnának közösen a szovjet és az angol hadügyi szakemberek, mivel a tervezett észak-afrikai hadműveletnek semmi közvetlen kapcsolata nincs ahhoz a harchoz, amelyet a Szovjetunió a hitleri hadak ellen vív.

A tárgyaláson a szovjet kormányfő érintette azt a kérdést is, hogy a szövetségeseik közös harccselekményeket folytatnának a németek ellen Észak-Norvégiában. Az angol miniszterelnök azonban ebben a kérdésben nem volt hajlandó konkrét választ adni. Sokkal jobban izgatta, „mik a szovjet kormány szándékai a Kaukázus védelmére”, mivel ennek gyakorlati jelentősége volt a közel-keleti angol katonai tervek kidolgozása szempontjából.

Sztálin, szövetségi kötelezettségeit mindig szem előtt tartva,

részletesen informálta Churchillt a Kaukázus védelmére irányuló tervekről.⁵⁶

Churchill a második világháború időszakáról irt emlékirataiban ezt a beszélgetést a következőképpen idézi föl: „Végezetül kérdést tettem föl a Kaukázusra vonatkozóan. Szándékában áll-e megvédelmezni a hegyláncot, és hány hadosztállyal? A kérdést hallva előhozatott egy szemléltető modellt, és teljesen nyíltan, az ügyek nyilvánvaló ismeretében elmagyarázta, hogy itt szilárd védőbástyát építettek ki, melyet 25 hadosztállyal védelmeznek. Említést tett a különböző hegyi átjárókról, melyeket védeni fognak. Közölte, hogy két hónapon át tartó védelemre rendezkednek be, ami addig tart, míg a havazás járhatatlanná nem teszi az utakat. Teljesen biztos benne – jelentette ki –, hogy ez a vállalkozás sikerül.”⁵⁷

A megbeszélés végén Sztálin ismét fölvetette a kérdést: nem kellene-e behatolniuk a szövetségeseknek Franciaország partvidékére, nyugat-európai légi fölényük birtokában? Ám Churchill újra csak azt mondta, hogy nem tartja lehetségesnek az inváziót.

Churchill, amikor Rooseveltet informálta a szovjet kormányfővel való második találkozásáról, azt írta: „rendkívül kellemetlen beszélgetésre került sor”, melynek folyamán Sztálin igen sok „kellemetlen dolgot mondott, különösen ilyeneket: mi túlságosan félünk a németekkel való harctól; ha e téren megpróbálnánk az oroszokhoz hasonlóan cselekedni, meggyőződhetnénk arról, hogy nem is olyan borzasztó; azt mondta, hogy megszegettük a »Sledgehammerre« tett ígéretünket; nem teljesítettük az ígért oroszországi szállításokat, illetve csak a maradékot küldtük el azután, hogy mindent kivettünk magunknak, amire szükségünk volt. Látnivaló, hogy mindez ugyanúgy szólt az Egyesült Államoknak, mint Angliának”. Churchill, mint mondotta, visszautasította a szovjet kormányfő állításait, azt gondolva, hogy „még így volt a legjobb kimagyarázkodni”. Churchillt azonban mindennél jobban izgatta az, amit sietve az elnök tudomására is hozott: a szovjet kormányfő szavaiból érezhető volt az a meggyőződés, hogy a Szovjetunió akkor is tovább fog harcolni, ha 1942-ben nem lesz második front. „Egész idő alatt a legkisebb célzás sem történt arra, hogy ne folytatnák a harcot; én

⁵⁶ AVP SZSZSZR

⁵⁷ Churchill: Id. mű, 4. köt. 487–489. old.

magam úgy gondolom, Sztálin teljesen biztos benne, hogy győzni fog.”⁵⁸

Augusztus 14-én Cadogan, Anglia külügyminiszterének állandó helyettese találkozott a Szovjetunió külügyi népbiztosával. Cadogan említést tett arról, milyen benyomásokkal távozott Sztálintól Churchill második találkozásuk után. Megjegyezte, hogy az angol miniszterelnök „egy kicsit elbátortalanodott” Sztálintól, meg a tőle kapott memorandumtól is. A népbiztos higgadtan azt válaszolta, hogy a Churchillnek átnyújtott emlékeztető csupán a szovjet kormány véleményét fejtette ki „az egyeztetett és nyilvánosságra hozott angol-szovjet kommuniké kapcsán, amely olyan dokumentum, hogy mindkét állam építhet rá”.⁵⁹

Beszélgetésünk során Cadogan átadta Molotovnak Churchill 1942. augusztus 14-én kelt válaszüzenetét, amely leszögezte: „A második front legjobb módja 1942-ben, az egyetlen lehetséges és méreteit tekintve jelentős hadművelet az Atlanti-óceán felől a »Fáklya«. Ha ez a hadművelet októberben megvalósítható, nagyobb segítséget jelent Oroszországnak, mint bármilyen más terv. Ez a hadművelet egyben előkészíti az utat 1943-hoz...” Churchill fejtegetései szerint a „Fáklyához” viszonyítva a kis erőkkkel végrehajtandó franciaországi támadás „kockázatos és meddő hadművelet lenne”, amely „egyetlen hadosztályt sem vonna el Oroszországtól”. „Sem Nagy-Britannia, sem az Egyesült Államok nem szegett meg semmiféle ígéretet” – állította az angol miniszterelnök. Itt a szovjet külügyi népbiztosnak 1942. június 10-én átnyújtott memorandumra hivatkozott. Az angol kormány úgy látja a dolgot, hogy az 1942. évi angol-amerikai invázióval kapcsolatos beszélgetések állítólag „megtévesztették az ellenséget, s jelentős légi és szárazföldi erőit kötötték le a Csatorna francia szakaszán”. Ezért az angolok a „legésszerűbb módszernek” azt tartanák, „ha a »Pörölyt« a »Fáklya« leplezésére használnánk fel, s a »Fáklyát«, amikor megkezdődik, második frontnak nyilvánítanánk”.⁶⁰

Harriman, az amerikai megbízott, a maga részéről augusztus

⁵⁸ Roosevelt and Churchill. Their Secret Wartime Correspondence. 237–239. old.

⁵⁹ AVP SZSZSZR

⁶⁰ Üzenetváltás. 1. köt. 78–79. old.

14-én levelet küldött Sztálinnak, amelyben közölte: miután tanulmányozta a szovjet kormányfő augusztus 13-i memorandumát és Churchill válaszemlékiratát, csak megerősíteni szeretné Nagy-Britannia miniszterelnökének azt a kijelentését, hogy „a második fronttal kapcsolatban nem szegtek meg semmiféle ígéretet”.⁶¹

Augusztus 15-én tárgyalt egymással harmadszor az angol miniszterelnök és a szovjet kormány vezetője. Csak a tolmácsok voltak jelen. Churchill, a Szovjetunióban tett látogatásáról szólva, őszintén beismerte: nagyon élénken el tudta képzelni, hogy a második fronttal kapcsolatos közléseit „orosz barátai fájdalommal fogadják, mivel csapást jelent rájuk és kiábrándulást kelt körükben”. Ezért kötelességének érezte, hogy személyesen jöjjön a Szovjetunióba, mivel a látogatása „jobban bizonyíthatja őszinteségét, mint a követek útján történő üzenetváltás”. Churchill ezenkívül igen fontosnak tartotta, hogy Moszkvában „kölcsonös megértésre jussanak Sztálinnal”, ami Roosevelttel már megtörtént, véleménye szerint ez „mindenfajta nehézség leküzdésénél nagy előny”.

Sztálin azt válaszolta, hogy Nagy-Britannia miniszterelnökének szovjetunióbeli látogatása eredményeitől függetlenül igen nagy jelentőségű már csak azért is, mert „ő és Churchill találkozhattak, megismerkedhettek, és előkészíthették a talajt a későbbi megegyezésekhez”.

Elég sok időt fordítottak a „Torch” hadművelet megvitatására. A szovjet kormányfő elismerte, hogy az észak-afrikai partraszállásnak még akkor is lehet közvetett jelentősége, ha nincs „közvetlen kapcsolatban Oroszországgal”, mivel sikeres megvalósítása csapást jelent a tengelyhatalmakra.

Az angol kormányfő ismertette a szovjet kormány vezetőjével azokat a terveket, hogy 1942 augusztusában rajtaütést intéznek a francia partok ellen Németország feszültségben tartása céljából. Felderítő jellegű akcióra gondoltak mintegy 8000 ember és 50 harckocsi részvételével. A francia partokon 24 órán belül kellett végrehajtani a deszantot, foglyokat szedni, aztán visszatérni Angliába. „E hadművelet célja először is a felderítés, másodszor pedig olyan benyomás keltése, hogy a kontinensen invázióra kell számítani.”

⁶¹ FRUS 1942. 3. köt. 622. old.

Churchill véleménye szerint nagyon fontos volt, hogy a németek ne is gondoljanak rá, hogy 1942-ben nem lesz európai deszant.⁶²

A szovjet kormányfő és az angol miniszterelnök megállapodása szerint augusztus 15-én két ízben is tárgyalóasztalhoz ültek a két ország katonai megbízottai. Mint Alan Brooke írja a naplójában, ő „két és fél órán át sorakoztatta föl az érveket az ellen, hogy 1942-ben létrehozzák a nyugati frontot”, míg vele szemben a szovjet megbízottak igyekeztek bebizonyítani, hogy ilyen front kell is és lehetséges is.⁶³

Churchill megírja emlékirataiban, hogy a tanácskozásokon jelenlevő K. J. Vorosilov és B. M. Saposnyikov – a birodalmi vezérkar főnökének kérésére – ismertette a Kaukázus helyzetét. Elmondták többek között, hogy a kaukázusi hegyi állások és az átkelők védelmére két oldalról összesen 25 hadosztályt vonnak össze, s meggyőződéssel állították, hogy sikerül megtartani Batumit, Bakut és a kaukázusi hegyláncot.⁶⁴

A szovjet kormány vezetője augusztus 15-én estére meghívta magához, a lakására a brit miniszterelnököt, még egy utolsó beszélgetésre az angol küldöttség hazautazása előtt.

A beszélgetés alkalmával az angol miniszterelnök ismét szóba hozta az észak-norvégiai hadművelet kérdését, amit a szovjet kormányfő vetett föl még az augusztus 13-i megbeszélésen. Most Churchill váratlanul kijelentette, hogy „szeretné és szándékában áll megvalósítani ezt a hadműveletet a szovjet erőkkal közösen ezen a télen”, s megígérte, hogy ez ügyben később még fog jelentkezni a szovjet kormánynál. Sztálin azt mondta, kész részt venni egy ilyen hadműveletben két-három hadosztállyal.

A szovjet kormány vezetője és az angol miniszterelnök megállá-

⁶² AVP SZSZSZR — 1942. augusztus 19-én kanadai egységek és angol kommandóosztagok, mintegy 6000 fő, partra szálltak Franciaországban Dieppe-nél, s 24 órán át ott tartózkodtak. A hadműveletet irányító Mountbatten angol tengernagy és a kanadai MacNaton tábornok később elmondták: „Azzal a szándékkal szálltunk partra Dieppe-ben, hogy azután visszatérjünk. Ha a hadműveletet másképp tervezték volna, kétségtelenül ott tudunk maradni. Tartani tudtuk volna magunkat, a németek nem tudtak volna a tengerbe szorítani.” (Isztorija gyiplomatyii. Moszkva 1975. 4. köt. 272. old.)

⁶³ A. Bryant: *The Turn of the Tide*. London 1957. 467—469.

⁶⁴ Churchill: *Id. mű*, 4. köt. 494—495. old.

podásra jutott abban, hogy össze kell hangolni a Berlin elleni szovjet és az angol bombatámadásokat.

A felek megvitatták a moszkvai tárgyalásokról kiadandó kommuniké tervezetét is. Ennek során Churchill azt az elgondolást szorgalmazta, amit már az augusztus 13-i találkozón is kifejtett: „utazását maximálisan ki kell használni arra, hogy az ellenség körében a lehető legnagyobb felindulást keltsék”. Sztálin viszont azon a véleményen volt, hogy csak annyit kell közölni a kommunikében, „amennyit lehet, nem szabad teljesíthetetlen ígéreteket tenni”. Churchill követelésére a kommunikébe mégis bevettek egy olyan mondatot, hogy a felek számos „határozatot hoztak a hitleri Németország és európai szövetségesei elleni háború területére vonatkozóan”. Augusztus 18-án közzétették a kommunikét, amelyben egyebek között a következők olvashatók: „A két kormány eltökélte, hogy ezt az igazságos felszabadító háborút minden erejével és energiájával a hitlerizmus és mindenfajta zsarnokság teljes megsemmisítéséig folytatja.”⁶⁵

Churchill – nagyon valószínű, hogy belpolitikai megfontolásokból – a következő véleményének adott hangot szovjetunióbeli utazásáról. Egészében véve elégedett a látogatással – táviratozta augusztus 16-án a háborús kabinetnek Teheránból, ahol hazautaztában megállt. – „Meg vagyok győződve arról, hogy azokat a kiábrándító híreket, amelyeket idehoztam magammal, csak én személyesen adhattam át úgy, hogy ne kerüljön sor komolyabb nézeteltérésre... Most már tudják a legrosszabbat, és miután kifejezésre juttatták tiltakozásukat, most már egészen barátságosak, annak ellenére, hogy jelenleg a legaggasztóbb, legnehezebb időket élik. Ezenkívül Sztálin úr teljes mértékben meggyőződött a »Torch« hadművelet nagy előnyeiről, s remélem, hogy a »Torch« emberfeletti erővel előrelendít bennünket az óceán mindkét partján.”⁶⁶

1942. augusztus 25-én az angol miniszterelnök a háborús kabinet ülésén röviden beszámolt Sztálinnal folytatott megbeszéléseiről. „Semmi kétségünk nem lehet afelől, hogy az oroszok elszánták magukat a háború folytatására – mondotta. – Bár erős nyomást gya-

⁶⁵ Vnyesnyaja polityika Szovjetszkovo Szojuza v period Otyecsesztvennoj vojni. 1. köt. 269. old.

⁶⁶ PRO F. O. 800/300.

koroltak ránk, hogy nyissuk meg a második frontot, nem jajgatnak a bajaikról.⁶⁷

Churchill augusztus 27-én beismerte a londoni szovjet nagykövetnek, hogy „moszkvai tárgyalásai idején egyetlen olyan szót sem hallott, egyetlen olyan gesztust sem látott, még a legkisebb jelét sem tapasztalta annak, hogy Oroszország ne tartana ki és kíválna a háborúból”.

Harriman az előző nap kijelentette Majszkijnak: „a látogatás nem tett semmit a közvetlenül megoldásra váró kérdések elintézése érdekében, de megnyitotta az utat azelőtt, hogy a jövőben a három szövetséges harmonikusabban együttműködhessen.”⁶⁸

A szovjet kormány annak érdekében, hogy a közös ellenség elleni harcban megszilárduljon a koalíció, jobbnak látta, ha nem élezi ki a helyzetet szövetségeseivel. Pedig megfelelő képet alkothatott magának az angolok és az amerikaiak valódi törekvéseiről, s természetesen nem lehetett elégedett a Nagy-Britannia miniszterelnökének moszkvai látogatásán született eredményekkel.

5. AZ EURÓPAI MÁSODIK FRONT KÉRDÉSE 1942 ŐSZÉN

1942 ősze igen nehéz időszak volt a szovjet állam számára, hiszen továbbra is neki kellett felfognia a fasiszta Németországnak és szövetségeseinek kíméletlen csapásait. A szovjet csapatok hőiesen vívták a csatákat a Kaukázusért, és feltartóztatták az ellenség nyomását Sztálingrádnál; ily módon megteremtették a feltételeket ahhoz, hogy gyökeres változás álljon be az egész második világháború menetében. Természetes, hogy ilyen körülmények között a második front megnyitásának halogatását, Anglia és az Egyesült Államok tétlenségét a németek elleni harcban nemcsak a szovjet nép, hanem az egész világ közvéleménye negatívan fogadta.

Angliában és az Egyesült Államokban nyár végére hallatlan méreteket öltött az a kampány, amely a szövetségesek fegyveres erőinek európai partraszállását követelte.

A *News Chronicle* című angol lap 1942. július 29-i közlése szerint

⁶⁷ PRO Cab. 65/31.

⁶⁸ AVP SZSZSZR

az Angliában rendezett közvélemény-kutatás eredményei azt mutatták, hogy a megkérdezettek öthatoda a második front azonnali megnyitása mellett van. A júliusi amerikai közvélemény-kutatás eredményei arról tanúskodtak, hogy a megkérdezettek 82%-a támogatta a második front megnyitását.⁶⁹

Az Associated Press hírügynökség egyik tudósítója, Middleton, augusztusban, angliai körutazása során azt írta haza, hogy az országban igen nagy tömegek követelik még 1942-ben az európai inváziót. Miután Hitlerék megtámadták a Szovjetuniót – írta a tudósító –, Angliában fokozatosan kialakult és megerősödött az a mozgalom, amelyik a második front megnyitását követelte, és „ezeknek az embereknek azt a kívánságát, hogy az első adandó alkalommal nyissák meg a második frontot, semmiféle olyan érveléssel nem lehetett csökkenteni, hogy nincs elég hajó, vagy hogy meg kell tartani a közép-keleti pozíciókat”. Azok az angolok, akikkel Middleton beszélgetett, helyeselték az angol légierő Németország elleni bombatámadásait, de joggal vélekedtek úgy, hogy csak légítámadásokkal nem lehet szétzúzni az ellenséget.⁷⁰

Anglia és az Egyesült Államok sok városában tüntetéseket, gyűléseket tartottak. A résztvevők azt követelték az angol és az amerikai kormánytól, hogy teljesítse a Szovjetunióval szemben vállalt kötelezettségeit. Kijelentették, hogy a győzelem csakis a második front megnyitása által lehetséges, és hogy kormányaik lássanak hozzá végre a határozott cselekvéshez. Az angol és az amerikai újságok is szüntelenül a hitleri Németország elleni aktív harcra szólítottak.

A *Times* című angol lap szeptember 10-i vezércikke kiállt a szövetségesek egységes stratégiája mellett, megjegyezve, hogy ennek az egységnek az elérése mindaddig nehézségekbe ütközik, amíg „a szövetségesek egyike élethalálharcot vív, miközben a többiek a felkészülés időszakát élik . . . Az a tény – hangsúlyozta a cikk –, hogy ez az időszak Angliában immár a háború negyedik évéig tart, és csak részben magyarázható meg a kudarcokkal, saját szemünkben is és szövetségeseink szemében is szegényfolt. Az egész nemzet, az egész polgári lakosság és az egész hadsereg érdeke, hogy lemoszuk

⁶⁹ Lásd Kommuniziszticheszkij Intyernacional, 1942. 7. sz.

⁷⁰ CGAOR f. 4459. op. 3. p. 24. d. 700. l. 70–71.

ezt a szegényfoltot.”⁷¹ Egy másik angol újságnak, az *Ivning Standard*nak a vezércikke szeptember 17-én a második front haladéktalan megnyitását követelte. „Számos bizonyíték van arra – írta a lap –, hogy maguk a németek mindennél jobban félnek a második front stratégiájának alkalmazásától . . . Angliának az a legfőbb kötelezettsége, hogy a lehető leggyorsabban valóra váltsa terveit. A sürgető szükségesség felismerésével minden más érzelemnek háttérbe kell szorulnia. A történelem nem aszerint fog megítélni bennünket, milyen mértékben voltunk hajlandók segítséget nyújtani nehéz helyzetben levő szövetségeseinknek, hanem aszerint, melyik pillanatban tettük meg ezt.”⁷²

A *New Republic* című amerikai újság 1942 augusztusában ezt írta: a szövetségéseknek ki kell használniuk azt a helyzetet, hogy „a hitlerista seregeket lekötik az Oroszország délkeleti sztyeppéin folyó csaták”. „A német hadsereg fő erői még sohasem voltak ilyen távol Nyugat-Európától és a belső német hadműveleti bázisoktól . . .

A második frontot nem szabad csupán olyan eszköznek tekinteni, mellyel enyhíteni lehet az Oroszországra nehezedő nyomást, hanem az egyetlen olyan hatékony módszernek, amelyet az angol-amerikai hadvezetés a hitleri Németország elleni háborúban alkalmazhat.”⁷³

Igen sok józan gondolkodású politikus és államférfi is támogatta a második front megnyitására vonatkozó követelést. Tudatában voltak annak, hogy gyökeresen meg kell változtatni a nyugat-európai stratégiai helyzetet a Hitler-ellenes koalíció közös ügye érdekében. 1942 szeptemberében értekezletet tartott neves amerikai politikusok egy csoportja, s itt Tennessee állam szenátora a következőket mondotta: „Teljes meggyőződéssel fölhívom Angliát és Amerikát arra, hogy nyissák meg a második frontot Németország ellen minél előbb, hogy Oroszország, amely jelenleg kiválóan harcol a barbár német hordák ellen, végleg győzelmet arasson.” Ugyanezen az összejövetelen Davis, az Egyesült Államok korábbi szovjetunióbeli nagykövete azt mondta: az egész világon sok millió férfi és nő

⁷¹ Idézi: Izvesztyija, 1942. szeptember 12.

⁷² Idézi: Izvesztyija, 1942. szeptember 18.

⁷³ Idézi: Pravda, 1942. augusztus 3.

reménykedik abban, hogy az Egyesült Nemzetek nem fognak „túlméretezett előkészületekkel szórakozni, mert ezek túlságosan késedelmeseknek bizonyulhatnak”.⁷⁴

Bevin, az angol parlament munkáspárti képviselője, az alsóház szeptember 9-i ülésén komoly szemrehányásokat tett a kormánynak. Anglia dolgozó tömegeinek meglátása szerint – mondotta – az angol kormány részben azért nem nyújt segítséget katonailag a szovjet népnek, mert azt szeretné, ha a két ország konfliktusának eredményeképpen a németek és az oroszok kölcsönösen meggyöngítenék egymást. Beszélnek erről Angliában, de az egész világon is, és „egyre többet fognak beszélni róla, ha beköszönt az ősz, és Anglia nem nyitja meg a második frontot”.⁷⁵

Az angol és az amerikai uralkodó köröket aggasztotta a növekvő népmozgalom, és meg szeretnék volna fékezni. Ennek érdekében a sajtóban publikációkat tettek közzé és a legkülönbözőbb előadásokat tartották, hogy meggyőzzék a közvéleményt arról: a második front problémája túlságosan bonyolult a nyilvános vitákhoz, csakis a felsőbb parancsnokság képes arra, hogy mérlegelje e hadművelet kockázatait és előnyeit. Az európai kontinensen nem szabad alapos és hosszas előkészületek nélkül támadást indítani. Végül utaltak arra – különösen Churchill szovjetunióbeli látogatása után –, van más mód is rá, hogy a Szovjetunió helyzetén könnyítsenek, és hogy állítólag a szovjet kormánnyal mindenben megállapodtak.

Alexander angol tengerészeti miniszter például szeptemberben beszédet mondott Sheffieldben. A vezető politikusok dolga – szögezte le –, hogy eldöntsék, mit kell tenni és mikor kell a cselekvéshez látni. Mindent megteszünk, amit tudunk – bizonygatta –, de azal nem tudunk segíteni a szövetségesünkön, ha olyasmire vállalkozunk, ami saját csapataink katasztrófájához vezet.⁷⁶

Attlee angol miniszterelnök-helyettes és egyben domíniumügyi miniszter szeptemberben Ottawába látogatott, és egy sajtókonferencián kijelentette: „felelőtlen emberek” követelései, a közvélemény nyomása nem befolyásolhatja a már kijelölt katonai terveket.

⁷⁴ CGAOR f. 4459. op. 3. p. 25. d. 702. l. 25.

⁷⁵ Parliamentary Debates. House of Commons. Official Report. 383. köt. 246. old.

⁷⁶ CGAOR f. 4459. op. 3. 24. d. 701. l. 233.

A sajtó képviselőinek arra a kérdésére, tudják-e Moszkvában, mikor kerül sor a második front megnyitására, Attlee azt állította, hogy Anglia teljes mértékben konzultál valamennyi szövetségesével. Majd hozzátette, hogy túlságosan sok figyelmet szenteltek a második frontnak, pedig a szövetségesek közben másutt katonai tevékenységet folytattak: folyt az atlanti csata, légitámadásokat intéztek Németország ellen, csatákat vívtak a Közép-Keleten és másutt.⁷⁷

Az angol és az amerikai kormány megpróbálta elérni azt is, hogy a Szovjetunióban ne tegyék föl többé a második front 1942-es megnyitásának kérdését. Igyekeztek úgy beállítani Churchill moszkvai látogatásának eredményeit, mintha a szovjet kormány elfogadta volna azt az érvelésüket, hogy 1942-ben nem lehet megkezdeni az inváziót az európai kontinensen.

A szovjet kormány azonban ebben a dologban más véleményen volt, mint a szövetségesek, s ezt megmondta annak idején Churchillnek, később pedig elmondta a legkülönbözőbb szintű megbeszéléseken. 1942. szeptember 5-én például a Szovjetunió londoni nagykövete azt mondta Eden külügyminiszternek: szovjet kormánykörökben, de a lakosság és a Vörös Hadsereg katonái között is elégedetlenek Churchill látogatásával, mivel a második front 1942-es megnyitásának fő kérdésében nem döntöttek. „Anglia paszszivitása – mondotta a nagykövet – olyan pillanatban, amikor a Szovjetunió oly nehéz harcokat vív Németországgal, a szovjet emberekben, a hadseregben és a polgári lakosságban egyaránt, óhatatlanul értetlenséget, kiábrándulást és gyanakvást kelt.”

Eden megkérdezte, hogyan lehetne ellensúlyozni a szovjet tömegek „oly veszélyes hangulatát”. A szovjet nagykövet erre pontos és világos választ adott: „Csak létre kell hozni Franciaországban a második frontot.”⁷⁸

1942. szeptember 18-án az angol miniszterelnök nyilatkozatot tett a szovjet nagykövet előtt annak kapcsán, hogy a szovjet sajtóban a második front 1942-es megnyitásáról cikkeznek. „Nem egészen érti a szovjet kormány irányvonalát” – mondotta –, mivel Churchill moszkvai tartózkodása után a szovjet vezetők teljesen vi-

⁷⁷ Ugyanott, p. 25. d. 702. l. 55–56.

⁷⁸ AVP SZSZSZR — Az idézett részek a következő jegyzetig innen valók.

lágosan láthatták, hogy 1942-ben nem lesz második front, hanem ehelyett az angol és az amerikai kormány Észak-Afrikában indít hadműveletet. Véleménye szerint – mondotta – a szovjet sajtó „híreszteléseit” a második frontról politikailag nem célszerűek, mivel „ingerültség forrásai” lehetnek a szövetségesek között.

A szovjet nagykövet azt válaszolta, hogy amennyire ő tudja, a szovjet és az angol kormány között nem jött létre semmiféle meg egyezés a második front kérdésében. A miniszterelnök a szovjet kormány elé tárta érveit a második front 1942-es megnyitásával szemben, ám nem tudta meggyőzni a szovjet kormányt arról, hogy érvei helytállóak. A szovjet kormány az angol kormánynak azt a döntését, hogy 1942-ben nem lehet megnyitni a második frontot, és hogy angol–amerikai csapatok szállnak partra Észak-Afrikában, mint kész tényt fogadta, és fenntartotta azt az álláspontját, hogy lehetséges és szükséges a második front megnyitása 1942-ben. Ez jut kifejezésre a szovjet sajtóban is, és csupán „halvány tükröződése” annak a hangulatnak, amely a szovjet nép körében és a Vörös Hadseregben uralkodik.

Szeptember 25-én újra tárgyalt egymással az angol külügyminiszter és a szovjet nagykövet. Eden megemlítette, hogy az utóbbi időben a második front kérdése miatt nehézségek támadtak az angol–szovjet viszonyban. Azzal a kommunikéval kezdte, amelyet a népbiztos angliai utazásakor tettek közzé. Kijelentette, hogy ha rajta múltott volna, sohasem hoznak nyilvánosságra ilyen kommunikét. De számításba kellett venni, hogy a népbiztos amerikai utazásakor a szovjet–amerikai kommunikéba is bevették a második front kérdését. Ezek után az angoloknak követniük kellett az amerikaiak példáját, akik „talán kevésbé bölcsek, mint mi”, s ezért nyilvánosan megígérték olyasmit, aminek teljesíthetőségében nem voltak biztosak. Emellett a miniszterelnök feltételezte, hogy a második front említése hasznos volt abból a szempontból, hogy „morális támogatásban részesítsék az oroszokat” és „nyugtalanásban tartsák a németeket”. Maga a külügyminiszter kételkedett ennek a véleménynek a jogosultságában, de akárhogy is történt, a kommunikét közzétették, és „most be kell takarítani ennek az óvatlanságnak a gyümölcseit”. Eden azt mondta, nagyon jól megérti, hogy a szovjet nép és a Vörös Hadsereg kiábrándulást érez, de mégis úgy véli, hogy 1942-ben nem lehet szó a második frontról.

A második front volt a témája annak a beszélgetésnek is, amelyet Molotov folytatott Moszkvában Kerr moszkvai angol nagykövettel szeptember 29-én. A nagykövet közölte, hogy Londonban is és Washingtonban is az észak-afrikai partraszállás meggyorsítására törekszenek, egyidejűleg pedig mindent megtesznek, hogy mielőbb felkészüljenek az 1943-as nagy hadműveletre, egymillió ember franciaországi inváziójára. Majd pedig a nagykövet a külügyminiszter megbízásából felolvasott egy olyan nyilatkozatot, hogy lehetőleg ne tegyenek közzé híreket a szovjet sajtóban a második frontról, hadd „feledkezzenek meg egy időre az emberek erről a problémáról”.

A népbiztos azt válaszolta, hogy a szovjet sajtóban nem hazai cikkek jelennek meg, hanem olyanok, amelyeket az angol és az amerikai sajtóból vettek át. Mi a magunk részéről nagyon jó érzéssel fogadjuk mindazt, amit Angliában és Amerikában a második front érdekében írnak.

Az angol nagykövet erre bizonygatni kezdte, hogy a szovjet sajtó a második front hiányának állandó felelemlegetésével azt a benyomást kelti, hogy Anglia és a Szovjetunió között komoly nézeteltérések vannak, „Hitler legnagyobb meglegedésére”. A népbiztos határozott ellenvetést tett: a szovjet sajtó nem közöl többet, mint az angol és az amerikai, s Hitler éppen ennek az utóbbinak a közleményeiből „mintegy első kézből” értesülhet a második frontról. Még felhívta a nagykövet figyelmét arra is, hogy Hitlernek nem az okozza „a legnagyobb meglegedést”, hogy újságokat olvas, hanem az, hogy „hiányzik egy második front”.

A szovjet kormány nem óhajtott lemondani arról, hogy a második frontért egy olyan hatékony eszközzel küzdjön, mint a sajtó 1942. október 3-án Sztálin fogadta Cassidyt, az AP hírügynökség tudósítóját, és a kérdéseire adott válaszok formájában kifejtette a szovjet kormány álláspontját a második frontra vonatkozóan.

A tudósítónak arra a kérdésére, hogy „az aktuális szovjet helyzetértékelésben milyen szerepet kap a második front lehetősége”, Sztálin így válaszolt: „Nagyon fontos, mondhatni elsőrendű fontosságú szerepet.”

A továbbiakban Sztálin kijelentette: „Ahhoz a segítséghez képest, amit a Szovjetunió a szövetségeseknek azzal nyújt, hogy állja a német csapatok fő erőinek nyomását, a szövetségesek Szovjet-

unióknak nyújtott segítsége kevésbé hatékony.” „Ahhoz, hogy ez a segítség több és jobb legyen, csak egy dologra van szükség: arra, hogy a szövetségesek idejében és maradéktalanul teljesítsék vállalt kötelezettségeiket.” Arra a kérdésre, hogy „Még milyen ellenállásra képes a szovjet fél?”, Sztálin azt felelte: „A szovjet ellenállási képesség nem kisebb, sőt talán nagyobb is, mint a fasiszta Németországnak vagy bármely más agresszív hatalomnak az a képessége, hogy kivívja magának a világhatalmat.”⁷⁹

A szovjet kormánynak ez a nyilatkozata ingerültséget keltett a Szovjetunió nyugati szövetségesének kormányköreiből. „Érthető az angol kormány ingerültsége – közölte október 18-án a londoni szovjet nagykövetség. – Hiszen mióta a miniszterelnök visszatért Moszkvából, a különböző kormányszervek azt a benyomást igyekeztek kelteni a közvéleményben, hogy a szovjet és az angol kormány között teljes megegyezés jött létre a második frontra vonatkozóan, és hogy állítólag maguk az oroszok is megértették, mennyire célszerűtlen lenne a második front megszervezése 1942-ben.” A szovjet kormányfő válaszai – jegyezte meg a nagykövetség – „felfedték, mennyire nem tiszta játékot folytat az angol kormány, s most mindenki láthatja: Moszkvában semmiféle megállapodás nem született a második frontról, és hogy a második front hiányáért teljes mértékben az angol kormányt terheli a felelősség”. Ezzel összefüggésben az észak-afrikai hadművelet „nagy politikai szolgálatot tesz az angol kormánynak – vélekedett a nagykövetség távirata. – Mentesíti a tétlenkedés vádjától, elvonja az angol nép figyelmét a szovjet-német frontról”, és esetleg azt is lehetővé teszi számára, hogy „a »Fáklyát« a tömegek szemében egy második frontnak állítsa be”, mivel „Anglia tétlenkedése a hősi sztálingrádi és kaukázusi harcok fényében egyre nagyobb elégedetlenséget okozott a tömegek között”.⁸⁰

Október 22-én az angol külügyminiszter magához kérte a szovjet nagykövetet, hogy a háborús kabinet megbízásából „komolyan elbeszélgessen” vele az angol-szovjet viszony állásáról, utalva arra az interjúra, amelyet Sztálin adott az amerikai tudósítónak. A szov-

⁷⁹ Vnyesnyaja polityika Szovjetszkovo Szojuza v period Otyecsesztvennoj vojni. I. köt. 60. old.

⁸⁰ AVP SZSZSZR

jet nagykövet joggal emlékeztetett rá, hogy ő nyomban azután, hogy Churchill visszatért a Szovjetunióból, figyelmeztette Edent: az a körülmény, hogy Anglia és az Egyesült Államok lemondott a második front 1942-ben való megnyitásáról, elkerülhetetlenül „nagyfokú kiábrándulást kelt szovjet körökben, s ennek messzemenő következményei lesznek . . . Az események azonban – folytatta a nagykövet – még kedvezőtlenebbül alakultak, mint várni lehetett. Jelenleg nemcsak hogy második front nincs, hanem január előtt még a konvojokat is leállították. A Szovjetuniót gyakorlatilag minden utánpótlástól megfosztották.”⁸¹ Németországot csak tessék-lás-sék módjára bombázták, az angolok Berlint megkímélték, pedig Churchill nem ezt ígérte Sztálinnak még Moszkvában. Mindez együtt és még sok más dolog igen kedvezőtlenül hatott a Szovjetunióban; a szovjet emberek egyszerűen nem tudták megérteni, nem tudták mire magyarázni az angol kormány politikáját. Eden sajnálkozását fejezte ki a szovjet–angol kapcsolatokban támadt nehézségek kapcsán, és megkérdezte: „Mit lehetne tenni leküzdésük érdekében, tekintettel arra, hogy jelenleg Európában nem lehetséges második front.” A nagykövet azt válaszolta, hogy pillanatnyilag elsősorban a Szovjetunió utánpótlását kellene erősíteni. Az angol kormány dolga, hogy erre utakat-módokat találjon. Eden megígérte, hogy megbeszéli a dolgot a megfelelő intézményekkel.⁸²

Ismét előkerült a második front kérdése Sztálin előadói beszédében, amelyet az Októberi Forradalom 25. évfordulóján tartott. Az európai második front hiánya – mondotta Sztálin – a fő oka annak, hogy a németek taktikai sikereket arathattak 1942-ben a szovjet–német fronton. Hiszen a németek csakis azért vethették be komolyabb kockázat nélkül valamennyi tartalékukat, dobhatták át a keleti frontra, csakis így kerülhettek erőfölénybe a délnyugati irányban. „Tegyük föl, hogy Európában létezik egy második front, úgy, ahogy az első világháborúban létezett, és ez a második front elvonja Németországnak 60, a szövetségeseinek pedig 20 hadosztályát. Milyen helyzetben lennének akkor a német csapatok a mi frontun-

⁸¹ 1942 szeptemberében, a nyári megszakítás után, egy konvojt küldtek a Szovjetunióba, majd az angol és az amerikai kormány ismét felfüggesztette a szállításokat a Szovjetunióhoz az északi úton, mivel a hajókat az észak-afrikai partraszálláshoz tartálékolta.

⁸² AVP SZSZSZR

kon? Nem nehéz megmondani, hogy siralmas lenne a helyzetük. Sőt, egy második front a német csapatok végének kezdetét jelentené, mert a Vörös Hadsereg ez esetben nem ott állna, ahol most áll, hanem valahol Pszkov, Minszk, Zsitomir, Odessza környékén. Ez azt jelenti, hogy már ezen a nyáron bekövetkezne a német hadsereg katasztrófája. És ha nem így történt, annak az az oka, hogy a németeket megmentette az európai második front hiánya.”

Az előadói beszéd rámutatott, hogy Németország 256 hadosztályából ellenőrzött adatok szerint nem kevesebb, mint 179 a szovjet-német fronton van. Németország szövetségeseinek csapataival együtt összesen 240 hadosztály harcol a Vörös Hadsereg ellen. A németek és szövetségeseik többi hadosztálya helyőrségi szolgálatot teljesít a megszállt országokban, egy részük háborúban állt az angolokkal Líbiában Egyiptomért, bár a libiai front mindössze 4 német és 11 olasz hadosztályt kötött le.

„Gyakorta kérdezik: lesz-e mégis második front Európában? – tette fel a kérdést az előadó, és válaszolt is: – Igen. Előbb vagy utóbb, de lesz második front. Nem azért, mert nekünk van rá szükségünk, hanem – és mindenekelőtt – azért, mert a szövetségeseinknek nagyobb szükségük van rá, mint nekünk. Szövetségeseink nem feledhetik, hogy miután Franciaország kidőlt a sorból, a fasiszta Németország elleni második front hiánya folytán a dolog rosszul végződhet valamennyi szabadságszerető nép, köztük a szövetségesek számára.”⁸³

Ily módon az európai második front megnyitásának a kérdése 1942-ben nem oldódott meg, és továbbra is az egyik legnehezebb probléma marad: a Hitler-ellenes koalíció vezető résztvevőinek viszonyában. A Szovjetunió nyugati szövetségesei 1942-ben még korlátozott erővel sem voltak hajlandók partra szállni Európában, Anglia és az Egyesült Államok kormánya, ama politikai megfontolásai alapján, hogy hadd gyöngítse meg egymást kölcsönösen Németország és a Szovjetunió, továbbra is várakozó álláspontra helyezkedett, halmozta a fegyverzetet és a harctechnikát, miközben egyéb hadszíntereken kisebb jelentőségű hadműveleteket folytattott.

⁸³ Vnyesnyaja polityika Szovjetszkovo Szozjuza v period Otyecsesztvennoj vojni. 1. köt. 67. old.

Az angolok kihasználták azt a kedvező helyzetet, hogy a német fasiszta csapatokat lekötötték a kemény sztálingrádi harcok, és 1942. október végén támadásba lendültek Egyiptomban, El-Alamein térségében. November 8-án amerikai és angol csapatok szálltak partra Észak-Afrikában; megkezdődött a „Fáklya” hadművelet. A szövetségesek deszantja 6 amerikai és 1 angol hadosztályból állt, melyeket 650 katonai és kereskedelmi hajó szállított a helyszínre. Novemberben a szövetségesek elfoglalták Marokkót, Algírt, és Tunisz területére léptek. A Vichy-kormány Észak-Afrikában tartózkodó francia csapatai gyakorlatilag nem tanúsítottak ellenállást az angol–amerikai csapatokkal szemben.

Hasonló hadműveletet nyilvánvalóan végre lehetett volna hajtani az észak-franciaországi partvidéken is.

A szövetségeseknek az észak-afrikai kontinensen végrehajtott hadműveletét sem méreteiben, sem jelentőségében nem lehet összehasonlítani azokkal az emberfeletti harcokkal, amelyeket a Vörös Hadsereg a szovjet–német fronton a Wehrmacht fő erői ellen vívott.

1942. november 19-én a Legfelsőbb Parancsnokság tervei szerint Sztálingrádnál megindult a szovjet csapatok ellentámadása. Rövid idő alatt két irányban áttörték az ellenség védelmét, és bekerítettek 22 német hadosztályt. A sztálingrádi csatával megkezdődött a döntő fordulat a második világháborúban.

A második front problémája a második világháború döntő fordulatainak időszakában. A nyugati szövetségesek nem teljesítik kötelezettségeiket

1. A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ GYÖKERES FORDULATÁNAK KEZDETE ÉS A MÁSODIK FRONT PROBLÉMÁJA

1942–1943 telén a szovjet fegyveres erők Sztálingrád térségében szétverték a német fasiszta csapatok legnagyobb stratégiai csoportosítását. A fasiszta blokk a gigantikus ütközetekben elvesztette a szovjet–német fronton akkoriban tevékenykedő erőinek negyedét. Teljesen megsemmisült a Wehrmacht 32 hadosztálya és három dandára, 16 hadosztálya pedig súlyos veszteségeket szenvedett.¹ A szovjet fegyveres erők azután, hogy vereséget mértek az ellenségre Sztálingrádnál, a Ladoga-tótól a Kaukázusig terjedő széles arcvonalon új támadó hadműveleteket indítottak. A fasiszta blokk télen és 1943 tavaszán sorra vereségeket szenvedett az Észak-Kaukázusban, a Felső-Donnál, Leningrádnál, a kurszki és a harkovi irányban, valamint a Donyec-medencében. Mindez azt eredményezte, hogy a hadászati kezdeményezés végleg a szovjet parancsnokság kezébe ment át.²

A sztálingrádi csata, majd azt követően, 1942–1943 telén a fasiszta csapatok szétzúzása lényeges változásokat eredményezett a nemzetközi helyzetben. Jelentősen megnőtt a Szovjetunió tekintélye. Az egész világ meggyőződhetett arról, hogy a Szovjetunió, amely a

¹ Lásd: A második világháború története. 1939–1945. 6. köt. 111. old.

² McNeill amerikai történész a következőket írta a szovjet csapatok sikeres hadműveleteiről: „A Vörös Hadsereg olyan csapást mért a Wehrmachtra, amelyet az soha többé nem tudott kiheverni... A győzelem nyilvánvaló volt. Még hozzá orosz győzelem, mivel a nyugati hatalmak nem sokat tettek Oroszország győzelméért.” (McNeill: Id. mű, 219. old.)

hitleri Németország elleni harc döntő részét vállalta, erős és harc-képes, a szocialista rendszer pedig szilárd és életerős.

A sztálingrádi csata egyik legfontosabb következménye az volt, hogy Európa fasiszták által megszállt országaiban számottevően megélénkült a fegyveres ellenállás. A szovjet fegyveres erők támadása a felszabadulás reális perspektíváit nyitotta meg előttük.

A volgai győzelem után újult erővel nyilvánult meg a világ – mindenekelőtt Anglia és az Egyesült Államok – dolgozóinak szolidaritása a szovjet néppel. Megélénkült az a kampány is, amelyik a második front megnyitását követelte.

A Szovjetunió Kommunista Pártja és a szovjet kormány változatlanul arra törekedett, hogy meggyorsítsa a második világháború befejeződését, s hogy minél kevesebb áldozatot kelljen hoznia a szovjet népnek, az egész emberiségnek. Ezért minden módon az antifasiszta koalíció erősítésére törekedtek, ennek keretében pedig mélyítették a Nagy-Britanniával és az Egyesült Államokkal való szövetséget.

Anglia és az Egyesült Államok uralkodó körei bonyolult, ellentmondásos módon reagáltak a szovjet fegyveres erők győzelmeire. Az angol és az amerikai kormányfő elismerését fejezte ki a szovjet népnek és hadseregének a történelmi jelentőségű sztálingrádi győzelem hírére.

Churchill, Nagy-Britannia miniszterelnöke, a következőképpen fejezte be Sztálinnak küldött 1943. február elsejei üzenetét: „Kérem, fogadja szerencsekívánataimat Paulus tábornagy kapitulációja és a német 6. hadsereg megsemmisítése alkalmából. Ez valóban bámulatos győzelem.”³

Roosevelt, az Egyesült Államok elnöke február 5-i üzenetében ugyancsak gratulált a szovjet kormánynak a sztálingrádi győzelemhez, megjegyezve, hogy a városért folytatott, „hősköltevénybe illő harc” és a Vörös Hadsereg által elért eredmény „egyik legszebb fejezete lesz a nácizmus és utánczó ellen egyesült népek háborújának”. A szovjet csapatok parancsnokai és harcosai – írta – példájukkal buzdítják a többi szövetséges nemzetet, „hogy még fokozottabb eltökéltséggel fessítsék meg minden erejüket a közös ellenség teljes veresége és feltétel nélküli kapitulációja érdekében”. Egy ké-

³ Üzenetváltás. 1. köt. 112. old.

sőbbi üzenetében pedig Rooseveltt a következőképpen jellemezte a sztálingrádi csatát: „fordulatot hozott a szövetséges nemzeteknek az agresszió erői elleni háborújában”.⁴

Ezzel egyidőben Anglia és az Egyesült Államok vezető körei aggodni kezdtek a Szovjetunió növekvő ereje miatt. Nyugtalanok lettek, ha arra gondoltak, hogy a Szovjetunió nemcsak hogy állni tudja a harcot, hanem le is győzheti Németországot, s ezzel jogot szerez arra, hogy megfelelő szerepet játsszon a háború utáni rendezésben. Palme Dutt, Nagy-Britannia Kommunista Pártjának egyik vezetője azt írta, hogy „a nyugati vezetők 1943-ban már pánikba estek arra a gondolatra, hogy a fasizmus megbukhat és a kommunizmus győzhet”.⁵ Ezért Sztálingrád után a nyugati hatalmak még inkább arra törekedtek, hogy a Szovjetunióra hárítsák a háború fő terhét, hadd gyengüljön, hadd merüljön ki minél jobban a szovjetország. Anglia és az Egyesült Államok kormánya nagyon is tisztában volt azzal, hogy a legfontosabb nemzetközi problémákat már nem lehet a Szovjetunió bevonása nélkül megoldani, de azon voltak, hogy a háború utáni rendezés terveivel ők állhassanak elő elsőként, s így jó előre korlátozzák e téren a Szovjetunió lehetőségeit. Befolyásos körök már mindkét országban nyíltan szovjetellenes terveket szövögettek. Így például, amikor Eden külügyminiszter tervezetet készített a négy nagyhatalom – Nagy-Britannia, az Egyesült Államok, a Szovjetunió és Kína – háború utáni együttműködésére vonatkozóan, Churchill egy memorandumban fejtette ki ezzel kapcsolatos véleményét 1942. október 21-én. E memorandum éppen a kétségtelen szovjetellenes irányzata folytán tett szert kétes hírnévre. „Első pillantásra nagyon könnyű kiválasztani ezt a négy nagyhatalmat – írta Churchill. – De nem tudhatjuk, milyen Oroszországgal és milyen orosz követelésekkel fogjuk szemben találni magunkat . . . Be kell ismernem, hogy gondolataim elsősorban Európára összpontosulnak – Európára, a modern nemzetek és a civilizáció bölcsőjére, melyet ismét nagyra kell tenni. Természetesen sok vonatkozásban együtt kell dolgoznunk az amerikaiakkal, de nekünk mégis csak Európa a fő gondunk. Nem zárkozhatunk be az oroszokkal és a kínaiakkal való együttműködés kereteibe, amikor a

⁴ Üzenetváltás. 2. köt. 53. old.

⁵ V. G. Truhanovszkij: Anthony Eden. Moszkva 1974. 241. old.

svédeknek, a norvégoknak, a dánoknak, a hollandoknak, a belgáknak, a franciáknak, a spanyoloknak, a lengyeleknek, a cseheknek és a törököknek is meglesznek a maguk égető problémái, s tőlünk várják epedve a segítséget és a kellő erőt, amivel másokat meghallgatásukra lehet készíteni.”⁶ A szovjet csapatok még Sztálingrádnál vívták hősi harcukat, amikor az angol miniszterelnök már szövögetni kezdte ambiciózus terveit arra, hogy Európát Nagy-Britannia és isze alatt egyesítsék, s ezáltal a háború befejezése után a Szovjetunióval kompakt blokkot állíthassanak szembe. Lényegében annak a régóta melengetett vágynak a felelevenítéséről volt szó, hogy Európában megteremtsék Anglia vezető szerepét és a Szovjetunió körül egy „egészségügyi övezetet” hozzanak létre ellenséges országokból a Balti-tengertől a Fekete-tengerig.

Hogy a nyugati hatalmak milyen ellentmondásos politikai irányvonalat alakítottak ki a Szovjetunióval szemben, az kifejezésre jutott a második front megnyitásának kérdésében is. A Szovjetunió londoni nagykövetsége a külügyi népbiztosságnak küldött 1943. február 13-i információs jelentésében megállapította: a Vörös Hadseregnek a szovjet-német fronton aratott győzelmeivel összefüggésben Anglia uralkodó köreiben egyfajta kettős érzelm lett úrrá. Egyrészt önmaguk megnyugtatójának érzése: „Nagyon helyes, hogy az oroszok oly keményen verik a németeket, ez nekünk, angoloknak nagyon jó. Menteshetünk a veszteségektől és a rombolásoktól. Újra alkalmazhatjuk az ismert módszert: mások kezével harcolunk.” Másrészt viszont hatalmába keríti őket a félelem, hogy a Szovjetunió a Vörös Hadsereg sikereinek eredményeképpen túlságosan megerősödik, és „bolsevizálhatja” Európát. Ezért az angol kormány egyfelől „távolabbi időpontra szeretné kitolni a második front létrehozását, hogy kivárja a pillanatot, amikor a Vörös Hadsereg már elvégezte a munka nagyját és összeroppantotta német katonai gépezet gerincét, s azután az angol hadsereg (az amerikai-val együtt) „kényelmesen” partra szállhat Franciaországban nagyobb veszteségek nélkül, és nyitva áll előtte az út Berlinig. Másfelől viszont az angol kormány attól tartott, hogyha túl sokáig halogatja Nyugaton a második front megnyitását, elszalaszthatja a pillanatot, és a Vörös Hadsereg a szövetségeseiket megelőzve ér Ber-

⁶ Churchill: Id. mű, 4. köt. 562. old.

linbe. Így tehát az angol kormány számára az a kérdés vált a legfontosabbá, mikor teremtsék meg pontosan a második frontot, s ennek eldöntésében nem annyira katonai, hanem sokkal inkább politikai megfontolások játszották a fő szerepet. Az angol kormány szempontjából a második frontot nem túl korán, sem túl későn nem volt szabad létrehozni, hanem „éppen idejében”. Mindennek alapján a londoni szovjet nagykövetség arra a következtetésre jutott, hogy az angol és az amerikai kormány úgy látja: van még elég idő addig, amíg eljön a kellő pillanat, hogy cselekvéshez lássanak.

Hasonló megállapításra jutott a Szovjetunió amerikai nagykövetsége is. A nagykövet a külügyi népbiztosságnak küldött politikai összefoglalójában kiemelte: az Egyesült Államok és Anglia hadászati tervei az adott országok uralkodó köreinek politikai céljaitól függenek.

„Kétségtelen, hogy a két állam katonailag arra számít, hogy a lehető legnagyobb mértékben kifárasszák, kimerítsék a Szovjetunió erejét, s így ne lehessen már nagyobb szerepe a háború utáni rendezésben. A második frontot az általunk kívánt helyen csak akkor nyitják majd meg, ha az angolokat és az amerikaiakat a mi Hitlerrel való párharcunk katasztrofális következményekkel fenyegeti. Sztálingrádnál és az Észak-Kaukázusban kivívott sikereink, valamint eddig tett nyilatkozataink egyelőre nem adnak okot számunkra ilyen aggodalmakra. Ki fogják várni, hogyan alakulnak frontunkon a harccselekmények.”⁷

A sztálingrádi csata után a nyugati hatalmak új szempontból kezdték mérlegelni a második front kérdését. Míg korábban azt tartották a döntő tényezőnek, hogy a fasiszta Németország gyors győzelmet arathat a szovjet-német fronton, addig most Anglia és az Egyesült Államok kormánya egyre jobban félt attól, hogy a német fegyveres erők a kelleténél hamarabb szenvednek vereséget. „Azok a nagy horderejű események, amelyek nemrégiben történtek, megváltoztatták és most is módosítják azokat az adatokat, melyekből eddig az Atlanti-óceán két partján kiindultak – írta Churchill 1942. december 3-i emlékeztetőjében. – Az oroszok nem szenvedtek vereséget és nem gyöngültek meg az 1942. évi hadjáratban. Ellenkező-

⁷ AVP SZSZSZR

leg, vereséget mértek Hitlerre, és a német hadsereg számbelileg jelentősen csökkent.”

Ami a második front megnyitásának határidejét illeti, a nyugati hatalmak nem igyekeztek minél előbb támadó hadműveleteket indítani az európai kontinensen, jóllehet erre nagyon kedvezett volna a helyzet, hiszen Németország újabb hadosztályokat és légierőt irányított át a keleti frontra. Az 1943 küszöbéről származó gazdag dokumentumanyag, benne Churchill és Roosevelttel levelezése arról tanúskodik, hogy a Szovjetunió nyugati szövetségesei ekkor is imperialista érdekeiket igyekeztek érvényesíteni. Nem a La Manche-csatornán való átkelést tűzték ki közvetlen célul, hanem fő erőik Észak-Afrikában, valamint a Földközi-tenger térségében való csoportosítását. Az angol miniszterelnök a vezérkari főnököknek címzett 1942. november 25-i feljegyzésében ezt írta: „Az előttünk álló fő feladat először is az, hogy elfoglaljuk a Földközi-tenger afrikai partját, s ott olyan haditengerészeti és légi bázisokat alakítsunk ki, amelyek lehetővé teszik a Földközi-tengeren át történő hatékony katonai szállításokat; másodszor pedig az, hogy az afrikai parti bázisokat kihasználva nagy erővel rövid időn belül csapásokat mérjünk a tengelyhatalmak gyenge pontjaira.” Churchill a szövetségesei újabb „közvetlen céjaként” azt fogalmazta meg, hogy kerítsék hatalmukba Sziciliát vagy Szardíniát. „E szigetek egyikének és déli repülőtereknek a megszerzésével – mutatott rá – egyfajta légi háromszöget lehetne kialakítani, amelyben harcot indíthatnánk a légi fölényért és meg is szerezhethetnénk azt. Ezenkívül ha e Nápolyhoz, Rómához, az olasz flottabázisokhoz közel eső szigetek bármelyikéről állandó, intenzív légítámadásokat folytatnánk, megélénkíthetnénk az Olaszország elleni háborút.”⁸

Az észak-franciaországi inváziós hadműveletet („Round-up”), amelyet 1943-ban kellett volna indítani, Churchill csak abban az esetben tartotta lehetségesnek, ha a német csapatok keleti veresége folytán bekövetkezik Németország katasztrófája. „Lehet, hogy a németek teljes egészében demoralizálódnak – írta Rooseveltnek 1942. november 24-én –, s akkor nekünk készen kell állnunk arra, hogy minden adódó lehetőséget kihasználjunk.” Az amerikai elnök november 25-i válaszában elvben egyetértett Churchill álláspontjával.

⁸ Churchill: Id. mű, 4. köt. 657., 654–655. old.

val: „Most még nem tudhatni, lesz-e lehetőségünk arra, hogy 1943-ban csapást mérjünk a La Manche-csatornán keresztül, s ha ilyen lehetőség lesz, kétségkívül ki kell használnunk . . . Jelenleg úgy vélem, az a dolgunk, hogy amilyen gyorsan csak tehetjük, az aktív hadműveletek mellett, ütőerőinket összpontosítsuk az Egyesült Királyságban, hogy felhasználhassuk őket Németország veresége esetén; vagy később, ha Németország még nem esik el, csak védekezésbe szorul, ezeknek az erőknek egy nagyobb kontingensét fordíthatjuk ellene . . . Észak-Afrikának természetesen elsőbbséget kell élveznie. Bennünket jóval nagyobb mértékben leköt a Csendes-óceán délnyugati részén folyó tevékenység, mintsem néhány hónapja gondoltuk volna. Mégis olyan ütemben folytatjuk a „Bole-ro” terv végrehajtását, amennyire ezt a hajók és más erőforrások mennyisége lehetővé teszi.”⁹

Mint levelezésükből látható, a két nyugati szövetséges álláspontja gyakorlatilag azonos volt. Az angolok is, az amerikaiak is meg-egyeztek abban, hogy a legközelebbi cél Észak-Afrika elfoglalásá-nak befejezése. A továbbiakban az angolok szándéka az volt, hogy a Földközi-tengeren – Szicíliában, Szardíniában, az Appennini-fél-szigeten – folytatják tovább a hadműveleteket, míg az amerikaiak-nak egyelőre nem voltak pontos terveik a jövőre. 1943 elején alap-jában mégis megegyezett a két kormány abban, hogy 1943-ban nem vállalkoznak invázióra az európai kontinensen, ha Németor-szág nem szenved számottevő vereséget. Anglia és az Egyesült Ál-lamok uralkodó köreinek szándékai nemcsak a Szovjetunióknak adott ama ígéretükkel voltak ellentétesek, hogy 1943 tavaszán meg-nyitnak egy széles második frontot, de országaik nemzeti érdeke-ivel is ellentétben álltak. Ezért a körvonalazódó terveket gondosan titkolták a Szovjetunió előtt is és saját népük előtt is.

A szovjet kormány továbbra is azt vallotta, hogy a Hitler-ellenes koalíció egésze előtt álló legfontosabb feladat a nyugat-európai második front megnyitása. E feladat végrehajtásával meg kellett volna gyorsítani a fasizmus összeomlását, közelebb hozni a háború befejeződését és a hitlerék által megszállt országok népeinek fel-szabadulását, főleg az áldozatoktól és szenvedésektől kímélve meg a népeket.

⁹ Roosevelt and Churchill. Their Secret Wartime Correspondence. 285. old.

A szovjetország a sztálingrádi győzelem eredményeképpen megmenekült a közvetlen fenyegető halálos veszélytől. A háború azonban még nem fejeződött be. Sztálin, a legfelsőbb főparancsnok 1943. február 23-án, a Vörös Hadsereg megszületésének 25. évfordulóján kiadott parancsában rámutatott: a német fasiszta hadsereg válságba került, ez azonban nem jelenti azt, hogy nem térhet magához. „A Vörös Hadsereg még kemény harcok várnak az álnok, kegyetlen és még mindig erős ellenséggel szemben – hangzott a parancs. – Ez a harc időbe, áldozatokba kerül, meg kell feszítenünk minden erőnket és mozgósítanunk kell valamennyi tartalékunkat.”¹⁰

A szovjet kormány azt megelőzően, hogy megkezdődött volna a döntő csata Sztálingrádért, azért vetette föl a második front szükségességét, hogy megnyitásával elvonják a szovjet–német frontról az ellenfél 30–40 hadosztályát, s ezzel előkészítsék a háború döntő fordulatát 1942-ben. Most, amikor a szovjet fegyveres erők elérték a döntő fordulatot, a szovjet kormány úgy számított, hogy ezt a stratégiai sikert Nyugaton Anglia és az Egyesült Államok fegyveres erői, Keleten pedig a Vörös Hadsereg megszilárdítja és továbbfejleszti, hogy végleg szétzúzhassák Európában a fasiszta blokk haderejét.

A Szovjetunió mindig következetesen küzdött azért, hogy az antifasiszta koalíció keretében a legfontosabb ügyekben összehangoltan lépjenek fel, s itt mindig a közös ellenség elleni közös katonai akciókat tartotta a legfontosabbnak.

A Szovjetunió külügyi népbiztosa 1943. február 25-én a szövetségesek európai politikájának néhány problémájáról tárgyalt Kerr angol nagykövettel. „Jelen pillanatban különösen érdeke a három országnak – hangsúlyozta Molotov –, hogy közösen üssék a közös ellenséget, és ennek érdekében a legaktívabb tevékenységet folytassák.”¹¹

A szovjet kormány azt kívánta, hogy szövetségesei teljesítsék azt az ígéretüket, miszerint 1943 tavaszán nagy erőkkel behatolnak az európai kontinensre. 1942 végén Sztálin üzeneteiben több ízben fi-

¹⁰ Vnyesnyaja polityika Szovjetszkovo Szojuza v period Otyecsesztvennoj vojni. I. köt. 82. old.

¹¹ AVP SZSZSZR

gyelmezettette erre Nagy-Britannia miniszterelnökét és az Egyesült Államok elnökét.

Sztálin Roosevelthez küldött 1942. december 14-i üzenetében közölte, hogy nem áll módjában elutazni a Szovjetunióból, így nem vehet részt az elnök által javasolt hármaskormányfői konferencián. „Hadd fejezzem ki továbbá azt a meggyőződésemet – írta Sztálin –, hogy az idő nem múlik hiába, és azt az ígéretet, amelyet Ön, Elnök úr, valamint Churchill úr az európai második front 1942-ben, majd mindenesetre 1943 tavaszán való létrehozását illetően tettek, teljesítik is, és a jövő év tavaszán, Nagy-Britannia meg az Egyesült Államok együttes erőfeszítésével, valóban létrehozzák Európában a második frontot.”¹²

Roosevelt semmit sem válaszolt a szovjet kormányfőnek arra a kérdésére, hogy 1943 tavaszán létre lehet-e hozni Európában a második frontot. Churchill miniszterelnök pedig a maga részéről arra hivatkozott, hogy az elnökkel való konzultálás nélkül nem tud választ adni a kérdésre.¹³

Churchill, amikor december 6-án a londoni szovjet nagykövettel beszélgetett, azt állította, hogy bár ellenezte a nyugat-európai második front megnyitását 1942-ben, egy 1943-as második frontnak viszont állítólag kész híve. Csakhogy kétségei vannak afelől, hogy meg lehet-e ezt tenni 1943-ban, mivel az amerikaiak azon az állásponton vannak, hogy 1943-ra nem tudnak felkészülni egy franciaországi partraszállásra. Churchill közölte, hogy pillanatnyilag csupán egyetlen amerikai hadosztály van Angliában. „A többi elment Afrikába” – mondta.

A beszélgetés összefoglalásaként a nagykövet azt táviratozta a külügyi népbiztosságnak: olyan benyomása támadt, mintha „az angolok és az amerikaiak labdázának a nyugat-európai második front kérdésével. Amikor Rooseveltt ezt 1942-re kívánta, Churchill ellenezte; most, amikor Churchill 1943-ban mellette van, Rooseveltt tiltakozik. Lényegében azonban mindkettőjüket ugyanaz a gondolat, a »könnyű háború« gondolata vezérli.”

A Szovjetunió angliai nagykövetsége egyik információs jelentésében a következőképpen magyarázta meg a „könnyű háború” fo-

¹² Üzenetváltás. 2. köt. 42. old.

¹³ Ugyanott, 1. köt. 101–102. old.

galmát. „Ez konkrétan azt jelenti, hogy Németországot a szárazföldön alapjában véve a Szovjetuniónak kell szétvernie. Anglia ebben a harcban csupán »közreműködik«. Angliának annál jobb, minél később kapcsolódik be ebbe a »közreműködésbe«; mert minél frissebben ér be a finisbe, annál könnyebben juthat irányító szerephez a jövőbeli békekonferencián. És fordítva: ebből a szemszögből az az előnyös, ha a Szovjetunió minél gyöngébben és kimerültebben jut el a finisig.”¹⁴

Figyelembe kell itt venni, hogy 1943 elején Nagy-Britanniának és az Egyesült Államoknak már megvoltak a kellő haditechnikai lehetőségei a európai kontinensen végrehajtandó invázióhoz. Mindkét állam fegyveres erői megnövekedtek létszámban, megjavult az ellátásuk és a kiképzésük, s az eltelt időszakban nagy mennyiségű szállítóeszközt állítottak elő.

Csupán egyetlen dologra volt szükség: arra, hogy megfelelő politikai határozatot hozzanak, csak hogy, miként a bekövetkezett események mutatták, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok vezetői valójában 1943-ban sem akarták megnyitni a második frontot Európában.

2. A CASABLANCAI ANGOL-AMERIKAI KONFERENCIA (1943. január)

1943 januárjában Churchill és Rooseveltt újabb konferenciára ült össze, hogy összehangolják a szövetségesek 1943. évi haditerveit.

1943. január 5-én Eden angol külügyminiszter arról informálta a londoni szovjet nagykövetet, hogy Churchill találkozni készül Rooseveltt elnökkel az 1943. évi hadviselés terveinek megtárgyalása céljából. Azt ajánlja, hogy a szövetségesek európai hadműveleteire vonatkozóan két lehetséges variánst vitassanak meg: a franciaországi inváziót 1943 tavaszán vagy kora nyarán, illetve Szicília elfoglalásának, illetve a dél-olaszországi partraszállásnak a tervét. Eden azt állította, hogy Churchill „Franciaországot részesíti előnyben, de valójában nem ismeri Rooseveltt álláspontját”. A nagykövet, amikor minderről táviratot küldött Moszkvába, aggodalmát fejezte ki amiatt, hogy a kérdésben valószínűleg Szicília és Olaszor-

¹⁴ AVP SZSZSZR

szág javára döntenek, mivel „ez katonai szempontból könnyebb, mint Franciaország; ezenkívül az angoloknak és amerikaiaknak még különböző politikai elképzeléseik is vannak arra vonatkozóan, hogy elhalasszák egy effektív nyugat-európai második front létrehozását”.

Január 10-én a szovjet nagykövet Beaverbrookkal, a háborús kabinet volt tagjával beszélgetett. Beaverbrook ugyancsak azt bizonygatta, hogy Churchill „valóban akar egy második frontot Franciaországban, de most megkötik a kezét az amerikaiak”. Ennek kapcsán a nagykövet megjegyezte: meglehetősen különös a kép: mint ha 1942-ben az amerikaiak egyenesen követelték volna a második front haladéktalan megnyitását, de nem támogatták őket az angolok; ebben az évben fordított a helyzet, most az angolok szállnak síkra a második front megnyitásáért Franciaországban, de most nekik kell nélkülözniük az amerikaiak támogatását. Az eredmény: Nyugaton nincs második front. Ez a helyzet azt a benyomást kelti a szovjet kormányban – jelentette ki a nagykövet –, hogy Anglia és az Egyesült Államok kész harcolni „az utolsó orosz katonáig”.¹⁵

Az angolok képviselői a szovjet fél elől igyekeztek eltakarni kormányuk igazi szándékait, s az előállt helyzetért az amerikaiakra akarták hárítani a teljes felelősséget.

Ugyanakkor az amerikaiak körében is megfigyelhető volt az a tendencia, hogy a második front megnyitásának halogatásáért az angol felet hibáztassák. Így például 1943 februárjában Leahy tengernagy, Rooseveltnél egyik bizalmas munkatársa, biztosította a Szovjetunió washingtoni nagykövetét, hogy „ő mindig is a franciaországi partraszállás mellett volt, s ebben a szövetségese, azaz az angolok akadályozták”. „Ez a nyilatkozat — közölte a nagykövet a külügyi népbiztossággal — ellentmond azoknak az információknak, amelyeket korábban kaptam a tengernagy álláspontjáról.”¹⁶

A casablancai konferencia 1943. január 14-én kezdődött és tíz napon át tartott. Ez volt Churchill miniszterelnök és Rooseveltnél negyedik hivatalos találkozója. Az Egyesült Államok történetében először fordult elő, hogy az elnök háború idején elhagyta az ország területét. A két ország kormányának vezetőjét elkísérték a

¹⁵ AVP SZSZSZR

¹⁶ Ugyanott.

vezérkari főnökök is. Sor került több plenáris ülésre Roosevelt és Churchill részvételével, és sokszor tanácskozott a Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottsága. A felek részletesen megvitatták valamennyi hadszíntér helyzetét.

Az angolok és amerikaiak 1943-ra vonatkozó haditerveinek kidolgozását gátolta, hogy még nem lehetett tudni, mikor fejeződik be az észak-afrikai hadjárat. Nem igazolódtak azok a reményeik, hogy ebben a körzetben gyors és átütő sikert érnek majd el.

A Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottságának már első ülésein nyilvánvalóvá vált, hogy továbbra is az angol megbízottaké a kezdeményezés, és továbbra sem akarnak átfogó támadó hadműveletet indítani 1943-ban Nyugat-Európában, hanem a fő figyelmet a Földközi-tenger térségére fordítják.

Alan Brooke, a brit birodalmi vezérkar főnöke, a január 16-i ülésen ismertette kormánya álláspontját. „A kontinensen Oroszország az egyetlen olyan szövetségesünk – fejtegette –, amelynek nagy szárazföldi erői vannak . . . Ezért az Egyesült Államok és Nagy-Britannia szárazföldi hadműveleteinek mindaddig nem lehet lényeges befolyása az eseményekre, amíg nem mutatkoznak Németország meggyöngyülésének biztos jelei.” Brooke feltételezte, hogy mivel a szövetségesek pillanatnyilag nem tudnak nagyobb erőkkkel partra szállni az európai kontinensen, más körzetekben kell aktív tevékenységet folytatniuk, hogy Németország szövetségesét, Olaszországot kiiktassák a háborúból. Első lépésként ebben az irányban azt javasolta, hogy Szicíliában hajtsanak végre partraszállási hadműveletet; de megemlítette Szardíniát, Krétát, a Dodekanészoszt és Görögországot is, mint a szövetségesek támadásának esetleges célpontját, amivel állítólag el lehet vonni ellenséges erőket a szovjet-német frontról. Egyidejűleg Brooke nem tagadta annak szükségességét, hogy folytassák az erők és eszközök összpontosítását a brit szigeteken („Bolero”-terv), „mivel fel kell készülni a végső katonai akcióra, amit majd akkor hajtunk végre, amikor Németországon a meggyöngyülés határozott jelei mutatkoznak”.¹⁷

Marshall tábornok, amikor jelentést tett Roosevelt elnöknek a Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottságának első üléséről, megállapította: az angolok rendkívüli módon félnek bármilyen közvetlen

¹⁷ PRO Cab. 99/24.

cselekvéstől az európai kontinensen mindaddig, amíg nem tapasztalhatók Németország összeomlásának jelei.¹⁸

Az amerikai vezérkari főnökök elvben elismerték, hogy németországra a La Manche-csatornán keresztül kell mérni a fő csapást. „Az amerikai vezérkari főnökök koncepciója a következő – mondotta Marshall tábornok a január 16-i ülésen. – Németországot a »Bolero« és a »Round-up« hadművelet eredményeképpen erős csapásokkal szét kell verni a kontinensen.” Azt a lehetőséget azonban kizártnak tartotta, hogy az ellenség 40 hadosztályát elvonják a szovjet–német frontról, amiről Molotov 1942-es londoni és washingtoni tárgyalásain volt szó, mivel a szövetségesek célja „az orosz fronton tevékenykedő német légierő meggyengítése kell hogy legyen, nem pedig a szárazföldi erők meggyengítése”.¹⁹

Roosevelt elnök álláspontjáról Churchillnek nem lehettek kétségei. Világossá tették azok a nem hivatalos eszmecserék, amelyeket reggelinél és ebédnél folytattak, és amelyek gyakran igen sokáig tartottak. Ezek szerint tudvalevővé vált, hogy Rooseveltnem fogja akadályozni az angoloknak azt a tervét, amely szerint a szövetségesek fő erőfeszítéseit a Földközi-tenger medencéjében kell összpontosítani. Churchill január 18-án a következőket írta a háborús kabinetnek a konferenciáról: „A magam részéről elégedett vagyok, mivel az elnök úgy véli, hogy a földközi-tengeri hadszínteret kell elsőbbségben részesíteni . . . Láthatólag mind jobban hajlik a »Husky« hadművelet felé Sziciliában . . . Jóllehet még nem hoztunk határozott döntést, mivel a vezérkariak tárgyalásainak eredményeire várunk, biztos vagyok benne, hogy a legfontosabb mozzanatokban egyetértésre fogunk jutni.”²⁰

Január 18-án Eden fogadta a szovjet nagykövetet, és közölte vele a konferenciáról érkezett előzetes híreket. Igyekezett kedvező fényben beállítani az angolokat. Az első vitákból ítélve – mondotta – Észak-Afrika felszabadítása után a következő hadművelet Szicília elfoglalására irányul. (Eden szerint az amerikaiakat nagyon vonzotta ez a gondolat.) Maga Churchill állítólag amellet volt, hogy a brit szigetekről kiindulva benyomuljanak Franciaországba; ebben

¹⁸ FRUS The Conferences at Washington. 1941–1942, and Casablanca, 1943. 560. old.

¹⁹ Ugyanott, 581–583. old.

²⁰ Churchill: Id. mű, 4. köt. 676. old.

támogatta őt Marshall tábornok, King admirális viszont Szicília mellett szállt síkra. Eden nemigen tudott válaszolni arra, min is folyt a vita tulajdonképpen a konferencián, de lévén ő maga „személyes híve a franciaországi hadműveletnek”, nem adta föl a reményt, hogy ez végül is megtörténik, bár ezt nem tudta teljes bizonyossággal állítani.

A szovjet nagykövet megköszönte a tájékoztatást, és arra hívta föl az angol külügyminiszter figyelmét: „épp most, amikor a Vörös Hadsereg olyan jelentős csapásokat mér a németekre Keleten, jó lenne, ha a szövetségesek is támadnák őket Nyugaton, s akkor valószínűleg már 1943-ban tönkrezúzhatnák Németországot”. Ugyanakkor hangsúlyozta: „ha a Szovjetuniónak újra csatlakoznia kell abban a reményében, hogy létrejön egy hatékony második front, e tény következményei igen komolyak lesznek a szovjet–angol viszonyra”. Eden egyetértett vele, de újra csak azt mondta, hogy „minden az amerikaiakon múlik”.²¹

A casablancai konferencia első plenáris ülését január 18-án este tartották, az elnök és a miniszterelnök részvételével. Alan Brooke a két ország vezetője elé terjesztette annak az előzetes jelentésnek az alapelveit, amelyet a Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottsága készített a szövetségesek 1943. évi hadművelési terveiről. A jelentés a szicíliai hadművelet megvalósítását irányozta elő. Az európai kontinensen, tekintettel a rendelkezésre álló deszanterőre, csak korlátozott műveleteket terveztek; a szövetségesek nagyobb erőivel, melyeket Anglia területén kívántak folyamatosan felhalmozni, csak akkor akartak a kontinensre lépni, amikor Németország ellenállása megfelelő módon meggyöngült.²²

Roosevelt elnök a plenáris ülésen újra megerősítette, hogy elvben egyetért a Szicília elfoglalására irányuló hadművelettel. Churchill, aki kezdettől fogva ellenezte, hogy 1943-ban nagyarányú támadó hadműveletet indítsanak Nyugat-Európában, azt lehetségesnek tartotta, hogy 1943 nyarán egy „Sledgehammer” típusú korlátozott méretű vállalkozást indítsanak a kontinensen. Marshall tábornok kijelentette: „amikor az amerikai vezérkari főnökök a konferenciára érkeztek, 1943-ban a »Round-up«” végrehajtását ítélték

²¹ AVP SZSZSZR

²² FRUS. The Conferences at Washington, 1941–1942, and Casablanca, 1943. 774. old.

elsődlegesnek, de azután a viták eredményeképpen a „Huskyra” hajlottak, mivel Észak-Afrikában már nagy mennyiségű szövetséges csapat összpontosult, így ez a hadművelet viszonylag kevés hájtérrel megvalósítható, ami a „megfontoláshoz a legfontosabb”.²³

Január 21-én a londoni szovjet nagykövet ismét fölkereste a külügyminisztert. Eden ismertette vele Churchill táviratait, melyeket Casablancából küldött a háborús kabinetnek. Előadta egyebek között a Szicília elfoglalására irányuló tervet, valamint azt, hogy egy másik döntés szerint azonnal el kell kezdeni az erők Angliában való koncentrálását az 1943-ban végrehajtandó kontinentális vállalkozás céljából, azt sem titkolta, hogy itt milyen jellegű akcióról van szó. A nagykövet ezzel kapcsolatban a következőket táviratozta Moszkvába: „A táviratokból nem világos, hogy Szicília elfoglalása után tovább támadnak-e Olaszországban, vagy csak az említett sziget megszállására szorítkoznak. Nem világos az sem, hova és milyen irányba akarnak csapást mérni Angliából. Végül azt sem tudni, mikor kívánnak hadműveletet indítani Angliából, ennek időben egybe kell-e esnie a szicíliai hadművelettel, vagy pedig éppen fordítva, követnie kell a szicíliait. Kértem Edent, adjon felvilágosítást minderről, ám ő lényegében semmit nem tudott hozzátenni Churchill távirataihoz.”²⁴

Valójában Eden azon volt, hogy ne tárja fel teljesen a tárgyalások lényegét, mert szeretett volna megnyugtatóan hatni a szovjet félre.

A casablancai konferencián lezajlott további viták eredményeképpen 1943. január 23-án, a záróülésen jóváhagyták a szövetségesek 1943. évi katonai tevékenységére vonatkozó jelentést. Ezt az amerikai elnök és az angol miniszterelnök ajánlásai alapján a Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottsága készítette. A jelentés legfontosabb pontjainak egyike a szicíliai hadműveletre vonatkozott. Az előzetes tervezettől eltérően itt már a végrehajtás konkrét idejét is megjelölték: júliusi teliholdkor, de ha lehet, a júniusi teliholdkor. A jelentés adatszerűen tartalmazta, hogyan kell összevonni Angliában az amerikai fegyveres erőket a jövőben megvalósítandó harcselekmények céljaira. 1943. augusztus 15-ig a brit szigeteken már

²³ PRO Cab. 99/24.

²⁴ AVP SZSZSZR

4 amerikai hadosztálynak kell tartózkodnia; szeptember 15-ig 7-nek, október 15-ig 9-nek, november 15-ig 12-nek, december 31-ig 15-nek.

1943-ra az Egyesült Királyságból kiindulóan háromfajta deszanthadműveletet terveztek és készítettek elő:

1. Rajtaütéseket azzal a céllal, hogy légi harcot robbantsanak ki az ellenséggel.

2. Egy olyan hadműveletet, amelynek az a célja, hogy az európai kontinensen hídfőt képezzenek és ezt meg is tartsák. Lehetségesnek vélték, hogy 1943. augusztus elsején a Cotantin-félszigeten egy ilyen korlátozott hadműveletet indítsanak.

3. Németország összeomlása esetén visszatérnek a kontinensre. Ezen kívül azt is elhatározták a konferencián, hogy az európai kontinensen végrehajtandó hadműveletek tervezése céljából megalkotanak egy közös szervet, élén egy magas rangú angol katonatiszttel. A jelentés számolt azzal is, hogy tovább kell folytatni a harccselekményeket a Csendes-óceán térségében és a Távol-Keleten.²⁵

A casablancai angol-amerikai konferencia arról tanúskodott, hogy a szövetségesek 1943-ban nem készülnek komolyabb támadásra Németország ellen. Feis amerikai történész azt írja: a Casabancában hozott katonai döntések gyakorlati jelentősége többek között abban rejlett, hogy „1943 folyamán továbbra is a szovjet fegyveres erők viseljék Európában a szárazföldi harcok fő terhet”.²⁶ Az a kérdés, hogy a szövetségesek nagy erőinek bevetésével megnyitnak-e egy második frontot, eldöntetlen maradt. „A Casabancában hozott katonai döntések nem táplálhatták nagyobb mértékben az oroszoknak azokat a reményeit, hogy 1943-ban sor kerül a második front megnyitására – írta Woodward, Nagy-Britannia második világháború alatti külpolitikájának hivatalos krónikása. – A konferencia semmiféle határozott tervet nem fogadott el arra vonatkozóan, hogy 1943-ban nagyobb erővel visszatérnének

²⁵ FRUS. The Conferences at Washington, 1941—1942, and Casablanca, 1943. 791—798. old.

²⁶ H. Feis: Churchill, Roosevelt, Stalin. The War They Waged and the Peace-Sought. Princeton 1957. 107—108. old.

Franciaországba, kivéve azt az esetet, ha Németország hirtelen összeomlik.”²⁷

Az európai kontinensre való benyomulás gyakorlatilag 1944-re halasztódott, jöllehet ezt a konferencia határozata nem említette. Rooseveltt egyik fia, aki ott volt Casablancában, azt írja: „Amikor elfogadtuk a döntést, hogy a szövetséges csapatok Szicíliában szálljanak partra, s ily módon remélhetőleg Olaszország majd kiesik a háborúból, ezzel egyben azt is beismertük, hogy a La Manche-csatornán való átkelést 1944 tavaszára kell halasztani.”²⁸

Az angol és az amerikai kormányoknak a casablancái konferencián elfogadott irányvonala logikus folytatása volt mindannak, amit a korábbi találkozóiikon képviseltek. Lényegében a Németországgal való aktív, határozott szembeszállás elkerüléséről volt szó. Ugyanakkor a Szovjetunió nyugati szövetségesei ki akarták használni a hadihelyzetben a szovjet csapatok sikeres támadásai folytán előállt változásokat, s késedelem nélkül, gondosan készültek azokra a hadműveletekre, amelyek jobban megfeleltek politikai érdekeiknek. „Az az időszak, amely 1943. januártól 1944 nyaráig, a normandiai hídfő kialakításáig eltelt, a szövetségesek számára az erőgyűjtés időszaka volt – írta M. Mertloff amerikai történész. – Lehetőségük volt rá, hogy változtassanak stratégiájukon, és belátásuk szerint válasszák meg, hol és mikor mérnek csapást az ellenségre.”²⁹

1943. január 24-én Rooseveltt és Churchill sajtókonferenciát tartott Casablancában. Rooseveltt ez alkalommal hirdette meg a „feltétel nélküli kapituláció formuláját Németország, Olaszország és Japán vonatkozásában”. Ez a formula – hangsúlyozta – „ésszerű garanciája kell hogy legyen a világ jövődöbeli békéjének”. Majd hozzátette: „Ez nem azt jelenti, hogy meg akarnánk semmisíteni Németország, Olaszország, Japán népét, hanem azt jelenti, hogy megsemmisítjük ezeknek az országoknak a filozófiáját, mely más népek meghódítását és rabbá tételét hirdeti.” Az elnök után Churchill is beszédet mondott. Kijelentette: azoknak „a bűnös erőknék, amelyek a világot viharba és pusztulásba vitték”, feltétel nélkül ka-

²⁷ Woodward: Id. mű, 2. köt. 546—547. old.

²⁸ E. Roosevelt: Jivo glazami. Moszkva 1947. 105. old.

²⁹ M. Metloff: Ot Kaszablanka do „Overlorda”. Moszkva 1964. 44. old.

pitulálniuk kell.³⁰ Itt megjegyezzük, hogy amikor ezt a kérdést a konferencián megtárgyalták, Churchill csak Németországra és Japánra akarta alkalmazni a formulát, Olaszországra nem.

Anglia és az Egyesült Államok kormánya a feltétel nélküli kapituláció követelésével egyidejűleg megerősítette azt a készségét, hogy az antifasiszta koalíció többi államával együtt a fasizmus végleges szétzúzásáig folytatja a háborút. Magának a formulának az elfogadásában az fejeződött ki, hogy egyetértenek a szovjet kormánynak azzal a nézetével, hogy maradéktalanul tönkre kell zúzni az agresszív blokkhoz tartozó országok fegyveres erőit és végleg meg kell semmisíteni a fasizmust.

Az amerikai elnöknek és az angol miniszterelnöknek ez a világos és egyértelmű nyilatkozata elősegítette a Hitler-ellenes koalíció megszilárdulását, és bizonyos fokig megnehezítette Angliában és Amerikában a reakciós körök dolgát, akik különbékét szerettek volna kötni az agresszorokkal.

Mind a szovjet, mind a nyugati történészek egy másik aspektusát is látják ennek az akciónak. Az angol és az amerikai kormány a feltétel nélküli kapituláció követelményének meghirdetésével egyúttal meg akarta nyugtatni a szovjet kormányt és saját országának közvéleményét, melyek kiábrándultan tapasztalták, hogy a nyugati hatalmak nem nyitották meg a második frontot Európában.

Ugyanezt a célt szolgálta a konferencia után közzétett kommuniké is. Ebben az olvasható, hogy Churchill, Rooseveltt és vezérkarai „teljes mértékben megegyezésre jutottak a katonai terveket és azokat az intézkedéseket illetően, amelyeket Németország, Olaszország és Japán ellen kell foganatosítani az 1943. évi hadjárat idején, azzal a céllal, hogy a lehető legjobban kihasználhassák azt a nyilvánvalóan előnyös fordulatot, amelyet az események 1942 végén vettek”. Az elnök és a miniszterelnök tudatában van annak – folytatódik a kommuniké –, hogy „a háború mekkora terhét vállalta magára és viseli sikerrel Oroszország az egész szárazföldi fronton”, s ezért a szövetségeseknek az a legfőbb célja, hogy lehetőleg „levegýék az orosz hadseregek által viselt terhek nagy részét oly módon, hogy lehetőleg nehéz harcokra kényszerítsék az ellenséget

³⁰ FRUS. The Conferences at Washington, 1941—1942, and Casablanca, 1943. 727. old.

az ehhez megfelelő körzetekben”. Végezetül a kommüniké hangsúlyozta, hogy a szovjet kormány vezetőjét teljes mértékben tájékoztatták a szövetségesek katonai terveiről.³¹

Miként a kommüniké szövegéből kitűnik, a Szovjetunió nyugati szövetségesei tudatosan igyekeztek felnagyítani a casablancai konferencia döntéseinek jelentőségét, hogy optimistábbá hangolják a nyugati közvéleményt.

Roosevelt és Churchill hazatérve ugyanilyen szellemben nyilatkozott. 1943. február 2-i sajtókonferenciáján az elnök emlékeztetett arra az ígéretére, amelyet január 6-i, a kongresszushoz intézett üzenetében tett, hogy tudniillik döntő csapást fognak mérni Európában. Most megjegyezte: Casablancában egyhangúlag megegyeztek abban, hogy „teljesítik ezt az ígéretet”. Néhány nappal később a Fehér Házban, a sajtótudósítók testülete előtt szólított föl az amerikai elnök határozott cselekvésre: „Keleten a feltartóztathatatlán orosz hadseregek megsemmisítő csapásokat mérnek az ellenségre. Nekünk ugyanezt kell tennünk Nyugaton.”³²

Churchill miniszterelnök február 12-én tartott beszédet az alsóházban. „Látva mindazt, amit Oroszország végbevisz, látva a szovjet hadsereg hatalmas győzelmeit – mondotta –, nem érezhetném magamat az események által megkövetelt magaslaton, ha nem lennék biztos benne teljes szívemmel és eszemmel, hogy mindent megteszünk és meg fogunk tenni, ami emberileg lehetséges annak érdekében, hogy az angol és az amerikai fegyveres erőket a legnagyobb gyorsasággal, a legnagyobb energiával és a legnagyobb mértékben bevessük az ellenség ellen.”³³

A két ország sajtója is optimista hangvétellel tudósította a közvéleményt a casablancai konferencia eredményeiről. Bőven cikkezett a két vezető találkozásáról, és a szövetségeseknek azt a döntését állította középpontba, hogy felkészülnek a határozott cselekvésre 1943-ban.

A szélesebb angol és amerikai közvélemény előtt azonban rejtve maradtak a konferencia valódi döntései, amelyeknek értelme abban rejlett, hogy a nyugati hatalmak vezető körei nem kívántak ak-

³¹ Ugyanott, 846. old.

³² Idézi: Pravda, 1943. február 5., február 14.

³³ Idézi: Pravda, 1943. február 13.

tív harccselekményekbe kezdeni Németország ellen a stratégiai fő irányban, azaz nem voltak hajlandók valóban hatékony katonai segítségét nyújtani a Szovjetuniónak.

A casablancai konferencia résztvevői úgy döntöttek, hogy ezt a szovjet kormány előtt sem tárják fel teljesen. Churchill és Roosevelt közös üzenete, amelyet 1943. január 26-ról 27-re virradóan nyújtottak át a szovjet kormányfőnek, bővelkedett ugyan a dagályos kifejezésekben, de nem tartalmazott információt a konkrét hadműveletekről, nem nevezte meg őket, nem jelölte meg konkrét időpontjukat. „Megbeszéléseket folytattunk katonai tanácsadóinkkal és határozatokat hoztunk azokra a hadműveletekre vonatkozóan, amelyeket az amerikai és brit fegyveres erőknek kell végrehajtaniuk 1943 első kilenc hónapja folyamán . . . Véleményünk szerint ezek a hadműveletek az Önök hatalmas támadásával együtt 1943-ban bizonyára térdre tudják kényszeríteni Németországot . . .

Legközelebbi szándékunk az, hogy megtisztítsuk Észak-Afrikát a tengelyhatalmak erőitől, tengerészeti és légi támaszpontokat hozunk létre, s ilyenformán:

1. biztonságos utat nyissunk a Földközi-tengeren keresztül a hadiszállítmányok számára, és

2. megkezdjük a tengelyhatalmak fontos dél-európai objektumainak erőteljes bombázását.

Elhatároztuk, hogy megindítjuk a szárazföldi és tengeri erők széles körű kombinált hadműveleteit a Földközi-tengeren, lehetőleg a legközelebbi időben . . . Ezenkívül jelentős amerikai szárazföldi és légierőket szándékozunk összpontosítani az Egyesült Királyság határain belül. Ezek az erők az Egyesült Királyságban levő brit fegyveres erőkkel közösen felkészülnek arra, hogy újból benyomuljanak az európai kontinensre, mihelyt ez megvalósítható lesz.”³⁴

Roosevelt és Churchill azt ígérte, hogy 1943. nyár közepére megduplázzák a Németország ellen intézett légitámadásokat. Közölték azt a szándékukat is, hogy a szövetségesek kiterjesztik csendes-óceáni és burmai hadműveleteiket.

Herring amerikai történész elemezte ezt az üzenetet, s a következőket írta róla: „Roosevelt és Churchill nagyon jól el tudta képzelni, hogyan fognak hatni casablancai döntéseik Sztálinra, arra töre-

³⁴ Üzenetváltás. I. köt. 106—107. old.

kedtek hát, hogy amennyire lehet, enyhítsék ennek a csapásnak az erejét. A lehető legfinomabb kifejezésekkel adták tudtul a második frontra vonatkozó döntéseiket, halvány reményt hagyva arra, hogy mégiscsak »marad valami lehetőség a második front megnyitására 1943-ban«.³⁵

Egy másik amerikai történész, Beitzell, úgy véli: „Sztálin a Casablancában elfogadott döntésekről enyhített és gondosan adagolt variánst kapott. A szovjet miniszterelnök azonban semmit nem tudott meg az őt leginkább érdeklő kérdésről, vagyis a nemlétező »Round-up« hadműveletről.”³⁶

A nyugati szövetségesek bizonyos mértékig aggódtak amiatt, hogyan fogadja a szovjet kormány az üzenetben szétszórt információ-morzsákat a második frontról. Ezért történt, hogy Stanley, az Egyesült Államok moszkvai nagykövete január 29-én oly kitartóan érdeklődött a szovjet külügyi népbiztosnál: mi a szovjet reakció az üzenetre. A népbiztos azonban csak annyit válaszolt, hogy „a reakció majd az üzenetre adott válasz lesz”.³⁷

1943. január 30-án Sztálin elküldte válaszüzenetét Rooseveltnek és Churchillnek. „Az Önök által Németország tekintetében elfogadott határozatokat olyan feladatként értelmezve, amely Németország szétzúzását tartja szem előtt az 1943-ban Európában létrehozandó második front útján, hálás lennék Önöknek, ha közölnék az e téren konkrétan tervbe vett hadműveleteket és végrehajtásuk tervezett időpontjait.”

Ami a Szovjetuniót illeti – hangsúlyozta a szovjet kormányfő –, a Szovjetunió fegyveres erői minden tőlük telhetőt megtesznek a Németország és szövetségesei ellen a szovjet–német fronton indított támadás folytatása érdekében. Közölte azt is, hogy február első felében befejezik a téli hadjáratot. „Csapataink elfáradtak, pihenésre van szükségük, és aligha sikerül ezen a határidőn túl folytatniuk a támadást.”³⁸

Az angol miniszterelnök és az amerikai elnök az üzenet vétele után kicserélte véleményét a dologról. Úgy döntöttek, hogy a szov-

³⁵ G. Herring: *Ad to Russia 1941 – 1946. Strategy, Diplomacy, the Origins of the Cold War*. New York 1973. 87. old.

³⁶ Beitzell: *Id. mű.*, 97. old.

³⁷ AVP SZSZSZR

³⁸ Üzenetváltás. I. köt. 109. old.

jet kormányának adnak bizonyos kiegészítő információkat a szövetségesek 1943-as katonai terveiről. Február 9-én Churchill üzenetet küldött Sztálinnak, amelyben rámutatott: a szövetségesek április folyamán be akarják fejezni a tuniszi hadműveletet, s azután júliusban, de ha lehet előbb, szándékukban áll elfoglalni Szicíliát. Azt követően a Földközi-tenger keleti részében indítanak hadműveletet, valószínűleg a Dodekanézosz-szigetek ellen.

„Erőforrásainkhoz képest erőteljes előkészületeket teszünk arra is, hogy augusztusban végrehajtsuk a Csatornán való átkelést célzó hadműveleteket, amelyekben brit egységek és az Egyesült Államok egységei vesznek majd részt. Ennél a hajótér és a partraszállási támadó eszközök ugyancsak meghatározó tényezők lesznek. Ha ezt a hadműveletet az időjárás vagy egyéb okok következtében elhalasztják, akkor nagyobb erők részvételével szeptemberre készítjük majd elő. Természetesen ennek a támadásnak az időpontja szükségyszerűen azoktól a védelmi lehetőségektől függ, amelyekkel a németek ebben az időben a Csatorna túlsó oldalán rendelkezni fognak.”³⁹

Ilyeténképpen a Szovjetunió nyugati szövetségesei mégiscsak megjelölték – ha nagy fenntartásokkal is – azt az új időpontot, amikor az angol–amerikai fegyveres erők akcióba lépnek majd a kontinensen: megnevezték 1943 augusztus–szeptemberét.

Churchill február 8-án Londonban fogadta a szovjet nagykövetet és közölte vele, hogy az 1943 augusztusára tervezett csatornai inváziós hadműveletre 17–20 hadosztály részvételét tervezik, közülük 14–15 angol, a többi amerikai lesz. Ennek kapcsán a miniszterelnök megemlítette, hogy ő Moszkvában 27 amerikai hadosztályról beszélt, amelyeket április elsejéig a brit szigetekre kell szállítani. Most, mint mondotta, csupán 1 amerikai hadosztály van Angliában, s augusztusban várhatóan négy lesz.⁴⁰

1943. február 16-án Sztálin újabb üzenettel fordult Churchillhez és Roosevelthez, melyben rámutatott arra, mennyire nem kívánatos, ha a szövetségesek észak-afrikai hadműveleteinek februárra tervezett befejezését halogatják. „Éppen most – írta Sztálin –, amikor a szovjet csapatok még folytatni tudják nagyarányú támadásu-

³⁹ Ugyanott, 114–115. old.

⁴⁰ AVP SZSZSZR

kat, égetően szükséges az angol–amerikai csapatok aktivitása Észak-Afrikában. Ha mi a saját frontunkon, Önök pedig Tuniszban egyidejűleg támadnánk Hitlert, az nagyon hasznos lenne közös ügyünk szempontjából, és igen komoly nehézségeket idézne elő Hitler és Mussolini számára. Ebben az esetben az Önök által Szicíliában és a Földközi-tenger keleti részén tervezett hadműveletekre is hamarabb kerülne sor.”

A szovjet kormányfő a második front megnyitásának időpontjára vonatkozóan megjegyezte: „a jelenlegi helyzet megköveteli ezeknek a határidőknek minél közelebb hozását, és a nyugati második frontnak jóval az említett időpont előtti létrehozását. Az ellenség magához térésének megakadályozása céljából szerintem igen fontos, hogy Nyugat felől a támadást ne halasszák az év második felére, hanem még tavasszal vagy nyár elején hajtsák végre.”

A szovjet kormányfő felhívta a figyelmet arra a tényre: „a németek december végétől, amikor az angol–amerikai haderők tuniszi hadműveletei valamilyen oknál fogva abbamaradtak, Franciaországból, Belgiumból, Hollandiából és magából Németországból 27 hadosztályt, köztük 5 páncélos hadosztályt dobtak át a szovjet–német frontra. Ilyenformán ahelyett, hogy a német erőknek a szovjet–német frontról való elvonásával a Szovjetuniót segítették volna, Hitlernek okoztak könnyebbséget, aki a tuniszi angol–amerikai hadműveletek lanygulása következtében további csapatokat vetett be az oroszok ellen.

Mindez mellett szól, hogy minél hamarabb használjuk ki együttesen a hitleri táborban előállt frontnehézségeket, annál inkább számíthatunk Hitler rövid időn belüli szétzúzására. Ha mindezt nem vesszük figyelembe azonnal, és a jelenlegi helyzetet nem használjuk ki közös céljaink érdekében, akkor megtörténhet, hogy a németek lélegzetvételi szünethez jutnak, összeszedik erejüket és magukhoz térhetnek. Számunkra, s az Önök számára is világos, hogy hasonló baklövés elkövetése nem lenne kívánatos.”⁴¹

Február 17-én a szovjet nagykövet megtárgyalta az angol külügyminiszterrel néhány olyan kérdést, amelyet a szovjet kormányfő felvetett. Biztosította a külügyminisztert arról, hogy a szovjet–német front eseményei azt mutatják: Németországot szét lehet verni

⁴¹ Ugyanott, 116–117. old.

1943-ban, ha tavasszal vagy kora nyáron elég erős csapást mérnek rá Nyugatról. A nagykövet kifejezésre jutatta azt a véleményét is, hogy Anglia és az Egyesült Államok át tudnák dolgozni terveiket, ha például elhalasztanák a szövetségesek szicíliai és olaszországi invázióját és fő erőiket a franciaországi második frontra összpontosítanák.

Eden beismerte: most, amikor már megszűnt a németek közvetlen angliai inváziójának veszélye, az ország valamennyi rendelkezésre álló reguláris erejét be lehetne vetni a franciaországi hadműveletekbe, a tuniszi harcok befejeződése után pedig az észak-afrikai hadsereg nagyobb részét is, bár ezt „bizonyos mértékig nehezíti a szállítóeszközök szűkössége”.

Február 26-án azonban az angol külügyminiszter közölte a szovjet nagykövettel, hogy Churchill véleménye szerint nem lenne célszerű a casablancai határozatok felülvizsgálata. Ennek Eden véleménye szerint az volt a fő oka, hogy Észak-Afrikában olyan nagy mennyiségű csapatot, fegyverzetet és ellátmányt halmoztak föl, amelynek visszaszállítása Angliába a tuniszi hadműveletek befejezése után meglehetősen nehéz feladat lenne, mert nincs elegendő hajó. Ezenkívül az átcsoportosítás túl sok időt venne igénybe és nem fejeződne be a La Manche-csatornán való átkelés időpontjára. Ezért Tunisz után a Földközi-tenger térségében, mindenekelőtt Szicíliában kell folytatni a hadműveleteket a már ott levő erőkkel. Majd Eden azt állította, hogy Churchill állítólag meg akarja gyorsítani az előkészületeket a Csatornán való hadműveletekre, még „az amerikaiak nélkül is”, bár ez esetben a deszanthoz csupán 14 hadosztály áll rendelkezésre. Ezért az angolok nyomást gyakorolnak Rooseveltre annak érdekében, hogy mielőbb szállítsák át az amerikai csapatokat Angliába; ennek hatására az amerikaiak már megígérték, hogy márciustól kezdődően útnak indítanak 7 hadosztályt.⁴²

E beszélgetés során a szovjet nagykövet emlékeztette Edent Simon lord kancellárnak arra a beszédére, amelyet február 23-án tartott válaszul Beaverbrooknak a második fronttal kapcsolatos interpellációjára. Beaverbrook a második front létrehozásának meggyorsítását sürgette. Simon beszédéből ítélve viszont – jelentette ki

⁴² E rész tárgyalásainak forrásanyaga: AVP SZSZSZR

a nagykövet – arra a következtetésre juthatunk, hogy az angol kormány egyáltalán nem akarja létrehozni a második frontot. Simon véleménye szerint ugyanis az angol flotta tevékenysége, Németország légi bombázása, az észak-afrikai hadműveletek és a Szovjetunióknak szállított utánpótlás együttvéve „egyfajta második frontként” értelmezhető. Ami a szovjet kormány értelmezése szerint igazi második frontot illeti, Simon ezt „olcsó jelszónak” nevezte. Valamilyen formában határolja el magát a kormány Simon kijelentéseitől – követelte a szovjet nagykövet. Edennek arra a megjegyzésére, hogy a szovjet kormány Churchill közléseiből nagyon is jól ismerheti az angol kormány „valódi irányvonalát”, Majszkij azt felelte: ezekről a kifejezésekről csak kevesen tudnak, Simon viszont a nyilvánosság előtt beszélt.

Március 2-án Eden azt mondta a szovjet nagykövetnek, hogy beszélt Churchill-lel Simon kijelentéseiről, és Churchill azt mondta: kéri, adják tudtára a nagykövetnek, hogy az angol kormány irányvonalát ő, Churchill szabja meg, nem pedig Simon, s ez a „vonal” jól ismert a szovjet kormány előtt. Churchill azonban arra nem volt hajlandó, hogy nyilvánosan cáfolja Simont, mivel ez véleménye szerint „meg hasonlást idézne elő a kormánykörökben”.

A szovjet kormányfő február 16-i üzenetére az Egyesült Államok elnöke február 22-én, Nagy-Britannia miniszterelnöke március 11-én válaszolt. (Ez utóbbinak a késését az angolok Churchill betegségevel magyarázták.)

Roosevelt Sztálinhoz intézett válaszüzenetében azt írta: „a szövetségesek észak-afrikai hadműveleteit . . . a nem várt nagy esők szakították félbe, amelyek igen megnehezítették, hogy a hadianyagot és a csapatokat a rendelkezésünkre álló utakon a kikötőkből a frontra szállítsuk”. A második fronttal kapcsolatban pedig kifejtette, hogy tudatában van az európai kontinensen kifejtendő katonai erőfeszítések fontosságának „a legközelebbi alkalmas időpontban” azzal a céllal, hogy gyengíthessék a központi hatalmak ellenállását a Vörös Hadsereggel szemben. „Biztos lehet benne – írta Churchill –, hogy az észak-afrikai siker után, mielőtt a lehető legnagyobb erőfeszítéssel elő tudjuk teremteni a szükséges szállítóeszközöket, az amerikai csapatok harci tevékenységét ki fogjuk terjeszteni az európai kontinensre.”⁴³

⁴³ Üzenetváltás. 2. köt. 57–58. old.

Churchill terjedelmes üzenetet küldött, s ebben kifejtette az esedékes hadműveleteket, melyek a legközelebbi jövőben várhatók: 1. Észak-Afrikában 1943. április végére be kell fejezni a harctevékenységet. 2. Fel kell készülni az angol–amerikai csapatok szicíliai partraszállására 1943 júniusában. 3. „Tanulmányozzák a Földközi-tenger keleti részén végrehajtandó hadműveletek terveit is, amilyen például: a) Kréta vagy a Dodekanézosz-szigetek, illetve mind a kettő együttes elfoglalása, és b) partraszállás Görögországban.”

Azután Churchill a következőket írta: „Nagyon szeretném, ha az Ön részére küldött szigorúan bizalmas tájékoztatás alapján pontosan tudná, hogy milyen katonai erőkkel rendelkezünk a Földközi-tengeren vagy a Csatornán keresztül indítandó európai támadáshoz. A brit hadsereg túlnyomó része – 38 hadosztály – „Észak-Afrikában, a Közép-Keleten és Indiában tartózkodik, és nincs semmiféle fizikai lehetőség arra, hogy ezt a hadsereget tengeri úton visszaszállítsuk a brit szigetekre.” Churchill közlése szerint az 1943. augusztusi csatornai átkelésre az akkoriban Angliában tartózkodó 27 hadosztályból csak 16 brit hadosztályt készítettek föl. Az amerikaiak terveivel kapcsolatban Churchill megírta, hogy először azt tervezték: 1942 júliusában 27 hadosztályt szállítanak Angliába a franciaországi invázió céljaira. Mindeddig azonban 7 hadosztályt dobtak át az észak-afrikai hadműveletekhez, s még további hármat akarnak odaszállítani. Churchill adatai szerint 1943 augusztusában Angliában 4 amerikai hadosztályra lehet számítani.

A közölt információk alapján végül is Churchill erre a következtetésre jutott: „Ami a Csatorna túlsó oldala elleni támadást illeti, én és az elnök komolyan kívánjuk, hogy csapataink részt vegyenek abban az Európában folyó általános küzdelemben, amelyet Önök oly bámulatos hősiességgel vívnak. De ahhoz, hogy folytathassuk a hadműveleteket Észak-Afrikában, a Csendes-óceánon és Indiában, s hogy eljuttathassuk Oroszországba a szállítmányokat, az Egyesült Királyság behozatali programját a végsőkéig csökkentettük, s tartalékainkat használtuk és használjuk fel. Abban az esetben azonban, ha az ellenség eléggé meggyengül, akkor még augusztus előtt készülünk megindítani a támadást, s ebből a célból hetenként megfelelő változtatásokat hajtunk végre a tervekben. Ha az ellenség nem gyengül meg, akkor az idő előtti, minőségileg rosszabb és

mennyiségileg elégtelen erővel indított támadás csak véres kudarcra" vezethet.⁴⁴

A szovjet kormányfő március 15-én Churchillnek, 16-án Rooseveltnek válaszolt. Megállapította, hogy a szovjet-német fronton a hitlerista csapatokkal vívott harcok legfeszültebb időszakában, a február-márciusi időszakban az angol-amerikai csapatok nemcsak hogy nem erőltették a támadást Észak-Afrikában, hanem egyáltalán nem is támadtak, és a megszabott határidőt elhalasztották. „Ugyanakkor Németország a szovjet csapatok ellen Nyugatról már 36 hadosztályt tudott átdobni, köztük 6 páncélos hadosztályt. Könnyű belátni, milyen nehézségeket okozott ez a szovjet hadsereg számára, és mennyire megkönnyítette a németek helyzetét a szovjet-német fronton.”

A szovjet kormányfő elvileg pozitívan értékelte a szövetségeseknek azt a szándékát, hogy partra szállnak Szicíliában. Hangsúlyozta azonban: „A fő kérdésnek továbbra is a franciaországi második front megnyitását tekintem”, melynek lehetőségét a szövetségesek 1942-ben, majd később 1943 tavaszán is elmulasztották kihasználni.

Üzenetében Sztálin igen határozottan közölte: „Minthogy a szovjet haderők az egész tél folyamán kemény harcban álltak, és a harcot jelenleg is folytatják, Hitler pedig újabb nagyarányú intézkedéseket tesz hadseregének a Szovjetunió elleni tavaszi és nyári hadműveletekhez szükséges kiegészítése és növelése érdekében, számunkra rendkívül fontos, hogy a nyugati támadást ne halogassák tovább, hogy ezt a támadást tavasszal vagy nyár elején végrehajtsák.”

A szovjet kormány nagyon jól tudja, hogy egy olyan nagyszabású hadműveletnek a végrehajtása, mint amilyen a franciaországi második front megnyitása, mindenképpen nehézségekkel jár. „Mindamellet közös ügyünk érdekében szükségesnek tartom a legnagyobb mértékben felhívni a figyelmet a franciaországi második front további halogatásával járó komoly veszélyre – írta Sztálin Rooseveltnek. – Ezért Önnek és Churchill úrnak a franciaországi második front létrehozása kérdésében adott határozatlan válasza nyugtalanságot kelt bennem, amelyet nem hallgatok el.”⁴⁵

⁴⁴ Ugyanott, 1. köt. 121–125. old.

⁴⁵ Ugyanott, 1. köt. 128–129., 2. köt. 60. old.

Churchill is, Roosevelt is válasz nélkül hagyta Sztálin üzenetét.

Az angol miniszterelnök március 16-án a szovjet nagykövettel tárgyalt Londonban, és érintette azt is, mik a szövetségesek katonai tervei a jövőben. Közölte egyebek között, hogy Észak-Afrikában a németek teljes szétzúzását nem tudják május dereka előtt befejezni. (Ez lesz a mi Sztálingrádunk – mondotta.) „Az angol–amerikai csapatok szicíliai partraszállását azonban ez nem hátráltatja – állította –, ezt a hadműveletet a legutóbbi üzenetében ígért időpontban végrehajtják. Ami a La Manche-on való átkelést illeti – folytatta Churchill –, „minden marad a régiben”, azaz nem fognak hozzá augusztus előtt.

Az angol kormány azzal, hogy továbbra is hangoztatta az európai második front megnyitására irányuló óhaját, gyakorlatilag tudatosan megtévesztette a szovjet kormányt. A nyugati hatalmak valódi szándékait az angol kormány ez időszakból származó néhány belső dokumentuma tárja föl. Így például Churchill a hadügyminiszternek, a birodalmi vezérkar főnökének és a vezérkari főnökök bizottságának 1943. április 15-én átadott egy feljegyzést, amelyben nyíltan beismerte: „ebben az évben szó sem lehet semmiféle komolyabb deszantműveletről a Csatornán keresztül”. Ugyanis valamennyi amerikai deszanthajó a Földközi-tenger térségében van a „Husky” hadművelet végrehajtása céljából, a rossz idő beköszöntével pedig aligha lehet arra számítani, hogy a hadművelet megindítása előtt „bármiféle amerikai csapatokat dobni akát és képeznének ki”. Anglia miniszterelnöke külön hangsúlyozta annak fontosságát, nehogy „ez a tény szélesebb körben ismertté váljon . . . Kiterjedt tevékenységet kell folytatni ennek leplezésére, hogy a francia partokhoz kössük az ellenséget, s hogy ne ássuk alá orosz szövetségeseink morális állapotát. Nem szabad tehát hirtelen, váratlanul abbahagynunk a »Bolero« hadművelet előkészületeit . . . Pontos tervet kell készíteni arra, hogyan lassítsuk a »Boleróra« való készülődést oly módon, hogy biztosítsuk az előkészületeket folyamatosan arra a hadműveletre, amelyet nem 1943-ban, hanem 1944-ben fogunk végrehajtani.”⁴⁶

Amikor Washingtonban megkapták Sztálin üzenetét, éppen ott tartózkodott Eden külügyminiszter, hogy megtárgyaljon számos

⁴⁶ Churchill: Id. mű, 4. köt. 948–949. old.

olyan kérdést, amely a hadviseléssel és a háború utáni békés rendezéssel volt összefüggésben. Amerikai tartózkodása idején két ízben találkozott a szovjet nagykövettel, s vázlatosan ismertette vele az elnökkel folytatott tárgyalásainak tartalmát. A szovjet nagykövetet elsősorban a második front érdekelte. Eden erre kitérően azt válaszolta, hogy „minden a szállítási nehézségeken múlik”. „A jelenlegi helyzetben – mondotta Eden – nem lát lehetőséget arra, hogy Észak-Afrikából visszaszállítsák a csapatokat a franciaországi invázió céljaira, egyéb erők pedig nincsenek ehhez.” A nagykövetnek arra a megjegyzésére, hogy Churchill, amikor 1942-ben megígérte a második front megnyitását 1943 tavaszán, nyilvánvalóan számításba vette ezt a lehetőséget, a külügyminiszter így felelt: „akkor az volt a terv, hogy nagy erők jönnek az Egyesült Államokból, ez azonban lehetetlennek bizonyult; most pedig Angliában mindössze egyetlen amerikai hadosztály van”. A nagykövet azt szűrte le Edennel folytatott beszélgetéséből, hogy „jelenleg a második front-ról aligha folytak komoly tárgyalások”-⁴⁷

Miután Eden visszatért Londonból, 1943. április elején Majszkijjal is beszélgetett mindarról, amiről az Egyesült Államokban a háború folytatását illetően tárgyalt. Informálta a nagykövetet arról, hogy Churchill utasítására Washingtonban megvitatta az elnökkel, miképpen lehetne meggyorsítani az amerikai csapatok Angliába szállítását, ám e beszélgetések nem jártak túlságosan biztató eredménnyel. Rooseveltnél végül is megígérte, hogy őszre a brit szigetekre visznek hat-hét hadosztályt, Eden véleménye szerint azonban ez túl optimista elgondolás, mert gyakorlatilag nem lehet öt-hat hadosztálynál többet átvinni. A legnagyobb nehézséget a szállítóeszközök hiánya okozza – állította a külügyminiszter. Ennek kapcsán még azt is fölpanaszolta, hogy az amerikaiak sokkal nagyobb figyelmet fordítanak a Japán elleni, mint a Németország elleni harcra, ezért az erők – beleértve a hajótér és a szállítóhajópark – aránytalanul nagyobb részét a Csendes-óceán térségébe irányítják, következésképpen fennakadások vannak az amerikai csapatok Angliába szállításában.

Eden véleménye szerint jóval kedvezőbben alakultak azok a tárgyalások, amelyek az amerikai haditengerészeti erők Angliába jut-

⁴⁷ AVP SZSZSZR

tatásának meggyorsítása érdekében folytak. Roosevelt megígérte, hogy augusztusig 700-ra emelik az Angliába települő amerikai bombázók számát (áprilisban 300 volt belőlük), majd 1943 végére mennyiségük 900-ra növekszik.⁴⁸

Amellett, hogy a Szovjetunió és a nyugati szövetségesek viszonyát a második front megnyitásának problémája folyamatosan megterhelte, az antifasiszta koalíció teherbírását egy másik fontos kérdés is próbára tette. Azzal az indokkal, hogy valamennyi tengeri szállítóeszközre szükség van a Földközi-tenger térségében folyó hadműveletek érdekében, az északi-tengeri úton teljes mértékben beszüntették a Szovjetunióba irányuló hadianyag-szállítást. 1943. március 30-án Churchill közölte a szovjet kormánnyal, hogy az Egyesült Államok elnökével egyetértésben arra a következtetésre jutottak: szeptemberig nem indítanak konvojt északon a Szovjetunió felé, s szeptemberben is csak azzal a feltétellel újítják föl a szállítást, ha „ezt a legfontosabb német hadihajók elhelyezkedése megengedi”, s ha kedvezően alakul az észak-atlanti helyzet.⁴⁹

Churchillnek küldött 1943. április 2-i válaszüzenetében a szovjet kormányfő a „váratlan lépést” úgy értékelte, „mint a Nagy-Britannia és az Egyesült Államok részéről a Szovjetunióknak küldött hadianyag- és fegyverszállítmányok katasztrofális csökkenését, hiszen a Nagy-óceánon át történő szállítást a hajótér korlátozza, s emellett ez az út nem valami biztos, a déli út forgalmi kapacitása pedig kicsiny, s ilyenformán ez a két útvonal nem kompenzálhatja az északi úton történő szállítás beszüntetését. Érthető, hogy ez a körülmény szükségképpen kihat majd a szovjet csapatok helyzetére.”⁵⁰

A Szovjetunió londoni nagykövete március 31-én tárgyalta Eden-nel. Hangsúlyozta, hogy az angol és az amerikai kormány döntése károsan fog hatni mind katonai, mind politikai értelemben. „A szovjet nép és a Vörös Hadsereg – emlékeztetett rá – már csaknem két éve egymaga vívja a kegyetlen harcokat az egész hatalmas német katonai gépezettel.” Természetes, hogy a szovjet kormány „méltóképpen értékeli” az afrikai angol hadműveleteket, de „hi-

⁴⁸ Ugyanott.

⁴⁹ Üzenetváltás. 1. köt. 134—135. old.

⁵⁰ Ugyanott, 136. old.

szen Churchill maga sem titkolja, mennyi német hadosztályt tud lekötni az afrikai front”. A nagykövet figyelmeztette Edent: Angliának a második front kérdésével kapcsolatos álláspontjának elemzése nem eredményezett „túl kedvező benyomást”. „A legjobb, amit mondani tudok, a következő: a második front ügyében határozatlanság tapasztalható. Vagy lesz ilyen front, vagy sem. S most ráadásul abbahagyják a konvojok indítását, s ezzel nagyon romlik az utánpótlás. Mit fognak mondani erre az emberek?”

3. ROOSEVELT ÉS CHURCHILL HARMADIK WASHINGTONI KONFERENCIÁJA (1943. május)

1943 májusában Tuniszban végre támadásba lendültek az angol-amerikai csapatok, s május közepére teljesen megsemmisítették az olasz és német seregeket. A nyugati szövetségesek maradéktalanul megtisztították az ellenségtől az észak-afrikai partvidéket, a Földközi-tengeren fölénybe jutottak a tengelyhatalmakkal szemben, megszilárdították pozícióikat a Közel-Keleten, és lehetővé tették a szabad hajóforgalmat a Szuezi-csatornán át. Az angolok és amerikaiak e térségbeli sikereit nagyrészt az magyarázza, hogy számbelileg korlátozott olasz–német csapategységek álltak szemben velük. A tengelyhatalmak nem tudtak erősítést átdobni csoportosításukhoz Észak-Afrikába, mivel haderejüket döntően a szovjet–német front kötötte le, s oda irányították tartalékaikat is.

Az Atlanti-óceán tengeri útvonalain vívott háborúban 1943 tavaszán ugyancsak a Hitler-ellenes koalícióban tömörült szövetségesek javára alakult a helyzet.

Számottevő sikereket értek el az amerikai fegyveres erők a Csendes-óceán délnyugati részén: 1943 februárjában elfoglalták Guadalcanalt (Salamon-szigetek), és javították pozícióikat Új-Guineában. A japánok kénytelenek voltak egyelőre lemondani a támadó hadműveletekről, és hadászati védelembe mentek át.⁵¹

Az angol és az amerikai fegyveres erők ezzel bizonyos fokig hozzájárultak az agresszorok elleni háború megvívásához, ám hadmű-

⁵¹ Lásd A második világháború története. 1939–1945. 6. köt. Zrínyi Katonai Kiadó 1978. 431. old.

veleteik semmiképpen sem helyettesíthették a második frontot. Anglia és az Egyesült Államok erőiknek csak egy részét vetették be a hadműveletekbe, s jórészt Olaszország és Japán, nem pedig Németország ellen. Az általuk felhalmozott hatalmas erő, a nagy mennyiségű harctechika és fegyverzet jelentős mértékben kihasználatlan maradt.

Annak ellenére, hogy a Vörös Hadsereg történelmi jelentőségű győzelmeinek és az angol-amerikai fegyveres erők első sikereinek eredményeképpen a világban 1943 tavaszára gyökeresen megváltozott a katonai-hadászati helyzet, a fasiszta blokk országai a másodrendű frontokon még mindig erősek voltak. Európa nagy része még mindig a fasiszták igáját nyögte. Japán ellenőrizte az elfoglalt óriási ázsiai és csendes-óceáni területeket.

A hitleri Németország eltökélte, hogy revánsot vesz a sztálingrádi vereségért, és rendkívüli intézkedéseket tett egy újabb támadó hadművelet előkészítése érdekében. Ismét szeretne volna megragadni a kezdeményezést a döntő jelentőségű szovjet-német fronton.

Anglia és az Egyesült Államok kormánya jól tudta, hogy a németek újabb nagy támadásra készülnek a szovjet-német fronton. Eről Roosevelt elnök említést is tett Sztálinnak küldött 1943. május 5-i üzenetében.⁵² Május 26-i válaszüzenetében a szovjet kormányfő ezt írta: „Egyetértek Önnel abban, hogy ezen a nyáron – esetleg már júniusban – várható a hitleristák újabb nagy támadása a szovjet-német fronton. Hitler máris mintegy 200 német és 30 szövetséges hadosztályt vont össze ellenünk. Mi készülünk az újabb német támadás fogadására és az ellentámadásokra, de nincs elég repülőgépünk és repülőbenzinünk. Most természetesen nem láthatjuk előre, hogy milyen katonai és egyéb lépéseket kell majd tennünk. Ez attól függ majd, hogyan alakul frontunkon a helyzet. Sok függ attól is, hogy milyen gyorsan és milyen erővel indulnak majd angol-amerikai hadműveletek Európában.”⁵³

Ilyen körülmények között megint nagy szükség lett volna az európai második front megnyitására. A nyugati szövetségesek mégis továbbra is figyelmen kívül hagyták a Szovjetunió érdekeit, amikor

⁵² Lásd Üzenetváltás. 2. köt. 64–65. old.

⁵³ Ugyanott, 67. old.

a fasiszta blokk elleni haditerveiket készítették. Az angolok és az amerikaiak egy újabb washingtoni konferenciát terveztek, s erre készülve még emlékezni sem akartak a szovjet kormánynak legutóbb tett ígéretükre, arra, hogy 1943 augusztus–szeptemberében megkezdik a hadműveleteket az európai kontinensen.

Számos körülmény tette szükségessé, hogy ismét találkozzék az angol és az amerikai kormányfő. Az afrikai harcok befejeződésével napirendre került a feladat, hogy összehangolják a két ország további hadászati terveit. Hozzá kellett látni a Japán elleni hosszú távú hadműveletek kidolgozásához is. Az Egyesült Államokban ismét erőre kaptak annak az álláspontnak a védelmezői, hogy mindenekelőtt a Csendes-óceán térségében kell folytatni a hadműveleteket (ez volt az ún. csendes-óceáni iskola), s ezért újra tisztázni kellett ezt a problémát.

Az angol tájékoztatási miniszter 1943. május 13-án elmondta a szovjet nagykövetnek: Rooseveltt aggódik, hogy az észak-afrikai háború befejeződése után az Egyesült Államokban sok befolyásos személy ismét erőteljesen azt fogja követelni, fordítsák a fő figyelmet a Japán elleni hadműveletekre. Az elnöknek az a szándéka, hogy a Churchill-lel való újabb találkozás segít megerősíteni azt az általa képviselt álláspontot, hogy az első számú ellenség Németország, s hogy megpróbálja fékezni ezt az amerikaiak körében eluralkodó nézetet. Természetesen Rooseveltnak is, Churchillnek is lavíroznia kell; Washingtonban meg fogják tárgyalni a távol-keleti stratégiát és körvonalazzák a csendes-óceáni hadműveletet.

Másfelől Winant, az Egyesült Államok londoni nagykövete egy némileg más verziót fejtett ki Majszkijnak a washingtoni konferencia összehívásáról. Először úgy gondolták, hogy Marshall tábornok és King admirális a csendes-óceáni térségbe utazik, a helyszínen megismerkedik a dolgok állásával, majd jelentést tesz az elnöknek. Churchill azonban attól tartott, hogy egy ilyen szemle az amerikai stratégiában a „csendes-óceáni iskola” javára billenti a mérleget, s azt javasolta Rooseveltnak, hogy Marshall és King előbb utazzon Londonba konzultálni. Ez a megoldás különböző okokból nem felelt meg az amerikai elnöknek, ezért inkább Washingtonba hívta meg az angol miniszterelnököt és a vezérkari főnököket.

A második front kérdését illetően Winant azt állította, hogy az

angol miniszterelnök mindig is „kevésbé érdeklődött a franciaországi második front tervei iránt, s folyvást amellelt volt, hogy a Földközi-tenger körzetében mérjenek csapást a tengelyhatalmakra”. „Az amerikaiak viszont Winant szerint éppen fordítva, a franciaországi második front felé hajlottak, csak hogy míg elvben helyeselték a Csatornán való átkelést, a gyakorlatban késlekedve teljesítették a csapat- és hadianyag-szállításra vállalt kötelezettségeiket, és ezzel végső soron elősegítették Churchill fölülkerekedését.”⁵⁴

A szovjet kormány vezetőjét nem hívták meg a washingtoni konferencián való részvételre. Churchill 1943. május 10-i üzenetében közölte Sztálinnal: „Jelenleg az Atlanti-óceán közepén vagyok, útban Washingtonba, hogy eldöntsük az »Eskimos« hadművelet után Európában végrehajtandó további támadás kérdését, s hogy lebeszéljem őket a Csendes-óceán irányában való túlságos elhajlásról, továbbá, hogy megvitassuk az Indiai-óceán és az ott Japán ellen indítandó támadás problémáját.”⁵⁵

A Churchill vezette angol küldöttség a „Queen Mary” gőzösön utazott Londonból Washingtonba. Népes delegáció volt, mintegy 100 tagú. A vezérkari főnökök mellett még számos vezérkari tiszt utazott, valamint több angol minisztérium hivatalnokai. A hosszú atlanti-óceáni utat a küldöttség jól ki tudta használni arra, hogy gondosan felkészüljön a konferenciára. Maguk a vezérkari főnökök tízszer ülészttek, s üléseiken gyakran részt vett a miniszterelnök is.

Az angol küldöttség azt szerette volna elérni, hogy az amerikaiak beleegyezzenek az angol-amerikai csapatok olaszországi partraszállásába Szicília elfoglalása után. Abban a május 8-i emlékeztetőben, amelyet az amerikai vezérkari főnökökkel folytatandó tárgyalásokra készítettek, a következő fő feladatot fogalmazták meg a szövetségesek 1943-as európai hadműveleteire vonatkozóan: Olaszországot ki kell iktatni a háborúból. Az angolok véleménye szerint a tengely széttörése feltétlenül nagy hatást gyakorolna a né-

⁵⁴ AVP SZSZSZR

⁵⁵ Üzenetváltás. 1. köt. 155. old. — A szövetségesek által 1943 júniusában végrehajtandó szicíliai partraszállás hadműveletet angolul „Husky” fedőnéven emlegették, ennek orosz elnevezése: „Eskimos”.

metek erkölcsi állapotára és Németország gazdasági helyzetére. Az emlékeztető hangsúlyozta, hogy egyéb előnyök mellett Olaszországnak a háborúból való kiiktatása „megnövelné ama hadművelet sikerének esélyeit, amelyet az Egyesült Királyságból kiindulva a La Manche-on való átkelés céljából indítanánk”. 1943-ra az angol fél azt tervezte, hogy folytatják a harccselekményeket a földközi-tengeri hadszíntéren és fokozzák a Németország elleni bombatámadásokat. Az angolok a második front megnyitását még 1944-re sem irányozták elő. Csupán azt a kérdést tárgyalták, milyen mennyiségű csapatok fognak a szövetségesek rendelkezésére állni 1944. április elsején az Egyesült Királyság területén.⁵⁶

Ily módon az angol fél eleve arra törekedett, hogy a washingtoni konferencián megvédelmezze az olaszországi hadjárat elsőbbségét más hadszínterekkel szemben, így a nyugat-európai invázióval szemben is, miközben az olaszországi hadműveletnek a katonai stratégia szempontjából távolról sem volt akkora jelentősége, amekkorát az angolok tulajdonítottak neki. Az adott esetben a Churchill-kormányt elsősorban az angol uralkodó körök osztályérdekei vezérelték. Céljuk, hogy megerősítsék befolyásukat Délkelet-Európában, amihez véleményük szerint Olaszországon át vezetett az út.

Az Egyesült Államok vezérkari főnökeinek bizottsága ugyancsak felkészült a konferenciára. Megvitattak minden lehetséges variánst a „Husky” hadművelet befejezése utáni időre. A vezérkar operatív stratégiai tervezéssel foglalkozó osztálya amellet kardoskodott, hogy az 1943-as és az 1944-es stratégiai irányvonalnak feltétlenül folyamatosnak kell lennie, mivel e két év döntő jelentőségű a második világháborúban.

Az amerikai vezérkari főnökök bizottsága ezúttal arra a következtetésre jutott, hogy végre célszerű lenne megtervezni és előkészíteni a La Manche-csatornai átkelést, majd 1944 tavaszán végrehajtani a hadműveletet. Az amerikai főtisztek elvben nem elleneztek a hadműveletek kiterjesztését a Földközi-tenger medencéjében, ám attól tartottak, hogy ezáltal nem jut elég erő és tartalék a nyugat-európai invázióhoz. Azt is észrevételezték, hogy a földközi-tengeri térségben más megoldásokkal szemben előnyösebb lenne Szardí-

⁵⁶ PRO Cab. 99/22.

nia elfoglalása, mivel ez kevesebb erőt és tartalékokat emésztene fel, s mindezek megmaradhatnak Angliában.⁵⁷

A konferencia kezdete előtt néhány nappal az elnök és Harry Hopkins előzetes tárgyalásokat folytatott a vezérkari főnökökkel. E megbeszélések záróülésén, május 8-án, mint Leahy tengernagy megírja, elhatározták: „rábírák az angolokat arra a kötelezettségvállalásra, hogy minél előbb befejezzék a La Manche-csatornán való átkelés és az európai invázió előkészületeit, s 1944 tavaszán megkezdjék a hadműveletet”.⁵⁸

A „Trident” néven emlegetett washingtoni konferenciát 1943. május 25-től 25-ig tartották. Anglia és az Egyesült Államok vezetőinek a második világháború egész időszakát tekintve ez volt a legnagyobb szabású konferenciája.

Május 12-én Rooseveltt és Churchill, küldöttségük élén, találkozott a Fehér Házban és megtartották az első teljes ülést. Az ülést az elnök nyitotta meg. Beszédében rámutatott, hogy a szövetségesek hadászati terveinek fő célja: „minden embertartalékot és hadfelszerelést az ellenség ellen kell felhasználni.”⁵⁹

Nagy-Britannia miniszterelnöke hosszasan beszélt azokról a nagy változásokról, amelyek a szövetségesek győzelmeinek eredményeképpen a katonai helyzetben bekövetkeztek az ő utolsó washingtoni látogatása óta, amikor Tobruk angol erődjének elestéről kellett értesülnie. „Befejeződött a »Fáklya« hadművelet, és közeledik a »Husky« hadművelet. Mit csinálunk azután?” – tette föl Churchill a kérdést, s nyomban megjelölte elsődleges feladatként, hogy mindenáron ki kell iktatni Olaszországot a háborúból. Állítólag ez a lehető legjobb módja annak – közölte –, hogy „1943-ban megkönnyítsék a helyzetet az orosz fronton”.

„Ha feltesszük, hogy augusztus végére sikerül befejezni a »Husky« hadműveletet – fejtegette terveit Churchill –, mit fognak csinálni ezek a csapatok hét vagy nyolc hónapig, amíg lehetőség nyílik a La Manche-csatornán való átkelésre? Nem állhatnak tétlenül... Ez igen komoly hatást gyakorolna Oroszországra, amely összehasonlíthatatlanul nagyobb terheket visel.”

⁵⁷ Lásd *M. Metloff*: Id. mű, 166–171. old.

⁵⁸ *W. Leahy*: *I Was There*. New York 1954. 157–158. old.

⁵⁹ FRUS. *The Conferences at Washington and Quebec, 1943*. Washington 1970. 25. old.

A második front megnyitásával kapcsolatban azt bizonygatta, hogy az angol kormánynak szándékában áll a lehető leghamarabb átfogó támadást indítani az Egyesült Királyság területéről az európai kontinensen, ha elkészül egy olyan terv, amely sikert ígér.⁶⁰ Feis amerikai történész azt írja, hogy Churchill ebben az időben két alapvető következtetésre jutott. Először is, hogy Szicília elfoglalása után a legmegfelelőbb cél Olaszország; másodsor, hogy 1943-ban nem lehet a La Manche-csatornán át megvalósítani az inváziót, mivel Nyugat-Európában viszonylag erős német csapatok vannak. „Azt azonban gondosan elkerülte – mutatott rá Feis –, hogy ennek nyílt közlésével maga ellen bősztse az amerikaiakat és az oroszokat.”⁶¹

Churchill után Rooseveltt vette át a szót. Megjegyezte, hogy attól függetlenül, milyen hadműveletekbe kezdenek a szövetségesek a Földközi-tenger térségében, lesznek ott fölös embertartalékaik, melyeket át kell irányítani az európai kontinensre való behatolás céljaira. Ennek kapcsán nyíltan megmondta, hogy 1943-ban semmi lehetősége nincs annak, hogy a La Manche-csatornán át nagyobb arányú inváziót valósítsanak meg vagy akár korlátozott erővel partra szálljanak, 1944 tavaszán viszont ezt meg kell szervezni. Befejezésül kétségeit fejezte ki azzal kapcsolatban, hogy célszerű lenne elfoglalni egész Olaszországot. A Németország elleni harc legjobb módja – hangsúlyozta – a La Manche-csatornán való átkeelés.⁶²

Miután a kormányfők kinyilvánították, hogyan látják elvben a jövődöbeli hadvezetési terveket, a két ország vezérkarai hozzáláttak ezek konkretizálásához. Az európai második front megnyitásában tapasztalható nézeteltérésük lényege abban foglalható össze, hogy az angolok a hadműveletet meghatározatlan időre akarták elodázni, az amerikaiak viszont konkrét időpontot javasoltak, de nem korábban 1944 tavaszánál.

A Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottsága két héten át szakadatlanul ülésezett. Tagjai a Fehér Házban hatszor találkoztak az elnökkel és a miniszterelnökkel.

⁶⁰ Ugyanott, 25–27. old.

⁶¹ H. Feis: Id. mű, 126. old.

⁶² FRUS. The Conferences at Washington and Quebec, 1943. 30–32. old.

Eden külügyminiszter esetenként tájékoztatta a Szovjetunió londoni nagykövetét a konferenciáról. Május 18-án például ismertette vele a szövetségesek ama terveit, hogy a Földközi-tenger térségében július első hetében támadást akarnak intézni Szicília ellen. A nagykövetnek arra a megjegyzésére, hogy Churchill ennek egy hónappal való meggyorsítását ígerte a szovjet kormányfőnek, tehát júniusi kezdést ígért, Eden azt válaszolta: amikor a vezérkarok hozzáláttak e hadművelet terveinek részletes kidolgozásához, kiderült, hogy „a legkorábbi időpont, amikor végre lehet hajtani, június vége”.

Az olaszországi hadihelyzettel kapcsolatban Eden azt állította: ha Olaszország a saját erejére lesz utalva, nem sokáig tud ellenállni az angol–amerikai támadásnak, s összeomlik vagy kapitulál. Neki, Edennek, az az általános benyomása, hogy „a németek erőiket láthatóan a szovjet fronton összpontosítják, és Olaszországot a sorsára hagyják”. Az angol–amerikai hadművelet feltétlenül kedvezően fogja befolyásolni a Szovjetunió helyzetét a szovjet–német fronton.

Május 21-i beszélgetésük alkalmával Eden elmondta Majszkijnak: a miniszterelnök közlése szerint a vezérkari főnökök tanácskozásain hevesen összezapott egymással a két „iskola”. Churchill Londonban még lebecsülte „a Csendes-óceáni iskola” súlyát, s most Washingtonban meggyőződhetett arról, milyen nagy befolyása van. A küzdelemben végül is azok kerekedtek felül, akik szerint az első számú ellenség Németország.

1943. május 17-én A. A. Gromiko, a Szovjetunió ideiglenes egyesült államokbeli ügyvivője és Eduard Beneš, az emigráns csehszlovák kormány akkoriban Amerikában tartózkodó vezetője, részletesen megtárgyalta a washingtoni konferencián kialakult helyzetet. Beneš véleménye szerint Rooseveltnagy reményeket fűzött ahhoz, hogy az „olaszországi kikötők és egyéb objektumok nagy erejű bombázásának hatására Olaszországban antifasiszta forradalom törhet ki”. Gromiko erre megjegyezte, hogy az angolok és amerikaiak „1943-ban egész nyáron elvesződhetnek az olasz szigetekkel, és figyelmüket teljesen lekötheti Dél-Európa”. Beneš egyetértett vele. Bár Szicília és egész Olaszország elfoglalása nagy morális és politikai csapás lenne a németekre – tette hozzá –, azt mégis be kell ismerni, hogy „katonai szempontból ez lenne a kevésbé érzékeny csapás”. Feltételezte, hogy „a nyugat-európai második front meg-

nyitásának kérdésében az amerikaiak az angolok uszályába kerültek”.⁶³

A washingtoni konferencia azzal végződött, hogy elfogadtak egy jelentést, amelyet a Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottsága terjesztett elő, s Churchill és Roosevelt május 25-én jóváhagyott.

E dokumentum első pontja kimondta: az Egyesült Államok és Anglia azt tartja fő feladatának, hogy „együttműködjön Oroszországgal és a többi szövetségesekkel a tengelyhatalmak mielőbbi felétel nélküli kapitulációja érdekében”.

Mint kiderült, a dokumentum készítői az európai hadszíntéren mindenekelőtt arra törekedtek, hogy az angolok és amerikaiak közösen nagyobb erővel bombázzák Németországot.

A La Manche-csatornán át indítandó hadművelettel kapcsolatban a Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottsága úgy döntött: „Az Egyesült Királyság területén erőket és eszközöket halmoznak föl, hogy 1944. május elsején hadműveletet indíthassanak az európai kontinensen hídfő elfoglalására, majd a további támadó hadműveletek céljából.” Itt 29 hadosztály részvételével számolnak. Úgy gondolták, hogy 1943. november elseje után a Földközi-tenger térségéből hét hadosztályt dobhatnak át az Egyesült Királyságba, míg az Egyesült Államokból folyamatosan 3–5 hadosztály érkezik havonta. Mint King admirális, a konferencia egyik résztvevője elmondja, az európai invázió időpontjában heves viták után sikerült csak megállapodni. Az angol meghatalmazottak eleinte hallani sem akartak konkrét időpont meghatározásáról, majd igyekeztek azt úgy tekinteni, mint ami tájékozódásul szolgál.⁶⁴

A Földközi-tengeren indítandó hadműveletekről szóló pontnak megfelelően megbízták Eisenhower tábornokot, az észak-afrikai szövetséges fegyveres erők főparancsnokát, hogy sürgősen intézkedjék a „Husky” hadművelet operatív terveinek kidolgozásáról azzal a céllal, hogy „Olaszországot kiiktathassák a háborúból és a lehető legnagyobb német erőket kössék le”. E kérdésben véglegesen a Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottságának kell döntenie.⁶⁵

A washingtoni konferencián kompromisszumos döntések szület-

⁶³ AVP SZSZSZR

⁶⁴ E. King—W. Whitehill: Fleet Admiral King. London 1954. 234. old.

⁶⁵ FRUS. The Conferences at Washington and Quebec, 1943. 367—368. old.

tek. Az amerikai küldöttségnek sikerült elérnie az angoloknál, hogy beleegyezzenek a La Manche-csatornán való átkelésbe 1944 tavaszán. A maguk részéről viszont az amerikai megbízottak nem ellenzték annak a kérdésnek a tanulmányozását, hogyan lehetne kiiktatni Olaszországot a háborúból.

A Szovjetunió iránti kötelezettségvállalások viszont megint teljesíthetetlenül maradtak. Az angolok és az amerikai küldöttség újra úgy döntött, hogy tovább halogatják az európai második front megnyitását, sőt az európai kontinensen végrehajtandó invázió előkészületeit semmiképpen sem részesítették előnyben más hadszínterekkel szemben.

Churchill, mint írja, a washingtoni konferencia után „rendkívül nyugtalan volt amiatt, nehogy a Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottsága valamiféle ajánlásokkal álljon elő annak kapcsán, hogy Szicília elfoglalása után megindítsák-e az olaszországi inváziót”. Mivel kimondottan e célból utazott az Atlanti-óceán másik partjára, „ezt a kérdést nem hagyhatta eldöntetlenül”.⁶⁶

Ezért a miniszterelnök az angol vezérkari főnökökkel és Marshall amerikai vezérkari főnökkel együtt Algírba utazott, s ott Eisenhower tábornokkal, valamint más magas rangú amerikai és angol katonákkal tárgyalásokat folytatott május 29. és június 3. között. Churchill ez alkalommal mindenképpen el szeretne volna fogadtatni álláspontját, tehát azt, hogy végleg el kell dönteni: Szicília elfoglalása után nyomban Olaszországra támadnak. Marshall tábornok azonban az amerikai vezérkari főnökök álláspontjának megfelelően kitartott amellett, hogy az adott kérdésben ne hozzanak semmilyen döntést mindaddig, amíg „nem mutatkoznak a »Husky« hadművelet eredményei, s nem tisztázódik az orosz front helyzete”.

Végül is a felek megegyeztek abban, hogy a szövetségesek csak akkor indítják meg a hadműveletet Olaszország ellen, ha Szicília gyorsan elesik. Ha viszont a „Husky” hadművelet elhúzódik, a Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottságának Eisenhower ajánlásai alapján külön kell döntenie a további hadműveletekről.⁶⁷

⁶⁶ Churchill: Id. mű, 4. köt. 810. old.

⁶⁷ PRO Cab. 99/22.

4. A SZOVJET KORMÁNY REAGÁLÁSA A SZÖVETSÉGESEKNEK ARRA A DÖNTÉSÉRE, HOGY ISMÉT ELHALASZTJÁK A MÁSODIK FRONT MEGNYITÁSÁT

Június 4-én érkezett meg Moszkvába az az üzenet, amelyben Roosevelt elnök a maga és Churchill nevében a szovjet kormány tudomására hozta a washingtoni döntéseket.

A szövetségesek tudatták ama terveiket, hogy fokozzák a harcot az ellenséges tengeralattjárók ellen, Törökországot aktív vagy passzív szövetségesként bevonják a fasiszta koalíció elleni harcba, s gyengíteni igyekszenek Japán katonai erejét. Intézkedéseket terveznek annak érdekében is, hogy Kínát kitartásra bírják a háborúban, Afrikában segítséget nyújtsanak a francia fegyveres erőknek, s lehetőleg a legközelebbi jövőben kiiktassák Olaszországot a háborúból. Ismét biztosították a Szovjetuniót arról, hogy erősítik a Németország és az általa megszállt európai területek elleni légitámadásokat. A második frontra vonatkozóan az üzenetben a következő állt: „Most, amikor Afrika szilárdan a kezünkben van, úgy döntöttünk, hogy újra megkezdhetjük a szárazföldi erők összevonását Angliában... A jelenlegi tervek szerint a brit szigeteken 1944 tavaszára annyi embert és hadianyagot kell összpontosítani, hogy lehetővé tegye az általános invázió megindítását ebben az időben a kontinens ellen. A nagyarányú légitámadások is akkor érik majd el tetőpontjukat. Bizonyos számú nagy partraszállító hajót kellene küldenünk a Csendes-óceán délnyugati részébe az Aleuti-szigetekhez és a Földközi-tengerre. Az a körülmény, hogy ezt meg kellett tennünk, természetesen ugyanennyivel csökkentette az Angliába küldött hajók számát. Ez volt a legfontosabb korlátozó tényező, amennyiben Angliából kiinduló hadműveletekről volt szó.”⁶⁸

A washingtoni konferencia eredményeit taglalták Június 9-én Churchill és Majszkij beszélgetésük során is. A nagykövet afelől érdeklődött, hogy vajon a konferencia után nem változtak-e az arányok a csendes-óceáni és az európai hadszíntér között. Churchill biztosította őt arról, hogy a szövetségesek fő ellensége változatlanul Németország, s elmondta, hogy az amerikai csapatok átdobását tervezik a Távols-Keletre is és Európába is.

⁶⁸ Üzenetváltás. 2. köt. 70. old.

Azokkal a katonai tervekkel kapcsolatban, amelyeket Anglia és az Egyesült Államok Európát illetően elfogadott, Churchill megjegyezte: miután sokoldalúan mérlegelték a szövetségesek lehetőségeit és erőforrásait, Roosevelttel együtt arra a következtetésre jutottak, hogy 1943-ban Anglia és az Egyesült Államok „erejéhez mérten” két hadműveletet tud végrehajtani:

a) Olaszország kiiktatását a háborúból,

b) egyre erőteljesebb bombatámadásokat Németország ellen.

Churchill azt állította, hogy a szövetségesek olaszországi hadműveletei az ő számításai szerint 25-30 német hadosztályt tudnak lekötni, melyeket részben a szovjet frontról, részben a frontra küldendő tartalékokból vonnának el, valamint jelentős német légierőt. Sajnálkozását fejezte ki annak kapcsán, hogy a csatornai hadműveletet 1944-re kellett halasztani; „jelenleg, sajnos, semmi jobbat nem lehetett kigondolni” – mondta képmutatóan. Értékelése szerint a csatornai hadművelethez 30-35 hadosztályra lett volna szükség, ennek fele angol. 30–40 angol és amerikai hadosztálynak azonban 1944-ben a földközi-tengeri térségben – a Balkánon, Olaszországban, Dél-Franciaországban kellett harcolnia. Ha a német katonai gépezetben komolyabb törések mutatkoznának – tette hozzá – a hadműveletet hamarabb meg lehetne kezdeni.

A szovjet nagykövet, amikor e beszélgetésről jelentést küldött kormányának, kifejtette: „Churchill szavaiból, amikor a franciaországi hadműveletről elmélkedett, állandóan az a hő kívánság érződött, hogy ezt a hadműveletet bármilyen ürüggyel is, de meg kell kerülni”.⁶⁹

A szovjet kormány vezetője június 11-én válaszolt Roosevelttel üzenetére. Ennek szövegét Churchillnek is megküldte.

A szövetségesek washingtoni döntései – mutatott rá Sztálin – elmentések azokkal a döntésekkel, amelyeket Churchill és Roosevelt 1943 elején a nyugat-európai második front megnyitásáról hozott. Emlékeztetett rá, mit ígért Churchill és Roosevelt az 1943. január 26-i és február 12-i üzenetben. Most, 1943 májusában pedig „olyan határozatot fogadnak el, amely a nyugat-európai angol-amerikai inváziót 1944 tavaszára halasztja. Vagyis a nyugat-európai második front létrehozását, amit már 1942-ről 1943-ra halasz-

⁶⁹ AVP SZSZSZR

tottak, most ismét elhalasztják, ezúttal 1944 tavaszára.” A szövetségeseknek ez a határozata – hangsúlyozta üzenetében Sztálin – „rendkívüli nehézségeket okoz a Szovjetuniónak, amely minden erejének végső megfeszítésével már két éve visel háborút Németországnak és csatlósainak fő erői ellen, s a szovjet hadsereget, amely nemcsak a saját országaért, hanem szövetségeseiért is harcol, teljesen a saját erejére, csaknem arra utalja, hogy párviadalt folytasson a még nagyon erős és veszélyes ellenséggel”.

A második front megnyitásának ismételt elhalasztása – mutatott rá az üzenet – „súlyos benyomást és visszatetszést” kelt a Szovjetunióban, annak a népnek és annak a hadseregnek a körében, amely csak áldozatokat hoz, de nem várhat komoly támogatást az angol–amerikai hadseregtől. „Ami a szovjet kormányt illeti – írta befejezésül Sztálin –, nem tartja lehetségesnek a csatlakozást ehhez a határozathoz, amelyet ráadásul a részvétele nélkül és úgy hoztak, hogy kísérletet sem tettek e rendkívül fontos és a háború további menetére esetleg súlyos következményekkel járó kérdés közös megvitatására.”⁷⁰

A moszkvai angol nagykövet Londonból, Edéntől kapta meg Sztálin üzenetének másolatát. Amikor elolvasta, június 14-én táviratot küldött Londonba: Az üzenet mértéktartó hangvételéből nem szabad arra következtetni – írta –, hogy Sztálin „nem érez nagyfokú nyugtalanságot és felháborodást”, és hogy nem ingott volna meg a szövetségesek szándékainak komolyságába vetett bizalma. Kerr úgy vélekedett, hogy a szovjet kormányfő nem túlozta el a kiábrándultságot, ami a szovjet nép és hadsereg körében támadt. Nem lenne okos dolog, ha figyelmen kívül hagynánk ezt a nyilatkozatot – vélte az angol diplomata –, amellyel Sztálin üzenete végződik.⁷¹ Churchill rendre utasította a nagykövetet. „Semmiféle mentegetőzésre nincs szükség részünkről” – írta neki, s megparancsolta, hogy a továbbiakban is „kemény magatartást” tanúsítson a szovjet kormány részéről tapasztalható, elégedetlenségre mutató megnyilvánulásokkal szemben. „Megfelelő időpontban tehet egy baráti gesztust Sztálinnak, utalhat arra, milyen veszélyes, ha felingerli a két nyugati szövetségest, hiszen katonai erejük hónapról hó-

⁷⁰ Üzenetváltás. 2. köt. 72. old.

⁷¹ Woodward: Id. mű, 2. köt. 555–556. old.

napra nő, és a jövőben még hasznára lehetnek Oroszországnak. Aztán meg az én sokszor próbára tett türelmem sem végtelen.”⁷²

Churchill június 19-én válaszolt Sztálin üzenetére. Biztosította őt, hogy teljesen megérti a csalódását, ám azt állította, hogy az angol és az amerikai kormány olyan lépéseket tesz, amelyek nemcsak helyesek, hanem egyszersmind az adott körülmények között fizikailag egyedül lehetségesek. Véleménye szerint a Szovjetuniót akkor segítik a legjobban, ha – mint írta – „megnyerjük a csatákat, nem pedig azzal, ha vereséget szenvedünk. Ezt tettük Tuniszban.” A miniszterelnök kifejezésre juttatta azt a reményét, hogy 1943-ban Olaszországot ki tudják iktatni a háborúból, s ezzel feltételezhetően „sokkal több németet vonunk el az Önök frontjáról, mint bármely más, most alkalmazható eszközzel”. Ezen túlmenően – állította Churchill – „Európa nyugati és déli részén már most is lekötjük a német légierők nagyobbik részét . . . Ezenkívül mi Németország városainak és hadiipari központjainak jelentékeny részét leromboljuk.” Ugyanakkor az angol miniszterelnök kételyeit fejezte ki annak kapcsán, hogy a németek a legközelebbi jövőben támadást indítanak a szovjet–német fronton. „Van bizonyos okunk annak feltételezésére – írta –, hogy a tengelyhatalmak észak-afrikai fegyveres erőinek váratlanul gyors veresége felborította a német stratégiát, s a vereség következtében Dél-Európát fenyegető veszély fontos tényezője volt annak, hogy Hitler megingott és elhalasztotta azt a tervét, amely szerint ezen a nyáron hatalmas támadást indít Oroszország ellen.”⁷³

A szovjet kormányfő június 24-én válaszolt Churchillnek, s az üzenet szöveget Rooseveltnek is megküldte. „Teljes mértékben megértem – írta Sztálin –, mennyire bonyolult a nyugat-európai angol–amerikai invázió megszervezése, különösen ami a csapatoknak a Csatornán való átjuttatását, ennek megszervezését illeti.” Mégis meg van győződve arról, hogy az angol és az amerikai kormány „a nehézségek teljes figyelembevételével s az erők és eszközök szükséges megfeszítésével folytatja” az invázió megfelelő előkészítését. A szövetségeseknek az európai második front megnyitására vonatkozó korábbi ígéreteire utalva Sztálin felhívta a figyelmet arra,

⁷² Ugyanott.

⁷³ Üzenetváltás. 1. köt. 160–162. old.

hogy „a nyugat-európai második front létrehozásának feltételei 1943 folyamán nemcsak hogy nem rosszabbodtak, hanem ellenkezőleg, jelentősen megjavultak”.

„Mindezek után a szovjet kormány nem feltételezhette, hogy a brit és az amerikai kormány meg fogja változtatni azt az év elején hozott határozatát, amely szerint ebben az évben megvalósítja a nyugat-európai inváziót. Éppen ellenkezőleg, a szovjet kormánynak minden oka megvolt annak feltételezésére, hogy ez az angol-amerikai határozat megvalósul, hogy folyamatban van a kellő előkészítés, és hogy a nyugat-európai második front 1943-ban végre létrejön.” A szovjet kormány – írta Sztálin – nem nyugodhat bele abba, hogy „semmibe vegyék a Szovjetunió életbevágó érdekeit a közös ellenség ellen viselt háborúban”.

„Ön azt írja nekem – mutatott rá befejezésül a szovjet kormányfő –, hogy teljes mértékben megérti csalódásomat. Ki kell Önnek jelentenem, hogy itt nem egyszerűen a szovjet kormány csalódásáról van szó, hanem arról, hogy megmarad-e a szövetségesek iránt a bizalma, amelyet ily súlyos próbára tesznek. Nem szabad megfelelni arról, hogy Nyugat-Európa és Oroszország megszállt területein sok millió élet megmentéséről, továbbá arról van szó, hogy csökkentsék a szovjet seregek óriási áldozatait, amelyekhez képest az angol-amerikai csapatok áldozatai nem számottevőek.”⁷⁴

Az angol miniszterelnök 1943. június 27-i választáviratában azt állította, hogy a szovjet kormányfővel való érintkezésben „mindig őszinte” volt, s „minden emberi erőtlől telhetőt” megtett, hogy segítséget nyújtson a Szovjetuniónak.

Azzal kapcsolatban, hogy a második front megnyitásának időpontját elhalasztották, ezt mondta: „Vezérkaraink nézetei, amelyeket én minden alkalommal osztottam, mindenkor az események hatására változtak. Először is annak ellenére, hogy az egész hajótér teljes mértékben kihasználtuk, nem volt lehetséges az amerikai hadsereg Nagy-Britanniába szállítása az 1942 júniusában megállapított program szerint. Akkoriban azt reméltük, hogy 1943 áprilisában 27 amerikai hadosztály lesz Nagy-Britanniában, a valóságban viszont most, 1943 júniusában csak egy van, s augusztusban is csak öt lesz.” Ezt a helyzetet Churchill megpróbálta azzal megmagya-

⁷⁴ Ugyanott, 164–167. old.

rázni, hogy hadat viselnek Japán ellen, kevés a hajótér, mindennek előtt pedig azzal, hogy kiszélesedtek az észak-afrikai hadműveletek. Am ugyanakkor Churchill úgy vélekedett: „Az ellenség bizonytalansága abban a tekintetben, hogy hol mérjük a következő csapást és milyen lesz annak ereje, megbízható tanácsadóim véleménye szerint máris azt eredményezte, hogy Hitler elhalasztotta harmadik támadását Oroszországban, amelyre hat héttel ezelőtt láthatólag még nagy előkészületek folytak. Még az is kiderülhet, hogy az Ön országát nem éri erős támadás ezen a nyáron.”

Befejezésül Churchill, nyilván akarata ellenére, föltárta igazi szándékait a szövetségesi kötelezettségek teljesítésével kapcsolatban. Nemcsak arról van szó – írta –, „hogy mi a Csatornán át indítandó támadás nehézségeit egyre jelentősebbeknek láttuk, s hogy hiányoztak a kellő erőforrások, hanem arról is, hogy többet ígérő és gyümölcsöző politika folytatásának lehetőségei kínálkoztak számunkra más hadszíntéren, s nekünk jogunk és kötelességünk meggyőződésünk szerint cselekedni”.⁷⁵

Június 29-én Churchill utasította Kerr moszkvai angol nagykövetet, számoljon be arról, hogyan reagált a szovjet kormány az ő legutóbbi üzenetére. A nagykövet július elsején terjedelmes távirattal válaszolt. Ebben kifejtett néhány gondolatot az európai második frontra vonatkozóan, megjegyezve, hogy „bár a miniszterelnök is csalódott a második front óhatatlan elhalasztása miatt, Sztálin csalódottsága ez alkalommal erősebb lehet, mivel a második frontot életfontosságúnak tartja Oroszország számára, és úgy látja, meg is valósítható”.⁷⁶

Az angol miniszterelnök július 2-án fogadta a szovjet nagykövetet. Megmutatta neki a szovjet kormányfő június 24-i üzenetére adott válaszát, s kijelentette: arra gondolt, hogy a szovjet kormány vezetőjével nem folytatja a közvetlen üzenetváltást, mert ez csupán „civakodáshoz és egymás kölcsönös felingerléséhez vezet”.

A nagykövet kifejtette, hogy a szovjet kormányfő válaszának hangvétele nagyon könnyen megmagyarázható, ha arra gondolunk, hogy a szovjet nép és a Vörös Hadsereg milyen áldozatokat hozott a hitleristák elleni harcban, s hogy 40–50 millió szovjet ál-

⁷⁵ Üzenetváltás. 1. köt. 169–170. old.

⁷⁶ Woodward: Id. mű, 2. köt. 561–562. old.

lampoľgár a német hódítók rabságában van. Így vagy úgy, de valamilyen formában minden szovjet család megszenvedi a háborút. Ezért várja a szovjet nép és a Vörös Hadsereg oly türelmetlenül, hogy Németországot és szövetségeseit minél előbb tönkreverjék. Ezért nem érti a szovjet nép és a Vörös Hadsereg egyáltalán, miért halogatják Nyugaton állandóan a második frontot. Ezért merül föl a gondolat, vajon mik a szövetségeseek szándékai és lehet-e bennük teljesen hinni. „Mindez kifejezésre jutott a szovjet kormány vezetőjének üzenetében, s a miniszterelnöknek az abban foglaltakat teljesen komolyan kell vennie.”

Churchill megpróbálta bizonygatni, hogy bár második front nincsen, az angol–amerikai stratégia ad „bizonyos pluszt” a Szovjetuniónak. Állítólag a Németország ellen intézett légitámadások és a Földközi-tenger térségében végrehajtott hadműveletek hozzájárultak ahhoz, hogy a szovjet–német fronton feltartóztathatták a németek támadását.

Hasonló véleményen voltak egyes amerikai vezetők is, köztük Hull külügyminiszter. Csaknem közvetlenül azelőtt, hogy a német támadás megindult a szovjet–német fronton, Gromiko ideiglenes szovjet ügyvivőnek Hull kételyeit fejezte ki azzal kapcsolatban, hogy Németország képes lenne a szovjet–német fronton nagyobb arányú támadást kezdeni. Hull kijelentette: a szövetségeseek a Földközi-tengeren olyan hadműveleteket folytatnak, melyek következtében a németek csapataik egy részét „a keleti frontról nyugatra, Európába fogják átvinni”.⁷⁷

5. A QUEBECI ANGOL–AMERIKAI KONFERENCIA (1943. augusztus)

A német hadsereg-parancsnokság tervei azonban nem változtak meg attól, hogy a szövetségeseek előkészületeket tettek a szicíliai partraszállásra. Végrehajtották valamennyi erő és eszköz totális mozgósítását, kihasználták az európai második front változatlan hiányát, és Németország a kurszki kiszögellésben megindította harmadik nagy nyári támadását a Szovjetunió ellen.

A német támadás 1943. július 5-én kezdődött, és egy héten át

⁷⁷ AVP SZSZSZR

szakadatlanul tartott. Július 12-én a szovjet csapatok megállították az ellenséget, és ellentámadásba mentek át. Augusztus 5-én felszabadították Orjolt és Belgorodot.

A kurszki csata egyik legfontosabb eseménysora lett annak a nagy győzelemnek, amelyet a Szovjetunió a fasiszta Németország fölött aratott. Méreteit tekintve a második világháború legnagyobb csatái közé tartozik. Mindkét oldalról összesen négymillió ember, több mint 69 000 löveg és aknavető, 13 200 harckocsi és önjáró löveg, 12 000 harci repülőgép vett részt a csatában. A nem egészen két hónapig tartó ütközetekbe több erőt és eszközt vetettek be, mint a moszkvai és a sztálingrádi csatába együttvéve.

A német fasiszta hadsereg olyan vereséget szenvedett, amelyet egészen a háború végéig nem tudott kiheverni. A szovjet csapatok a kurszki csatában szétverték 30 ellenséges hadosztályt, az agresszor elvesztett mintegy félmillió katonát és tisztet, 1500 páncélost, 3000 löveget és 3700 repülőgépet. Ezzel a csatával vége is lett a Wehrmacht támadó stratégiájának. A náci Németországnak és szövetségeseinek fegyveres erői a második világháború valamennyi hadszínterén kénytelenek voltak védekezésbe átmenni.

A szovjet hadsereg kurszki győzelmének nagy nemzetközi jelentősége volt, s méginkább megerősítette a Szovjetunió tekintélyét. A győzelem nagy hatással volt az egész második világháború sorsára.

A szovjet csapatok 1943. nyári nagy támadását azonban Európában nem támogatták egy második front megnyitásával. A szövetségesek ebben az időben csupán Szicília elfoglalása céljából szerveztek hadműveletet, amely 1943. július 10-től augusztus 17-ig tartott. Hét angol és hat amerikai hadosztály vett részt benne, míg velük szemben kilenc olasz és két német hadosztály állt.

A szovjet kormány ebben a helyzetben, amikor döntő fordulat állt be a második világháborúban az antifasiszta koalíció javára, továbbra is szorgalmazta az európai második front megnyitását az ellenség mielőbbi végleges legyőzése érdekében.

1943. július 5-én Sulzberger, aki a *The New York Times* képviselőjében Moszkvába látogatott, beszélgetést folytatott Molotovval, a Szovjetunió külügyi népbiztosával. Molotov felhívta Sulzberger figyelmét arra: a Hitler-ellenes koalíció résztvevőinek pillanatnyilag az a legfontosabb feladata, hogy „szétúzzák az ellenséget, meg-

gyorsítsák az ellenség összeomlását”. „Nagyon örülünk annak – mondta a népbiztos –, hogy a Hitler Németországa és szövetségesei elleni harcunkban együttműködhetünk Angliával és az Egyesült Államokkal. Nagyra értékeljük azt a segítséget, amelyet a Szovjetuniónak a fegyverek és más anyagok szállításával nyújtanak. De azt szeretnénk, ha legfontosabb feladatunkat, a hitleri Németország szétzúzását, a szövetségeseik közös erőfeszítéseivel mielőbb megoldhatnánk. Azt gondoljuk, most minden lehetőség megvan rá, hogy ezzel rövid időn belül végezzünk. A Szovjetunió, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok már erős csapásokat mért az ellenségre. Ha most egyszerre mérnénk csapást Keletről és Nyugatról, Németország a katasztrófa küszöbéhez érkezne, ami meggyorsítaná az egész háború befejeződését. Ilyen közös akciók megerősítenék kapcsolatainkat, és lehetővé tennék, hogy a Szovjetunió és az Egyesült Államok háború utáni együttműködése mindkét állam érdekeinek megfelelően alakuljon.”

Sulzberger arra hivatkozva, hogy nem eléggé illetékes katonai kérdésekben, nem volt hajlandó belemenni az Egyesült Államok konkrét katonai terveinek megvitatásába. Csupán arra a kijelentésre szorítkozott, hogy hazája „mindent megtesz, ami erejéből telik, és nincs szüksége noszogatásra”. Inkább más témára irányította a beszélgetést. Az Egyesült Államok közvéleménye – mondotta – egyre nagyobb érdeklődéssel fordul a háború utáni problémák felé, s ezért egyebek között szeretné megismerni a szovjet fél véleményét a kollektív biztonság kérdéséről.

A népbiztos joggal jegyezte meg, hogy ő és Sulzberger nem azonos módon szemléli a háborút. „Az Egyesült Államok távol van a háborútól, mi közel vagyunk hozzá. A háború a mi területünkön folyik. Ezért mi a katonai kérdésekre összpontosítjuk a figyelmünket. Sulzberger, mint amerikai, mindeddig távol volt a háborútól, s jobban érdeklik a háború utáni problémák.” Ami a Szovjetunió viszonyát illeti a kollektív biztonsághoz, a népbiztos felhívta a beszélgetőpartnerének a figyelmét rá, hogy a Szovjetunió különösen érdekelt e kérdés megoldásában. „A háború, amelynek terheit a Szovjetunió nagyobb mértékben viseli, mint bármelyik más állam, még fontosabbá teszi a biztonság garantálását, ami csak kollektív erőfeszítésekkel lehetséges.”⁷⁸

⁷⁸ Ugyanott.

Miközben a szovjet–német fronton teljes erővel folytak a nyári hadműveletek, Churchill és Rooseveltt egy újabb találkozóban állapodott meg. Az angol kormány augusztus 7-i üzenetében tudatta a Szovjetunió kormányával: Anglia és az Egyesült Államok, mivei akcióik sikerrel folynak Olaszország ellen, újra tárgyalóasztalhoz ülnek, hogy megállapodásra jussanak egyrészt abban, hogyan folytassák tovább a hadműveletet a Földközi-tenger térségében, másrészt pedig abban, hogy meg kell gyorsítani az „Overlord”⁷⁹ előkészületeit, s e hadműveleteket koordinálni kell a csendes-óceáni, illetve az indiai-óceáni háborúval. Ezzel kapcsolatban Nagy-Britannia miniszterelnöke a közeljövőben ismét találkozni akar Rooseveltt elnökkel – közölte a nyilatkozat –, s biztosította a szovjet kormányt, hogy az európai hadszíntérre vonatkozó minden eseményről és döntésről tájékoztatni fogják; a szövetségeseknek ugyanis továbbra is az a „legfőbb és változatlan” célja, hogy „a legnagyobb méretekben, a lehető leghamarabb és a legenergikusabban harcba bocsátkozzanak az ellenséggel”.

Az újabb angol–amerikai konferenciát 1943. augusztus 14–24. között tartották Quebecben. A Szovjetunió képviselőit – mint Churchill emlékirataiból kiderül – szándékosan nem hívták meg. „Szilárdan eltökéltem – írja Churchill –, hogy a konferencián csak Nagy-Britannia és az Egyesült Államok vesznek részt, mivel számos olyan problémát kell megoldanunk, amely a mi országaink számára életfontosságú. A három nagyhatalom vezetőjének találkozója a jövő nagy feladata: most Angliának és az Egyesült Államoknak kellett találkoznia.”⁸⁰

Nagy-Britannia miniszterelnöke a konferenciára készülve lázas tevékenységet fejtett ki annak érdekében, hogy előtérbe helyezze a földközi-tengeri és a balkáni hadműveletekre vonatkozó terveit. Július 26-án külön memorandumot készített Rooseveltt elnöknek, melynek címe: „Gondolatok Mussolini bukásával kapcsolatban”. Ebben kifejtette, hogy ha Olaszország kiesik a háborúból, annak legnagyobb előnye az lesz, hogy az olasz területeket föl lehet használni a balkáni hadműveletek céljaira. Feltételezte, hogy egy olasz-

⁷⁹ Az 1944-ben végrehajtandó La Manche-csatornai átkelés és az észak-franciaországi partraszállás fedőneve.

⁸⁰ Churchill: Id. mű, 5. köt. Boston 1951. 66–67. old.

országi hídfő birtokában angol–amerikai deszantok szállhatnak partra Görögországban, Albániában és Jugoszláviában, ezenkívül Törökországot is fölhasználhatná balkáni terveinek megvalósítására.⁸¹

A memorandumot 1943. augusztus 2-án jóváhagyta az angol háborús kabinet, s a miniszterelnök magával vitte a Roosevelttel folytatandó tárgyalásokra. Baldwin amerikai történész ezt írta az angol kormány terveiről: „Az angolok azért akartak partra szállni Dél-Európában, hogy területük határa a Földközi-tengernél húzódjon és egészen a Közép-Keletig tartson, mivel ez elengedhetetlen a világban elfoglalt helyük megtartásához. Angliának évszázadokon át megvoltak a maga politikai és katonai érdekei Görögországban, a többi balkáni országban és Törökországban... Nagyon is tisztában voltak ennek a térségnek a politikai jelentőségével. Tudták, hogy ha ott partra szállnak – jobb esetben szárazföldi erőkkal –, megvédelmezhetik a vidéket az oroszokkal vagy a németekkel szemben, s ezzel biztosítják az angolok »életfontosságú« közlekedését a Földközi-tengeren.”⁸²

Churchill, miközben a „Queen Mary” fedélzetén népes delegációjának kíséretében Quebecbe tartott, a hagyományokhoz híven részletesen kidolgozta a konferencián megvitatandó kérdéseket. Az angol küldöttség belátta, hogy az egyik leglényegesebb napirendi pont a La Manche-csatornán való 1944. évi átkelés lesz. Az adott helyzetben Churchill nem látta célszerűnek, ha nyíltan föllép az északnyugat-franciaországi invázió terve ellen, ezért vezérkari főnökeivel közösen három fő feltételt szabott, melyek megléte esetén lehetséges a második front megnyitása:

„1. Szükséges, hogy a támadás megindulásakor Északnyugat-Franciaországban a meglévőnél lényegesen kisebb legyen a német vadászlégierő.

2. Az észak-franciaországi hadművelet idején ne legyen ott több, mint 12 mozgékony német hadosztály, s a németek a következő két hónapban se tudjanak ott 15 hadosztálynál többet alakítani.

3. Meg kell oldani a nagy csapategységek utánpótlásának problémáját, ami abban áll, hogy az ellátmányt hosszú időn át a partról

⁸¹ Churchill: Id. mű, 5. köt. 56–58. old.

⁸² H. Baldwin: Great Mistakes of the War. New York 1950. 26–27. old.

kell szállítani, a csatorna állandó apálya és dagálya közepette. Ehhez legalább két, jól hajózható kikötőt kell kiépíteni.”⁸³ Az angol kormány ezekkel a feltételekkel ismét csak a második front mielőbbi megnyitását akarta megtorpedózni.

Az amerikai katonai szakértők az előkészítő megbeszélések során arra a következtetésre jutottak, hogy ezúttal nekik kell kezükbe venniük a kezdeményezést az angol–amerikai fegyveres erők hadműveleteinek stratégiai tervezésében, s konkrét döntést kell elérniük a franciaországi második front előkészítésében és 1944. tavaszi megnyitásában. Álláspontjuk nem utolsósorban azzal az aggodalommal is magyarázható volt, nehogy elhalasszák a kedvező pillanatot az Egyesült Államok háború utáni ambiciózus európai terveinek megvalósítására való előkészületeknél.

A washingtoni konferencián meghatározták a nyugat-európai invázió konkrét időpontját, ám az amerikai kormány nem tartotta kizártnak, hogy az angolok majd különböző ürügyekkel megpróbálnak kitérni a döntés végrehajtása elől. „1942. év tapasztalatai alapján, amikor az áprilisi összehangolt döntést júliusban megváltoztatták, az amerikai vezérkari főnökök attól tartottak, hogy a quebeci konferencia a már elfogadott döntés módosításával végződik, s inkább egy diverziós, »excentrikus hadműveletet« indítanak a Földközi-tenger térségében »Európa puha hasa« ellen.”⁸⁴

Közvetlenül a konferencia kezdete előtt, augusztus 9–10-én, Rooseveltnél egy utolsó beszélgetést tartott katonai vezetőivel, hogy véglegesítsék az amerikai meghatalmazottak által képviselendő egységes álláspontot. Stimson hadügyminiszter, aki csak néhány napja érkezett vissza Londonból, a brit vezetőkkel folytatott tárgyalásai alapján felhívta az elnök figyelmét arra: az angolok szavakban támogatják ugyan az „Overlord” hadműveletet, de igazából nem helyeslik. Az angol szakemberek úgy vélik, Németországot le lehet győzni „a kimerítő hadműveletek sorozatával”, melyeket a földközi-tengeri hadszíntéren és a Balkánon indítanak. Stimsonnak arra a kijelentésére, hogy Eden angol külügyminiszter határozottan a szövetségesek balkáni partraszállása mellett van, Rooseveltnél a megjegyzéssel reagált: az angol külügyminisztéri-

⁸³ Churchill: Id. mű, 5. köt. 77. old.

⁸⁴ Sherwood: Id. mű, 2. köt. 429. old.

um nem szeretné, ha Európának ez a része a Szovjetunió befolyása alá kerülne, ezért az angolok akarnak „az elsők lenni a Balkánon”. Vita támadt, melynek eredményeként az amerikai katonai vezetők a következő határozatot hozták: a küszöbönálló konferencián ragaszkodni fognak ahhoz, hogy az „Egyesült Államok és Anglia közös erőfeszítéseinek fő célja a »Overlord« hadművelet végrehajtása”.

Ami a földközi-tengeri hadszínteret illeti, az amerikaiak meggyeztek, hogy ott egy korlátozott mértékű hadműveletet kell indítani Olaszországnak a háborúból való kiiktatása céljából, elfoglalva Szardíniát, Korzikát, majd partra szállni Dél-Franciaországban. Mindezt a már a Földközi-tenger térségében levő erőkkal kell végrehajtani. Egyidejűleg célszerűnek látták, ha a Földközi-tengerről hét hadosztályt átvisznek a brit szigetekre a La Manche-csatornán való átkeléshez.⁸⁵

Az amerikai katonák, mindenekelőtt Marshall tábornok, már a quebeci konferencia első ülésein részletesen kifejtették az európai stratégiára vonatkozó elgondolásaikat. Az amerikai vezérkari főnökök egyebek között követelték, hogy a Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottsága „adjon feltétlen prioritást az »Overlord«-nak” az európai hadszíntéren folyó más hadműveletekkel szemben, mert másképp sohasem fogják megvalósítani.⁸⁶ Az amerikai küldöttség olyan hajthatatlannak bizonyult, hogy az angolok a földközi-tengeri stratégiájukat nem merték nyíltan szembeállítani a La Manche-csatornán való átkelés hadműveletével.

Churchill miniszterelnök 1943. augusztus 19-én mondott beszédet a konferencia plenáris ülésén. Azt állította, hogy ő is szeretné, ha 1944-ben végrehajtanák az „Overlord” hadműveletet, ám véleménye szerint ez számos feltételtől függ. Egyebek között felhívta a figyelmet az angol küldöttség által előzetesen megfogalmazott három feltétel közül az egyikre, mégpedig arra, hogy a partraszállás időpontjában Észak-Franciaországban ne legyen több 12 mozgékonny német hadosztálynál. Ellenkező esetben – vélekedett Churchill – felül kell vizsgálni a hadműveletet.⁸⁷

⁸⁵ Lásd *M. Metloff*: Id. mű, 274–279. old.

⁸⁶ FRUS. The Conferences at Washington and Quebec, 1943. 868. old.

⁸⁷ FRUS. The Conferences at Washington and Quebec, 1943. 895. old. – „Roosevelt és Hopkins” című könyvében Sherwood a következőképpen írt Churchill visel-

Augusztus 24-én hosszú viták után a konferencia jóváhagyta a Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottságának zárójelentését. Az európai háború általános célját a következőkben fogalmazták meg: „Oroszországgal és a többi szövetséggel együttműködve el kell érni, hogy a tengely európai országai a lehető legrövidebb időn belül feltétel nélkül letegyék a fegyvert.”

A jelentés tartalmazta azokat az intézkedéseket is, amelyeket az európai hadszíntéren foganatosítani kell; ezek keretében rámutattak arra, hogy az „Overlord” hadművelet előzetes feltétele, hogy Németország hadigazdaságának egyre növekvő mértékű szétzilálása érdekében indítsanak közös légitámadásokat, rombolják le a legfontosabb közlekedési csomópontokat és jelentékeny mértékben gyöngítsék a német légierő harcképességét.

Magát az „Overlordot” úgy határozták meg, mint „az európai tengelyhatalmak elleni legfontosabb angol–amerikai hadműveletet földön és a levegőben”. A hadműveletet 1944. május elsején szándékoztak megindítani. Úgy tervezték, hogy ha a La Manche partvidékén elfoglalták a szükséges számú kikötőt, igyekeznek megvetni a lábukat azokban a körzetekben, amelyeknek birtokában könnyebben tudják megvívni az ellenség elleni szárazföldi és légi harcokat. Miután pedig a szövetséges erők kellőképpen kiépítették Franciaországban az állásaikat, végrehajtják azt a hadműveletet,

kedéséről a quebeci konferencián: „Churchill előállt a szokásos és mindig meggyőző figyelmeztetéseivel arra vonatkozóan, milyen kegyetlen veszteségeket szenvedhetnek. Ismét és ismét odaállt Franciaország térképéhez, megmutatta, milyen mérhetetlenül előnyös helyzetben vannak a németek a közlekedés terén, milyen sűrűek az ellátás csatornái keletre és nyugatra, mennyi autótutat és vasutat építettek a franciák saját védelmi terveiknek megfelelően a belga határ, illetve a Maginot-vonal megerősítése és ellátása érdekében a La Manche-csatorna kikötőiből kiindulva.” Majd ezt írta: „A katonai légierő azonban most már tudott válaszolni ezekre az ellenvetésekre: azzal, hogy egyfolytában összpontosított támadásokat intéznek a német közlekedési utak ellen, összeroppanthatják az ellátási, utánpótlási rendszert, és lehetetlenné tehetik a manőverezést.” (*Sherwood*: Id. mű, 2. köt. 429. old.) Medlicott angol történész viszont védelmébe vette az angoloknak a konferencián tanúsított álláspontját. „Az amerikaiak még mindig hajlamosak voltak arra – írta –, hogy lebecsüljék a Csatornán át tervezett invázió nehézségeit, s ha a britek e nehézségekre hivatkoztak, ők azt a határozatlanság jelének tartották. Az az energia, amit Churchill az olaszországi győzelem előnyeinek ecsetelésére fordított, ugyancsak sötét gyanút keltett, melynek megvolt a maga politikai következménye.” (*W. Medlicott*: *British Foreign Policy since Versailles. 1919–1963*. London 1968. 259. old.)

amelynek célja: „csapást mérni Németország szívében és megsemmisíteni fegyveres erőit”. „Az Egyesült Királyságban – mondták a jelentésben – a szükséges arányban fogják összpontosítani a szárazföldi csapatokat és a katonai légierőt, hogy végrehajthassák az »Overlord« hadműveletet.” Külön kikötötték, hogy „ha az erőforrások elégtelensége vagy a választás kényszere folytán választani kell az »Overlord« vagy egy földközi-tengeri hadművelet között, a rendelkezésre álló erőforrásokat úgy fogják elosztani, hogy elérhessék a fő célt, az »Overlord« hadművelet sikeres megvalósítását.

A földközi-tengeri hadszíntéren a harccselekményeket olyan erővel kell végrehajtani, amelyeket a »Trident« konferencián elfogadott döntés alapján jelöltek ki, amennyiben a Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottsága nem hoz újabb döntést méreteik módosítására.”

A konferencián született megállapodás szerint Olaszországban három ütemben kell végrehajtani a hadműveleteket. Az első szakaszban ki kell iktatni Olaszországot a háborúból és létre kell hozni egy katonai légi bázist Róma környékén, vagy ha lehet, északabbra. A második szakaszban el kell foglalni Szardíniát és Korzikát. A harmadik szakaszban állandó erős nyomást kell gyakorolni az Észak-Olaszországban tartózkodó német csapatokra, egyrészt hogy kedvező körülmények alakuljanak ki az „Overlord” végrehajtásához, másrészt pedig, hogy esetleg sor kerülhessen a szövetségesek dél-franciaországi inváziójára.

A Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottsága azt javasolta jelentésében, hogy az „Overlord” kiegészítő műveleteként indítsanak egy partraszállási hadműveletet Dél-Franciaországban, s ezzel vonják el az ellenség erőit az „Overlord” partraszállási körzetéből.

A Balkán-félsziget térségében a hadműveleteket arra kívánták korlátozni, hogy fegyvert küldenek a partizánoknak légi és tengeri úton, kisebb diverziós akciókat indítanak és bombázzák a fontosabb stratégiai pontokat.

Az angol–amerikai terv nem zárta ki annak lehetőségét, hogy rendkívüli helyzetben partra szállnak az európai kontinensen.⁸⁸

⁸⁸ Metloff szerint ezt a hadműveletet 1943–1944 telére vagy 1944 kora tavaszára tervezték, azaz még az „Overlord” végrehajtása előtt. A deszantot három esetben irányozták elő: 1. ha a németek ellenállása jelentősen meggyöngül; 2. ha a németek kivonják csapataikat a megszállt országokból; 3. ha Németország feltétel nélkül le-

A quebeci konferencián a szövetségesek Ázsiában, Japán ellen végrehajtandó harccselekményeinek tervét is jóváhagyták. Megállapodtak abban, hogy Japánt Németország veresége után 12 hónapon belül térdre kell kényszeríteni.⁸⁹

Az Egyesült Államok elnöke és Nagy-Britannia miniszterelnöke a konferencia után tájékoztatta a szovjet kormányt az elfogadott határozatokról. Üzenetük augusztus 26-án érkezett meg Moszkvába. Ebben a Szovjetunió szövetségesei közölték, hogy 1943–1944-ben még erőteljesebben fogják bombázni Németországot, hogy megsemmisítsék a légierjét, szétzilálják katonai, gazdasági és ipari termelési rendszerét s így előkészítsék a Csatornán keresztül az inváziót. „Jelenleg az Egyesült Királyságban nagy méretekben folyik az amerikai fegyveres erők összpontosítása. Ezzel elérjük majd az amerikai és brit hadosztályok összpontosítását a Csatorna túlsó oldalán végrehajtandó hadműveletekre. Mihelyt a kontinensen sikerül hídfőállást létrehozni, azt állandóan erősíteni fogjuk további amerikai csapatokkal, havi 3–5 hadosztálynak megfelelő ütemben. Ez a hadművelet lesz a legfőbb amerikai és brit légi és szárazföldi erőfeszítés a tengelyhatalmak ellen.”

Az észak-franciaországi invázió konkrét tervét azonban az üzenet nem tartalmazta.

A Földközi-tenger térsége hadműveleti terveivel kapcsolatban megjegyezték: e területen „az lesz a feladatunk, hogy Olaszországot kiszakítsuk a tengelyhatalmakkal való szövetségből, s Olaszországot, valamint Korzikát és Szardíniát a Németország elleni hadműveletek támaszpontjaiként megszálljuk”.⁹⁰

Még a konferencia előtt történt, hogy a *Vojna i Rabocsij Klassz* című folyóirat közölt egy cikket „A második frontról” címmel. Ezt augusztus 6-án átvette a *Pravda* is. A cikk érvekkel alátámasztott kritikát tartalmazott a Szovjetunió nyugati szövetségeseinek irányvonaláról, azaz arról, hogy egyre halogatják az európai második front megnyitását. „Közismert az a rengeteg kifogás, amivel a nyu-

teszi a fegyvert. „A terv előkészületeit meggyorsították, mivel Rooseveltnél nagyon érdeklődött iránta, kifejezésre juttatva azt a kívánságát a quebeci konferencián, hogy az amerikai csapatok álljanak készen arra, hogy a szovjet csapatokkal együtt vonulnak be Berlinbe.” (*Metloff*: Id. mű, 288–289. old.)

⁸⁹ FRUS. The Conferences at Washington and Quebec, 1943. 1123–1125. old.

⁹⁰ Üzenetváltás. 1. köt. 181–182. old.

gat-európai második front halogatását, megnyitásának elhúzódását indokolják – olvasható a cikkben. – Ilyen az állítólagos »atlanti fal« meséje, a hajótér »megoldhatatlan« problémája, az invázió »kockázata«. Ugyanakkor az is közismert, hogy a »ledönthetetlen atlanti fal« csak azoknak és nem másoknak a képzeletében létezik, akik hinni akarnak benne. A némelyek által olyannyira kedvelt érvelés a kevés hajótérrel már régen elvesztette a meggyőző erejét, sokszorosan megcáfolták a tények és a nyilvánosságra hozott adatok arról, milyen óriási méretekben folyik a hajóépítés a szövetséges országokban, különösen az Egyesült Államokban. Azután pedig, hogy a szövetséges csapatok fegyverzetükkel a múlt évben oly sikeresen végrehajtottak egy nagyarányú deszantot Észak-Afrikában és Szicíliában is jól haladtak a deszanthadműveletek, teljesen tarthatatlan dolog a nyugat-európai deszant megvalósításával kapcsolatban a hajótér okozta nehézségekre hivatkozni. Mindez régóta már csak kifogás. Ami az invázió »kockázatát« illeti – erről ugyan csak több éve hallunk –, ilyen érveléssel nem lehet előállni egy olyan hadseregben, amelyik a hitleri katonai gépezettel szemben 1943-ban már harmadik éve viseli a háború egész terhét, s amelyet nem tarthat vissza semmiféle áldozat a szövetségesek közös ügyéért folytatott harcban.”

A cikk időzítése igen jó volt: az angol–amerikai tanácskozás megkezdése előtt nem ártott, hogy az illetékesek ismét meggyőződhettek a Szovjetunió álláspontjának változatlanságáról a második front kérdésében; ez megfelelt az egész szovjet nép érzéseinek és hangulatának. Az azonban, ahogyan például az angolok reagáltak erre a publikációra, nem hagyott kétséget afelől, hogy az Egyesült Államok és Anglia uralkodó körei továbbra sem óhajtanak számolni a Szovjetunió jogos érdekeivel, nem kívánják a háborús erőfeszítések terheit igazságosan elosztani a koalíció résztvevői között. Augusztus 23-án Law angol külügyminisztériumi tisztviselő a következőket mondta a Szovjetunió ideiglenes londoni ügyvivőjének: a cikk aggodalmat keltett Eden külügyminiszterben, aki kérte, továbbítsák ezt Moszkvába, hozzátéve, hogy jobb lenne, ha nem keltenének zavart ilyesféle cikkekkel, melyek csak arra jók, hogy ingerültséget keltsenek a brit kormányban. Mint Law mondotta, Edennek különösen az nem tetszett, hogy a szovjet sajtó állítása szerint

a konferencián csak angol–amerikai érdekekkel törődtek, s nem nyilvánulhattak meg a szovjet fél nézetei a vitatott kérdésekről.

Augusztus 30-án, a külügyi népbiztos utasítása szerint, az ideiglenes szovjet ügyvivő eljuttatott egy levelet Law-nak. „A szovjet kormány nem lát semmi okot arra – hangzik a levél –, hogy a szovjet sajtó tartózkodjék olyan cikkek publikálásától, amelyek a nemzetközi eseményeket, köztük a quebeci konferenciát kommentálják a szovjet társadalomban uralkodó hangulatnak megfelelően, s arra sincs semmi ok, hogy Nagy-Britannia kormánya által nem helyeselt szempontokat fejtsen ki.” A levél rámutatott arra is, hogy Eden követelése „szovjet társadalmi körökben nem kelt jó benyomást, mert megalapozatlan, és mert valamiféle beavatkozás látszatát kelti, ami sértheti a Szovjetunióban törvénnyel védett sajtósabadságot.”⁹¹

A szovjet nagykövet, amint visszatért hazájából, augusztus 31-én tárgyalt Edennel. Ez elmondta, hogy nagyon aggasztják a szovjet–angol viszony legújabb fejleményei, s „szüntelen azon töri a fejét, hogyan lehetne mielőbb enyhíteni a feszültséget”. Ennél mi sem könnyebb – válaszolt a nagykövet –, csak hogy Angliának és az Egyesült Államoknak láthatóan alig elfogadható a keletkezett nehézségek felszámolásának módszere, azaz a második front mielőbbi megnyitása. Iménti szovjetunióbeli látogatásáról szólva felhívta Eden figyelmét arra, hogy a szovjet nép hangulatában különösen szembetűnik két momentum: az ellenség teljes legyőzésének általános, biztos tudata, és a szövetségesekkel szembeni elégedetlenség a második front nemléte miatt. Véleménye szerint addig nem lehet a szovjet–angol viszony feszültségének oldódására számítani, amíg létre nem hoznak egy igazi második frontot. Ebben a vonatkozásban a quebeci konferencia nem hozott semmi javulást az 1943. májusi washingtoni konferenciához képest.

Eden erre azt kezdte fejtegetni, hogy a Szovjetunió, mint szárazföldi hatalom, a Németország ellen harcoló országok katonai erőfeszítéseit a kiállított hadosztályok száma szerint ítéli meg, és állítólag nem veszi kellőképpen számításba, amit a nyugati szövetségesek, köztük Anglia tesznek a közös ügyért a tengeren, a levegőben és a munkapad mellett. Itt megpróbálta bebizonyítani azt is, hogy a

⁹¹ AVP SZSZSZR

szövetségesek közvetve a szárazföldön is jelentős katonai erőket vontak el a szovjet frontról Németország azon tartalékainak lekötésével, amelyeket különben a szovjet–német fronton használhattak volna föl.

A szovjet nagykövet erre így válaszolt: senki sem akarja tagadni azt a tényt, hogy Anglia a tengeren, levegőben és szárazföldön végrehajtott hadműveleteivel bizonyos fokig hozzájárul a Németország és szövetségesei elleni közös harchoz. A kérdés csak az, elegendő-e ez a hozzájárulás, és Anglia megtesz-e mindent, amit megtehet. A szovjet nagykövet szerint az, hogy a szövetségesek segítségét a szovjet frontról elvont hadosztályok számával mérik, jogos eljárás, hiszen jöllehet a Szovjetunió tisztában van a tengeri és a szárazföldi hadműveletek jelentőségével, Németország mégiscsak szárazföldi hatalom, és megverni csakis a szárazföldön lehet. Arról, hogy a Szovjetunió és Anglia milyen erőfeszítéseket tesz a Németország elleni harcban, mindennél jobban tanúskodnak a két ország emberveszteségeire vonatkozó adatok.⁹²

Megjegyezzük, hogy az 1943. évi angol–amerikai konferenciákon konkrétabb döntések születtek a második front megnyitásának kérdésében, mint 1942-ben. Megállapodtak a nyugat-európai invázió kezdetének időpontjában – 1944. május elsejében – és abban, milyen erőkkel fogják végrehajtani.

A második világháborúban főképp a szovjet fegyveres erők győzelmeinek eredményeképpen döntő fordulat állt be, ennek hatására megváltozott a katonai helyzet, és az angol, amerikai kormányoknak most már pontosabban meg kellett fogalmaznia a második fronttal kapcsolatos álláspontját. Az európai invázió gyakorlati előkészítéséhez azonban csak jóval később láttak hozzá, akkor, amikor a háború kimenetele már nyilvánvaló volt. Ekkor már igyekeztek elejét venni annak, hogy „Oroszország egymaga zúzza szét Németországot a szövetségesek járulékos segítsége nélkül s ő diktálja a feltételeket is a békekonferencián” – állapítja meg Collier angol történész.⁹³

Ugyanakkor ezeknek a konferenciáknak a döntései gyakorlatilag jóváhagyták a szövetségesek nyugat-európai második frontjának

⁹² Ugyanott.

⁹³ Collier: Id. mű, 358. old.

újabb elhalasztását, s a Szovjetuniónak még további egy éven át szövetségeseinek komolyabb katonai segítsége nélkül kellett kemény harcokat vívnia az ellenséggel.

A nyugati történetírás nagy figyelmet szentel az 1943. évi angol-amerikai konferenciáknak, s külön kiemeli a felek nézeteltéréseit. Szokássá vált rámutatni arra a feszültségre, ami a tanácskozásokon támadt köztük, aztán egyre fokozódott, s Quebecben szinte kritikussá vált. Különösen buzgók e vonatkozásban az amerikai történészek. Megpróbálják tisztára mosni kormányukat, hangsúlyozva, hogy az amerikai küldöttségnek harcolnia kellett az angolokkal szemben a második front megnyitásáért.

Tagadhatatlan, hogy az európai stratégia kérdéseiben valóban voltak nézeteltérések az angolok és az amerikaiak között. Erről a konferencia már fentebb idézett dokumentumai is tanúskodnak. Az amerikai meghatalmazottak nem akarták teljes mértékben támogatni angol partnereik földközi-tengeri terveit. Beitzell amerikai történész azt írja: az Egyesült Államok küldöttsége a washingtoni konferencián számot vetett azzal, hogy „az angolok a Földközi-tengeren politikai háborút folytatnak, hogy megvédelmezzék hagyományos érdekeiket.”⁹⁴ Csakhogy a tárgyalások általában mindkét felet kielégítő határozatokkal végződtek. A felek között nem voltak elvi nézeteltérések, nem érintették a fő kérdést: azt, hogy mindenképpen el kell húzni a harcokat a szovjet-német fronton.

Churchill és Rooseveltnél a második front megnyitásának kérdésében sok esetben azonos álláspontot foglalt el, bár az észak-franciaországi invázió fő ellenfele éppenséggel az angol miniszterelnök volt, keményen küzdve saját olaszországi és balkáni terveinek megvalósításáért. De amikor a második világháborúban végleg beállt a döntő fordulat, Rooseveltnél, aki igen messzetekintő, nagy realitásérzéssel megáldott politikus volt, célszerűnek látta, hogy kikényszerítse a döntést a franciaországi invázió ügyében. Ebben sok vonatkozásban az az aggodalom vezette, hogy különben az amerikaiak majd nem tudják elérni céljaikat a háború utáni Európában.

⁹⁴ Beitzell: Id. mű, 101. old.

A szövetségesek végső döntése az európai második front megnyitásáról

I. A SZOVJETUNIÓ, AZ EGYESÜLT ÁLLAMOK ÉS NAGY-BRITANNIA KÜLÜGYMINISZTEREINEK MOSZKVAI KONFERENCIÁJA (1943. október)

1943 végére gyökeresen megváltozott a helyzet, az erőviszonyok eltolódtak az antifasiszta koalíció javára. Ebben a második világháború döntő frontján küzdő szovjet fegyveres erőknek oroszlánrésze volt.

A szovjet–német fronton kivételesen nagy méretű és feszült harcok folytak. 1942 novemberétől 1943 végéig a szovjet csapatok a németeknek és szövetségeseiknek 218 hadosztályát semmisítették meg. A fent említett idő alatt a Vörös Hadsereg a harcok közepette 500–1300 kilométernyit nyomult előre, és a megszállt szovjet területeknek csaknem felét főlsszabadította. 1942 novemberében a német csapatok a Volgáig jutottak és elérték a nagy kaukázusi hegygerincet, egy évvel később azonban, miután megsemmisítő vereséget szenvedtek a sztálingrádi, a kurszki és a dnyeperi csatákban, messze nyugaton találták magukat, és már Jobbparti Ukrajnában, a Felső-Dnyepernél és a Nyugati Dvinánál harcoltak.¹

A stratégiai kezdeményezés végleg a szovjet parancsnokságé lett, a fasiszta Németország és szövetségesei pedig kénytelenek voltak elsősorban a védekezésre gondolni.

Eközben a második világháború többi frontján is jelentős mértékben változtak az erőviszonyok.

Az angol–amerikai csapatok 1943. nyári és őszi hadműveleteik eredményeképpen a Földközi-tenger térségében elfoglalták Szicíli-

¹ Lásd A második világháború története. 1939–1945. 7. köt. Összefoglalás. 703. és köv. old.

át és az Appennini-félsziget déli részét. Olaszország, a hitleri Németország legfőbb európai szövetségese kivált a fasiszta blokkból és október 13-án hadat üzent Németországnak. A szövetségesek döntő erőfölénybe jutottak a Földközi-tengeren. A Wehrmacht azonban még mindig megszállva tartotta Olaszország nagyobbik részét, és a földközi-tengeri hadszíntéren a nyugati szövetségesek számottevő erői voltak lekötve, amelyeket föl lehetett volna használni a franciaországi második front megnyitásához.

1943 végére a szövetségesek jelentős változást értek el a csendes-óceáni térség hadműveleteiben.

A Szovjetunió nyugati szövetségesei részt vettek a második világháború fordulatainak kivívásában, ám csak megglehetősen korlátozott mértékben. Churchill adatai szerint 1943. január 1-től 1944. január 1-ig a második világháború hadszínterein összesen a brit birodalomnak 19–24 hadosztálya harcolt, valamint 15–22 amerikai.² Ezek a világ különböző pontjain, nagy térségekben voltak szétszórva, így a szövetségesek katonai erőfeszítései gyakorlatilag szétaprózódtak.

Eközben a Szovjetunióknak kegyetlen harcokat kellett vívnia a Wehrmacht fő csoportosítása ellen, valamint európai szövetségeseinek erői ellen, ami 425–489 hadosztályt jelentett.

A fordulat elősegítette a Hitler-ellenes koalíció megszilárdulását. „A szövetséges országoknak a közös ellenség fölött aratott győzelme – mondta Sztálin azon az ünnepi ülésen, amelyet 1943. november 6-án a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 26. évfordulójának megünneplésére tartottak –, úgyszintén a szövetségesek jó viszonya, hadseregeik harci együttműködése az ellenség várakozása ellenére nem hogy nem gyöngült, hanem megerősödött és megszilárdult.” A szovjet kormányfő méltatta hazája döntő szerepét a második világháborúban, ám nem tagadta az angol–amerikai fegyveres erők hozzájárulását sem a fasiszmus elleni harc közös ügyéhez. Megemlékezett többek között arról, milyen erős bombatámadásokat indítottak Németország fontos ipari centrumai ellen, s hogy fegyvert és nyersanyagot szállítottak a Szovjetunióknak. „Ebben az évben a Vörös Hadseregnek a német fasiszta csapatokra mért csapásait támogatták a szövetségesek harci cselekményei

² W. Churchill: The Second World War. 2. köt. Boston 1949. 5. old.

Észak-Afrikában, a Földközi-tengeren és Dél-Olaszországban.” Ugyanakkor a szovjet kormányfő azt is megjegyezte, hogy a szövetséges hadseregek dél-európai hadműveleteit nem lehet egy valódi második frontnak tekinteni. „Egy igazi európai második front megnyitása – mondotta –, ami nem valami távoli dolog, jelentősen közelebb hozza a győzelmet a hitleri Németország fölött, és még inkább erősíti a szövetséges államok összefogását.”

A szovjet kormány az októberi forradalom 26. évfordulója alkalmából kifejtette a világháború utáni berendezésre tervbe vett programját. Eszerint: 1. Föl kell szabadítani az európai népeket a fasiszta rabság alól, és segíteni kell őket nemzeti államiságuk helyreállításában. 2. A felszabadított népek teljes jogúan és szabadon dönthessenek állami berendezkedésükről. 3. Szigorú büntetést a háborús bűnösöknek. 4. Olyan helyzetet kell kialakítani, hogy megakadályozható legyen egy újabb agresszió kiindulása Németország területéről. 5. Meg kell teremteni az európai népek hosszú időre szóló gazdasági, politikai és kulturális együttműködését.³

A Hitler-ellenes koalíció országaiban élő népek jóleső érzéssel fogadták a szovjet politikát a háború és a béke kérdésében. A fasiszta blokk teljes szétzúzását még eltökéltebben akarták.

A második világháború fordulata után a nyugati országok széles közvéleménye minden korábbinál erőteljesebben követelte az európai második front megnyitását.

Londonban, a Trafalgar téren 1943 szeptemberében sok ezer ember gyűlt össze. A szónokok kifejtették, hogy azonnal hozzá kell fogni a partraszállás előkészítéséhez az európai kontinensen. Harry Pollitt, Nagy-Britannia Kommunista Pártja Végrehajtó Bizottságának elnöke ugyancsak beszédet tartott itt. Rámutatott a második front létrehozását akadályozó okokra, egyebek között arra, hogy a monopoltőke befolyásos reakciós csoportjai arra számítanak: a Szovjetunió és Németország majd kölcsönösen kimeríti egymást, s így Európában megnyílik az út az ő uralmuk megteremtéséhez.⁴

A haladó angol és amerikai szakszervezetek ugyancsak szerettek volna már aktív harci cselekményeket látni Nyugat-Európában.

³ Lásd Vnyesnyaja polityika Szovjetszkovo Szozuza v period Otyecsesztvennoj vojny. I. köt. 101–103 old.

⁴ CGAOR f. 4459. d. 1443. I. 31.

1943 szeptemberében az Ipari Szakszervezetek Kongresszusának New York-i tagozata félmillió munkás képviselőjében felhívással fordult Roosevelthez és Churchillhez: haladéktalanul szervezzék meg a nyugat-európai támadást, hogy ezzel csatlakozhassanak a Vörös Hadsereg grandiózus támadásához, és 1943-ban befejezhessék a hitleri Németország szétzúzását.⁵ A szakszervezeti tagok tömegdemonstrációkat és gyűléseket tartottak New Yorkban, Los Angelesben, Detroitban, San Franciscóban és még több más amerikai városban. „Azt akarjuk, hogy a csapataink behatoljanak Európába, ne térjenek ki ez elől, és ne üljenek itthon” – írták határozatukban Massachusetts állam elektromos ipari munkásai.⁶

A gépipari szövetség londoni kerületi bizottsága 1943 szeptemberében levéllel fordult az angol miniszterelnökhöz, egyebek között ezt hozta tudtára: „Aggódunk, mert komoly következményekkel járhat, hogy képtelenek vagyunk kielégíteni a szovjet szövetségünknek a nyugat-európai második front megnyitására vonatkozó követelését, s nem tudjuk vele szemben teljesíteni vállalt kötelezettségeinket.”⁷ 1943 szeptemberében Southportban tartották a Brit Szakszervezeti Kongresszus 75. évi ülését. Az angol ágazati szakszervezetektől csak úgy áradtak az írásban benyújtott követelések: nyissák meg minél előbb Európában a második frontot! Magán a kongresszuson az egyik ágazati szakszervezet képviselőinek sikerült bevetetnie a Főtanács beszámolójába is egy olyan kitéltet, amely sürgette a második front megnyitását még 1943-ban. Nagy visszhangot keltett N. M. Svernyiknek, a szovjet szakszervezetek küldöttének, a Szovjetunió Szakszervezetei Központi Tanácsa titkárának a beszéde. „A Vörös Hadsereg jelen pillanatban is folyó sikeres harci cselekményei a szovjet–német fronton kötötték le a hitleri hadsereg fő erőit – mondotta Svernyik. – Ezzel még kedvezőbbek lettek a körülmények ahhoz, hogy szövetségeseink is aktív támadó hadműveleteket indítsanak az európai kontinensen, még aktívabbakat, mint ez év tavaszán.

Jelenleg a kérdés a következő: Hitler legyőzése és a háború befe-

⁵ Ugyanott, d. 1442. l. 204.

⁶ Idézi: *L. V. Pozgryjeva: Anglo–amerikanszkije otnosenija v godi vtoroj mirovoj vojny 1941–1945 gg.* Moszkva 1969. 66. old.

⁷ CGAOR f. 4459. d. 1442. l. 205.

jezésének időpontja attól függ, mikor indítják meg a szövetségesek támadó cselekményeiket az európai kontinensen. Másként megfogalmazva: minél előbb nyitják meg az európai kontinensen a második frontot, annál hamarabb fejeződik be a háború, s annál kevesebb lesz a Hitler-ellenes koalíció áldozatainak száma.” A szónok elmondta, hogy a szovjet nép nagyra becsüli a szövetségesek támadó hadműveleteit, de ezeket, vagy a német ipari centrumok elleni bombatámadásokat nem értékelheti egyfajta második frontként. „A szovjet nép fogalmai szerint a második front megteremtése annyit tesz, hogy egybehangolt csapásokat mérnek a hitleri Németországra, mert a fasizmus feje Németország, nem pedig valamelyik vazallusa. Győzelmünk csakis az ő összeomlásával lehetséges.”⁸

Nagy kampány indult a második front ügyében az angol és az amerikai sajtóban is. Ezeknek az országoknak a vezető körei megpróbálták túlértékelni saját katonai teljesítményeiket, egyebek között a dél-olaszországi partraszállás jelentőségét; egyes nyugati lapok azonban nem kis keserőséggel azt írták: ez a partraszállás a Szovjetunió győzelmeihez viszonyítva jelentéktelen esemény volt. Hangsúlyozták, hogy a második front megnyitására vonatkozó felhívások nem értékelhetők egyszerűen demagógiának; ezek megalapozott megfontoláson alapulnak, azon a meggyőződésen, hogy még 1943-ban meg lehet nyerni a háborút. Olyan cikkek is megjelentek a lapokban, amelyek bírálták a kormány politikáját, mivel nem használták ki teljes mértékben az adódó nagy lehetőségeket. Megjegyezték azt is, hogy a második front megnyitásának halogatója lehetővé tette Hitlernek, hogy a katasztrófa elkerülése érdekében manőverezzen.

A *Washington Star* egyik 1943. szeptember 4-i számában azt írta: Dél-Olaszország messze esik a tengelyhatalmak életfontosságú központjaitól, és a szövetségesek még Róma elfoglalása esetén sem tudnak megsemmisítő csapást mérni Németországra. „Ez a hadművelet – hangsúlyozta a cikk – nem tekinthető második frontnak.” A *News Chronicle* nevű londoni lap szeptember 27-i számában szerkesztőségi cikkben mutatott rá: a nyugati szövetségesek nem időzhetnek tovább, csapást kell mérniük az ellenséges Nyugat-Európában. „Az oroszok – írta a cikk – nagyon jól utat törtek.

⁸ Pravda, 1943. szeptember 11.

Csodákat műveltek olyan körülmények között, melyek más, kevésbé szilárd népeket megtörték volna. Amikor a múlt évben annyira követelték a második frontot, mert ez közelebb hozta volna a háború végét és erősítette volna ellenállásukat, Anglia és Amerika hivatalos reakciója legalábbis elbátortalanító volt. Most már az oroszoknak nem kell közvetlen segítséget kérniük. Győzelmeket aratnak, melyek szokás szerint kétségbe ejtik a mi katonai vezetőinket... A második frontra nem azért van szükség, hogy az oroszokon segítsünk, hanem azért, hogy saját magunkon segítsünk.”⁹

1943 őszén az Egyesült Államokban megjelent Max Werner amerikai újságíró és katonai kommentátor könyve a következő címmel: „Ha támadunk, 1943-ban megnyerhetjük a háborút”. A szerző kifejtette, mennyire fontos, hogy megnyissák a második frontot, és meg is mondta pontosan, hogy mire gondol. „A második front – írta – nem egy bizonyos meghatározott pontot jelent az orosz frontok által határolt területeken kívül, ahol háború folyik. Oroszország határain kívül akár 12 front is létezhet, és még sincs második front. A tuniszi, a burmai és a guadalcanali front nem második front. A második frontnak megvan a maga hadászati funkciója, de nem az, amire általában gondolnak.

A második frontnak az orosz támadás hadászati megfelelőjének kell lennie. Ez persze nem azt jelenti, hogy ugyanakkora erővel kell megnyitni. De a Nyugat-Európában tartózkodó német csapatokra ugyanolyan arányú nyomást kell gyakorolnia, mint amelyet a Vörös Hadsereg gyakorol rájuk Kelet-Európában.

Ezért van szükség arra, hogy döntő módon koncentrálják az angol-amerikai fegyveres erőket és megnyissák a második frontot az európai kontinensen, mégpedig az orosz határokon kívül található legerősebb német csoportosításokkal szemben.”¹⁰

Az angol és az amerikai uralkodó körök az új helyzetben kénytelenek voltak fölülvizsgálni álláspontjukat a második front megnyitásával kapcsolatban. Erre készítette őket az, hogy a tengelyhatalmak végképpen elvesztették a stratégiai kezdeményezést a második világháborúban, és a Vörös Hadsereg megsemmisítő csapásokat mért rájuk a keleti fronton. Már látták, hogy nem halogathatják to-

⁹ CGAOR f. 4459. d. 1442. l. 178.; d. 1443. l. 64.

¹⁰ Idézi: Vojna i rabocsij klassz, 1943. 13. sz. 22. old.

vább a kérdés megoldását, mert ez már a nyugati világ érdekeit veszélyezteti. Reálissá vált a perspektíva, hogy az ellenséget a Szovjetunió és az ellenállási mozgalom erőivel is szétzúzzák, s a nyugati hatalmak közvetlen részvétele nélkül szabadítják föl a megszállt Európát. Monopoltőkés körökben sokan attól tartottak, hogy ezáltal tovább terjednek a kommunista eszmék, s megrendülnek a kapitalizmus pozíciói az európai kontinensen.

Mind Nagy-Britannia, mind az Egyesült Államok kormányát aggasztotta, hogy a háború befejeződésekor esetleg nem lesznek ott Európában; a további hadművelleti terveket illetően azonban volt bizonyos nézetkülönbség köztük.

Churchill és vezérkari főnökei továbbra is azon voltak, hogy Németországra saját stratégiai terveik megvalósításával gyakoroljanak nyomást – Olaszország és a Balkán felől. Ezzel nem utolsósorban az volt a céljuk, hogy megakadályozzák a szovjet csapatok benyomulását Európának ebbe a térségébe.¹¹

Roosevelt elvben nem ellenezte a szövetségesek hadműveleteit a Balkánon, ám aggódott amiatt, hogy e hadműveletek akadályozhatják az amerikai csapatokat abban, hogy idejében ott legyenek a nyugat- és közép-európai országokban. Ezért hajlamos volt arra, hogy ragaszkodjon a quebeci konferenciának a döntéséhez, vagyis ahhoz, hogy a La Manche-csatornán át végre kell hajtani az inváziót 1944 májusában.

Nem érdektelen, hogyan látja a szövetségesek állásfoglalását a második front megnyitásának kérdésében de Gaulle tábornok. „Az Egyesült Államok most már elég erősnek érezte magát az európai csatára – írta emlékirataiban –, éspedig a legrövidebb úton, vagyis Franciaországon át. Megvetni a lábát Normandiában, onnan Párizsra menni; partra szállni a Provence-ban, és feltörni a Rhône völgyében. Ezt a két hadműveletet össze akarta kapcsolni. Ezek után a szövetséges hadak Svájc és az Északi-tenger között egyesülve átkelnének a Rajnán. Az amerikaiak szemében az olaszországi hadjárat olyan kitérő volt, amely nem mehet a fő cél rovására.

¹¹ Egy ismert görög újságíró azt írja „Churchill titka” című könyvében, hogy Churchill „ellenezte egy nyugati második front megnyitását; ő egy másik frontot akart a Balkánon, nem azért, hogy az oroszokat segítse a keleti fronton, hanem azért, hogy megelőzze őket, ha esetleg ebben az irányban támadnának”. (E. Dzelepy: Churchill titka. Moszkva 1975. 42. old. – Oroszul.)

Az angolok, elsősorban Churchill, más szemmel nézték a dolgot. Szerintük az amerikai terv ott akarja támadni az ellenséget, ahol az a legerősebb, és a bikát a szarvánál fogva kapná el. Tanácsosabb a gyengébb pontokat célba venni, a vékonyába döfni. Ahelyett, hogy Németország lenne a közvetlen cél, amelyhez Franciaországon át vezet az út, az angolok véleménye szerint a Duna menti országok felé kell haladni Olaszországon és a Balkánon keresztül. A szövetségesek nagy erőfeszítésének tehát arra kell irányulnia, hogy a hadseregek az olasz félszigeten törjenek előre, Görögországban és Jugoszláviában szálljanak partra, a törökök együttműködését szerezzék meg, majd Ausztriát, Csehországot és Magyarországot érik el.

Ez a stratégia természetesen megfelel London politikájának, amely angol befolyást akart teremteni a Földközi-tenger térségében, s mindenek felett attól félt, hogy a németek helyét az oroszok váltják fel.”¹²

Eközben a szovjet csapatok győzedelmesen nyomultak Nyugat felé, s világossá vált, milyen döntő szerepet játszik a második világháborúban a Szovjetunió. Ennek hatására Angliában és az Egyesült Államokban a realista gondolkodású emberek egyre aktívabbak lettek, s egyre nőtt a befolyásuk. Ezek az emberek tudatára ébredtek annak, hogy maguknak a szövetségeseknek van szükségük a második front megnyitására. Leginkább átlátta ezt Rooseveltt és tanácsadóinak köre.

1943 augusztusában a quebeci konferenciára Hopkins magával hozott egy dokumentumot, melynek címe ez volt: „Oroszország pozíciója”, s amely értékelést tartalmazott a Szovjetuniónak a második világháborúban betöltött szerepéről. Az amerikai kormány lényegében egészen a háború végéig az e dokumentumban foglaltakhoz tartotta magát. „Mivel Oroszország a háborúban döntő tényező – írták egyebek között a dokumentum készítői –, mindennemű segítséget meg kell adnunk neki, és erőfeszítéseket kell tennünk barátságának megnyerésére. Mivel a tengelyhatalmak veresége után óhatatlanul uralkodó helyzetbe kerül Európában, még fontosabb,

¹² *Charles de Gaulle: Háborús emlékiratok. Az egység. 1942–1944. Gondolat Könyvkiadó 1973. 421. old.*

hogy Oroszországgal a legbarátibb kapcsolatokat építsük ki és fejlesszük.”

„Végül pedig a legfontosabb tényező, amellyel az Egyesült Államoknak az Oroszországgal való viszonyában számolnia kell, a csendes-óceáni háború. Ha Oroszország szövetséges lesz a Japán elleni háborúban, a háborút sokkal gyorsabban és sokkal kevesebb anyagi és emberveszteséggel lehet befejezni. Ha viszont a Csendes-óceánon úgy kell háborúzni, hogy Oroszország barátságtalan vagy negatív magatartást tanúsít, mérhetetlenek lesznek a nehézségek és a hadműveletek eredménytelenül végződhetnek.”¹³

A nyugati hatalmak kormányai számításba vették azt a tényt is, hogy a Szovjetuniónak vitathatatlanul főszerepet kell játszania a háború utáni problémák megoldásában; ez pedig arra indította őket, hogy komolyan odafigyeljenek a szovjet kormány véleményére és számoljanak állásfoglalásaival.

1943 augusztusában az angol és az amerikai kormány felvetette, hogy tartsanak hármas találkozót felső szinten. Sztálin, aki az éppen folyó gigászi méretű frontharcok miatt nem volt abban a helyzetben, hogy elhagyhassa a Szovjetunió területét, a maga részéről azt javasolta, hogy előbb a három állam felelős képviselői tanácskozzanak. További levélváltás során a felek megállapodtak abban, hogy 1943 októberére Moszkvába összehívják a Szovjetunió, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia külügyminisztereinek konferenciáját. A szovjet fél azt szerette volna, ha ez nem „szűk tanulmányozó, hanem gyakorlati előkészítő jellegű legyen”, hogy a kormányok majd elkerülhessék „a fennakadásokat a halaszthatatlan kérdésekre vonatkozó döntések meghozatalában”.¹⁴

A szovjet kormány továbbra is halaszthatatlan kérdésnek tartotta a háború idejének megrövidítését és mindenekelőtt az európai második front megnyitását. Úgy számított, hogy a küszöbönálló tanácskozáson a szövetségesek végre szilárd kötelezettségvállalás formájában rögzítik, mikor fogják végrehajtani az inváziót a La Manche-csatornán át. Erre annál inkább szükség volt, mivel mint korábban szó esett róla, a második front időpontjáról hallgatott az a közlemény, amelyet a szovjet kormány Churchill és Roosevelttel

¹³ R. Sherwood: Id. mű, 2. köt. 431–432. old.

¹⁴ Üzenetváltás. 1. köt. 180. old.; 2. köt. 88–89. old.

quebeci döntéseiről kapott. A nyugati hatalmak viszont a moszkvai tanácskozáson inkább politikai kérdéseket szerettek volna megvitatni úgy a háborús időkre, mint a háború utáni berendezkedésre vonatkozóan, és lehetőleg szerették volna elkerülni az európai második front megnyitásának megtárgyalását.

Augusztus 31-én Londonban Eden angol külügyminiszter a következőket fejtegette a szovjet nagykövetnek: mivel a quebeci angol-amerikai konferencián már megvittatták Anglia és az Egyesült Államok katonai terveit, kétséges, lesz-e lehetőség arra, hogy a külügyminiszterek értekezletén megtárgyalják a második front kérdését úgy, ahogyan „ezt a fogalmat” a szovjet kormány értelmezi. Azt viszont lehetségesnek tartotta, hogy a konferencián véleményt cseréljenek és határozatot hozzanak a Balkánon indítandó komoly hadműveletekről, s ennek érdekében katonai szakértőket is meghívnának. Eden arról is meg volt győződve, hogy a legszélesebb körben meg kell tárgyalni a politikai kérdéseket úgy a háború, mint a háború utáni időszakra vonatkozóan.

Churchill miniszterelnök 1943. október 18-án fogadta F. T. Guszvet, az új londoni szovjet nagykövetet. Ő is azt fejtegette, hogy a moszkvai tanácskozáson „lehetetlen konkrét katonai kérdéseket megvitatni”. A nagykövet erre megjegyezte: olyan idők járnak, hogy Németország a Vörös Hadseregtől a keleti fronton és a szövetségesektől Olaszországban elszenvedett vereségek következtében a legnagyobb nehézségekkel küszködik, össze kell tehát hangozni a szövetségesek katonai erőfeszítéseit, hogy meggyorsítsák a közös ellenség fölötti győzelem kivívását. A miniszterelnök válasza az volt, hogy ha legközelebb Sztálin marsallal találkozik, reméli, hogy meg tudja magyarázni neki a fennálló helyzetet és minden kérdést őszintén meg tudnak tárgyalni.¹⁵

A szövetségeseknek az a törekvése, hogy kitérjenek az európai második front kérdésének a szovjet kormányval való megtárgyalása elől, kifejezésre jutott a konferencia napirendjére vonatkozó javaslatokban is. Sem az angol, sem az amerikai tervezetben – amelyeket Anglia és az Egyesült Államok diplomáciai képviselői szeptember 19-én, illetve 20-án nyújtottak át Moszkvában – nem szerepelt a szövetséges csapatok észak-franciaországi inváziójának kér-

¹⁵ AVP SZSZSZR

dése. A szövetségesek javasolták, hogy vitassák meg a német kérdést, Olaszország és a Balkán helyzetét, az Ausztriához, Törökországhoz, Lengyelországhoz való viszonyt, az általános biztonság garantálását a háború után és még sok mást.¹⁶

A szovjet kormány azonban ragaszkodott hozzá, hogy a konferencia napirendjén első pontként szerepeljen azoknak az intézkedéseknek a megvizsgálása, amelyekkel meg lehet rövidíteni a Németország és európai szövetségesei elleni háború időtartamát, mégpedig a fő figyelmet azokra az intézkedésekre kell fordítani, amelyek az angol–amerikai csapatok La Manche-csatornai inváziójának biztosításával kapcsolatosak. Ezzel együtt természetesen beleegyezett abba, hogy a nyugati hatalmak által javasolt valamennyi kérdést is megvitassák.¹⁷

A Szovjetunió, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia külügyminisztereinek moszkvai konferenciája 1943. október 19-től 30-ig tartott.

Még mielőtt a konferencia megkezdődött volna, Eden angol és Hull amerikai külügyminiszter eszmecserét folytatott a felek álláspontjáról. Amikor megkapták a napirendre vonatkozó szovjet javaslatokat, a nyugati szövetségesek belátták, hogy valamilyen formában nyilatkozniuk kell az európai második front kérdéséről. Később Hull azt írta emlékirataiban, hogy ő „előre látta, milyen bizonyodalmak fognak származni abból, hogy Sztálin nem tágit a konferencián a katonai kérdések megtárgyalásától . . . Világos volt – jegyezte meg –, ahhoz, hogy Sztálint megegyezésre bírjuk a politi-

¹⁶ Megjegyezzük, hogy mindegyik delegációnak voltak olyan kérdései, amelyeknek különösen nagy jelentőséget tulajdonítottak. Eden ezzel kapcsolatban a következőket írta naplójába: „Az oroszok érdeke az volt, hogy 1944 tavaszán Európában megnyissuk a második frontot. Hull számára az volt a fő kérdés, hogy a négy hatalom aláírjon egy nyilatkozatot egy nemzetközi békefenntartó szervezet megalakításáról . . . Én azt a célt követtem, hogy megállapodásra jussunk egy olyan szerv létrehozásában, amelynek keretében a szövetségesek konzultációkat folytathatnak a háborúval kapcsolatos európai kérdésekről.” (The Eden Memoirs. The Reckoning. 467. old.)

¹⁷ Lásd Szovjetszkij Szozuz na mezsdunarodnih konferencijah perioda Velikoj Otyecsesztvennoj vojni 1941–1945. gg. Szbornyik dokumentov. Moszkva 1978. 1. köt.; Moszkovszkaja konferencija minyisztrov inoszttrannih gyel SZSZSZR, SZSA i Velikobritanniji (19–30 oktrjabja 1943. g.) (A továbbiakban: Moszkovszkaja konferencija.) 54–55. old.

kai döntések meghozatala céljából, először nekünk kell őt teljes mértékben biztosítanunk a katonai stratégia ügyében.”¹⁸ Eden és Hull hosszas beszélgetések után arra a közös véleményre jutott, hogy a szovjet felet informálni fogják az angol–amerikai katonai tervekről, a meghozott döntések okairól, s meg fogják hallgatni a szovjet küldöttség valamennyi javaslatát. Ugyanakkor azt is eltökélték, hogy értésére adják a szovjet megbízottaknak: ezen a konferencián nincs lehetőség semmiféle katonai tárgyalás folytatására.¹⁹

Október 19-én, a konferencia első napján, a szovjet küldöttség a következő javaslatot tette a napirend első pontjára vonatkozóan:

„A háború idejének lerövidítése érdekében figyelembe kell venni:

1. Nagy-Britannia és az Egyesült Államok kormánya még 1943-ban tegyen halaszthatatlanul olyan intézkedéseket, amelyek lehetővé teszik az angol–amerikai csapatok észak-franciaországi invázióját, és amelyek révén – miközben a szovjet csapatok a szovjet–német fronton nagy erejű csapásokat mérnek a német hadsereg fő erőire – Németország katonai-stratégiai helyzete alapjaiban megrendül és a háború ideje jelentékenyen lerövidül.

Ennek kapcsán a szovjet kormány tudni szeretné, érvényben van-e még Churchill úrnak és Roosevelt úrnak az az 1943. június elején tett nyilatkozata, hogy az angol–amerikai csapatok 1944 tavaszán végrehajtják az észak-franciaországi inváziót.”

Hull kijelentette: nincs ellenvetése e pont megtárgyalása ellen, mielőtt azonban döntésre kerülne a sor, eszmecserét kell folytatnia Roosevelt elnökkel. Eden ugyancsak késznek mutatkozott a kérdés megvitatására, ám hangsúlyozta, hogy valószínűleg kénytelen lesz bizonyos mozzanatokot kormányával megtanácskozni. Közölte azt is: az angol küldöttség kész tájékoztatást adni azokról a döntésekről, amelyeket 1943 augusztusában Quebecben hoztak, valamint az ezekből következő katonai tervekről. Javasolta, hogy ennek érdekében szűk körben hallgassák meg a küldöttség tagját, Ismay tábornokot. Hull hozzátette, hogy Dean tábornok ugyancsak válaszolhat a szovjet fél esetleges kérdéseire.²⁰

¹⁸ The Memoirs of Cordell Hull. New York 1948. 2. köt. 1264. old.

¹⁹ FRUS 1943. Washington 1963. 1. köt. 571. old.

²⁰ Moszkovszkaja konferencija. 96–98. old.

Az október 20-i, második ülést teljes egészében az első napirendi pontnak szentelték. Ismay tábornok, a brit honvédelmi miniszter vezérkari főnöke informálta az egybegyűlteket a quebeci konferenciának azokról a döntéseiről, amelyek az európai hadszíntérre vonatkoztak.

Mindenekelőtt a Németország elleni bombatámadásokról szólt, megjegyezve, hogy „ez lényeges előfeltétele az északnyugat-európai invázióknak”.

A Csatornán keresztül folytatott hadművelettel kapcsolatban Ismay tábornok közölte: az angolok és az amerikaiak úgy döntöttek, hogy „1944-ben az angol-amerikai szárazföldi és légi fegyveres erők fő erőfeszítése” az észak-franciaországi invázióra fog irányulni. Mint mondta, a tervek szerint ezt a hadműveletet „minél előbb szeretnék végrehajtani, amint a légköri viszonyok kedvezővé válnak a La Manche-csatorna térségében”.

A kiinduló hadművelet méreteit Ismay szerint nagyrészt az fogja megszabni, mennyi és milyen űrméretű speciális deszanteszköz áll rendelkezésre abban az időpontban. Az előzetes adatok szerint – mondotta – a szövetségesek az első két hétben mintegy 18 hadosztályt tudnak átdobni a csatornán, három hónappal később pedig még 30 hadosztályt, mindkét alkalommal megfelelő légi támogatással. Azután pedig majd az Egyesült Államokból fog közvetlenül a helyszínre érkezni havonta 3–5 hadosztály.

Ismay tábornok hangsúlyozta: a quebeci határozatoknak megfelelően úgy látják, hogy a La Manche-csatornán át végrehajtandó invázió csak bizonyos feltételek megléte esetén lehet sikeres. „Egészen biztosak vagyunk benne, hogy létrehozzuk ezeket a feltételeket” – mondotta. Az első feltétel az, hogy az invázió pillanatára Északnyugat-Franciaországban a német vadászgépek száma jelentősen csökkenjen; a második, hogy Észak-Franciaországban a hadművelet megindulásakor ne legyen több, mint 12 teljes gépesített hadosztály, és a németek ne tudjanak más frontokról átdobni két hónap alatt 15 hadosztálynál többet.

Ismay tábornok ezután rátért az olaszországi harccselekmények tervére. Az ottani hadműveletet azokkal az erőkkel kell végrehajtani, amelyek már a földközi-tengeri hadszíntéren vannak. Sőt, a Földközi-tenger térségéből ki kell vonni hét angol és amerikai hadosztályt, s át kell dobni Nagy-Britanniába, hogy segítségével meg-

teremthessék a szükséges csapásmérő csoportot a Csatornán keresztül folytatott invázióhoz. Az erőforrások felhasználásánál az a vezérelv – állította az angol tábornok –, hogy ha bárhol hiány mutatkozik, az észak-franciaországi invázió biztosítását illeti az előbbség.

A Balkánon folyó hadműveleteket illetően arra szorítkoznak – magyarázta Ismay –, hogy a hazafiakat a levegőből és a tengerről utánpótlással lássák el, kisebb rajtaütéseket szerveznek és bombázzák a hadászati objektumokat.²¹ Ismay után Deane amerikai tábornok emelkedett szólásra. Ismertetett néhány olyan intézkedést, amelyet az észak-franciaországi invázió előkészítése érdekében tettek. Véleménye szerint közülük az volt a legsürgetőbb, hogy az angol–amerikai fegyveres erők az Egyesült Királyságból és a Földközi-tenger térségéből kiindulva megkezdték bombatámadásaikat. A szövetségesek számításai szerint ezeknek a támadásoknak 1944. május elsejére olyan méretűekké kell fejlődniük, hogy „egész erejüket fel lehessen használni a csatornai hadművelet támogatására”. Deane tábornok azt állította, hogy az amerikaiak 1944. április elsejére jelentősen növelni akarják Angliában állomásozó légierejüket. Dél-Angliában máris építettek 100 kiegészítő repülőteret, hogy a La Manche-on át végrehajtandó hadműveletet vadászgépekkel támogathassák.

A Csatornán végrehajtandó hadművelethez az szükséges – hangsúlyozta Deane, –, hogy 1944 áprilisára az Egyesült Királyságban 30 angol és amerikai gépesített gyalogos és tankelhárító hadosztályt vonjanak össze. Ennek érdekében a következő hét–nyolc hónap folyamán több mint egymillió embert szállítanak át Amerikából. Az amerikaiak számítása szerint a hadművelethez körülbelül 3300 deszanthajó kell, ezért az Egyesült Államokban az ilyen hajók építésének tervét 35%-kal megnövelték. Deane kijelentette, hogy a Moszkvában tartózkodó amerikai küldöttségnek felhatalmazása van arra, hogy a szovjet kormányt folyamatosan tájékoztassa a szövetségesek intézkedéseiről.²²

Csakhogy sem Ismay, sem Deane nem jelölte meg beszédében a La Manche-csatornán át tervezett hadművelet végrehajtásának

²¹ Ugyanott, 100–105. old.

²² Ugyanott, 105–108. old.

időpontját, ezért a szovjet küldöttség kiegészítő magyarázatokat kért. A szovjet küldöttség vezetője felhívta a konferencia résztvevőinek figyelmét arra, amit a szovjet javaslat szavá tett: amikor Churchill és Rooseveltt június 3-i üzenetében beszámolt a májusi washingtoni tanácskozás eredményeiről, az észak-franciaországi invázió időpontját 1944 tavaszában jelölték meg. A washingtoni tanácskozás után a quebeci tanácskozás következett, ám az ennek eredményeiről a szovjet kormánynak küldött közlés nem említette, érvényben maradt-e a májusi határozat az 1944. tavaszi időpontról, avagy megváltoztatták. Ezért a szovjet kormány pontosan tudni szeretné, „érvényes-e még ez a döntés, avagy megváltoztatták, esetleg módosították-e”.

Az angol küldöttség vezetője azt válaszolta, hogy a quebeci konferencián megerősítették a washingtoni konferencia döntését, természetesen az Ismay tábornok által említett feltételek fennállása esetén. Eden szavai szerint a hadművelet előkészítő munkálatai teljes mértékben ezeken múltak.

Deane tábornok is hozzászólt, hogy még konkrétabbá tegye a dolgot. Azt a döntést – mondotta –, hogy 1944 tavaszán hadműveletet kell indítani a csatornán át, a legutóbbi konferencia, a quebeci, megerősítette. „Figyelembe kell azonban venni, hogy ez, mint minden katonai döntés, amelyet jóval megvalósítása előtt hoznak meg, meghatározott feltételekhez van kötve, melyeknek a hadművelet kezdetén meg kell lenniük. Az adott esetben kifejtettük, miről van itt szó. Teljesen biztosak vagyunk benne, hogy ezek a feltételek meglesznek, s teljes erővel folytatjuk a hadművelet előkészítésére vonatkozó intézkedések foganatosítását.”

A szovjet küldöttség vezetője a magyarázatok végighallgatása után kijelentette: az a benyomása alakult ki, hogy ha nem romlik a helyzet, a döntést a megadott határidőn belül, azaz 1944 tavaszán végrehajtják. Eden helyben hagyta a szovjet fél e következtetésének helyességét.²³

Churchill, akit külügyminisztere tájékoztatott a konferencia első napi üléséről, október 20-án a következőképpen igazította el az angol küldöttséget: „1944-re vonatkozó jelenlegi terveinkben nyilvánvalóan még nagyon sok a hézag... Sem az Olaszországban össz-

²³ Ugyanott, 113–114. old.

pontosított erők, sem azok, amelyek májusban készen állnak majd a La Manche-csatornán való átkelésre, nem elégségesek az előtünk álló feladatok teljesítésére . . . Abban az esetben, ha Németország nem omlik össze, nem hiszem, hogy át kellene kelniünk a csatornán. Hiszen még 40 hadosztályunk sem lesz az első hatvan napban, miközben az olaszországi fronton is sorsdöntő harcokat folytatunk az ellenséggel. Nem értek egyet az amerikaiaknak azzal a megállapításával, hogy az anyaország ellen intézett légitámadásokkal a harci és harc körüli zónákban mindent meg lehet semmisíteni. Eddigi tapasztalataink nem ezt mutatják. Mindaz, amit írok, csakis személyesen Önnek szól: a jelenlegi szakaszban nem kell kifejtenie ezt az érvelést. Megjegyzéseim azonban tudatosíthatják Önben a veszélyeket, melyekkel az »Overlord« májusi megkezdésére vonatkozó szilárd kötelezettségvállalás járhat; ennek érdekében tönkretethetnénk az olaszországi frontot, kihasználatlanul maradnának a balkáni lehetőségek, és mégse lenne meg az erőnk ahhoz, hogy 30–40 napig tartsuk magunkat.”²⁴

Churchill instrukciói jól mutattak két dolgot. Egyrészt, hogy a miniszterelnök ki akar térni a quebeci döntés teljesítése elől, másrészt pedig, hogy szilárd elhatározása Nagy-Britannia földközi-tengeri és balkáni terveinek forszírozása a nyugat-európai invázió rovására.

A moszkvai konferencia harmadik, október 21-i ülésén eszmecsere kezdődött azokról az intézkedésekről, amelyeket a háború idejének lerövidítése érdekében kell hozni. Ennek kapcsán Molotov tudni szeretne volna, milyen kiegészítő információra lehet számítani Londonból és Washingtonból az 1944. tavaszi észak-franciaországi invázió kérdésében. Eden pillanatnyi habozás nélkül kijelentette: ő nem kérdezte meg a kormányát, mert úgy vélte, Ismay tábornok beszámolója választ adott erre a kérdésre. Hull viszont közölte, hogy ő informálta az elnököt a csatornai hadműveletről folytatott vitáról, s véleménye szerint az elnök meg fogja erősíteni azt a kimerítő információt, amelyet a szovjet küldöttségnek október 20-án adtak. Churchillnek és Rooseveltnek abban a levelében, amely a washingtoni döntésekről íródott – folytatta az amerikai külügyminiszter –, „nem ígéretről, hanem feltett szándékról volt

²⁴ W. Churchill: Id. mű, 5. köt. 285–286. old.

szó”, ezért állítása szerint a hadművelet előkészítése is e „feltett szándék” szerint folyt. Ebben a szituációban Eden célszerűnek látta, ha ismét kijelenti, mindkét küldöttség adja elő a rendelkezésére álló összes információt a szövetségesek 1943–1944. évi terveire vonatkozóan. „Mi megerősítettük – hangsúlyozta –, hogy szándékunkban áll a quebeci döntések végrehajtása, beleértve az észak-franciaországi partraszállást is az 1944. évben, márpedig minél előbb, ha megvannak azok a feltételek, amelyekről tegnap szó volt. Ez a kérdés katonai kérdés, s majd a katonáknak kell foglalkozniuk vele.”²⁵

Harry Hopkins 1943. október 26-án fogadta A.A. Gromikót, a Szovjetunió új washingtoni nagykövetét, s biztosította arról: az angol és az amerikai kormánynak azok a korábbi döntései, hogy 1944-re viszik át a Csatornán való átkelés hadműveletének végrehajtását, továbbra is „érvényesek”, ám ugyanakkor Hopkins élénk színekkel ecsetelte az invázió nehézségeit is. A moszkvai konferenciáról egészében az volt a véleménye, hogy „meglehetősen sikeresen” halad, s ami őt magát illeti, ő „a konferencia előtt kevésbé volt optimista, mint jelenleg”.²⁶

Eközben Churchill ismét kísérletet tett arra, hogy nyomást gyakoroljon a konferencia résztvevőire a La Manche-csatornán át tervezett európai invázió időpontjának elhalasztása érdekében.

1943. október 26-án utasította Edent, hogy mutassa meg a szovjet kormány fejének ama távirat másolatát, amelyet Eisenhower, a szövetségesek földközi-tengeri fegyveres erőinek főparancsnoka kapott Alexander tábornoktól, az olaszországi angol-amerikai szárazföldi csapatok parancsnokától, amelyben a szövetségesek olaszországi helyzetének rosszabbodásáról szól. Churchill instrukciót is mellékelte a táviratmásolathoz, mégpedig a következőket: a veszélyes helyzet azért alakulhatott ki, mert „legjobb hadosztályainkból többet, valamint égetően szükséges deszanteszközeink egy részét kivontuk a Földközi-tengerről, hogy összegyűjtsük erőinket az »Overlordhoz«, melyet hét hónap múlva meg kell valósítani”. Egyidejűleg a brit miniszterelnök utasította Edent: figyelmeztesse Sztálint, Churchill nem fogja tűrni, hogy „a nagy és eredményes olasz-

²⁵ Moszkovszkaja konferencija. 115–117. old.

²⁶ AVP SZSZSZR

országi hadjárat, amely a németeket már nagy tartalékok bedobására készítette, megszakadjon és szörnyű katasztrófával végződjön amiatt, mert májusban át kell kelni a La Manche-on. Meg kell magyaráznia – folytatta a miniszterelnök –, hogy az Ön által tett ígéret, azaz hogy külön kikötött feltételek megléte esetén májusban végrehajtjuk az »Overlord« hadműveletet, az olaszországi hadművelet szükségleteinek függvénye. Szándékomban áll, hogy ezt a kérdést megvitatom Rooseveltnél, de semmi sem tudja megmásítani azt az elhatározásomat, hogy ebben az időszakban nem fogom elhanyagolni az olaszországi hadműveletet, mivel itt az angol hadseregről van szó. Eisenhowernek és Alexandernak mindent el kell követnie, ami szükséges, hogy megnyerjék ezt a csatát még akkor is, ha az befolyásolja a következő hadműveletet. Természetes, hogy ez hatással lehet az »Overlord« hadművelet időpontjára is.”²⁷

Ugyanekkor az angol vezérkari főnökök táviratot küldtek az amerikai vezérkari főnöknek, követelve, hogy részesítsék támogatásban az olaszországi hadjáratot még azon az áron is, hogy az „Overlord” hadművelet halasztást szenved. Táviratukban hangsúlyozták, hogy nagy politikai hiba lenne, ha Eisenhower és Alexander tábornok jelentéseinek ismeretében csapatokat és deszantesszököket dobánának át a Földközi-tengerről.

„Az angol vezetésnek ezeket a lépéseit részletesen megtárgyalták az angol háborús kabinet 1943. október 27-i ülésén. Churchill miniszterelnök is, Alan Brooke, a birodalmi vezérkar főnöke is azon a véleményen volt, hogy fölül kell vizsgálni az európai hadszíntéren tervezett hadműveletekre vonatkozó korábbi döntéseket. A háborús kabinet egyetértett velük, leszögezve, hogy a La Manche-csatornán való átkelést nem lehet a washingtoni konferencián megálapított időpontig megvalósítani.”²⁸

Október 27-én Sztálin fogadta az angol külügyminisztert. Eden a miniszterelnök utasítása szerint átnyújtotta a szovjet kormány vezetőjének az Alexander tábornoktól érkezett távirat másolatát, közölve, hogy Churchill nagyon nyugtalan az olaszországi események miatt, és ez „hatással lehet a Csatornán való átkelés időpontjára

²⁷ PRO Cab. 65/44.

²⁸ Ugyanott, 65/40.

is”.²⁹ Eden kifejtette azt is: „Lehet, hogy Olaszországban kell még felhasználni hét olyan, harcokban kipróbált hadosztályt is, amelyeket Angliába akartak átdobni, hogy belőlük alkossák meg a franciaországi invázió csapásmérő csoportját.” Az előállt helyzetben Churchill úgy véli – jelentette ki Eden –, hogy nem szabad „Olaszországban megkockáztatni a vereséget”, ezért nem egészen biztos abban, hogy a franciaországi invázió tervét a korábban elfogadott határidőre meg lehet valósítani.

Sztálinnak arra a megjegyzésére, hogy Nyugaton csak az invázió fantomja létezik, míg a Szovjetuniónak „sokkal nehezebb rész jutott”, Eden sietve úgy válaszolt, hogy biztosította őt, a miniszterelnök „mindent elkövet, ami csak lehetséges, hogy a németek ellen harcoljon”. Sztálin erre ezt válaszolta: nincsenek kétségei Churchill szándékai felől, ám az angol miniszterelnök azt akarja, hogy „neki jussanak a könnyebb dolgok, nekünk, oroszoknak pedig a nehezebbek. Ezt meg lehetett csinálni egyszer vagy kétszer, de végig nem lehet megcsinálni.” A szovjet kormány vezetője – hogy a Hitler elleni harc döntő szakaszában ne kockáztassa a szövetségesek közti szakadást – ehhez még hozzátette: „Nem vagyunk betűrágók. Nem fogunk olyasmit követelni, amit szövetségeseink képtelenek megtenni.”³⁰

Eden, amikor Churchillt erről a beszélgetésről informálta, azt írta: „Sztálin az egész este egyetlenegyszer sem tett szemrehányást a múltira vonatkozóan, és nem is tett úgy, mintha le akarná becsülni az előttünk álló reális nehézségeket . . . De nyilvánvalóan abban reménykedik – folytatta Eden, hogy mi minden erőnket megfeszítjük azért, hogy minél előbb végrehajtsuk az »Overlord« hadműveletet.”³¹

1943. október 28-án, a konferencia tizedik ülésén ismét a háború megrövidítésére vonatkozó első napirendi pontot tárgyalták. A szovjet küldöttség a szövetségeseiktől konkrétabb és kötelezőbb

²⁹ Beitzell amerikai történész ezt írja: „Edenre az a kellemetlen feladat hárult, hogy megmagyarázza Sztálinnak: Németország olaszországi erőfeszítései következtében a szövetségesek ünnepélyes ígéretét, amit mindössze hét nappal korábban tettek az »Overlord« hadművelet tavaszi végrehajtására, fölül kell vizsgálni.” (*R. Beitzell*: Id. mű, 213. old.)

³⁰ Moszkovszkaja konferencija. 212–219. old.

³¹ *W. Churchill*: Id. mű, 5. köt. 293. old.

jellegű nyilatkozatot akart kapni, ezért egész sor részletkérdést tett föl. A küldöttség vezetője egyebek között megkérdezte: Deane tábornoknak azt az állítását, hogy Quebecben megerősítették a csatornai invázió 1944. tavaszi végrehajtását, vajon az amerikai és az angol kormány, valamint Hull és Eden véleményét tükrözi-e? Eden rávágta, hogy a Quebecben elfogadott határozat „nem tiszta jogi szerződés”, s hogy „ezek a tervek az események menetétől függően változhatnak . . . De azt szeretném – folytatta –, ha a szovjet kormány elhinné, hogy mi mindent megteszünk az »Overlord« terv teljesítéséért.” Hull a maga részéről megígérte, hogy a szovjet kormányt informálni fogják, hogyan haladnak az előkészületek a csatornai hadműveletre, s egyben szoros gyakorlati együttműködést alakítanak ki a három ország vezérkarai és kormányai között.³²

Miután a moszkvai konferencián megtárgyalták, hogyan lehetne megrövidíteni a Németország és európai szövetségesei elleni háború idejét, elfogadtak egy egyeztetett határozatot, amelyet titkos jegyzőkönyv formájában rögzítettek.

A jegyzőkönyv annak a szovjet javaslatnak a szövegével kezdődött, amelyet október 19-én terjesztettek elő a háború idejének lerövidítése érdekében. Ezután az angol és az amerikai küldöttség formulája következett, a konferencián tett nyilatkozataik szellemében. „Eden úr, Nagy-Britannia külügyminisztere és Hull úr, az Egyesült Államok külügyminisztere a szovjet küldöttség által 1943. október 19-én beterjesztett 1. számú javaslattal kapcsolatban 1943. október 20-án megerősítették: az a nyilatkozat, amelyet Ismay brit tábornok és Deane amerikai vezérőrnagy tett . . . pontosan tükrözi kormányaik legutóbbi döntéseit, amelyeket 1943 augusztusában a quebeci konferencián hoztak.

Ami pedig a szovjet küldöttségnek azt a kérdését illeti, érvényes-e még Churchill úr és Rooseveltt úr 1943. június eleji, arra vonatkozó nyilatkozata, hogy az angol–amerikai csapatok 1944 tavaszán megvalósítják az inváziót Észak-Franciaországban, Eden úr és Hull úr e kérdésre igenlő választ adott. Kijelentették: a quebeci konferencián megerősítést nyert az a döntés, hogy Észak-Franciaországban 1944 tavaszán inváziót indítanak, figyelembe véve az Ismay tábornok nyilatkozatában foglalt feltételeket. Eden úr és Hull

³² Lásd Moszkovszkaja konferencia. 225–228. old.

úr hozzátette, hogy ez a döntés nem változott, és a fentebb említett hadműveletre az előkészületek jelenleg is olyan gyorsan folynak, ahogy csak lehetséges.”

Végül a szovjet félnek sikerült bevetetnie a jegyzőkönyvbe a következőt: „A szovjet kormány tudomásul veszi Eden úr és Hull úr, valamint Ismay tábornok és Deane vezérőrnagy nyilatkozatait, és reményét fejezi ki, hogy megvalósul az e nyilatkozatokban foglalt terv, azaz 1944 tavaszán időben végrehajtják az angol–amerikai csapatok észak-franciaországi invázióját.”³³

A szövetségesek tehát a moszkvai külügyminiszteri konferencián kötelezettséget vállaltak arra, hogy Európában megnyitják a második frontot, ám ezt nem fogalmazták meg elég szilárdan és határozottan, mivel az angol és amerikai fél magatartása ezt nem tette lehetővé. A La Manche-csatornán át 1944 tavaszán végrehajtandó inváziót egy egész sor feltételtől tették függővé. Maga a tény azonban, hogy ezt a kötelezettséget bevették a közös jegyzőkönyvbe, a szovjet diplomácia nagy sikere volt.

A Szovjetunió külügyi népbiztosa 1943. november 4-én körtáviratot intézett több szovjet nagykövetséghez, amelyben a moszkvai értekezlet eredményeiről tájékoztatta őket. Táviratában többek között rámutatott arra, hogy az angol és az amerikai küldöttség kielégítő választ adott az első napirendi pontra vonatkozó javaslatra. Ezenkívül a konferencia azt mutatta, hogy „a háborúra és a háború utáni rendezésre vonatkozóan nagyon sok kérdésben azonosak a nézőpontok”, miközben „a szovjet fél megjegyzéseit és javaslatait nagyon komolyan figyelembe vették”.³⁴

A szovjet küldöttségnek még sikerült elérnie azt is, hogy a konferencián elfogadott közös nyilatkozat szövegébe bevegyenek egy olyan megállapítást: a három hatalom kormánya „elsődleges cél-

³³ Moszkovszkaja konferencija. 365–367. old.

³⁴ AVP SZSZSZR – Liddel Hart angol történész a második világháború történetéről írott munkájában megjegyzi, hogy a moszkvai konferencia a szövetségesek egyik leghasznosabb és legtárgyszerűbb találkozója volt a háború folyamán. „Molotov és katonakollégái – írta – a lehető legkülönbözőbb kérdéseket tették föl az »Overlordra« vonatkozólag, s végül is láthatóan elégedettek voltak azzal, hogy az angolok és az amerikaiak komolyan elszánták magukat valamennyi erejük megfeszítésére ennek érdekében.” (B. Liddel Hart: History of the Second World War. New York 1971. 571. old.)

ként a háború melőbbi befejezését ismeri el”.³⁵ Továbbra is tartani kellett azonban attól, hogy ismét elhalasztják a második front megnyitását. Ezért a szovjet kormány úgy határozott, hogy a Hitler-ellenes koalíció három nagyhatalmának közelgő teheráni kormányfői konferenciáján ismét visszatérnek e kérdés megvitatásához:

A moszkvai külügyminiszteri konferencián nemcsak a második front problémájának eldöntésében történt bizonyos fokú előrehaladás, hanem számos politikai kérdésben is sikerült megegyezésre jutni, így a háború utáni rendezésre vonatkozóan.

A moszkvai konferenciával közvetlen kapcsolatban volt az a kérdés, hogy a Szovjetunió esetleg részt vesz a távol-keleti háborúban. Az Egyesült Államok szeretne volna elérni, ha a Szovjetunió háborúba lép Japán ellen. Éppen ennek előmozdítása volt egyik fő feladata Deane tábornoknak, az 1943 őszén Moszkvába érkezett amerikai misszió vezetőjének. Deane közvetlenül a moszkvai konferencia előtt a következő instrukciót kapta a Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottságától: „Annak érdekében, hogy Japánt minél előbb, megsemmisítő mértékben, Anglia és az Egyesült Államok legkisebb veszteségeivel tönkrezúzhassuk, nagyon fontos lenne, hogy Oroszország Németország veresége után teljes mértékben bekapcsolódjon a Japán elleni háborúba.”³⁶

Hull azt írja emlékirataiban: 1943. október 30-án, a konferencia résztvevőinek tiszteletére a Kremlben adott fogadáson a szovjet kormányfő közölte vele, hogy a Szovjetunió elvben hajlandó részt venni a Japán elleni háborúban, Németország veresége után kész csapást mérni rá. Mint a külügyminiszter elmondja, Sztálin ezt a nyilatkozatot teljesen „magabiztosan, önzetlenül, minden ellenszolgáltatás igénye nélkül” tette. Hull a szovjet kormány vezetőjének ígéretét olyan fontosnak és sürgősnek tartotta, hogy amikor sietve tudatta Roosevelttel, táviratának szövegét félig a hadseregben, félig a haditengerészetnél használt kóddal írta, és egy szót sem szólt róla az angoloknak.³⁷

³⁵ Vnyesnyaja polityika Szovjetszkovo Szojuza v period Otyecsesztvennoj vojni. 1. köt. 358. old.

³⁶ G. Lensen: The Strange Neutrality, Soviet-Japanese Relations during the Second World War 1941-1945. Tallahassee 1972. 259. old.

³⁷ The Memoirs of Cordell Hull. 2. köt. 1309-1311. old.

A szovjet kormány egészében véve nagyra értékelte a három hatalom moszkvai külügyminiszteri konferenciáján hozott döntéseket. Kifejezésre jutott ez Sztálin ünnepi beszédében is, amelyet 1943. november 6-án, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 26. évfordulóján tartott.

Végső soron pozitívan értékelte a konferencia eredményeit Anglia és az Egyesült Államok kormánya is. Roosevelt azt írta október 26-i táviratában Churchillnek, hogy „a moszkvai konferencia tulajdonképpen az angol–orosz–amerikai együttműködés igazi kezdetét jelenti, s ennek Hitler lehető leggyorsabb vereségéhez kell vezetnie”.³⁸

Eden pedig a Churchillnek küldött táviratában írta a következőket a szovjet küldöttség álláspontjáról: „az orosz megbízottak őszintén arra törekszenek, hogy baráti viszonyt teremtsenek Nagy-Britanniával és az Egyesült Államokkal, és nagyon sok kérdésben mindent elkövettek, hogy nézeteik találkozzanak az angolokéval és az amerikaiakéval”.³⁹

Harriman, az Egyesült Államok szovjetunióbeli nagykövete, november 4-én küldött táviratában a következőképpen jellemezte az elnöknek a szovjet fél reakcióját a moszkvai döntések katonai aspektusaira: „A szovjetek tudomásul vették a mi katonai terveinkről kapott információkat, ám kapcsolataink stabilizálódása jelentős mértékben attól függ, kielégítőnek fogják-e találni a jövőben a mi hadműveleteinket. Szinte felmérhetetlen annak a stratégiai jelentősége, amit annak tulajdonítanak, hogy vajon a jövő év tavaszán megnyitjuk-e az úgynevezett második frontot.”⁴⁰

2. A SZOVJETUNIÓ, AZ EGYESÜLT ÁLLAMOK ÉS NAGY-BRITANNIA KORMÁNYFŐINEK TEHERÁNI KONFERENCIÁJA (1943. november december)

A moszkvai külügyminiszteri konferencia előkészítette a három hatalom teheráni konferenciáját.

A teheráni konferencia hátterét a szovjet fegyveres erők kiemel-

³⁸ Roosevelt and Churchill. Their Secret Wartime Correspondence. 387. old.

³⁹ L. Woodward: Id. mű, 2. köt. 594. old.

⁴⁰ A. Harriman - E. Abel: Id. mű, 249. old.

kedő győzelmei adták, amelyek mintegy betetőzték a második világháborúban beállt döntő fordulatot. Hitler csapatait már kiűzték a Don-vidékről és Balparti Ukrajnából. November 6-án a Vörös Hadsereg felszabadította Kijevet. A fasiszta Németország azonban még mindig erős, kemény ellenállásra képes ellenség volt. A szovjet-német front továbbra is a második világháború fő frontja volt, a német fasiszta csapatok zömével ott kellett fölvenni a harcot.

Ugyanakkor az olaszországi angol-amerikai csapatok – amelyeknek Churchill miniszterelnök beállítása szerint részben tehermentesíteniük kellett volna a szovjet-német frontot – gyakorlatilag abbahagyták a hadműveleteket. A szövetséges csapatok, jóllehet túlerőben voltak, nem tudták áttörni a német védelmet és nem tudtak Rómáig nyomulni. A szövetséges parancsnokság eredetileg Kijev bevételével egyidőben szeretne volna elfoglalni Rómát, ám ebből nem lett semmi. A németek pedig kihasználták a szövetségesek európai passzivitását és ismét kezdték átdobni hadosztályaikat a keleti frontra.

A szovjet külügyi népbiztos november 6-án tárgyalta a moszkvai amerikai nagykövettel. A szovjet legfelsőbb hadsereg-parancsnokság és a katonai szakértők komolyan aggódnak amiatt – mondotta Molotov Harrimannek –, hogy az angol-amerikai csapatok ígéretük ellenére nemcsak hogy nem vették be Rómát, hanem teljesen fel is hagytak a hadműveletekkel Olaszországban. „Az utóbbi időben megfigyelhető, hogy a németek Olaszországból és a Balkánról a szovjet-német frontra dobják át a csapataikat. Ily módon ahelyett, hogy a szövetségesek két oldalról összehangolt csapásokat mérnének az ellenségre, a németeknek lehetőségük nyílik rá, hogy a szovjet-német frontra csapatokat csoportosítsanak át. Igaz, csapataink mégis sikereket érnek el, de ezeknek a sikereknek nagy az ára. Ezért nem is titkolhatja, hogy a legfelsőbb parancsnokságban elégedetlenek ezzel a helyzettel.”⁴¹

Arra, hogy a szovjet fél milyen nehéz helyzetbe jutott a szövetségesek passzivitásának eredményeképpen, felhívta a figyelmet K. J. Vorosilov marsall is, amikor november 10-én fogadta Deane tábornokot, a Moszkvában tartózkodó amerikai misszió vezetőjét. 1943. október 1. és november 10. között – közölte Vorosilov – a németek

⁴¹ AVP SZSZSZR

csapatokat dobtak át az európai hadszíntérről a szovjet–német frontra. Összesen 11 hadosztályt, amelyek közül két hadosztályt az olasz frontról, ötöt Franciaországból, egyet Görögországból, egyet Norvégiából stb. vontak ki. „Úgy látjuk – mondotta a marsall –, hogy a németeknek szabad kezük van Európában, mivel nagy erőket tudnak elvonni onnan, hogy megerősítsék a keleti frontjukat.” Deane megpróbálta meggyőzni Vorosilovot, hogy Eisenhower Olaszországban éppen döntő hadműveletekre készül: egyrészt a szárnyakon akar támadni, másrészt tengeri deszantot kíván alkalmazni a németek hátában, ejtőernyős csapatokkal kombinálva. Megígérte, hogy továbbítja az amerikai vezérkari főnököknek a Vorosilov marsall által kifejtett szempontokat. Meggyőződése – mondotta –, hogy a szövetségesek „határozottabb cselekvéshez fognak látni annál, mint amilyen lassúak jelenleg az olaszországi hadműveletek”. A beszélgetés során Deane még megjegyezte, hogy az amerikai katonák „rendkívül fontosnak tartják a kapcsolattartást a szovjet vezérkarral, hiszen tudniuk kell, mit gondolnak a szovjet katonák”. Vorosilov erre nyomban azt válaszolta: a Szovjetunióban „leginkább a második frontra gondolnak. Minél előbb meg kell nyitni egy igazi második frontot.” Deane elmondta, hogy az Egyesült Államokban „kolosszális előkészületeket” tesznek a második front megnyitására, és sietve arról biztosította beszélgetőpartnerét, hogy az amerikaiak számításba veszik a Szovjetunió érdekeit. „Az amerikai nép tudja, hogy a szovjet nép nagy terhet visel, és teljes szívével segíteni szeretne neki. És ha mind ez ideig nem nyújtott elég nagyarányú segítséget, ez csakis azért van, mert az amerikaiak erre fizikailag képtelenek voltak. Az Egyesült Államoknak háborút kell viselnie a Csendes-óceánon, állandó nyomást kell gyakorolnia a japánokra, folytatnia kell hadműveleteit a Földközi-tengeren, felfegyverezni a franciákat stb.” Három évvel ezelőtt még beszélni lehetett az Egyesült Államok fegyveres erőinek bizonyos fokig korlátozott lehetőségeiről – jegyezte meg Vorosilov –, most azonban „igen nehéz egyetérteni Deane tábornokkal, mert az amerikaiak a háború alatt létrehoztak egy 11 milliós hadsereget és egy nagyon erős légierőt”.⁴²

Még mielőtt sor került volna a három hatalom vezetőinek tehe-

⁴² AVP SZSZSZR

ráni konferenciájára, Churchillnek sikerült elérnie, hogy egy újabb angol-amerikai értekezletet tartsanak Kairóban.

Churchillnek az volt a terve, Kairóban újabb kísérletet tesz arra, hogy amerikai kollégáinak figyelmét az olaszországi hadszíntér felé fordítsa és eltolja a La Manche-csatornai átkelés már megállapított időpontját. A miniszterelnök már októberben, a szövetségesek olaszországi helyzetének rosszabbodásakor követelte a háborús kabinet ülésén, hogy vizsgálják fölül az európai hadszíntér hadműveleteire vonatkozó korábbi döntést.⁴³ 1943. október 23-án üzenetet küldött Rooseveltnek, s ebben rámutatott a szövetségesek 1944. évi terveinek komoly fogyatékoságaira, kételyeit fejezve ki az iránt, hogy 1944 májusában sikerrel lehetne az „Overlord” hadművelet megvalósításába fogni.⁴⁴

Az angol vezérkari főnökök bizottsága egy memorandumot is készített a kairói értekezletre, s ezt Churchill november 12-én jóváhagyta. A memorandum lényegében azt irányozta elő, hogy meg kell erősíteni Nagy-Britannia délkelet-európai pozícióit még a második front 1944. tavaszi megnyitásának veszélybe kerülése esetén is. „A fő kérdés a következő: milyen sokáig lehet mindazt érintetlenül hagyni, amit »szentséges Overlordnak« nevezhetünk, bárhogyan alakuljanak is az események a Földközi-tengeren – olvashatjuk a memorandumban. – Ez a kérdés beárnyékolja valamennyi jövődöbéli tervünket, ezért meg kell oldani (Kairóban).” Az angolok képviselői azon voltak, hogy vizsgálják fölül a casablancai és a quebeci konferencián elfogadott határozatokat, s nem akarták magukat mereven az „Overlord” dátumához kötni. „Határozottan tiltakozunk az ellen, hogy ez a dátum fétis legyen számunkra és gátoljon bennünket az előttünk megnyíló valamennyi lehetőség kihasználásában; mi ugyanis ebben látjuk a helyes stratégia lényegét.” „Lehetőségek”, mint mindig, az angolok előtt ezúttal is Olaszországban és Délkelet-Európában nyíltak. A memorandum a következőket javasolta: egyesítsék a földközi-tengeri parancsnokságot, lendüljenek támadásba Olaszországban, és meg se álljanak a Rimini–Pisa vonalig, szükség esetén képezzenek egy kis hídfőt a dalmát tengerparton vagy Albániában, vonják be Törökországot a

⁴³ PRO Cab. 65/40.

⁴⁴ Roosevelt and Churchill. Their Secret Wartime Correspondence. 387. old.

háborúba, ássák alá a német ellenállást a Balkán-félsziget országai-ban. „Ha a felsorolt intézkedések végrehajtásával fennakadások történnének azoknak az erőeknek és eszközöknek Nagy-Britanniába irányításában, amelyekre az »Overlord« megvalósításához szükség lenne, ettől nem kell visszariadni” – jegyezték meg az angolok.⁴⁵

Az angolok hadműveleti tervei azonban már nem elégítették ki az amerikai kormányt, amely politikai megfontolásokból célszerűtlennek tartotta az európai második front megnyitásának további halogatását. „Ebben az időszakban, 1943. november közepén, a vezérkari főnökök amerikai bizottsága az 1944-re tervezett hadműveletekből külön kiemelte a csendes-óceáni és az »Overlord« hadműveletet, míg a délkelet-ázsiai és a földközi-tengeri harci cselekményeket csak kisegítő jellegű tengeri deszantakcióknak tekintette.”

Roosevelt beleegyezett ugyan a kairói értekezlet megtartásába, ám azt kívánta, hogy nagyon rövid legyen, mert attól tartott, hogyha „az amerikaiak és az angolok a teheráni konferencia előtt hossz- szas előzetes tárgyalásokat folytatnak, ezt esetleg úgy lehet felfogni, mint az oroszokkal szembeni »megegyezést«”.⁴⁶

Útban Kairó felé, az „Iowa” hajón Rooseveltt többször tanácsko- zott vezérkari főnökeivel és tanácsadóival, hogy kidolgozzák az amerikai álláspontot a Churchill-lel való találkozásra. Megbeszélé- seikre erősen rányomta bélyegét az a körülmény, hogy a szovjet csapatok gyors ütemben előrenyomultak a Szovjetunió határai felé, ezért az amerikai fél meglehetősen pragmatikus módon fogta föl a szövetségesek általános stratégiáját. November 19-én például az elnök a következőkre hívta föl a vezérkari főnökök figyelmét: számításba kell venni azt a körülményt, hogy a szovjet csapatok mindössze „60 mérföldre vannak a lengyel határtól és 40 mérföldre Besszarábiától . . . Ha átkelnek a Bugon, ami két héten belül meg- történhet, a Vörös Hadsereg Románia küszöbén áll” – hangsúlyoz- ta Rooseveltt.⁴⁷

Az amerikai kormány tehát, számításba véve a keleti fronton ki- alakult új helyzetet, most már szembefordult Churchill földközi-

⁴⁵ Dzs. Erman: Bolsaja sztratyégija. Avguszt 1943–szentyabr 1944. g. Moszkva 1957. 138–139. old.

⁴⁶ Ugyanott, 179. old.

⁴⁷ FRUS. The Conferences at Cairo and Teheran, 1943. Washington 1961. 259. old.

tengeri stratégiájával, melyet 1943 közepéig támogatott. Az amerikai stratégiák véleménye szerint az angoloknak az a szándéka, hogy a Balkánon indítanak hadműveletet, azt eredményezi, hogy míg a nyugati szövetségesek csapatai ott vannak lekötve, a szovjet hadsereg fölszabadítja egész Európát. Ezért az amerikai fél arra a megállapításra jutott, hogy az észak-franciaországi partraszállás további halogatása ellentétes saját európai érdekeikkel.⁴⁸

1943. november 18-i memorandumukban az amerikai vezérkari főnökök ismét megerősítették, hogy „az amerikai és az angol szárazföldi és haditengerészeti erők Németország elleni fő hadműveletének az »Overlord« hadműveletnek kell lennie, és hogy a rendelkezésre álló erőforrásokat olyan módon kell felosztani és felhasználni, hogy biztosítani tudják az »Overlord« hadművelet sikeres végrehajtását”. A La Manche-csatornán át tervezett invázió időpontját a korábbiakhoz hasonlóan 1944. május elsejében állapították meg.⁴⁹

Az „Iowa” fedélzetén november 19-én tartott tanácskozáson Rooseveltnél szintén úgy nyilatkozott, hogy minden erőfeszítést meg kell tenni annak érdekében, hogy Angliával együtt elfoglalhassák Európa nagyobbik részét. Úgy tervezte, hogy Franciaországot, Belgiumot, Luxemburgot és Dél-Németországot (Badent, Bajorországot és Württemberg) az angolok fogják megszállni, „az Egyesült Államoknak viszont el kell foglalnia Északnyugat-Németországot . . . Csapatáinknak – hangsúlyozta – partra kell szállniuk olyan kikötőkben, mint Bréma és Hamburg, valamint Norvégiában és Dániában. El kell jutnunk Berlinig. Hadd legyen a szovjeteké az attól keletre eső terület. Berlint azonban az Egyesült Államoknak kell bevennie.”⁵⁰

A „Szeksztáns” fedőnéven szereplő kairói konferencia 1943. november 22-től 26-ig tartott. Munkájában részt vett Anglia és az

⁴⁸ Mint Higgins amerikai történész rámutat, a második front Nyugaton lehetővé tette, hogy a „Vörös Hadsereget ne engedjék a Ruhr és a Rajna életfontosságú területeire, amit sohasem érhettek volna el egy földközi-tengeri támadással”. (T. Higgins: Hitler and Russia. The Third Reich in a Two-Front War 1937–1943. New York–London 1966. 283. old.)

⁴⁹ FRUS. The Conferences at Cairo and Teheran, 1943. 211. old.

⁵⁰ Ugyanott, 254. old.

Egyesült Államok Churchill és Roosevelt vezette népes delegációja, s az első napoktól fogva ott volt Csang Kaj-sek is.

Harriman szovjetunióbeli amerikai nagykövet, mielőtt odarepült volna Kairóba, ismertette Molotovval azokat a kérdéseket, amelyeket a szövetségesek meg akartak vitatni az értekezleten. Napirenden szerepeltek egyebek között a következők: hogyan lehetne a legjobban kihasználni a Földközi-tenger térségében levő szövetséges erőket azután, hogy Rómától északra stabilizálódott a front: cél német csapatok elvonása az orosz frontról és a második front tavaszi megnyitásának elősegítése; tárgyalnak a második front megnyitásáról és időbeli összehangolásáról a Vörös Hadsereg támadásával. Egyben Harriman közölte: „a második front előkészületei jól haladnak, és azokat a terveket, amelyekről Deane tábornok beszélt Moszkvában, teljesítik”.⁵¹

Az európai hadműveletek irányításával kapcsolatos kérdéseket a kairói értekezlet második plenáris ülésén, 1943. november 24-én vitták meg részletesen, Roosevelt és Churchill jelenlétében. Az ülést az elnök nyitotta meg. Beszédében hangsúlyozta, hogy az európai stratégiáról csakis előzetes véleménycserét folytathatnak, katonai és hadászati kérdésekben végleges döntést majd csak azután hozhatnak, ha Teheránban a szovjet kormány vezetőjével tárgyalnak.⁵²

Az elnöktől Churchill vette át a szót. Ő a következő hadműveleti tervet javasolta a szövetségeseknek: 1944 januárjában próbálják meg elfoglalni Rómát, februárban Rhodosz szigetét, újra küldjenek utánpótlást a jugoszlávoknak, a földközi-tengeri és a közel-keleti hadszíntéren rendezzék az irányítási szférákat, tisztítsák meg a németektől az Égei-tengert (ez attól függ, hogyan válaszol majd Törökország a szövetségeseknek arra a javaslatára, hogy lépjen hadba Németország ellen). Az „Overlord” hadművelet előkészületeiről Churchill úgy vélekedett, hogy jóllehet ezeknek „teljes gőzzel kell folyniuk, ám illeszkedniük kell a vázolt földközi-tengeri programhoz”.⁵³ Majd Nagy-Britannia miniszterelnöke a következő javaslatot terjesztette elő: ha a szövetségesek elérték Rómától északra a

⁵¹ AVP SZSZSZR

⁵² FRUS. The Conferences at Cairo and Teheran, 1943. 330. old.

⁵³ W. Churchill: Id. mű, 5. köt. 334. old.

Pisa–Rimini vonalat, akkor döntsenek arról, hogyan tovább. Balra, Dél-Franciaország irányába nyomuljanak-e előre, avagy jobbra, a Balkán felé. Mint Sherwood írja, „az amerikai vezérkari főnököknek semmi kétségük sem volt afelől, mit jelent mindez. Már jól tudták, hogy ha a makacs miniszterelnök Rhodoszról vagy arról beszél, hogy forduljanak Észak-Olaszországból jobbra, akkor ez annyit tesz, hogy stratégiai diverziót akar elkövetni Délkelet-Európában, távolabb Észak-Franciaországtól.”⁵⁴

A konferencián részt vevő Eisenhower tábornok emlékirataiban megjegyzi, hogy az amerikai küldöttség „tiltakozott minden olyasmi ellen, ami elvonhatta az arra szánt erőket, hogy a következő évben nyár elején a La Manche-csatornán át végrehajtsák a tervezett támadást”.⁵⁵ Az európai hadműveletek terveit megtárgyalták a Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottságának november 25-i és 26-i ülésén is, de mindkét alkalommal csak azután, hogy kicserélték nézeteiket a délkelet-ázsiai hadműveleti tervekről.

Az angol és az amerikai meghatalmazottak a kairói értekezleten nem tudtak megegyezni az „Overlord” hadművelet kérdésében, illetve abban, hogyan kapcsolódik ez a Földközi-tenger térségében folyó harci cselekményekhez. A szövetségesek az európai stratégia megvitatásában gyakorlatilag holtpontra jutottak. „Egyik fél sem ajánlott semmi újat – mutatott rá egy amerikai történész –, s csak régi érveit ismételgette. Tudták, hogy a végleges döntés attól függ majd, milyen eredményeket hoznak az oroszokkal Teheránban folytatott tárgyalások.”⁵⁶ Egy másik amerikai történész a következőképpen kommentálja a szövetségesek között Kairóban keletkezett nézeteltéréseket: „Churchill a kairói előzetes tanácskozást úgy fogta föl, hogy ott lehetőség nyílik a jövőbeli stratégia kidolgozására, hogy megegyezésre jussanak, még mielőtt Sztálinnal találkoznának . . . Rooseveltnak viszont nem hagyta bevonni magát egy Sztálin elleni egységfrontba.”⁵⁷

Mivel már nagyon közel volt a három kormány vezetőjének tehe-

⁵⁴ R. Sherwood: Id. mű, 2. köt. 467. old.

⁵⁵ D. Eisenhower: Id. mű, 217. old.

⁵⁶ M. Metloff: Id. mű, 417–418. old.

⁵⁷ A. Turner: The Unique Partnership: Britain and United States. New York 1971. 96. old.

ráni konferenciája, a kairói értekezletet berekesztették, s az angol és az amerikai küldöttség Teheránba repült.

1943. november 28-án az iráni fővárosban megnyílt a Szovjetunió, az Egyesült Államok és Anglia kormányfőinek – Sztálinnak, Rooseveltnek és Churchillnek – a konferenciája, amely a „Heuréka” fedőnevet kapta. A konferencia december 1-ig tartott, s részt vettek rajta a három állam külügyminiszterei, valamint politikai és katonai tanácsadóinak nagy csoportja.

Egy órával a konferencia megnyitása előtt a szovjet kormányfő találkozott Roosevelt elnökkel, aki biztonsági okokból a szovjet nagykövetségen szállt meg. Beszélgetésük folyamán az elnök kijelentette: „Szeretnék elvonni 30–40 német hadosztályt a szovjet–német frontról.” Mire Sztálin így felelt: „Ha ezt meg lehetne tenni, nagyon jó volna.” „Ez az egyik olyan kérdés, amelyet tisztázni szeretnék az elkövetkező napok folyamán itt, Teheránban” – fűzte hozzá Roosevelt.⁵⁸

A konferencián a második front kérdése volt az egyik fő téma. Ezért az első plenáris ülésen Roosevelt, aki a vitát megnyitotta, a távol-keleti és az európai hadszíntér helyzetének áttekintése után áttért az európai második front megnyitásának kérdésére. „Az utóbbi másfél év alatt kidolgoztuk terveinket – mondotta az elnök –, de hajótér hiányában még nem tudtuk meghatározni e hadművelet időpontját. Nemcsak átkelni akarunk a csatornán, hanem üldözni is akarjuk az ellenséget a terület mélyébe. De az angol Csatorna olyan kellemetlen kis tengersiz, hogy ott az expedíció megindítása május elseje előtt lehetetlen; ezért a Quebecben kidolgozott terv abból indult ki, hogy a csatornai expedíciót 1944. május elseje körül kell majd megindítani.” Roosevelt rámutatott, hogy ha a szövetségesek nagyobb deszanthadműveletekre vállalkoznának a Földközi-tengeren, akkor a La Manche-csatornai hadműveletet esetleg két-három hónappal el kell halasztani. „Szeretnénk erre vonatkozólag tanácsot kapni szovjet kollégáinktól – mondotta Roose-

⁵⁸ Szovjetszkij Szozuz na mezsduarodnih konferencijah perioda Velikoj Otyecsesztvennoj vojny 1941–1945. gg. Szbornyik dokumentov. 2. köt. Moszkva 1978.; Tegeranszkaja konferencija rukovogyityelej trjoh szozuznih gyerzsav – SZSZSZR, SZSA i Velikobritannijji. (28 nojabrja–1 gyekabrja 1943 g.) (A továbbiakban: Tegerenszkaja konferencija.) 89. old. – A beszélgetést idézi: V. Berezskov: Tolmács voltam Teheránban. Kossuth Könyvkiadó 1972. 39. old.

velt –, s szeretnénk tanácsot kapni arra is, hogy a Földközi-tenger térségében levő csapatokat hogyan lehetne a legjobban felhasználni, figyelembe véve, hogy ott ugyanakkor kevés a hajó. Mindamellett a csatornai inváziót nem szeretnénk májusnál vagy júniusnál későbbre halasztani. Márpedig sok olyan hely van, ahol az angol-amerikai csapatokat fel lehetne használni. Fel lehetne használni őket Olaszországban, az Adriai-tenger térségében, az Égei-tenger térségében, s végül Törökország megsegítésére, amennyiben belép a háborúba. Minderről itt kell döntenünk. Nagyon szeretnénk segítséget nyújtani a Szovjetuniónak, hogy a német csapatok egy részét elvonjuk a szovjet frontról. Szeretnénk szovjet barátainktól tanácsot kapni arra, hogy miképpen könnyíthetnénk legjobban helyzetükön.”⁵⁹

⁵⁹ Teherán, Jalta, Potsdam. Második, bővített kiadás. Kossuth Könyvkiadó 1972. 13. old. – A magyar kiadás nem tartalmazza a konferencia teljes anyagát, így helyenként az orosz kiadásra is hivatkozunk.

küldöttség, az amerikai elnök jobbnak látta, ha csak felsorolja, milyen hadműveleti variánsaik lehetnek Európában az angol-amerikai fegyveres erőknek. Ezen túlmenően Rooseveltnél valószínűleg arra törekedett, hogy az „Overlord” melletti feltétlen kiállása fejében előzőleg megkapja Sztálin ígéretét arra, hogy a Szovjetunió háborúba lép Japán ellen.⁶¹ Végül az sincs kizárva, hogy az amerikai elnök nem akarta azonnal nyilvánvalóvá tenni az amerikai és az angol küldöttség álláspontjában meglevő különbséget, s ezért beszédébe belefoglalta a nyugati szövetségesek körében uralkodó mindkét véleményt.

Roosevelt után a szovjet kormány vezetője vette át a szót. Örömmel üdvözölte az angol-amerikai csapatok sikereit a Csendes-óceán térségében. Az amerikai félnek arra a már korábban kinyilvánított kérésére vonatkozóan, hogy a Szovjetunió lépjen háborúba a militarista Japán ellen, Sztálin kijelentette: a Szovjetunió egyelőre nem csatlakozhat a Japán elleni harchoz, mivel minden ereje Nyugaton van lekötve. Rámutatott, hogy a pillanatnyilag a Távol-Keleten levő szovjet erők csak arra elegendők, hogy a védelmet biztosítsák; ahhoz, hogy támadást indítsanak, legalább háromszorosra kell növelni őket. „Erre akkor kerülhet sor, ha kapitulációra kényszerítettük a németeket – mondotta. – Akkor aztán: egységsfrontba Japán ellen!”⁶²

Azzal kapcsolatban, hogy a szovjet-német front helyzetének megkönnyítése végett Európa mely részében volnának kívánatosak az angol-amerikai erők hadműveletei, a szovjet kormányfő kiemelte: „az olaszországi hadszíntér tehát fontos a földközi-tengeri szabad hajózás szempontjából, de nincs semmiféle jelentősége a Németország elleni további hadműveletek szempontjából, mivel az Alpok elállják és gátolják a további előnyomulást Németország felé. Nekünk, oroszoknak, az a véleményünk, hogy az ellenségre Észak- vagy Északnyugat-Franciaországban mért csapás lenne a legeredményesebb. Még a Dél-Franciaországban indítandó hadműveletek is jobbak lennének, mint az olaszországi hadműveletek.”⁶³

⁶¹ Lásd I. N. Undaszinov: Rooseveltnél Churchill i vtoroj front. Moszkva 1965. 117–118. old.

⁶² Tegerenszkaja konferenciája. 95. old.

⁶³ Teherán, Jalta, Potsdam. 15–16. old.

Azután Churchill beszélt. Nem merte megkockáztatni, hogy nyíltan szót emeljen az „Overlord” hadművelet ellen, sőt fontosnak tartotta felhívni a figyelmet arra, milyen „nagyarányú előkészületek folynak” abból a célból, hogy Németországot Észak- vagy Északnyugat-Franciaországon keresztül megtámadják. „Most az a feladatunk – hangsúlyozta –, hogy megteremtsük a feltételeket ahhoz, hogy 1944-ben, tavasz végén a csatornán át partra szállíthassuk haderőnket Franciaországban.” A tervezett hadművelet méreteiről szólva a miniszterelnök a továbbiakban közölte, hogy az első szakaszban 16 brit és 19 amerikai hadosztály indul meg, s azután jönnek a fő erők. Úgy igyekeznek, hogy május–június–július folyamán a szövetségesek összesen egymillió embert szállítsanak át a csatornán. Azután azzal az öröggel, hogy az „Overlord” hadművelet megkezdésének időpontja még messze van, Churchill gyorsan rátért arra, hogy az angolok véleménye szerint a szövetségesek erőit jobb lenne fölhasználni a Földközi-tengeren. Legelső feladatként Róma bevételét, majd pedig a Pisa–Rimini vonalig való előrenyomulást jelölte meg.

A szovjet kormányfő igyekezett visszaterelni a beszélgetést a fő témára. „Azt hiszem, jobb volna, ha valamennyi 1944-es hadművelet alapjának az »Overlord« hadműveletet tekintenék. Ha ezzel egyidejűleg sor kerülne a dél-franciaországi partraszállásra, a csapatok két csoportja Franciaországban egyesülhetne. Ezért jó volna, ha két hadműveletet hajtanánk végre: az »Overlord«-ot, és ennek támogatására egy dél-franciaországi partraszállást. Ugyanakkor a Róma körzetében folytatott hadművelet elterelő hadművelet volna.”⁶⁴

Roosevelt támogatta Sztálint. „Idejében végrehajthatnánk az »Overlord«-ot – mondotta –, ha a Földközi-tenger térségében nem folynának hadműveletek. De ha a Földközi-tengeren is lesznek

⁶⁴ Teherán, Jalta, Potsdam. 20. old. – Erman, a „Nagy stratégia” című munka szerzője megjegyzi: „Sztálin érdeklődése a dél-franciaországi partraszállás iránt váratlan volt a nyugati küldöttségek tagjai számára”, mert még azt a jelentést sem hozták el magukkal Teheránba, amelyet a témáról Eisenhower terjesztett elő 1943 októberében. „Katonai szempontból az oroszok alaptalanul érdeklődtek egy dél-franciaországi hadművelet végrehajtása iránt, mivel ez az »Overlord«-dal együtt harapófogóba szorította volna Franciaországot, majd pedig a későbbiekben Németországot is.” (Erman: Id. mű, 198. old.)

hadműveletek, ez kitolja az »Overlord« megindításának időpontját. Nem szeretném halogatni az »Overlord« hadműveletet.” Churchill tiltakozni próbált. „A magam részéről igen negatív ténynek tartom hadseregünk tétlenkedését a Földközi-tenger térségében – mondotta. – Éppen ezért nem garantálhatjuk, hogy pontosan betartjuk a május elsejei időpontot. Ennek az időpontnak a rögzítése hiba volna. Nem áldozhatom fel a földközi-tengeri hadműveleteket csak azért, hogy tartsam a május elsejei időpontot.”⁶⁵

Az első plenáris ülésen tehát világossá vált mindhárom küldöttség álláspontja a második front kérdésében. A felek nem tudtak megállapodásra jutni, ezért másnap reggel a három állam katonai képviselői – élükön Vorosilov, Marshall és Brooke – folytatták a vitát az európai stratégia kérdéséről. A szovjet és az amerikai meghatalmazottak síkraszálltak azért, hogy a megadott időpontban nyissák meg a második frontot, és ezt Dél-Franciaországból két-három hadosztálynyi deszanttal támogassák. Brooke lényegében egyedül maradt az olaszországi támadás tervének védelmezésével, ami miatt el kellett volna halasztani az »Overlord« hadműveletet.

A nap folyamán megtartották a három kormányfő második plenáris ülését. Miután a katonai képviselők röviden jelentést tettek reggeli tanácskozásukról, a szovjet kormányfő Churchill és Roosevelt számára váratlanul a következő kérdést tette föl: „Ha lehetséges, szeretnék választ kapni arra a kérdésre, hogy kit neveznek majd ki az »Overlord« hadművelet parancsnokává?” „Erről még nem döntöttünk” – felelte Roosevelt. „Akkor nem lesz semmi az »Overlord« hadműveletből... Ha ezt nem tisztázták, az »Overlord« hadművelet csak szóbeszéd” – vágott vissza Sztálin. Majd később így folytatta: „Szeretném, ha megértenék: az oroszok nem tartanak igényt arra, hogy részt vegyenek a főparancsnok kijelölésében, de szeretnék tudni, ki lesz az. Az oroszok azt kívánják, hogy minél előbb nevezzék ki a főparancsnokot, aki felelős mind az »Overlord« hadművelet előkészítéséért, mind pedig végrehajtásáért.”⁶⁶ Churchill mind a maga, mind az amerikai elnök nevében sietve megígérte, hogy két hét múlva kinevezik az »Overlord« hadművelet főparancsnokát, és nevét nyomban tudatják a szovjet fél-

⁶⁵ Teherán, Jalta, Potsdam. 22. old.

⁶⁶ Ugyanott, 42–43., 44. old.

lel. A brit miniszterelnök, hogy a második front kérdésében kitér-
hessen a konkrét döntés elől, azt javasolta, hogy az angol–amerikai
fegyveres erők valamennyi jövőbeli európai hadműveletét tárgyal-
ják meg a három hatalom katonai bizottságai.

Sztálin elvben egyetértett ezzel a javaslattal, mindamellett megjegyezte, hogy a katonai bizottságnak kell a munkához bizonyos direktívákat kapnia. A szovjet fél véleménye szerint ezek a következők lennének. „Először is meg kellene vizsgálni, mik a feltételei annak, hogy az »Overlord« ne szenvedjen halasztást, hogy a hadművelet végrehajtásának végső határideje május legyen. A második irányelv az lehetne: vizsgálja meg a bizottság, hogyan támogat-
hatnák az oroszok kívánságának megfelelően az »Overlord« hadműveletet egy dél-franciaországi partraszállással . . . A harmadik irányelv az lenne, hogy a bizottság siessen az »Overlord« hadművelet főparancsnokának kinevezésével. Legjobb lenne ezeket a kérdéseket itt-tartózkodásunk alatt elintézni, s nem látom semmi okát, hogy ezt miért ne lehetne megtenni.” Rooseveltnak a maga részéről hangsúlyozta, hogy nagy jelentőséget tulajdonít az észak-franciaországi partraszállásnak. „Ha megállapodtunk az »Overlord« hadműveletben – jegyezte meg –, meg kell állapodnunk e hadművelet végrehajtásának időpontjában is.

Az »Overlord« hadműveletet május első hetében lehetne végrehajtani, vagy legfeljebb valamivel később.”⁶⁷

Sztálinnak arra a konkrét javaslatára, hogy „jó lenne biztosítani az »Overlord« hadművelet végrehajtását még májusban, mondjuk 10–15–20-án”, Churchill haladéktalanul rávágta: „Ilyen kötelezettséget nem vállalhatok.”⁶⁸ Ugyanakkor a brit miniszterelnök megint azt kezdte bizonygatni, hogy a Földközi-tengeren kellene hadműveletet indítani. „. . . Nem hiszem, hogy a Földközi-tenger térségében kínálkozó sok lehetőséget kiméletlenül el kell vetnünk mint jelentéktelent pusztán azért, mert kihasználásuk 2–3 hónappal késleltetné az »Overlord« hadművelet megvalósítását” – próbálta meggyőzni beszélgetőpartnereit. Majd beszéde végén azt javasolta, hogy az angol és az amerikai fél dolgozzon ki irányelveket a katonai bizottságnak, hozzátéve, hogy „nézeteink nagyjából egyeznek”.

⁶⁷ Ugyanott, 48., 49. old.

⁶⁸ Tegeranszkaja konferenciaja. 127–129. old.

Roosevelt nem ellenezte, hogy mindhárom fél adjon irányelveket a katonai bizottságnak, és megerősítette, hogy az amerikaiak és az angolok között a nézeteltérések nem nagyok. „Én ellenzem az »Overlord« hadművelet elhalasztását, ugyanakkor Churchill úr inkább hangsúlyozza a földközi-tengeri hadműveletek fontosságát. A katonai bizottság tisztázhatná ezeket a kérdéseket.”

A szovjet kormány vezetője ellenezte, hogy a második front megnyitásának a kérdését átadják megvizsgálásra a katonai bizottságnak, mivel a nyugati megbízottak által támasztott feltételek figyelembe vétele esetén így csak elhúzódhat a konferencia. „Magunk is dönthetünk ezekben a kérdésekben – mondotta –, mert nagyobb a jogkörünk, mint a katonai bizottságnak.” Majd nagyon élesen felvetette a kérdést: „szeretném tudni, hogy az angolok hisznek-e az »Overlord« hadműveletben, vagy egyszerűen csak beszélnek róla, hogy megnyugtassák az oroszokat”.⁶⁹ A kérdés elhangzása utáni feszült helyzetben az angol miniszterelnök kijelentette, hogy az elnök és ő talán összeegyeztethetnék álláspontjukat, és az eredményről másnap tájékoztathatnák a szovjet felet. Sztálin elfogadta a javaslatot, majd az ülés véget ért.

Másnap Anglia és az Egyesült Államok Vezérkari Főnökeinek Egyesített Bizottsága összeült, hogy véglegesen megállapodásra jusson az 1944-ben az európai hadszíntéren indítandó hadműveletekben.

Először az angol vezérkari főnökök tartottak külön ülést, ahol úgy döntöttek, hogy óhatatlanul bizonyos engedményeket kell tenniük.

A Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottsága hosszan tartó tárgyalások után a következő határozatot hozta: a) A Pisa–Rimini vonal elérését célzó olaszországi támadásnak folytatódnia kell, ezért 1944. január 15-ig elhalasztják annak a 68 páncélozott deszanthajónak a Földközi-tengerről Nagy-Britanniába való átirányítását, amelynek majd részt kell venniük az „Overlord” hadműveletben.

⁶⁹ Woodward, hivatalosnak tekinthető angol történész azt írja, hogy a szovjet megbízottak a konferencián „szerették volna előbbre hozni a csatornai invázió megvalósítását; a miniszterelnök földközi-tengeri javaslataira nyilvánvalóan úgy tekintettek, mint amelyek csak időhúzásra, sőt az invázió meghatározatlan időre való elhalasztására jók. Gyanították, hogy Churchill örülne az ilyen elhalasztásnak.” (Woodward: Id. mű, 2. köt. 600. old.)

b) A dél-franciaországi partraszállást a lehető legnagyobb méretekben szeretnék végrehajtani, tekintettel az ott levő deszanthajókra és -eszközökre, s az egészet egy napon indítják az „Overlord” hadművelettel. c) Azt ajánlják Nagy-Britannia miniszterelnökének és az Egyesült Államok elnökének, informálják Sztálin marsallt, hogy az „Overlord” hadművelet májusban fog megkezdődni, egyidőben a dél-franciaországi kisegítő hadművelettel.⁷⁰

Churchill azon a napon, november 30-án találkozott Sztálinnal, hogy megmagyarázza neki, miért tulajdonítanak az angolok oly nagy jelentőséget a földközi-tengeri hadszíntérnek. Az angol miniszterelnök a beszélgetés során a második front megnyitásának halogatásáért megint megpróbálta az amerikaiakat hibáztatni; most ezt azzal a tervükkel támasztotta alá, hogy 1944 márciusában deszantműveletet akarnak indítani a Bengáli-öbölben. Sztálin erre így válaszolt: „A Vörös Hadsereg számít az észak-franciaországi deszant végrehajtására. De attól tart, hogyha ez nem lesz meg májusban, akkor már egyáltalán nem lesz, mivel pár hónappal később elromlik az idő, s a partra szállt csapatokat nem tudják kellő utánpótlással ellátni a tengerről. Ha pedig erre a hadműveletre nem kerülne sor, figyelmeztetnie kell arra, mekkora kiábrándulás és milyen rossz közérzet fog bekövetkezni. Attól tart, hogy e hadművelet elmaradása az egyedüllét rossz érzetét fogja kelteni.” A szovjet kormány vezetője ugyanakkor megjegyezte: a szövetségesek észak-franciaországi deszantjának megvalósulása esetén a Vörös Hadsereg a maga részéről egész csomó támadó műveletet indíthat. „Ha tudnánk, hogy a hadművelet májusban vagy júniusban meglesz, akkor az oroszok nem egy, hanem több csapást is mérhetnének az ellenségre.”⁷¹

Nem sokkal később a három küldöttség vezetője tárgyalt egymással. Ez alkalommal az amerikai elnök kijelentette: „szeretne vele közölni egy számára kellemes újságot”, s ismertette a Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottságának döntését, melyet Churchill és az ő részvételével hozott. Eszerint 1944 májusában végrehajtják az „Overlord” hadműveletet, egy dél-franciaországi deszant támogatásával. Ennek a kisegítő hadműveletnek az erőssége az adott

⁷⁰ Lásd *Erman*: Id. mű, 203. old.

⁷¹ Tegeranszkaja konferenciaja. 134–139. old.

időpontban rendelkezésre álló deszanteszközöktől fog függeni. Sztálin azt felelte, hogy a döntés kielégíti. Churchillnek arra a megjegyzésére, hogy a konkrét időpont a holdfázistól fog függeni, Sztálin megmagyarázta, hogy ő nem követel konkrét dátumot, mivel a művelethez nyilvánvalóan kell egy vagy két hét, május hónapon belül. Amennyire meg lehet ítélni a dolgokat – fűzte hozzá Roosevelt –, az idő tájt a legalkalmasabb időszak május 15–20 lehet. Sztálin a maga részéről biztosította arról a nyugati szövetségeseket, hogy „a franciaországi deszantműveletek kezdetére az oroszok erős csapást készítenek elő a németek irányában”.⁷²

Az aznap tartott harmadik plenáris ülésen Roosevelttel tudatta a résztvevőkkel, hogy ismertették Sztálin marsallal a Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottságának döntését, s az kielégítette őt. Javaslatára most Brooke tábornok jelentést tett a konferenciának a döntésről. „Hogy a németeknek ne legyen módjuk manőverezni tartalékaikkal, és hogy ne tudjanak csak valamelyest is jelentős erőket a keleti frontról a nyugati frontra átszállítani, az oroszok kötelezik magukat: májusra egy több helyen indítandó nagyarányú támadást szerveznek a németek ellen, hogy a német hadosztályokat a keleti fronthoz kössék, s így ne adjanak nekik módot arra, hogy bármilyen mértékben is megnehezítsék az »Overlord«-ot.”

Roosevelttel megelégedését fejezte ki Sztálin nyilatkozatának hallatán, hogy koordinált csapást fognak mérni az ellenségre. „Remélem – mondotta –, hogy nemzeteink megértették a közös tevékenység szükségességét, és a három ország küszöbönálló hadműveletei megmutatják, hogy megtanultunk együttműködni.

Az Egyesült Államok még nem nevezte ki az »Overlord« hadművelet főparancsnokát, de bizonyosra veszem, hogy a legközelebbi 3–4 napon belül, mielőtt visszatérünk Kairóba, sor kerül a főparancsnok kinevezésére.”⁷³

A nyugati szövetségeseknek a második front megnyitására vonatkozó kötelezettségvállalását a teheráni konferencia katonai döntéseiben rögzítették. „A konferencia tudomásul vette – olvashatjuk ebben –, hogy 1944. május folyamán végrehajtották az »Overlord«-ot, egy dél-franciaországi hadművelet kíséretében. Ez

⁷² Ugyanott.

⁷³ Teherán, Jalta, Potsdam. 64. old.

utóbbi hadművelet olyan méretű lesz, amit a rendelkezésre álló erők lehetővé tesznek. A konferencia tudomásul vette továbbá Sztálin marsallnak azt a közlését, hogy a szovjet csapatok körülbelül ugyanabban az időben támadást indítanak, hogy megakadályozzák a német erők átdobását a keleti frontról a nyugatira.” A katonai döntések még azt is kimondták, hogy „a három hatalom vezérkarainak szoros kapcsolatban kell állniuk egymással az Európában tervezett hadművelet érdekében”.⁷⁴

A katonai jellegű problémák mellett a teheráni konferencián megtárgyalták a háború utáni együttműködés és ennek keretében a szilárd béke biztosításának kérdéseit is. A konferencia legfontosabb eredménye azonban az volt, hogy végleg döntött az európai második front megnyitásáról.

A három hatalomnak a konferencia végeztével közzétett nyilatkozata határozottan és ünnepélyesen kinyilatkoztatta: „az Egyesült Államok elnöke, Nagy-Britannia miniszterelnöke és a Szovjetunió Népbiztosai Tanácsának elnöke” összehangolta a német fegyveres erők megsemmisítésére irányuló terveket. „Teljes megállapodásra jutottunk a kelet, nyugat és dél felől megindítandó hadműveletek méreteit és időpontjait illetően – olvashatjuk a nyilatkozatban. – Itt elért egyetértésünk biztosítja számunkra a győzelmet.”⁷⁵

A szovjet diplomácia keményen harcolt azért, hogy a teheráni konferencián a hitleri Németország mielőbbi összeomlásához vezető konkrét döntések születessenek, s ezt imponáló eredménnyel tette. Sikerült kikényszerítenie a második front megnyitásának konkrét időpontját és elvetnie az angol „balkáni stratégiát”, ami csak a háború további elhúzódásához, következésképpen az európai népek újabb szenvedéseire, áldozataira vezethetett.

Az antifasiszta koalíció történetében először fordult elő, hogy összehangolták, koordinálták a közös ellenség elleni közös stratégiát. Az a döntés, hogy közös erővel megsemmisítő csapást mérjenek a hitleri Németországra, megfelel az egész koalíció érdekének, s egyben annak a szovjet nézőpontnak a sikerét jelentette, hogy Németország ellen két fronton kell folytatni a háborút.

A teheráni konferencia eredményeit a szovjet sajtó úgy komment-

⁷⁴ Tegeranszkaja konferencija. 173. old.

⁷⁵ Teherán, Jalta, Potsdam. 81–82. old.

tálta, hogy ott sikerült lerakni a három hatalom stratégiai tervkoordinációjának alapjait. „Mindvégig ennek az elvnek az érvényesítése volt a legnehezebb feladat mindazok közül, amelyek a közös háború folyamán előadódtak – írta az *Izvesztija* 1943. december 7-i száma. – Most a szövetségesek vezérkarai döntő hadműveletek terveit dolgozták ki, egyeztették egymás közt azok méreteit és időpontját, s elnyerték hozzájuk a három hatalom vezetőinek jóváhagyását, akik megerősítették az említett terveket és időpontokat.”

A teheráni konferencia eredményei azért születhettek meg, s magára a konferenciára is azért kerülhetett sor, mert a Vörös Hadseereg döntő hozzájárulásával gyökeres változás történt a második világháború menetében. Gyakorlatilag a Szovjetunió vált az antifasiszta koalíció vezető erejévé, és szövetségeseinek immár mind nagyobb mértékben számolniuk kellett a szocialista ország érdekeivel mind a háborús feladatok megoldása, mind a háború utáni rendezés kérdéseiben. „A Sztálingrádnál, Kurszknál, Harkovnál és Kijevnél, a Dnyeper és a Szosz folyóknál elért – s a háború gyökeres fordulatához vezető – eredmények reálisan és láthatóan érzékeltették, hogy alapvetően ezek készítették a szövetségeseket kerekasztalhoz ülni, s ezért egyeztek bele, hogy a második arcvonalat megnyissák. Túlságosan is világossá vált az a lehetőség, hogy a szovjet katona egyedül zúzza szét a német fasisztákat, s ez esetben a szövetségesek a győzelem hátterébe kerülnének.” Styemenko később még megjegyezte: „A teheráni értekezlet eredménye tehát a szovjet fegyverek 1943. évi dicső győzelmeiből következett. Egyben meghatározó jellegű volt a Hitler-ellenes koalíció országainak összehangolt fellépésében, melynek céljaul az ellenségnek az elkövetkező évben az európai hadszíntéren történő megsemmisítését tűzték ki.”⁷⁶

A teheráni találkozó jótékony hatással volt a nemzetközi viszonyok egészére, a Hitler-ellenes koalíció vezető hatalmainak kölcsönös bizalmát és együttműködését pedig erősítette.

Az egység erősítése és a háború mielőbbi befejeződése szempontjából nagy jelentőségű volt a szovjet kormányfőnek az a nyi-

⁷⁶ Sz. M. Styemenko: A vezérkar a háború éveiben. Zrínyi Katonai Kiadó–Kosuth Könyvkiadó 1975. Második könyv. 36. old.

latkozata, hogy Németország kapitulációja után belép a Japán elleni háborúba.

Az amerikai elnök ugyancsak nagyra értékelte a Teheránban elért megállapodásokat. Újévi rádióüzenetében ezt mondta népének: „Úgy gondoltuk, hogy Kairóban és Teheránban az asztal két oldaláról fogunk tárgyalni egymással, ám nagyon hamar rájöttünk, hogy az asztalnak ugyanazon az oldalán ülünk. Már e konferenciákra is úgy érkeztünk, hogy bízunk egymásban, de még hiányzott a személyes kontaktus. S most ez a bizalom határozottan tudatossá vált. Megérte, hogy ezer mérföldeket utazzunk szárazon és tengeren, hogy létrejöhessen ez a személyes találkozás és meglegyen a biztosítéka annak: teljes mértékben egyetértünk a legfontosabb feladatokban és teljesítésük katonai lehetőségében.” (Idézi az *Izvesztijja* 1943. december 26-i száma.)

Winant, a Nagy-Britanniában akkreditált amerikai nagykövet a maga részéről ezt mondta 1943. december 13-án a szovjet nagykövetnek: a három kormányfő konferenciája nagyon jól sikerült, s nagymértékben előmozdította a három állam együttműködésének és kölcsönös megértésének erősödését. Az Egyesült Államok és Nagy-Britannia vezetői a teheráni konferencia előtt többször is találkoztak, de találkozóikon nagyon érezhető volt a Szovjetunió képviselőinek hiánya. Az amerikai nagykövet a teheráni konferencia legfontosabb eredményeinek a következőket tartotta: először is, hogy teljes egyetértésre jutottak a hadviselésben, másodszer pedig, hogy a három ország vezetői közti bizalom lehetővé tette, hogy a későbbiekben az összes többi kérdést is megoldják.

A teheráni konferencia után Churchill és Rooseveltt ismét találkozott Kairóban. A Szovjetunió nyugati szövetségesei 1943. december 2. és 7. között arról tárgyaltak itt, hogyan osszák el az 1944-re tervezett hadműveletekhez a deszanthajókat, eldöntsék, ki legyen a második front megnyitásának hadműveleteit irányító főparancsnok, és megvitattak egyéb kérdéseket is. December 6-án az amerikai elnök és a brit miniszterelnök jóváhagyta a Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottságának jelentését arról, hogy 1944-ben az európai hadszíntéren a fő hadművelet az „Overlord” és az „Anvil” lesz.⁷⁷ A szövetségeseik ezeket 1944. május folyamán kívánták

⁷⁷ Az angol–amerikai csapatok 1944. évi dél-franciaországi hadműveletének főnéve.

végrehajtani. A világnak egyetlen részében sem szabad ez idő tájt – hangsúlyozta a jelentés – „olyan cselekményt végrehajtani, ami kockáztathatná ennek a két hadműveletnek a sikerét”.⁷⁸

December 7-én Moszkvában átnyújtották az amerikai elnök és az angol miniszterelnök üzenetét, amelyben tudatták, milyen döntéseket hoztak Kairóban a teheráni konferencián elért megállapodások kiegészítéséül. Közölték, hogy „most a Németország elleni bombatámadásoké lesz a stratégiai elsőbbség”, csökkentik a Bengáli-öbölben 1944 márciusára tervezett hadműveletek méreteit, hogy lehetővé tegyék a Dél-Franciaország elleni hadművelethez szükséges partraszállási eszközök gyarapítását. „Elrendeltük – írták –, hogy az Egyesült Államokban és Nagy-Britanniában a legnagyobb erőfeszítéseket tegyék a partraszállási eszközök gyártásának növelésére, a csatornán való átkeléssel kapcsolatos küszöbönálló hadművelet minél nagyobb arányainak biztosítása céljából. Utasítást adtunk, hogy ugyanebből a célból bizonyos számú partraszállási hajót irányítsanak át a Csendes-óceánról.”⁷⁹

Ugyanazon a napon érkezett meg Roosevelt arról szóló üzenete is, hogy a szövetségesek „a csatornán való átkeléssel kapcsolatos hadműveletek parancsnokává” Dwight Eisenhower tábornokot nevezik ki.⁸⁰ Ezt az üzenetet Harriman nagykövet a szovjet külügyi népbiztosnak nyújtotta át. Az ennek kapcsán kibontakozó beszélgetés során az amerikai nagykövet a következőképpen magyarázta a La Manche-csatornai hadművelet parancsnokának kijelölésekor érvényesülő megfontolásokat. 1942 tavaszán még úgy tervezték, hogy angol tábornok lesz ennek a hadműveletnek a parancsnoka. Később olyan javaslat született, hogy amerikai tábornokot jelöljenek. Az angolok Harriman szerint igen nehezen tudtak belenyugodni abba, hogy angol területről kiinduló hadműveletet amerikai irányítson. Végül is beleegyeztek, hogy amerikai parancsnokot nevezzenek ki, de kifejezték azt a kívánságukat, hogy Marshall tábornok legyen a kinevezett személy, aki véleményük szerint „úgy tudja majd vezetni az angol és az amerikai csapatokat, hogy ne támadjanak politikai problémák”. Marshall tábornoknak természetesen pozíciójából kifolyólag foglalkoznia kellett az „Overlord” hadmű-

⁷⁸ FRUS. The Conferences at Cairo and Teheran, 1943. 812. old.

⁷⁹ Üzenetváltás. 1. köt. 214–215. old.

⁸⁰ Ugyanott, 2. köt. 119. old.

velettel is. Marshall mint vezérkari főnök – magyarázta Harriman – gyakorlatilag az Egyesült Államok fegyveres erői főparancsnoki tisztségét töltötte be.⁸¹

Harrimannek ezek a szavai nem érdektelenek. Gondoljunk csak arra, milyen nehezen alkalmazkodhattak az angliai uralkodó körök ahhoz az új szerephez, amelyet Washington mellett „ifjabb partnerként” a továbbiakban be kellett tölteniük. Mint tudjuk, a második világháború felgyorsította az amerikai–angol viszonyban már mutatkozó lényegi változásokat, és ez óhatatlanul befolyásolt minden katonai-politikai döntést, így az európai második front megnyitására vonatkozót is, amit az angolok és amerikaiak közösen hoztak.

Ily módon az európai második front történetében 1943 végén új szakasz kezdődött. Az angol, az amerikai és a szovjet kormány között már két éve folytak a tárgyalások e hadművelet időpontjáról, méreteiről és helyéről. Most ezek hosszú habozás után, a nyugati hatalmak ígéretmegszegései után végül is határozott és konkrét döntéshozatallal zárultak.

A Szovjetunió nyugati szövetségeseire még nagy munka várt: a gyakorlatban kellett felkészülniük az európai kontinens előzőnlésére, s ez ahhoz képest, amit a szövetségeseik Észak-Afrikában, Olaszországban és másutt tettek a fasizmus elleni harcban, jóval jelentősebb vállalkozás volt.

A szovjet kormány számára a második front már nem volt olyan égetően fontos, mint korábban, a háborús szenvedések megrövidítése és a minél kisebb véráldozatok szempontjából azonban továbbra is fontos és aktuális volt.

G. K. Zsukov marsall a következő szavakkal jellemzi a katonai és politikai helyzetet ebben az időszakban: „1943 végére véglegesen leküzdöttük a nehéz helyzetet és hatalmas erővel, harceszközökkel rendelkezvén, szilárdan kézben tartottuk a hadászati kezdeményezést. S őszintén szólva már nem is volt annyira szükségünk az európai második front megnyitására, mint az előző két esztendőben. Ámde a fasiszta Németország mielőbbi szétzúzása és a háború befejezése érdekében mindnyájan szerettük volna, ha a második frontot mihamarabb megnyitják.”⁸²

⁸¹ AVP SZSZSZR

⁸² G. K. Zsukov: Emlékek, gondolatok. Kossuth Könyvkiadó–Zrínyi Katonai Kiadó 1970. 393. old.

1944 elején Churchill angol miniszterelnök, jöllehet Teheránban és Kairóban hivatalosan beleegyezett abba, hogy 1944 májusában végrehajtsák az „Overlord” és az „Anville” hadműveletet, újabb kísérletet tett arra, hogy elhalasztassa ezeket a hadműveleteket, és a földközi-tengeri harci cselekményeket élénkítsék.

Ebben az időben a földközi-tengeri hadszíntéren teljes mértékben az angoloké lett a vezetés. A szövetségesek ottani fegyveres erőinek főparancsnoka, Eisenhower helyett Henry Wilson lett, aki formálisan már nem a Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottságának, hanem az angol vezérkari főnökök bizottságának alárendeltségébe tartozott.

Így Churchillnek lehetősége nyílt egy olyan döntés keresztülvitelére, hogy 1944 januárjában tengeri deszantműveletet indítsanak az olaszországi Anzio térségében azzal a céllal, hogy áttörjék a német csapatok támadását és Róma irányában hatoljanak előre. 1943. december 25-i táviratában Churchill azt kérte Rooseveltttől, egyezzen bele, hogy egyelőre még Olaszországban tarthassák, és az ottani hadműveletekben használhassák föl azt az 56 páncélozott szállítóeszközt, amelyet az „Overlord”-hoz kellett átirányítani. „Beleegyezését kértem ahhoz, hogy az olaszországi partvidéken megkockáztassunk egy hadműveletet, és május elsejétől számítva három héttel, a holdfázist számítva négygel, elhalasszuk a La Manche-csatornán való átkelést. Az angol vezérkari főnökök elvben ezzel mindig egyetértettek, és most meg voltak elégedve a részletekkel. De mit szólnak hozzá az amerikaiak, ha négy héttel elhalasztjuk az »Overlord« hadműveletet?”⁸³

Roosevelt december 27-én válaszolt Churchillnek, és beleegyezett abba, hogy egyelőre ne szállítsák át a Földközi-tengerről Angliába a páncélozott szállítóeszközöket, azzal a feltétellel, hogy az „Overlord” marad az elsődleges hadművelet, és végrehajtásánál betartják „a kairói és teheráni megállapodásban rögzített” határidőt. Később, 1944. január 14-én, miután Churchill ismét megpróbálta kicsikarni az „Overlord” elhalasztását, az amerikai elnök ezt

⁸³ W. Churchill: Id. mű, 5. köt. 436–437., 440. old.

írta: „Úgy gondolom, lélektanilag nagyon rossz hatást keltene, ha most, alig több mint egy hónappal azután, hogy Teheránban hárman megszavaztuk az idevágó nyilatkozatot, fölvetnénk ezt a kérdést.”⁸⁴

A szövetségesek január 22-én partra szálltak Anziónál, ám csapataiknak nem sikerült áttörniük az ellenség védelmét, és Olaszországban ismét abbamaradtak a hadműveletek.⁸⁵

Churchill nem mert többé megpróbálkozni vele, hogy elhalasztassa az észak-franciaországi inváziót. Inkább azon kezdett fáradozni, hogy megghiúsítsa a dél-franciaországi partraszállást, amelynek az „Overlorddal” egyidőben kellett megtörténnie. Ebben az angliai uralkodó rétegnek az az érdeke vezérelte, hogy a csapatokat és a tengeri szállítóeszközöket, amelyeket az „Anville” végrehajtására jelöltek ki, fordítsák a földközi-tengeri brit tervek megvalósítására, az olaszországi támadás továbbfejlesztésére, majd a balkáni harci cselekmények szükségleteire.

Az angol és az amerikai vezérkarok között meglehetősen éles vita bontakozott ki arról, melyik kapjon elsőbbséget: az „Anville” vagy az olaszországi hadjárat. 1944 februárjában Montgomery angol tábornok azzal a javaslattal fordult Eisenhowerhez, hogy ejtsék az „Anville” hadműveletet. „Hadd legyen – igyekezett rábírní az »Overlord« hadművelet parancsnokát – két valóban nagy hadműveletünk: egy Olaszországban, egy pedig Északnyugat-Franciaországban.”⁸⁶ Később Montgomery azt írta az emlékirataiban, hogy ő kezdettől fogva ellenezte a dél-franciaországi inváziós hadműveletet, mégpedig két okból. „Először is azért, mert a deszanteszközökre az »Overlord« hadművelethez volt szükség. Másodszor, mert gyöngítette volna az olasz frontot olyan időpontban, amikor egy ott elért siker jó lehetőségekkel kecsegtetett Bécs bevételére még az oroszok odaérkezése előtt.”⁸⁷

⁸⁴ Roosevelt and Churchill. Their Secret Wartime Correspondence. 399., 414. old.

⁸⁵ Olaszországban csak 1944 tavaszán lendültek ismét támadásba. Május 18-án elfoglalták Cassinót, és június 4-én bevonultak Rómába. A szövetségeseknek az olaszországi hadjárat befejezéséhez csaknem egy évre volt szükségük.

⁸⁶ M. Metloff: Id. mű, 480–481. old.

⁸⁷ The Memoirs of Field-Marshal the Viscount Montgomery of Alamein. London 1958. 221. old. – Baldwin „A háború nagy hibái” című könyvében ezzel kapcsos-

Roosevelt elnök akkoriban attól tartott, hogy a Szovjetunió kedvezőtlenül reagálhat a Teheránban elhatározott dél-franciaországi hadművelet elejtésére, ezért utasította Eisenhower: hívja fel az angolok figyelmét arra a tényre, hogy a szövetségesek kötelezettséget vállaltak a szovjet kormánnyal szemben. Az „Anville” hadműveletről nem szabad lemondani az oroszokkal való előzetes tárgyalások nélkül. Sor is került ilyen tárgyalásokra, és ezek eredményeképpen Eisenhower visszautasította az angolok javaslatát.⁸⁸

1944 elején az amerikai és az angol kormány hozzákezdett az európai második front megnyitásának előkészítéséhez. A szövetségesek közös tevékenységének irányításában az amerikai fél lett a hangadó.

A legnagyobb figyelmet arra fordították, hogy Angliában összegyűjtsék a nagyarányú deszanthadművelethez szükséges csapatkontingenseket és harci technikát. A lehető leggyorsabb ütemben folyt a partraszállító eszközök gyártása. A deszanthajók építése lett a legelső feladat, minden más katonai programmal szemben elsőbbséget élvezett.

1944 februárjában a Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottsága jóváhagyta az Eisenhower tábornoknak szóló direktívákat az „Overlord” hadműveletre vonatkozóan. E direktívák szerint a szövetségesek expedíciós erőinek fő feladata az, hogy „behatoljanak az európai kontinensre, és a többi Egyesült Nemzettel együtt végrehajtsanak egy olyan hadműveletet, amelynek célja Németország szívének elérése és fegyveres erőinek megsemmisítése”. A kontinensen az invázió időpontja változatlanul 1944 májusa. Miután a szövetségesek a La Manche-csatorna partvidékén megfelelő kikötő birtokába jutottak, el kell foglalniuk egy olyan térséget, amelyre támaszkodva csapataik szárazföldi és légi hadműveleteket indíthatnak. Az Eisenhowernek átadott irányelvek szerint: abban az eset-

latban ezt írja: „Az angolok számtalanszor megpróbáltak olyan helyzetet kialakítani, hogy azokat a csapatokat, amelyeket a dél-franciaországi invázióhoz kellett volna fölhasználni, használják föl inkább egy adriai hadműveletben, szálljanak partra Trieszt–Fiume térségében, majd az Olaszországban tartózkodó német hadsereget kerüljék meg oldalról, a ljubljanai területen át jussanak el Ausztriába, s foglalják el az osztrák–magyar síkságot.” (*H. Baldwin*: Id. mű, 39. old.)

⁸⁸ Lásd *M. Metloff*: Id. mű, 481. old.

ben, ha Németország még az invázió időpontja előtt összeomlana, készen kell állnia arra, hogy bármikor „kihasználja a kedvező helyzetet” a kontinensre való benyomulásra annyi erővel, amennyi az adott időben éppen rendelkezésére áll a szövetségeseeknek.⁸⁹

Az Egyesült Államok és Anglia kormánya a teheráni megállapodásoknak megfelelően folyamatosan informálta a szovjet kormányt, hogy milyen intézkedéseket hozott az európai invázió előkészítésére.

Churchill miniszterelnök 1944. március 4-én fogadta F. T. Guszjev londoni szovjet nagykövetet. Tudatta vele, hogy a hadművelet előkészületei a megállapodás szerint, időben haladnak. „Néhány napon belül közölni fogom Sztálin marsallal támadásunk időpontját – mondotta Churchill. – Kifejtem, mit kell tennünk nekünk és mit Önöknek, a Vörös Hadseregnek.” Majd nyomatékosan tudtul adta: semmi ok arra, hogy attól tartsanak, az angolok nem teljesítik kötelezettségeiket.⁹⁰

A La Manche-on való átkelés előkészületeiről a moszkvai angol és amerikai katonai misszió is folyamatosan közölte az információkat a szovjet vezérkarral.

1944 tavaszán új vezetőt neveztek ki a moszkvai angol katonai misszió élére Burrows altábornagy személyében. Megérkezése után, április 8-án, amikor fogadta őt a külügyi népbiztos, Burrows elmondta: a Szovjetunióba utazása előtt az angol és az amerikai parancsnokoktól és vezérkari főnököktől részletes információkat kapott az „Overlord” hadműveletről. Nagy benyomást gyakorolt rá – mondotta –, hogy ezek az emberek mennyire biztosak a tervezett hadműveletek sikerében; szilárdan eltökélték, hogy minden nehézséget leküzdenek. A népbiztos megjegyezte, hogy szerinte „a legfontosabb a katonák magabiztossága; ez az ügy sikere szempontjából igen jó előjel”. Az angol katonai misszió vezetője közölte: amint megkapja az „Overlord” végleges terveire vonatkozó kiegészítő információkat, nyomban átadja őket a szovjet parancsnokságnak. Egyben reményét fejezte ki, hogy a szovjet katonák neki is lehetővé teszik, hogy részt vegyen azoknak az intézkedéseknek a

⁸⁹ Lásd: V. M. Kulis: Id. mű, 432–433. old.

⁹⁰ AVP SZSZSZR

megvitatásában, amelyeket e hadművelet elősegítésére tesznek úgy, ahogy Sztálin marsall Teheránban beszélt róla.⁹¹

Ebben az időszakban számos területen jól haladt a Szovjetunió, valamint Anglia és az Egyesült Államok katonai együttműködése a közös ellenséggel szemben. 1944 februárjában például olyan döntés született, hogy az amerikai távolsági légierő igénybe vehet szovjet repülőtereket abból a célból, hogy szünet nélkül bombázhassa a németországi objektumokat. Február 2-án Harriman, amerikai nagykövet előadta Sztálinnak kormánya ama terveit, hogy naponta 120–360 repülőgép szállna föl angliai és olaszországi repülőterekről. A szovjet kormány – felelte Sztálin – egyetért egyfajta közvetlen bombázás megszervezésével, s az első időkben a szovjet repülőtereken már fogadhatnak 150–200 repülőgépet. Ezután a felek szakemberei haladéktalanul hozzáláttak a kérdés részleteinek tanulmányozásához.⁹²

Megélénkült a Londonban tartózkodó szovjet katonai misszió munkája is. Tagjai részt vettek azokon a gyakorlatokon, amelyeket a szövetséges csapatok franciaországi partraszállásának előkészítésére szerveztek, ellenőrizték a Szovjetunióba irányuló teherszállítmányok berakodását és elindítását stb.⁹³

1944. április 10-én Deane tábornok, a moszkvai amerikai misszió és Burrows tábornok, az angol misszió vezetője a következőket hozta A. M. Vaszilevszkij marsallnak, a Vörös Hadsereg vezérkari főnökének tudomására: az angol és az amerikai legfelsőbb parancsnokságnak az a szándéka, hogy a La Manche-csatornán való átkelés hadműveletét 1944. május 31-én kezdi meg; ezt az időpontot két-három nappal előre hozhatják vagy eltolhatják, az időjárástól és az árapálytól függően.

Sztálin április 18-án kapta meg Churchilltől és Roosevelttől azt az üzenetet, amelyben tudatták vele, hogy a „tengeren való általános átkelés az »R« időpont körül történik; Deane és Burrows tábornok a közelmúltban megbízást kapott, hogy ezt az időpontot

⁹¹ Ugyanott.

⁹² Ugyanott. – 1944 májusában Moszkvába érkezett Anderson vezérőrnagy, az Angliában állomásozó amerikai bombázó légierő parancsnoka, hogy megismerje, hogyan haladnak az előkészületek Németország közvetlen bombázására.

⁹³ Lásd Sz. M. *Styemenko*: Id. mű. Második könyv. 31. old.

közölje a szovjet vezérkarral. A hadműveletet a részükről lehetséges legnagyobb erővel fogjuk folytatni.”⁹⁴ Az üzenetben tudatták azt is, hogy május közepén a lehető legnagyobb erővel támadást indítanak az olasz szárazföldön.

Április 22-i válaszüzenetében Sztálin kifejezésre juttatta, hogy a szovjet kormány elégedett a kapott közléssel, s megjegyezte, bízik a tervezett hadművelet sikerében. „Teheráni megállapodásunk értelmében – írta – a Vörös Hadsereg ugyanabban az időpontban fogja megindítani új támadását, hogy így a lehető legmesszebbmenően támogassa az angol–amerikai hadműveleteket.”⁹⁵

Mint tudjuk, a szövetségesek Teheránban hivatalos ígéretet tettek arra, hogy az „Overlorddal” egyidőben Dél-Franciaországban is partra szállnak („Anville”). Az angol kormánynak azonban sikerült megszereznie az amerikaiak beleegyezését ahhoz, hogy ezt a hadműveletet meghatározatlan időre elhalasszák.

Churchill és Roosevelttől erről csak május 14-én értesítette Sztálint. Döntésüket a fő hadművelet érdekeivel indokolták. „Partraszállási eszközeink egy részét a Földközi-tengerről Angliába irányítottuk, hogy minél nagyobb erővel tudjuk megindítani az Észak-Franciaország elleni támadást a tengeren át. Ez, továbbá az a körülmény, hogy földközi-tengeri szárazföldi erőinket be kell vetnünk a jelenlegi olaszországi csatába, megvalósíthatatlanná teszi az »Overlorddal« egyidejű támadást Franciaország földközi-tengeri partja ellen. Ilyen támadást később szándékozunk végrehajtani...”⁹⁶ A szovjet kormány ily módon kész tények elé állított vezetője május 15-i üzenetében megjegyezte: „Önök tudják a legjobban, hogyan és milyen sorrendben osszák el erőiket. A legfontosabb perze az, hogy biztosítsák az »Overlord« teljes sikerét.”⁹⁷

Közeledett a szövetséges csapatok európai inváziójának időpontja. Erre az időre a szovjet fegyveres erők imponáló sikerei már az egész világ számára nyilvánvalóvá tették, hogy bár az ellenség továbbra is elkeseredett ellenállást tanúsít, a háború befejező szakaszához érkezett. A szovjet csapatok, sikeres támadó hadművele-

⁹⁴ Üzenetváltás. I. köt. 258. old.

⁹⁵ Ugyanott, 259. old.

⁹⁶ Ugyanott, 262. old.

⁹⁷ Ugyanott, 263. old.

teiknek köszönhetően, 1944 tavaszára több mint 400 kilométer szélességben elérték a Szovjetunió államhatárát, és a megszállt szovjet területnek több mint háromnegyed részét felszabadították.

A szovjet fegyveres erők sikereinek eredményeképpen erősen föllendült a német fasiszták által megszállt országokban a nemzeti felszabadító harc. Ez most már nemcsak a harci cselekményekhez közelebb eső Délkelet- és Kelet-Európában folyt, hanem Nyugat-Európában is.

1944 első felében már egész Franciaországban folyt az ellenállási mozgalom. 1944 márciusában a Francia Belső Erők keretében egyesült valamennyi fegyveres szervezet: a partizánosztatok, a francia-tireurök és más csoportok.

Belgiumban, Hollandiában és Dániában 1944 elején ugyancsak széles ellenállási mozgalom bontakozott ki a hitleri megszállók és segítőitársaik ellen.

A Vörös Hadsereg tovább mérte a megsemmisítő erejű csapásokat a németekre, Európában nagy lendületet vett a nemzeti felszabadító mozgalom – kedveztek tehát a feltételek ahhoz, hogy az európai kontinensen sikeresen végrehajtsák az inváziót. A szövetségesek helyzetét még az is nagyban könnyítette, hogy a Wehrmacht fő erői továbbra is a keleti fronton voltak lekötve. Amint Teheránban megígérték, a szovjet fegyveres erők nyáron újabb nagyarányú támadást készültek indítani. Ennek gigantikus méretei nemcsak azt zárták ki, hogy a német csapatok egy részét keletről nyugatra dobják át, hanem még arra is rákényszerítették Hitlert, hogy hadászati tartalékait a szovjet–német frontra irányítsa.

Az angol–amerikai csapatok franciaországi partraszállásának pillanatában az európai hadszíntéren a szövetségeseknek kedvezett az erőviszonyok általános alakulása: „élőerőben 2,1-szeresen, harcokocsikban 2,2-szeresen, harci repülőgépekben pedig továbbra is majdnem 22-szeres túlerőben voltak”.⁹⁸ Az Atlanti-óceánon és az Északi tengeren csaknem osztatlanul uralkodott az amerikai–angol flotta. Az angol és az amerikai kormány mégsem tudott leszokni róla, hogy szüntelenül ne ecsetelje az előtte álló hadművelet nehézségeit és veszélyességét.

Igy például 1944. június elsején a szovjet nagykövettel folytatott

⁹⁸ A Nagy Honvédő háború története. 1941–1945. 4. köt. 431. old.

beszélgetés során Churchill azt állította, hogy bár nagy arányokban folynak az „Overlord” hadművelet előkészületei, ennek sikere nagymértékben az időjárástól függ. „Képzelve el – fejtegette a miniszterelnök –, hogy partra teszünk egy egységet, aztán jön a vihar, és megakadályoz bennünket a többi egység szállításában. Világos, hogy az első csapategység igen nehéz helyzetbe kerül.” Churchill információi szerint az invázióra előkészítettek 4000 hajót, egyenként 600–700 tonna ürtartalmúakat, s ehhez járultak még a bárkák és az uszályhajók. Nagy-Britannia miniszterelnöke úgy vélte, hogy a szövetséges csapatokra „kemény harcok és véres áldozatok” várnak. Ugyanilyen szellemben nyilatkozott Harriman is Gromiko washingtoni nagykövetnek. Eisenhowerrel Londonban folytatott beszélgetésére utalva hangsúlyozta: az „Overlord” hadművelet parancsnokának meggyőződése, hogy a küszöbön álló nyugat-európai behatolás véres csata lesz, és kétségtelenül súlyos veszteségekkel jár majd. Egyben Harriman a saját részéről arra a körülményre hívta föl beszélgetőpartnerének a figyelmét, hogy a németek négy év alatt állítólag erős védelmi rendszert tudtak kiépíteni, főleg Észak-Franciaországban.⁹⁹

1944. június 5-én Eisenhower főhadiszállásán némi ingadozás után úgy döntöttek, hogy másnap, június 6-án az angol–amerikai csapatok megindítják az inváziót. Érdekes módon a német főparancsnokságot úgy informálta meteorológiai figyelőszolgálat, hogy június 5–6-án a viharos időjárás miatt lehetetlen az átkelés; a rossz idő több napon át tarthat.

1944. június 6-án kora reggel azonban az amerikai–angol fegyveres erők átkeltek a La Manche-csatornán, s Franciaország északi részén, Normandiában partra szálltak. A szövetséges expedíciós erők főparancsnokságának főhadiszállása által közzétett kommuniké hírül adta: „Az Eisenhower tábornok parancsnoksága alatt álló szövetséges haditengerészeti erők, a katonai légierők nagyarányú támogatásával, ma reggel megkezdték a szövetséges hadsereg partra szállítását Franciaország északi partjain.”¹⁰⁰

Az invázió megindulásának napján Churchill brit miniszterelnök az alsóházban nyilatkozatot tett arról: „Az éjszaka folyamán

⁹⁹ Lásd AVP SZSZSZR

¹⁰⁰ Idézi: Pravda, 1944. június 7.

és ma a kora reggeli órákban az európai partvidéken megtörtént az első nagy deszantsorozat partra helyezése . . . Az adott esetben – hangsúlyozta – a felszabadító roham Franciaország partjain kezdődött.”¹⁰¹ A londoni szovjet nagykövet, amikor az eseményről a külügyi népbiztosságot informálta, külön felhívta a figyelmet arra a körülményre, hogy „Eisenhower parancsában és az angol újságok első közleményeiben semmi említés sem történt a második frontra, és ezek azt sugallják az olvasónak, hogy egy Európa fölszabadítására irányuló önálló akcióról van szó. A közlemények kiemelten szólnak arról, hogy más szövetségesek csapatai is részt vesznek a hadműveletben, de egyáltalán nem emlékeznek meg a Vörös Hadsereggel való együttműködésről és koordinációról.”¹⁰²

A második front megnyitásának napján Rooseveltt, az Egyesült Államok elnöke sajtókonferenciát rendezett. Ezen kijelentette: az európai kontinensre való behatolás az előzőleg megállapított dátumhoz képest csak egy napot késett, és ennek oka a kedvezőtlen időjárás volt.

Rooseveltt a beszélgetés folyamán megpróbálta mentegetni az Egyesült Államok és Anglia kormányának politikáját, azt, hogy oly sokáig halogatták a második front megnyitását. „A körülmények annyira komolyak és nehezek voltak – mondotta –, hogy senki, a katonákat kivéve, nem tudta hamarabb vállalni. A szövetségesek a második frontot olyan gyorsan nyitották meg, amilyen gyorsan csak lehetséges volt.”¹⁰³

A németek a partraszállás első napjaiban viszonylag gyöngye ellenállást tanúsítottak az angol–amerikai csapatokkal szemben, így a szövetségesek bizonyos sikereket tudtak elérni. Június 12-ig hídfőjüket 80 kilométer szélesre és 17 kilométer mélyre tudták bővíteni. További támadásuk azonban már lassabban haladt előre a tervezettnél, s július végén a hídfőjük mindössze 110 kilométer széles és 50 kilométer mély volt.

Az angol–amerikai expedíciós erők normandiai partraszállása, ami egyértelmű volt egy második front megnyitásával Nyugat-Európában, a második világháború egyik nagyarányú, hadászati je-

¹⁰¹ Ugyanott.

¹⁰² AVP SZSZSZR

¹⁰³ Idézi: Pravda, 1944. június 8.

lentségű hadművelete volt. Előkészítése és végrehajtása során a szövetségeseknek egész sor nehéz problémát kellett megoldaniuk: sikerül váratlanul partra szállniuk; szárazföldi erőik pontosan együtt tudnak működni egymással; nagy mennyiségű csapatot, harci technikát és egyéb szállítmányt tettek partra gyorsan a La Manche-csatornán át Normandiában. A szövetséges csapatok észak-franciaországi partraszállása után a hitleri Németország helyzete rosszabbá vált.

A szövetségesek fegyveres erői ezzel maguk ellen fordították a Wehrmacht erőinek egy részét, s lekötötték a Nyugat-Európában levő csapatait. A második világháború legfontosabb, döntő frontja azonban továbbra is a szovjet–német front volt.

A Szovjetunió fegyveres erői, a Teheránban vállalt kötelezettségnek megfelelően, csaknem az észak-franciaországi angol–amerikai partraszállással egyidőben, hozzáláttak egy nagyszabású hadművelet végrehajtásához. Míg a szövetségesek Normandiában harcoltak, a szovjet hadsereg a Karéliei-félszigeten, Petrozavodszknál és Belorusszijában támadta az ellenséget, felszabadította Lengyelország egy részét és megközelítette Kelet-Poroszország határát. Ezzel egyidőben támadásba lendültek a szovjet csapatok a Baltikumban és Nyugat-Ukrajna mezőin. Belorusszijában június 23-tól július végéig 500–600 kilométerre vetették vissza a német fasiszta csapatokat.

A nyugati politikusok is vitathatatlan tényként ismerték el a szovjet hadsereg nagyarányú hadműveleteit. Eisenhower 1944. július 7-én a következőket írta Harrimannek, a moszkvai amerikai nagykövetnek címzett levelében: „Térképemen követem a Vörös Hadsereg előrenyomulását. Természetesen borzongás vesz erőt rajtam, ha belegondolok, milyen ellenállhatatlan erővel semmisítik meg az ellenség fegyveres erőit.” Harriman viszont Moszkvában egy beszélgetés során a következőket mondta: „Az összes vezető amerikai politikus annyira biztos volt benne, hogy az ígéreteknek megfelelően megindul a szovjet támadás, hogy még csak meg sem kérdezték, milyen méretű lesz és honnan indul.”¹⁰⁴

A szovjet fegyveres erők grandiózus sikereit elismerte Churchill miniszterelnök is. 1944. augusztus 2-i alsóházi beszédében kiemelte: a Vörös Hadsereg „főszerepet játszott, és kibeleezi a német had-

¹⁰⁴ H. Feis: Id. mű, 311., 310–311. old.

sereget. Meg tudjuk őrizni pozícióinkat a levegőben, az óceánon és a tengereken – mondotta –, de a világon nem lenne még egy ilyen erő, még akkor sem, ha évekig fáradoznánk kialakításán, amely a német hadsereget meg tudná törni és meg tudná semmisíteni, amely ilyen kolosszális veszteségeket tudna okozni neki, mint ahogy az orosz szovjet hadseregek tették.”¹⁰⁵

A fasiszta katonai gépezet fő ellenfele a második front megnyitása után is a Szovjetunió volt. A hitleri hadvezetés szerette volna keleten elkerülni a teljes vereséget, ezért kétségbesett erőfeszítéseket tett, hogy erőinek és eszközeinek zömét a Szovjetunió ellen mozgósítsa. Bevetette a szovjet hadsereg ellen a Wehrmacht 228 hadosztályát és 23 dandárját; a szövetséges csapatokkal szemben viszont mindössze 87 hadosztálya állt. A fasiszták a keleti frontra irányították legjobb, leginkább harcképes hadosztályait. A nyugati hadseregcsoport hadműveleti osztályának egykori vezetője, B. Zimmermann tábornok a következőket mondotta erről: „Túlzás nélkül elmondhatjuk, hogy a keleti arcvonal állandóan kiszivattyúzta a nyugaton levő német hadseregekből az összes harcképes élő erőt és harci technikát... 1943 óta a nyugati fronton álló német csapatok alapját elavult fegyverekkel felszerelt veteránok alkották. Sem a személyi állomány, sem a fegyverzet nem felelt meg a várható kemény követelményeknek.”¹⁰⁶

A második front megnyitása utáni hadműveleteket a *Pravda* a következőképpen elemezte: „Három évvel ezelőtt a hitleri Németország Európa legyőzőjének érezte magát, s egy rablőszövetség élén állt. A szabadságszerető népek viszont éppen csak hogy hozzáláttak a Hitler-ellenes koalíció kialakításához, s a Szovjetunió gyakorlatilag egyedül állta az egész hitlerista rabló blokk erőinek nyomását.

Mára gyökeresen megváltoztak az erőviszonyok. A szövetséges államok egysége olyan szilárd, mint soha azelőtt, katonai erejük sokszorososan fölülmúlja a németekét. A németeket mindenütt vereség éri. A szövetséges hatalmaknak megvan az összehangolt tervük a hitleri Németország fegyveres erőinek teljes szétzúzására...

¹⁰⁵ Parliamentary Debates. House of Commons. 402. köt. 1474. old.

¹⁰⁶ Z. Westphal és mások: Rokovije resenyija. Moszkva 1958. 219. old.

A szövetségeseknek nagy és nemes feladatot kell megvalósítaniuk: a fasiszta fenevaddal a saját barlangjában kell végezniük.”¹⁰⁷

A háború a legkönyörtelenebb, döntő, végső szakaszához érkezett. Nem lehetett kétség afelől, hogy a fasiszták kétségbeesetten fognak védekezni, s minden erejüket meg fogják feszíteni pusztulásuk órájának kitolása érdekében. A szövetséges hatalmaknak és a békeszerető embereknek is meg kellett feszíteniük minden erejüket, s a hitleri Németország és vazallusai ellen kellett bevetniük mindent, amit csak tudtak, hogy végképp megsemmisítsék a gyűlölt elenséget.

1944. július 25-én az angol–amerikai csapatok új támadást indítottak, s augusztus végére elfoglalták egész Északnyugat-Franciaországot, egyes bretagne-i kikötőknek és a La Manche-csatorna egyes szigeteinek kivételével, s eljutottak a Szajna vonalához. Augusztus 15-re megszervezték a szövetségesek dél-franciaországi partraszállását. Ekkor már Franciaországban mindenütt nagyarányú hadműveleteket indított az ellenállási mozgalom. Augusztus 25-én a párizsiak felkeltek és felszabadították a fővárost. Augusztus–szeptemberben a hazafiak felszabadították Toulouse-t, Bordeaux-t és Lyont. Ősszel a szövetségesek elérték Németország nyugati határát csaknem teljes hosszúságában.

Ily módon tehát az angol–amerikai csapatok a normandiai deszanthadművelet eredményeképpen végre harcérintkezésbe kerültek a Wehrmacht nyugat-európai fő erőivel, és közvetlenül fenyegethették magának Németországnak a területét. Megteremtődtek a feltételek ahhoz is, hogy a szövetségesek expedíciós erői és a szovjet fegyveres erők között harci együttműködés létesüljön. A szovjet emberek elismeréssel adóztak a szövetséges hadseregben küzdők bátorságának; akciójukat úgy értékelték, mint a közös ügyhöz, az agresszor szétzúzásához való értékes hozzájárulást. Sztálin a következőket írta Churchillnek 1944. június 11-én: „Úgy látszik, a nagyszabásúnak tervezett partraszállás tökéletesen sikerült. Kollégáimmal együtt el kell ismernünk, hogy a háborúk története nem ismer még egy ilyen méretű, ilyen nagyvonalúan elgondolt és ilyen meszerien végrehajtott vállalkozást.”¹⁰⁸

¹⁰⁷ Pravda, 1944. június 23.

¹⁰⁸ Üzenetváltás. 1. köt. 274. old.

A nyugati történetírás az objektív tényekkel ellentétben megpróbálja felnagyítani azt a szerepet, amelyet az európai második front megnyitása a Németország fölötti győzelem kivívásában betöltött. A polgári történészek a szövetséges csapatok 1944. júniusi normandiai partraszállását „diadalmenetnek” akarják beállítani. „Ez nem egyszerűen csak egy invázió volt – írja Harrison amerikai történész –, ez a nyugati szövetségesek legkiemelkedőbb európai eredménye volt, megkoronázása annak a grandiózus tervnek, hogy bekerítsék Németországot és egyenesen a hitleri Reich szívébe döfjenek.”¹⁰⁹ Ugyanakkor mindenképpen igyekeznek elhallgatni azt a történelmiényt, hogy az Egyesült Államok és Anglia a második front megnyitásával ekkor már főleg politikai célt követett: arra törekedett, hogy Európában angol–amerikai hegemoniát alakítson ki és a kontinensen megerősítse a tőkés rendszert.

Kétségtelen viszont, hogy a szövetséges csapatok nyugat-európai partraszállásának 1944 második felében már nem volt akkora jelentősége, mint lett volna a háború megelőző éveiben. Figyelembe kell venni azt is, hogy a háború fő terhe a második front létrehozása után is a szovjet népre és hadseregére hárult.

Mindent összevéve mégsem szabad lebecsülnünk azt a határozottan pozitív, jelentős szerepet, amelyet a szövetségesek nyugat-európai második frontjának megnyitása játszott. A szovjet kutatók jegyzik meg, hogy az angol–amerikai csapatok normandiai partraszállásának eredményeképpen Németország „két arcvonal tűzébe került”, s ez nyilvánvalóan meggyorsította szétzúzását.¹¹⁰ Az a körülmény, hogy a szövetségesek csapatai végre harcba szálltak a közös ellenség ellen, s katonai együttműködésük a szovjet hadsereggel elősegítette a Hitler-ellenes koalíció fennmaradását, országai egységének megerősödését.

¹⁰⁹ G. Harrison: Id. mű, I. old.

¹¹⁰ A második világháború története. 1939–1945. I. köt. 18. old.

Tartalom

BEVEZETŐ	5
----------------	---

Első fejezet

A SZOVJETUNIÓ NAGY HONVÉDŐ HÁBORÚJÁNAK KEZDETE. ELŐSZÖR JELENTKEZIK AZ EURÓPAI MÁSODIK FRONT MEGNYITÁSÁNAK KÉRDÉSE (1941)

1. A fasiszta Németország megtámadja a Szovjetuniót. Anglia és az Egyesült Államok reagálása	11
2. A második front problémája a szovjet–angol kapcsolatokban 1941-ben ...	21

Második fejezet

SZOVJET-ANGOL-AMERIKAI DIPLOMÁCIAI TÁRGYALÁSOK A MÁSODIK FRONT MEGNYITÁSÁRÓL EURÓPÁBAN 1942-BEN (1942. január–június)

1. Rooseveltt és Churchill első washingtoni konferenciája (1941. december–1942. január)	41
2. A demokratikus közvélemény harcba lendül az európai második front megnyitásáért az antihitlerista koalíció országaiban	54
3. A londoni angol–amerikai tárgyalások. 1942. április	60
4. A Szovjetunió külügyi népbiztosának londoni és washingtoni látogatása (1942. május–június)	71

Harmadik fejezet

ANGLIA ÉS AZ EGYESÜLT ÁLLAMOK LEMOND A MÁSODIK FRONT MEGNYITÁSÁRÓL. A SZOVJET KORMÁNY ÁLLÁSPONTJA (1942. június–november)

1. Rooseveltt és Churchill második washingtoni konferenciája (1942. június) .	94
2. Anglia és az Egyesült Államok megbízottainak londoni tárgyalásai (1942. július)	102

3. Szovjet–angol és szovjet–amerikai diplomáciai kapcsolatok 1942 június–augusztusában	111
4. Churchill angol miniszterelnök a Szovjetunióba látogat (1942. augusztus) .	120
5. Az európai második front kérdése 1942 őszén	133

Negyedik fejezet

A MÁSODIK FRONT PROBLÉMÁJA A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ DÖNTŐ FORDULATÁNAK IDŐSZAKÁBAN. A NYUGATI SZÖVETSÉGESEK NEM TELJESÍTIK KÖTELEZETTSÉGEIKET

1. A második világháború gyökeres fordulatának kezdete és a második front problémája	144
2. A casablancai angol–amerikai konferencia (1943. január)	153
3. Rooseveltt és Churchill harmadik washingtoni konferenciája (1943. május)	174
4. A szovjet kormány reagálása a szövetségeseknek arra a döntésére, hogy ismét elhalasztják a második front megnyitását	184
5. A quebeci angol–amerikai konferencia (1943. augusztus)	190

Ötödik fejezet

A SZÖVETSÉGESEK VÉGSŐ DÖNTÉSE AZ EURÓPAI MÁSODIK FRONT MEGNYITÁSÁRÓL

1. A Szovjetunió, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia külügyminisztereinek moszkvai konferenciája (1943. október)	204
2. A Szovjetunió, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia kormányfőinek teheráni konferenciája (1943. november–december)	226
3. A szövetségesek kapcsolatai közvetlenül a franciaországi partraszállás előtt (1944. január–június)	248

A KIADÁSÉRT FELEL A KOSSUTH KÖNYVKIADÓ IGAZGATÓJA

SZIKRA LAPNYOMDA (84-1927)

FELELŐS VEZETŐ CSONDES ZOLTÁN VEZÉRIGAZGATÓ

A KÖTETET FELES GYÖRGYNÉ SZERKESZTETTE

A BORÍTÓ ÉS A KÖTÉSTERV ERDÉLYI JÁNOS MUNKÁJA

MŰSZAKI VEZETŐ BERECHKI GÁBOR

MŰSZAKI SZERKESZTŐ MIKÓCZI VILMOSNÉ

TERJEDELME 16,5 (A/5) IV

В книге воссоздается картина острой дипломатической борьбы, связанной с открытием второго фронта в Европе во время Великой Отечественной войны. Раскрывается активная внешнеполитическая деятельность КПСС и Советского государства, направленная на укрепление антигитлеровской коалиции.

Игорь Николаевич Земсков

ДИПЛОМАТИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ ВТОРОГО ФРОНТА В ЕВРОПЕ

(На венгерском языке)

Будапешт — Ужгород

Изд-во им. Кошута — Изд-во «Карпаты»

Перевод с русского Миклошиз Рез

Отв. редактор Дьердьнз Фелеш

Худож. оформл. Яноша Эрдели

ИБ № 1429

Подписано в печать 29.07.84. Формат 60×84¹/₁₆. Бумага офсет № 1. Печать офсет. Услов. печ. л. 15,35. Услов. кр. отт. 16,22. Учет изд. л. 15,45. Тираж 19 900 экз. Заказ № 4—241. Цена 1 р. 33 к.

Отпечатано с диапозитивов типографии Искра (Будапешт, ВНР) Киевской книжной фабрикой «Жовтень», 252053, Киев, ул. Артема, 25.